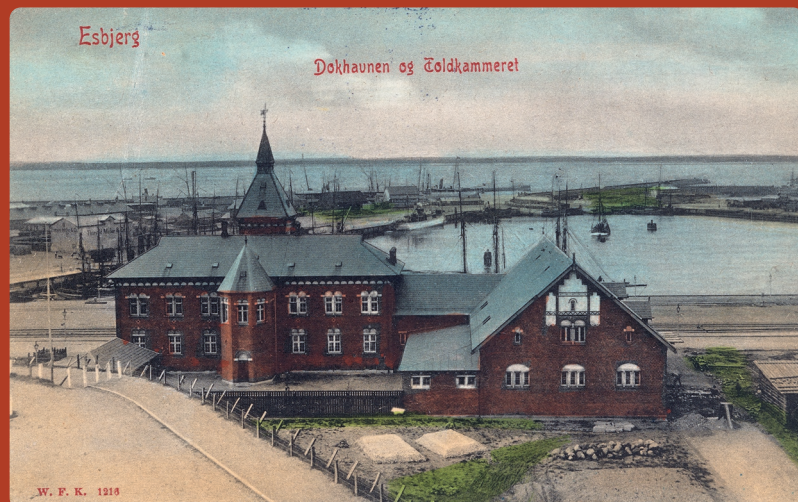

Zise 2021

Told- og skattemhistorisk årbog

Zise **2021**

Told- og skattemhistorisk årbog

TOLD- OG SKATTEHISTORISK SELSKAB

ISBN 978-87-87796-48-4

ISSN 001 05-8355

Zise
2021

Told- og Skattemhistorisk Selskab

har til formål at skabe interesse for told- og skattemhistorie

samt for det danske toldvæsen

og det danske skattevæsen historie.

Zise *2021*

Told- og skattehistorisk årbog

TOLD- OG SKATTEHISTORISK SELSKAB

Zise 2021

Told- og skattemhistorisk årbog

Zise 2021 44. årgang

Udgivet af Told- og Skattemhistorisk Selskab 2021

Redaktør: Henrik Gjode Nielsen

© Told- og Skattemhistorisk Selskab 2021

Grafisk forlæg: Dorte Cappelen

Grafisk produktion: Narayana Press, Gylling

ISSN 001 05-8355

ISBN 978-87-87796-48-4

Artikler og afhandlinger, som i indholdsfortegnelsen mærket med *, har været underkastet peer review, fagfællebedømmelse.

Forlag, redaktion og forfattere har i fremskaffelsen af illustrationer bestræbt sig på i alle tilfælde at finde frem til den retmæssige copyrightindehaver. Såfremt dette i enkelte tilfælde ikke skulle være sket, og selskabet på den måde har krænket ophavsretten, er det sket ufrivilligt og utilsigtet. Retmæssige krav i denne forbindelse vil blive honoreret.

Bidrag til Zise – Told- og skattemhistorisk årbog bedes sendt til redaktøren

Direktør, forskningschef, Ph.d. Henrik Gjode Nielsen,

Nordjyllands Kystmuseum, Dr. Margrethes Vej 6, 9900 Frederikshavn,

hgn@kystmuseet.dk, tlf. 50 51 73 63,

eller til sekretæren

Specialkonsulent Gunnar Jakobsen,

Lyngholmen 5, 3460 Birkerød,

gj.ccta@post.tele.dk, tlf. 38 86 11 51.

Bøger til anmeldelse sendes til redaktøren.

Forsideillustration: Allegori på Øresund. Maleri af Isaac Isaacs (ca. 1599-1649), 1622. Se Mogens Jensens artikel Gennembladet og sammentalt. Maleri deponeret på Kronborg af Statens Museums for Kunst.

Bagsideillustration: Esbjerg Toldkammer. Se Hans Kaaes artikel Esbjerg Toldkammer tegnet af kongelig bygningsinspektør J.V. Petersen. Foto ca. 1915. Jens Bruhns arkiv.

Indhold

Zise 2021

Afhandlinger, artikler og erindringer 7

AF HENRIK GJØDE NIELSEN

Kirkeladerne*

Kirkeskattens huse i middelalderen 9

AF TORBEN SVENDRUP

Gennembladet og sammentalt*

Revision af Øresundstoldregnskaberne 1636-1641 29

AF MOGENS JENSEN

Jacob Hybertsens sedler*

Bodmeribogen 1639 69

AF MOGENS JENSEN

Esbjerg Toldkammer tegnet af kongelig bygningsinspektør

J.V. Petersen 85

AF HANS KAAE

Toldvæsenets Fakturakontrol 105

AF ANTON NIELSEN

En toldstrid i 1946

En markant reaktion fra Toldetaten på en toldchefs erindringer 113

AF SVEND PALUDAN-MÜLLER

Grænsegendarmernes Fanekommando 1969-2015 119

AF FINN LAUTRUP

På grænsen 1919-1962

Inspektionsvagtmasterens oplevelser og fortælling 133

AF JENS JACOB JENSEN

En tolders odysseé	289
AF FINN LAUTRUP	

Anmeldelser	371
Anette Hoff: <i>Den Danske Vinhistorie, Nydelsesmidlernes Danmarkshistorie 4</i> , 2018 (Mogens Jensen). Helge Torm: Da Skælskør fik en ny toldkammerbygning, tegnet af J. D. Herholdt, <i>Årbog for Historisk Forening for Vestsjælland</i> , 2019 (Gunnar Jakobsen). <i>Museerne i Helsingør, Årbog 2019</i> , 2019 (Henrik Fode). Per Bomholt, Jens Hansen: Emil A. Rømeling, Chef for Grænsegendarmeriet, <i>Koldingbogen</i> , 2020 (Gunnar Jakobsen). Poul Erik Thomsen: <i>Ingen så det komme</i> , 2021 (Jens Bruhn). Peter Harder, Jep Loft: <i>Ledelse på afveje, Når magt og indsigt skilles ad</i> , 2020 (Anders Lützhøft). Peter Loft: <i>Efter stormen</i> , 2021 (Anders Lützhøft)	

Meddelelser fra bestyrelse og redaktion	395
Ordinær generalforsamling i Told og Skattehistorisk Selskab 2021. Bestyrelsen. Medlemskab. Persondatapolitik. Nyhedsbrev 2022. Bidrag til <i>Zise – Told- og skattehistorisk årbog</i> . Medvirkende ved <i>Zise – Told- og skattehistorisk årbog 2021</i> . Bøger og publikationer fra Told- og Skattehistorisk Selskab. Vedtægter for Told- og Skattehistorisk Selskab	

Zise 2021

Afhandlinger, artikler og erindringer

AF HENRIK GJØDE NIELSEN

Da Told- og Skattehistorisk Selskab med udgivelsen af *Zise – Told- og skat-tehistorisk årbog 2019* ændrede *Zise – Told- og skat-tehistorisk tidsskrift* til årbogsformat, åbnede vi for en Pandoras Æske; den gode af slagsen, vel at mærke. Til erstatning for de tre årlige hæfter på i alt ca. 120 sider udkom i 2019 en årbog på 182 sider, som blev overgået af årbogen 2020, som blev på 356 sider. Med *Zise – Told- og skat-tehistorisk årbog 2021* overgår vi endnu engang os selv, med en årbog på godt 400 sider. Omfanget har, sammen med Covid-19-pandemien og en del andre forhold, haft redaktionelle og tidsmæssige konsekvenser. Det er håbet i bestyrelsen for Told- og Skattehistorisk Selskab, tro læserne vil bære over med disse konsekvenser.

Den told- og skat-tehistoriske Pandoras Æske viste sig både at indeholde, hvad vi med ændringen af format havde håbet, og tillige mere end vi havde forventet. Befriet for hæfternes begrænsede plads, har forfatterne taget årbogens udvidede rammer til sig. Det forpligter, og det er en af forklaringerne på det omfattende omfang. Men ikke alt er nyt. Traditionen tro, også fra hæfteformatet, bringer vi i *Zise 2021* den velkendte og skønsomme blanding af afhandlinger, artikler og erindringer, og så lidt mere til sidst. Og traditionen tro byder herværende årgang både på velkendte og nye forfattere. Tematisk kommer vi omkring både told- og skat-tehistorie, og periodisk fra middelalder til nutid, i kronologisk orden.

Vi starter i middelalderen med Torben Svendrups artikel »Kirkeladerne – Kirkeskattens huse i middelalderen«, hvor forfatteren følger sporene af landets tidlige skat-tehistorie i landskab og bygninger. Mogens Jensen bringer os fra middelalder til renæssance med artiklerne »Gennembladet og sammentalt – Revision af Øresundstoldregnskaberne 1636-1641« og »Jacob Hybertsens sedler – Bodmeribogen 1639«. Derefter tager vi et stort spring op i tiden med Hans Kaaes beretning om »Esbjerg Toldkammer tegnet af kon-

gelig bygningsinspektør J.V. Petersen«, hvorefter vi dykker ned i en række toldtekniske detaljer med Anton Nielsens redegørelse »Toldvæsenets Fakturakontrol« i første halvdel af 1900-tallet. Derpå følger Svend Paludan-Müllers »En toldstrid i 1946 – En markant reaktion fra Toldetaten på en toldchefs erindringer«. Finn Lautrup bringer os op til næsten nutid med artiklen »Grænsegendarmernes Fanekommando 1969-2015«.

Her sætter så et gearskifte ind, idet vi går fra afhandlinger og artikler til erindringer. Og hvilket gearskifte. Dette markeres af Jens Jacob Jensens meget omfattende erindringer »På grænsen 1919-1962 – Inspektionsvagtmesterens oplevelser og fortælling«. Manuskriptets indehaver Gitte Knudsen har foretaget indskrivningen og en første redaktion i samarbejde med Christian Baadsgaard og Jørgen Baungaard, mens Gunnar Jakobsen og Jens Bruhn har påtaget sig den store opgave at skaffe mange og gode illustrationer til artiklen, som vel at mærke ikke kunne have været bragt i fortjent fuldt omfang, hvis vi ikke havde ændret formatet fra hæfte- til årbogsformen; i så fald ville Jens Jacob Jensens erindringer have fyldt mere end en årgang. Også den følgende erindringsartikel er af stort omfang, nemlig Finn Lautrups »En tolders odysse«, som med udgangspunkt i 1950 bringer os frem til 2021.

Årbogen afsluttes med Anmeldelser, en sektion, som også viser svulmende tendenser, fra 14 sider i 2019 og 16 sider i 2020 til 24 sider i 2021, hvilket både vidner om en større høst af told- og skattehistorisk litteratur, og om en større lyst til at anmelde denne. Derefter følger Meddelelser fra bestyrelse og redaktion.

Fra redaktionen står så blot tilbage at overlade *Zise – Told- og skattehistorisk årbog 2021* til læserne. Jeg tager næppe munden for fuld ved at hævde, at der her er nogle timers både solid og vidtfavnende told- og skattehistorisk læsning. God fornøjelse.

Kirkeladerne

Kirkeskattens huse i middelalderen

AF **TORBEN SVENDRUP**

I alle landsdele af Danmark kan man den dag i dag se spor i landskabet af den mest succesrige skat, der har været i Danmark, nemlig tiende. I en række landsbyer kan man se kirkeladerne på kirkegården og i en række gamle købstæder præger disse skattebygninger stadig bybilledet. Bygningerne er et minde om middelalderens skattesystem og de for os anonyme mænd og kvinder, der stod for opkrævningen og forvaltningen af skatten. For os i dag minder de fleste af disse bygninger nærmest om et lille husmandshus eller bare en simpel bygning på kirkegården. Men da de blev opført, har de været sognets fornemste bygning næst efter kirken. Selv de største og fornemste huse i landsbyen kunne ikke leve op til de grundmurede og bundsolide kirkelader, der blev bygget i senmiddelalderen. Og i købstæderne kunne de måle sig med de bedre borgerhuse. Det er tydeligt, at man i middelalderen brugte store ressourcer på byggeriet af kirkelader.

I 2015 skrev jeg en artikel i *Zise* om tiende/kirkeskatten i den danske middelalder, i 2019 skrev jeg samme sted om dem, der opkrævede denne kirkeskat, kirkeværgerne. Denne artikel er en fortsættelse af disse to og behandler de huse, som var en forudsætning for en effektiv opkrævning og behandling af tiende, dvs. kirkeladerne. Man kan med rette sige, at kirkeladerne er det eneste materielle spor, der er bevaret fra denne beskatning.

Når man ved hvilken betydning tiende har haft for den kirkelige udvikling i Danmark, er det lidt mærkeligt, at kirkeladerne ikke har affødt en større interesse fra historikere og arkæologer i Danmark. Det kan forbavse, da kirkeladerne var et centralt element i tiendebetalingen. Forundringen bliver ikke mindre af, at man i Christian III's lovgivning forudsætter, at hver sognekirke har sin egen kirkelade. Der må således på reformationstiden, dvs. omkring reformationen 1536 have været mere end 2.000 kirkelader i det danske landskab. Langt de fleste af disse er forsvundet i dag.

Direktøren for Nationalmuseets 2. afd. M. Mackeprang skrev i 1912 en artikel i *Arkitekten* om kirkeladerne i Danmark. Kirkeladerne er omtalt i *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* og i Kjær og Grønder-Hansens tobindsværk *Kirkerne i Danmark*. Men den grundigste behandling af emnet finder man i KUML fra 2003 hvor Mikael Manøe Bjerregaard har skrevet en fortræffelig artikel, Middelalderlige Kirkelader i Danmark. Herudover er kirkeladerne stedmoderligt medtaget i Jacob Kieffer-Olsens disputats *Kirke og kirkestrukturen i middelalderens Danmark* fra 2017, idet han i disputatsen ikke behandler kirkeladernes betydning og funktion for den middelalderlige kirke.

Tiende i Danmark

Det ældste diplom i Danmark, der omtaler tiende, er et fra kong Erik Emunes tid (†1137) udstedt af biskop Eskild af Roskilde i 1135, der stadfæster Benediktinerklosteret i Næstved, skænket af Peder Bodilsen og brødre, og tilføjede bispelige forrettigheder til klostret. Heri nævnes tiende: »Da vi altså med Guds vilje i håbet om den evige belønning og til evig ihukommelse såvel af os selv som af vore efterfølgere ønsker at fremme kirken med hensyn til alt deres gods, tilstår vi samme brødre den tiende.«¹ I artiklen i Zise 2015 plæderer jeg for, at tiende efter flere forsøg indføres under kong Niels (†1134) formodentlig i tiden mellem pave Paschalis brev fra 1117, hvor paven indskærper kongens pligter over for kirken,² og borgerkrigens udbrud i januar 1131.

Da tiende var blevet indført i Danmark, valgte man, at den opkrævede tiende skulle deles i tre portioner: En portion til præstens underhold, en portion til kirkens drift og vedligeholdelse, og endelig en portion til biskoppen. Den sidste tredjedel var klart den vanskeligste at få folkelig opbakning til. Helt frem til reformationen var der modstand mod at betale denne del af skatten.³

Gennem 1300-tallet udvikler kirkeværgeordningen sig. Hvert sogn skulle have to kirkeværger, der var valgt for et år. Kirkeværgerne havde ansvaret for: 1) Opkrævning af tiende. 2) Omsætning af tiende til penge. 3) Udbetaling af penge til kirkens drift og vedligeholdelse. 4) Aflægge årligt regnskab om opkrævning og brug af tiende.⁴

Med indførelsen af tiende og ikke mindst kirkeværgeninstitutionen var et meget stort skridt taget i retning af en selvstændig kirke. Der er ingen tvivl om, at tiendebetaling og kirkeværgerne var forudsætningen for kirkens

stærke position i senmiddelalderen.⁵ Men denne skatteopkrævning krævede mulighed for at oplagre den indsamlede tiende, idet den normalt blev betalt i naturalier, hvilket indebar, at den skulle opbevares, indtil den blev solgt og dermed kunne bruges til diverse indkøb.

Opbevaring af tiende

Kirkeladernes formål var at opbevare tiende, der som nævnt normalt blev opkrævet i naturalier, men disse bygninger blev opført langt senere end tiendens indførelse. Hvordan og af hvem tiende blev opbevaret før opførelsen af kirkelader, har vi stort set ingen reel viden om, men vi kan nok tillade os at formode, at den første tid var det stormænd, der opkrævede denne skat og selv påtog sig opbevaringen. De fleste har nok fundet det ganske naturligt, at stormanden, der ofte ejede sognekirken og lønnede præsten, både opkrævede, opbevarede og forvaltede tiende. Der er nok heller ikke tvivl om, at en del, måske en stor del af tiende blev brugt til egne formål af stormændene. Et pavebrev fra 1251 indikerer dette. Brevet er udstedt af pave Innoncens 4. til ærkebiskop Uffe Thrugotsen (†1252): »Efter indsamlingernes og undertiden

Fig. 1. Sct. Bendts Kirke, Ringsted. Foto: Forfatteren.

andre mægtige lægmænds forgodtbefindende anvendes de indkomne midler ikke altid, som de burde, til gavn for kirkerne og til deres tarv, der kæmper med Guds Stridsmænd i hans hellige kirke ...»⁶ Pavebrevet skal ses som et af mange led i kirkens kamp for øget selvstændighed og det er i det lys, vi skal se både tiende, kirkeværger og kirkelader.

I den ældste skriftlige danske lovgivning nævnes tiende i *Skånske kirkelov*. Den blev givet af ærkebiskoppen i Lund Eskild (†1181), som var international orienteret med et personligt venskab med en af tidens største kirkelige personligheder, abbed Bernhard af Clairvaux. Målet for Eskild var at få den danske kirke bragt i overensstemmelse med tidens reformbestræbelser og udbrede cistercienserordenen til Danmark.⁷

Et led i dette arbejde var at få de kanoniske love indført i stiftet. Der skulle skabes en skånsk kirkeret. Dette var bestemt ikke noget, der passede de skånske storbønder; ikke mindst de nye bevisregler var de imod. Eskild måtte indgå et kompromis, og det er dette forlig, vi kalder *Skånske kirkelov*.⁸ Denne lovgivning er vanskelig at datere præcist, men den må være efter, at kong Valdemar havde skiftet side i pavestriden, og der blev forlig mellem den danske konge og ærkebiskoppen Eskild; de havde støttet hver sin pave. Kongens skifte i pavestriden skete omkring 1165. Ærkebiskop Eskild trådte tilbage som ærkebiskop i 1177 og *Skånske kirkelov* må således være skrevet mellem 1165 og ærkebiskoppens død i 1181, muligvis i 1170 hvor Eskild celebrerede messen i Sct. Bendts Kirke i Ringsted i forbindelse med kong Knud VI's kroning som sin fars medkonge og kanoniseringen af Knud Lavard, kong Valdemars far, til helgen.

I forbindelse med tiende er det tydeligt, at biskopperne har fået presset flere ting igennem over for stormændene. For det første blev biskoppens ret til at modtage en tredjedel af tiende slået fast, og det var i første paragraf i afsnittet om tiende. En anden paragraf fortæller, hvad man rent praktisk skulle gøre med tiende, der blev opkrævet. I denne paragraf begrænsede man stormænds disposition over tiende. I loven siges der, at den indsamlede tiende skal, »et sted hen at føre indenfor kirkesognet.«⁹ En lignende oplysning har vi i den lidt yngre *Sjællandske Kirkelov*.

Når der tales om et specifikt sted inden for sognet, hvor dette korn kan opbevares, må der være tale om en form for lade eller et bestemt kirkeloft. Det kan også være en stormands lade. Det behøver på ingen måde at være en egentlig kirkelade. Men man har besluttet at den opkrævede tiende skulle opbevares på én lokalitet og ikke spredes rundt. Det er klart, at ærkebisp Eskild i Skåne og biskop Absalon på Sjælland havde en interesse i, at tiende

Fig. 2. Mindekorset i Finderup. Foto: Forfatteren.

blev bevaret et sted per sogn, det gav jo langt bedre mulighed for at kontrollere, at kirken og dermed de selv fik, hvad hver især skulle have. Ordningen begrænsede ganske enkelt stormænds mulighed for at tage for sig af kirkens ejendom.

I takt med at kirkeværgeninstitutionen vinder frem, opstår der et behov for, at kirkerne selv opbevarer deres tiende. Da kirkeværgeninstitutionen var fuldt implementeret i den danske kirke i sidste halvdel af 1300-tallet,¹⁰ er en stor del af tienden nok blevet opbevaret på kirkeloftet. Nogenlunde samtidigt hermed begyndte man at bygge hvælvinger ind i landsbykirkerne. Denne byggeproces fortsatte middelalderen igennem. De ombyggede kirkeloftet var ikke velegnede til opbevaring af den opkrævede tiende, så efterhånden som kirkerne fik indbygget hvælv, har man indledt et stadig større byggeri af lader, først i træ og senere i sten. Kirkeladerne blev en almindelig del af det danske landskab.

De ældste efterretninger om kirkelader i Danmark

Den ældste historiske optegnelse hvor kirkelader direkte nævnes i Danmark, findes i forbindelse med det sidste kongemord i Danmarkshistorien, drabet på Erik Klipping i november 1286. Krønikerne fortæller intet om, at drabet skulle være forgået i Finderup Lade. De nævner kun landsbyen Finderup. Oplysningen om laden findes i en middelalderlig folkeviser *Der er så mange i Danmark, som alle vil herre være*. Det er i femte vers laden nævnes:

»De rede dem i laden ind,
Som vokslæs stode og brunde;
De ledte op den unge konge,
Så usen de ham funde.«¹¹

Strengt taget nævnes laden ikke som en kirkelade, men det må man anse for at være mest sandsynligt, idet laden nævnes i bestemt form. Dele af visen har vi bevaret i fragmenter fra 1400-tallet, og den er formodentligt betydeligt ældre, måske fra før dommen i 1287. Det, at drabsmændene ikke nævnes ved navn, tyder på et betydeligt ældre ophav. Det eneste navn, der nævnes i visen, er Rane, som var kongens kammermester. Det kan indikere, at visen oprindeligt er fra før sommeren 1287, hvor dommen faldt i Nyborg. Men det er ikke muligt med sikkerhed at fastslå, hvornår oplysningen om laden er kommet ind i visen.

I en senere folkeviser, den såkaldte *Marsk Stig vise* fra 1500-tallet, nævnes laden også, idet det fortælles i et af versene, at »Rane og den foruroligede konge finder nattely i Finderup Lade.«¹² Her er laden benævnt Finderup

Lade; det kan kun være kirkeladen. Det er yderst sandsynligt, at oplysningen stammer fra den ældre folkevis.

Når drabet er henlagt til kirkens lade i de forskellige udgaver, må det skyldes, at en kirkelade var et sandsynligt valg af sted for en konge, der skulle bruge en nødovertagelse eller et sted til et stævne. Kirkeladen var næst efter kirken som nævnt den mest fornemme bygning i en landsby. Om kongemordet har fundet sted i kirkeladen eller ej, er af mindre betydning. Langt væsentligere i denne sammenhæng er det, at kirkeladerne for datidens mennesker var et vigtigt sted, og disse bygninger var af en sådan kvalitet, at det er sandsynligt, at en konge kunne have søgt tilflugt der.

Det ældste arkæologiske spor fra en kirkelade er et møntfund i et fundament fra, hvad man mener har været en kirkelade til Hjalles Kirke på Fyn; en bygning, som blev nedrevet i 1576. Mønterne, som blev fundet her, kan dateres til Christoffer II (1320-26).¹³

Senmiddelalderens kirkelader

Når vi kommer frem til 1400- og 1500-tallet har vi langt større viden om opbevaring af den indsamlede tiende. Dels har vi bevarede kirkelader, og dels begynder vi for alvor at møde kirkeladerne i det skriftlige kildemateriale.

Kort efter Christian III havde vundet magten i Danmark, indførte han reformationen. Kirkeladerne fortsatte deres funktion efter reformationen. I Christian den III's resces fra 1536 forudsættes, at der er en kirkelade i hvert sogn. Det lyder således i recessen: »wille wii, att for-screffne Thiende offuer alt Riiget skal dieles wdi trende Partter. Thendt ene skall Sognnepresten beholle, then anden Part skall Kircken haffue, oc dend tredie Part skall Koningen lade opbere, oc handt skall sckicke for-screffne lerde Mendt Prouision oc Wunderholdingh. Oc skulle Bønderne i huerdt Sogenn føre samme Tiendekornn wdi Kierffuerne till Kirckeladenn,«¹⁴ Dvs. at Christian III i sin kirkelige lovgivning gik ud fra, at hvert sogn havde sin egen kirkelade. Dette understøttes af den første superintendent (som man efter reformationen for en tid kaldte biskopperne) på Sjælland Peder Palladius' traktat fra 1553, hvori han kræver, at man holder kirkegården ren, og i den forbindelse nævnes kirkeladen. Det er tydeligt, at der ligger en kirkelade ved hver sognekirke: »Om Kieregaarden. Kieregaarden skal slaas om Sommeren oc holdis ren for Fæ, Øg, Suin etc. Besynderlige hoss Kirckeladen. For Kieregaarden er de Christnis søynehuss til dommedag.«¹⁵

Fig. 3. Kirkeladen ved Hesselager Kirke på Fyn. Foto: Forfatteren.

Hverken hos Christian III eller hos Peder Palladius nævnes noget om, at man skulle bygge kirkelader. Dvs., at Christian III's lovgivning byggede på en allerede eksisterende struktur. Kirkeladerne var der allerede; ellers ville der ikke være nogen mening med den nye kirkelige lovgivning. At det er rimeligt at antage, at de fleste kirker i dansk senmiddelalder har haft en kirkelade, understreges også af Odensebiskoppen Jacob Madsen, der i sin *Visitatsbog* fra omkring år 1600 skriver, at kun ved tre af stiftets omkring 200 kirker nævnes, at de ingen kirkelade havde; til gengæld havde en enkelt kirke to kirkelader.¹⁶

Kirkeladerne fandtes ikke kun på landet. De var også en del af købstadens bygningsmasse. Kirkeladerne er som på landet placeret tæt på sognekirken. I en række gamle købstæder, som f.eks. Kalundborg, Skælskør og Slagelse præger de middelalderlige kirkelader stadig bybilledet. Med sikkerhed ved vi, at der har været kirkelader i Roskilde Sct. Jørgensbjerg Kirke, Vordingborg Vor Frue Kirke, Stege Sct. Hans Kirke samt ved de nu forsvundne Sct. Peders Kirke i Aalborg og Sct. Nicolaj Kirke i Viborg. Der er næppe tvivl om, at by-

arkæologien i de kommende år vil give os kendskab til kirkelader i endnu flere middelalderlige købstæder.

Sct. Nicolaj sogn i Viborg omfattede også en landsby udenfor købstaden, nemlig Loldrup. Landsbyen havde hørt under sognet omkring Navntoft Kirke, men da den blev nedlagt, blev landsbyen langt ind under by-sognet Sct. Nicolai i Viborg, og folkene herfra transporterede naturligvis deres tiende ind til Sct. Nicolais kirkelade i Viborg by.¹⁷ Dette har utvivlsomt været tilfældet mange steder i landet.

Kirkeladernes placering og indretning

De bevarede kirkelader er alle placeret tæt på sognekirken. Ofte har de været sammenbyggede med kirkegårdsmuren og enkelte steder, f.eks. Vindinge på Fyn, været placeret på selve kirkegården. Ganske speciel er kirkeladen i Voldum på Fyn, hvor laden er bygget sammen med kirkens østgavl. Laderne er formodentlig placeret der, hvor man mente, at det var mest praktisk i forhold til arbejdet.

Fig. 4. Kirkeladen i Kirkerup ved Slagelse. Foto: Forfatteren.

Det er formentlig også der vi skal finde forklaringen på de kirkelader placeret i landsbyen og ikke ved kirken, som Odensebiskoppen Jakob Madsen nævner i sin *Visitatsbog 1588-1604*. Han nævner, at det er tilfældet i fire fynske landsbyer.¹⁸ Der har formodentlig været nogle gode lokale grunde til denne placering af kirkeladerne. Men det har været undtagelser, der nærmest bekræfter reglen om, at kirkelader blev sammenbygget med kirkegårdsmuren.

Kirkeladerne har fremstået som nogle meget kompakte og potente bygninger. Med baggrund i de bevarede kirkelader kan vi antage, at de fleste har være bygget i et stokværk. Vi kender kirkelader opført af så forskellige materialer som tegl, tegl og kridtsten, kampesten og bindingsværk.

Laderne har været uden vinduer, og har haft lysindfald ved glughuller. Denne form har hængt sammen med, at det, man opbevarede i bygningerne, var værdier, der skulle beskyttes mod tyveri, men også mod skadedyr. Glughullerne havde også som funktion, at de skulle give ventilation i bygningen, så kornet ikke gik i råd. De tykke mure har også været med til at give en stabil og ikke for høj temperatur, hvilket har været med til at beskytte kornet mod råd og insekter. Når man i dag ser kirkeladerne, så fremtræder de som ombyggede huse. De fleste steder giver bygningerne næsten et indtryk som en moderne bankboks.

Kirkeladerne har haft dør eller port og et meget massivt murværk. Porten har ofte været placeret sådan, så man kunne køre kornet direkte hen til laden, uden at vognen kom ind på kirkegården. Enkelte kirkelader var agerumslader; dvs., at man kunne køre vognen med korn direkte ind i laderne. Langt de fleste af de bevarede kirkelader har ikke porte, der var brede nok til, at en vogn kunne køre ind. Agerumslader havde naturligvis gjort arbejdet betydeligt lettere, men man har mange steder ikke ønsket en for stor åbning i den massive bygning, bl.a. pga. risikoen for mus og rotter.

Nordsiden af kirkeladen i Kirkerup¹⁹ ved Slagelse giver i dag et indtryk af, hvordan sikkert mange kirkelader fremstod i middelalderen. Da Nationalmuseet i forbindelse med arbejdet på *Danmarks Kirker* beskrev laden i 1938, lignede bygningen et lille husmandssted.²⁰

Hvad brugte man kirkeladerne til?

Selvfølgelig var kirkeladernes hovedformål opbevaring af kirkeskatten. Korntiende blev gennem hele middelalderen betalt i kærven, dvs. som neg. Tiende blev indsamlet på marken, hvor de høstede neg stod i trav. De ind-

samlede neg krævede plads, både til opbevaring og til tærskning. Men den halm, som man fik ud af dette system, havde også en værdi, som kirkeværgene søgte at skaffe til sognekirken. Der er ingen tvivl om, at selv et mindre sogn havde behov for relativ stor plads til at opbevare den indsamlede tiende.

Vi ved ikke om al tiende blev bragt ind til kirkeladerne. Man har forestillet sig, at præstens andel af tiende (mensa) blev bragt til præstens lade, og kirkens andel (fabrica) blev bragt til kirkeladen. At dette er en mulighed, indikerer et kongebrev fra Christian III til den skånske almue, dvs. bønder, fra 12. maj 1541, hvor kongen skriver »føre samme tiende hver til sin kirkelade i hvert sogn.«²¹ Her fremgår det, at der er flere kirkelader i et sogn. Dette har næppe været tilfældet ret mange steder i landet.

Samtidigt fremgår det klart af Christian IIIs reces, at hele tiende skal transporteres til kirkeladen og der deles i tre portioner. Som det hed i recesen: »oc ther scall Tienden skiffits i trende Partte, som forscretfuit er«. ²² Dvs., at alt kirketiende skal samles i kirkens lade.

Ved at samle den totale tiendebetaling og derefter dele den samlet i kirkeladen, undgik man nogle muligheder for svindel. Det var lettere at kontrollere, at alle fik deres rette andel. Fordelingen kunne foregå i fuld offentlighed. Spørgsmålet om kontrol har været et oplagt problem. Vi kan af et kongebrev fra 1546 se, at præst og kirkeværge hver skulle finde en tærskemand, der kunne adskille kirkens tiende fra kongens tiende; »at sætte til kirkeladen for rettelig at adskille kongens og kirkens part af tiendekornet.«²³ Der er bestemt ikke grund til at tro, at dette ikke også var tilfældet i tiden før reformationen, hvor tiende også blev delt i tre portioner, som nævnt en til præsten, en til kirkens drift og en til biskoppen, hvor sidstnævnte del efter reformationen gik til kongen.

Ruminddelingen af tiendeladen har været så enkel som mulig. Huset har forneden, mente Mackeprang i sin artikel fra 1912, været indrettet med en tærskelo, en førstesal til opbevaring af kornet, og kister til den korn, der ikke kunne sættes op på loftet. Mackeprang mente ligeledes, at nogle af kirkeladerne var så store, så de fra start af også var indrettet til beboelse.²⁴

At betale skat skal være en fest

Af Christian den IIIs reces fremgår det, at betalingen skulle være festlig for bønderne. Det skulle være en festdag, og den ville kongen ikke selv betale.

Udgiften skulle dækkes af præst, kirke og konge i fællesskab, hvilket ganske flot skrives i recessen: »oc schall giiffuis Bøndernne samme Dag eth Maaltid Mad oc Dricke, nar the framføre Thienden, oc thet skulle alle tre bekoste.«²⁵ Som det fremgår, skulle konge, præst og kirke slippe hver en tredjedel af udgiften.

Denne beværtning af bønderne skal ses som en form for aflønning ved, at de selv kørte tiende til kirkeladen. I brevstoffet gennem 1500-tallet kan man se, at beværtningen af bønderne ved tiendebetaling har været vigtig for bønderne.

En kirkelade i Viborg

Allerede under reformationskampene blev der nedrevet kirker og kirkelader. Det var især kirkeladerne i byerne, der blev ramt. Fra Viborg har vi i denne forbindelse et ganske godt kildemateriale. Heraf fremgår det tydeligt, at borgerne mente, at der var alt for mange kirker i byen, idet der var 12 sognekirker. Vi kender ikke byens befolkningstal, men vi kan anslå befolkningen i Slesvig til omkring 1000 personer eller borgere og Lund til lidt over 2000²⁶, så mon ikke indbyggertallet i Viborg på reformationstiden har ligget på lidt over 1000 personer. Der var flere pladser i kirkerne i byen, end der var borgere.

Dette havde ingen betydning i katolsk tid, hvor messens formål var at øge antallet af gode gerninger, og det blev gjort uanset, om der er ingen, få eller mange, der overværer den. Men den katolske messe har sin funktion også uden menighed, i modsætning til den lutheranske gudstjeneste, der ikke giver mening uden en lyttende og deltagende menighed.²⁷ Denne ændring i tankegangen fik direkte betydning for byernes kirkelader.

På vegne af Viborgs borgere rejste Hans Tausen, der havde igangsat reformationen i Viborg, til Gottorp Slot i Slesvig, hvor Frederik I opholdt sig. Det var yderst sjældent, at kongen var i Danmark. Det var kun, når der var nødvendige møder. Danmark blev administreret fra Gottorp Slot i disse år. Hans Tausen medbragte et brev fra byens borgere, der klagede over, at der var for mange kirker i Viborg. Hans Tausen opnåede hvad han ville. Borgerne i Viborg fik af kongen brev på, og brevet ligger den dag i dag i Rigsarkivet, at de måtte rive kirker ned.²⁸ Kongen skrev direkte: »er Vi tilfreds med, at I beholder samme Gråbrødre- og Sorte brødrekirker til sognekirker og ødelægge de andre unyttige kirker i Eders by, på det at I des bedre kan

Fig. 5. Hans Tausen taler for borgerne i Viborg. Reformationsmonumentet på Bispetorvet i København. Foto: Forfatteren.

holde de to kirker ved magt.«²⁹ Ifølge *Krøniken om Gråbrødernes fordrivelse* havde byen Viborg som nævnt 12 sognekirker.³⁰ Domkirken, Gråbrødre og Sortebrødre Kirke blev bevaret, resten blev revet ned. Kongen fik også noget ud af dette økonomisk; »til byens behov halvdelen af blyet og halvdelen af klokkerne,«³¹ den anden halvdel tog kongen. Blyet var fra blytagene og klokkerne var kobber, værdifulde metaller for kongen. Denne tilladelse er dateret 23. februar 1529.

Men fra dagen før, den 22. februar 1529, har vi et andet brev udstedt af kong Frederik I. Denne gang er brevet stilet personligt til Hans Tausen. Kongen skriver bl.a.: »Mester Hans Tausszenn, Prædiker i Viborg, har berettet for Kongen, at et Hus på S. Nicolai Kirkegaard i Viborg var Kirkelade og ej bruges mere dertil. Kongen under ham derfor samme Hus med tilliggende Jord, fri og kvit i hans Livstid.«³² Med andre ord: Sognet er nedlagt, derfor er kirkeladen blevet overflødig, og reformatoren Hans Tausen har gjort kongen opmærksom på dette. Frederik I vælger at give reformatoren kirkeladen kvit og frit, uden betingelser. Tausen kunne anvende den som han ønskede.

Denne kirkelade blev formodentlig Hans Tausens embedsbolig som sognepræst ved Gråbrødre Kirke i Viborg.³³ Når denne fremtrædende reformator valgte en tidligere kirkelade som bolig, så må det have været en bygning af høj kvalitet.

Rækkefølgen af de to breve er lidt underlig. Tausen får dispositionsretten over kirkeladen før sognet var blevet nedlagt. Den slags spidsfindigheder gik kongen ikke op i. Hele manøvren med nedlæggelse af kirker, sogne og overdragelsen af kirkeladen til Hans Tausen var imod al lov og ret. Kun kirken kunne disponere over de kirkelige ejendomme. Frederik I spurgte end ikke Viborgs bisp Jørgen Friis om denne ændring af det kirkelige Viborg. Selve nedrivningen gik tilsyneladende hurtigt. Tre uger efter tilladelsen var givet, skriver Viborgs biskop Jørgen Friis »udi disse dage havde nedbrudt alle vore kirker udi Viborg.«³⁴

Nedrivning af kirkelader

Med reformationen blev kirken og dens ejendomme underlagt kongen. Det var definitivt slut med den kirkelige selvstændighed. Kirken blev centraliseret, og de enkelte sogne og kirkeværgers handlemuligheder blev stærkt reduceret. Det ændrede de kirkelige forhold totalt, og det kan bl.a. ses gennem kalkmalerierne. Nu var det slut med frække kalkmalerier og afbildninger af konger og bisper i helvede. Kalkmalerierne skulle pænt følge den lutheranske skabelon.³⁵

Hele denne udvikling ramte også kirkeladerne. Ved lov i 1572 blev det fastsat, at alt kirke- og kongetiende skulle bortforpagtes. Derfor tillod Frederik II ved kongebrev af 10. marts 1573, at kirkeladerne i Aarhus Stift kunne nedrives og murværket bruges til kirkens formål.³⁶ Dette blev skæbnen for kirkelader over hele landet i de efterfølgende år. Nogle kirkelader overlevede ved at overgå til anden brug. Men kongemagten ville ikke tillade alle former for brug af disse lokaler. Christian IV forbød f.eks. i 1643, at de blev brugt til kro.

For et sogn var det vigtig at få en form for indtægt fra kirkeladerne, der jo ingen funktion havde længere. Uden en lejeindtægt var det fristende at bruge kirkeladen som stenbrud. Salg af sten gav gode penge. Meget tyder på, at kongemagten blev nervøs over, hvor hastigt kirkeladerne forsvandt. I udkastene til *Danske Lov* (1683) kan man se, at myndighedernes nærede betænkelighed over udviklingen. Man lagde op til et forbud mod at nedrive

Fig. 6. Kirkeladen ved Sct. Mikkel's Kirke i Slagelse. Foto: Forfatteren.

disse bygninger med begrundelsen: »Eftersom det kan hænde sig, at ingen kirketienende vil fæste, og kirkeværgerne nødes til på kirkens vegne, selv at indlægge og udtærskke, hvortil kirkeladerne er fornøden.«³⁷ Forbuddet kom ikke med i Danske Lov, men man forsøgte at bremse nedrivningen af kirkeladerne, men uden stort held.

En del steder valgte man, at kirkeladerne skulle bruges til andet formål, f.eks. som hospital, dvs. fattiggård, beboelse og i købstæder til latinskoler. Den bevarede kirkelade i Slagelse er et godt eksempel på, hvordan disse er brugt. Her var laden Latinskole fra 1516 til 1811, B.S. Ingemann lærte latin på denne skole, herefter blev den hospital, politistation og endelig kirkekontor, hvilket stadig er tilfældet.

Kongemagten opfordrede til anden brug af laderne. Der blev lavet de nødvendige ændringer i bygningerne, så de kunne fungere til deres nye formål. Der blev f.eks. hugget hul til vinduer i de tykke stenvægge. Et godt eksempel på denne udvikling er den tidligere omtalte kirkelade i Kirkerup ved Slagelse.

Som historiker skal man ikke beklage, at disse bygninger blev ændret til

praktisk brug. Det, at man kunne udnytte disse bygninger, reddede en del af dem fra nedrivning. Var de ikke blevet brugt til noget andet, ville de alle være forsvundet.

Bevarede kirkelader

Som allerede nævnt forudsatte Christian III's lovgivning, at hver sognekirke i riget havde en kirkelade. Vi ved ikke, hvor mange kirker der var i dansk middelalder. Ved middelalderens slutning har der vel været 2.400-2.500 kirker.³⁸ Jakob Kieffer-Olsen mente i sin doktordisputats, at der har været 2.692 sognekirker og i alt 3.100 kirker i Danmark.³⁹ Men jeg tror, at dette tal er sat for højt. Jeg holder fast ved min antagelse, at vi i årene op til reformationen har haft 2.400-2.500 kirker i Danmark. Ca. 1.700 af de nuværende danske kirker er middelalderkirker, hvilket betyder, at vi burde have et meget højt antal kirkelader bevaret. Men det har vi ikke. Der er ikke mange, der har overlevet, hverken i købstæder eller i landsbyer.

Som nævnt blev en del af kirkeladerne i byerne anvendt til latinskoler. Det var f.eks. tilfældet i Skælskør, Kalundborg, Slagelse og Vordingborg. Men kun i de tre førstnævnte byer er bygningerne bevaret. Latinskolen i Vordingborg blev nedlagt i 1810, hvorefter bygningen blev anvendt som materiale-

Fig. 7. Kirkelade ved Vinderslev Kirke. Foto: Forfatteren.

skur for Vor Frue Kirke, indtil bygningen blev nedrevet i 1865. Munkestenene fra kirkeladen skulle man bruge til et nyt ligkapel.⁴⁰

I vore dage taler man meget om genbrug inden for byggesektoren. I middelalderen og i tiden frem til industrialiseringen var gamle mursten en værdifuld ressource. Behovet for bygningsmaterialer er grunden til, at sporene efter de nedlagte kirker og kirkelader hurtigt forvandt. Stenene blev ganske enkelt genbrugt andre steder.

Da Mackeprang kortlagde de danske kirkelader i 1912, havde han kendskab til 29 bevarede kirkelader i Danmark og en i Skåne. Fem af disse kirkelader er gået til. Til gengæld har man fundet yderligere et par stykker. Mikael Manøe Bjerregaard opstillede en fortegnelse over 17 sjællandske, 9 fynske og 5 jyske kirkelader,⁴¹ men gjorde opmærksom på, at der nok var flere. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* opgjorde tallet til ca. 40. Mikael Manøe Bjerregaard mente, at tallet skulle findes mellem disse to tal, men tættest på Mackeprang. Og det er nok ikke helt forkert.

De fleste bevarede kirkelader bruges i dag som kontorer, toiletter, opbevaringssteder og i enkelte sogne som mødelokaler. De fleste af kirkeladernes indre har stort set ingen spor efter deres oprindelige brug. Den bevarede kirkelade i Tranekær på Langeland er lidt af en undtagelse. Her giver ladens indre et indtryk af bygningens middelalderlige funktion.

LITTERATUR

Al Danmark stander i våde. www.nomos-dk.dk.

Bjerregaard, Mikael Manøe: *Middelalderlige kirkelader i Danmark*. I: KUML 2003.

Danmarks Kirker. Nationalmuseet. 1927-.

Danmarks Riges Breve. Udgivet ved Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. 1932-.

Danske Folkeviser i udvalgt. Udgivet ved Axel Olrik. 1918.

Danske Kirkelove. Bind 1 <http://www.kb.dk/e-mat/dod/113428026669.pdf>.

Diplomatarium Vibergense. Udgivet af A. Heise. 1879.

Fenger, Ole: *Kirker rejses alle vegne*. 2002.

Kieffer-Olsen, Jakob: *Kirke og kirkestruktur i middelalderens Danmark*. 2017.

Kjær, Ulla, Poul Grønder-Hansen: *Kirkerne i Danmark*. Bd. 1-2. 1989.

Kong Frederik den første danske registranter. Udgivet ved Kr. Erslev og W. Møllerup. 1897.

Kristensen, Hans Krøngaard: *Middelalderbyen Viborg*. 1987.

- Kristensen, Hans Krongaard, Bjørn Poulsen: *Danmarks byer i middelalderen*. 2016.
- Krøniken om Graabrødernes fordrivelse fra deres klostre i Danmark*. Oversat af Henning Heilesen. 1967.
- Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 1956-1978.
- Mackeprang, M.: *Kirkelader*. I: *Arkitekten*. 1912.
- Marsk Stig visen* (Den lange) [https://heimskringla.no/wiki/Marsk_Stig_\(den_lange_Vise\)](https://heimskringla.no/wiki/Marsk_Stig_(den_lange_Vise))
- Severinsen, P: *Viborg Domkirke i 800 år*. 1932.
- Skånske lov og Eskilds Skånske Kirkelov*. Udgivet ved P.G. Thorsen. 1853.
- Svendrup, Torben: *Hans Tausen – Den danske Luther*. 1994.
- Svendrup, Torben: *Tiendens indførelse og betydning for middelalderens landsbykirker*. I: *Zise*. nr. 2. 2015.
- Svendrup, Torben: *Når ræven vogter gæs*. 2017.
- Svendrup, Torben: *Kirkeværger – Folkelig skatteopkrævning i dansk middelalder*. I: *Zise* 2019.
- Svendrup, Torben: *Magten i senmiddelalderens kalkmalerier*. I: *Magtens udtryk*. 2020.

NOTER

- [1] *Danmarks Riges Breve* 1. række 2. bind nr. 64.
- [2] *Danmarks Riges Breve* 1. række 2. bind nr. 41.
- [3] Se endvidere Svendrup 2015.
- [4] Se endvidere Svendrup 2019.
- [5] Svendrup 2020 s. 141.
- [6] *Danmarks Riges Breve* 2. række bind 1 nr. 30.
- [7] Fenger 2002 s. 147.
- [8] Fenger 2002 s. 154 f.
- [9] *Skånske lov Eskilds Skånske Kirkelov* s. 88.
- [10] Svendrup 2019 s. 10 f.
- [11] *Danske Folkeviser i udvalg*. Vise nr. 25 vers 5. I udgaven Rentzel omkring 1580 drejer det sig om vers 4, der lyder således: »Så ginge de dem i ladn ind, / de stedtes dennem på lo; / vågen lå da den ædle herre / han ville det ikke tro.« *Al Danmark Stander vi våde*.
- [12] *Marsk Stig Visen* vers 71.
- [13] Bjerregaard 2003 s. 262.
- [14] *Danske Kirkelove* bind 1 s. 6 f.
- [15] *Danske Kirkelove* bind 1 s. 345.
- [16] Mackeprang 1912 s. 398.
- [17] Kristensen 1987 s. 105.
- [18] Bjerregaard 2003 s. 253.
- [19] Har været ombygget til bolig, ladens sydside har vinduer i dag.
- [20] *Danmarks Kirker*, Kirkerup Kirke ved Slagelse.
- [21] *Danske Kirkelove* bind 1 s. 179 f.
- [22] *Danske Kirkelove* bind 1 s. 6-7.
- [23] *Danske kirkelove* bind 1 s. 262.
- [24] Mackeprang 1912 s. 409 f.
- [25] *Danske Kirkelove* bind 1 s. 6-7.
- [26] Kristensen, Poulsen 2016 s. 279 f.
- [27] Svendrup 2017 s. 20.
- [28] Svendrup 1944 s. 111.
- [29] *Diplomatarium Vibergense* nr. 225.
- [30] *Kroniken om Graabrødernes fordrivelse* s. 30.
- [31] *Diplomatarium Vibergense* nr. 226.
- [32] *Kong Frederik den førstes danske registratorer* s. 199.
- [33] Severinsen 1932 s. 355.
- [34] Kristensen, Poulsen 2016 s. 435.
- [35] Svendrup 2017 s. 327ff.
- [36] Mackeprang 1912 s. 398.
- [37] Mackeprang 1912 s. 399 f.
- [38] Svendrup 2017 s. 17
- [39] Kieffer-Olsen 2017 s. 151.
- [40] *Danmarks Kirker. Vor Frue Kirke Vordingborg* s. 166.
- [41] Bjerregaard 2003 s. 248 f.

Gennembladet og sammentalt

Revision af Øresundstoldregnskaberne 1636-1641

AF MOGENS JENSEN

I den instruks, som Frederik III i november 1660 udstedte til det nyoprettede Skatkammer-Kollegium, afløseren for Rentekammeret, men oftest stadig kaldt ved dette navn, konstateres bl.a., at der findes op til 30 år gamle restancer, og det pålægges skatmesteren, at restancerne før kongens tiltrædelse i 1648 skal »med ald Flid efterseeis och paafordris«.¹

I dette eftersyn kom også Øresundstolder Herman Holsteins regnskaber for årene 1636 til 1641 i søgelyset. Skønt en del af indtægterne fra Øresundstolden af praktiske grunde blev indbetalt til Rentekammeret, der forvaltede alle rigets ordinære kontante indtægter, var den som et kongeligt regale ikke administreret af Rentekammeret,² som dog varetog revisionen af den.

Med udgangspunkt i de bevarede told- og regnskabsbøger samt Rentekammerets og Skatkammer-Kollegiets revisionsantegnelser vil denne artikel give et indblik i, hvorledes påbuddet om revision og opkrævning blev efterlevet, hvad Øresundstolden angår, og dermed også i de sager, der påkaldte sig revisionens opmærksomhed.

Revisionen af Holsteins regnskaber strakte sig hen over ændringen fra Rentekammer til Skatkammer-Kollegium; men det gjorde ikke den store forskel. Det var stort set kun organisationen, der var ændret på, ikke arbejdsgangen.

Da Holstein indleverede sine regnskaber til revision, var Rentekammeret bemanded med to rentemestre og 28 renteskrivere.³ Da Skatkammer-Kollegiet tog fat på den kritiske revision, var bemanningen en skatmester (præsident), en viceskatmester, fire rentemestre, en generalprokurør og to assessorer. Desuden en kammersekretær, en generalbogholder, en øverste

renteskriver, to kæmmerere, to kasserere, en brevkammerforvalter, ni renteskrivere med et tilsvarende antal skrivere, bogholdere og kontrollører, i alt 35 embedsmænd.⁴

Den forøgede arbejdsstyrke betød dog ikke, at man kom til bunds i de ikke-reviderede regnskaber. En opgørelse knapt 60 år senere viste, at der var oparbejdet en pukkel på næsten 3.000 regnskaber, der afventede revision, svarende til næsten 10% af det samlede antal indleverede regnskaber.⁵

Øresundstolder Herman Holstein

Ved sin tiltræden som Øresundstolder i maj 1636 kom Herman Holstein med 16 års erfaring som skriver i Rentekammeret i bagagen.⁶ De første knapt 1½ år i Helsingør var han kollega med den erfarne tolder Villum Mortensen indtil dennes død i september 1637. Dernæst var han enetolder indtil marts 1639, hvor han fik den københavnske købmand Gødert Braem som ny kollega. Denne var allerede da flyttet ind som Holsteins nabo i Stengade, og naboskabet havde hurtigt givet anledning til en strid, som kom for Rådstueretten og tilsyneladende også Landstinget, så man kan gøre sig sine tanker om samarbejdsklimaet på toldboden.⁷ I marts 1641 fik de begge deres afsked pga. kongens utilfredshed med deres embedsførelse. Herman Holstein blev boende i Helsingør til sin død i december 1660.

Ud fra navnet Holstein kunne man tro, at han stammede fra Holsten. Det er dog ikke tilfældet. Han røber selv sit fødested ved to lejligheder. Den ene, da han i 1647 udgiver en oversættelse af en tysk andagtsbog og underskriver dedikationen til rigsråd Iver Vind og dennes hustru Helvig Skinckel med Hermand Holstein Brunopolitanus.⁸ Den anden på en messingbaluster fra 1652, der bærer hans og hans hustru, Anna Iversdatters navne i Skt. Olai kirkes korgitter. Her bruger han ligeledes tilnavnet Brunopolitanus.⁹ Dermed angiver han sit fødested som Braunschweig i Nieder-Sachsen; sikkert derfor understreger han i dedikationen i andagtsbogen, at han trods sin tyske fødsel agter det danske sprog lige så højt som det tyske.¹⁰

Hvornår han kom til verden, kan der kun gisnes om. Det nævnes intetsteds direkte. Og sønnen Villums beskrivelse af ham som værende i »sin meget høye alderdomb«¹¹ under svenskekrigene 1658-1660 er ikke til stor hjælp. Det kan betyde alt over 60 år.

Men der gives et andet holdepunkt. I foråret 1641 repræsenterer en anden søn, Christopher, i flere omgange sin far ved Helsingør Byting.¹² Det

Fig 1. Allegori på Øresund. Maleri af Isaac Isaacs (ca. 1599-1649), 1622. Øresundstolden, dvs. de mange penge der strømmer ned i kongens kasse, vises symbolsk med frugterne og vandet, der vælder ud af krukken. Kybele, gudernes moder, holder overflødhedshornet, og ved hende står havguden Poseidon. I baggrunden ses Kronborg og på Sundet nogle orlogsfartøjer. Maleri deponeret på Kronborg af Statens Museum for kunst.

må betyde, at sønnen er myndig, dvs. mindst 25 år, og altså født senest 1616. Christopher var vistnok lillebror til Villum og en søster Else, hvorfor Herman Holsteins indgåelse af ægteskab må ligge omkring 1610-1612 og hans fødselsår kunne fastsættes til ca. 1585. I så fald har han været omkring 75 år i 1660 og alderdomskarakteristikken er dækkende. En bemærkning i en gældsfortegnelse dateret 1656, men indskrevet i hans hustrus skifte i 1655, at den viser gælden »saavit ieg nogenlunde kand erindre«, kunne pege i samme retning. Håndskriften er sikker som tidligere, men hukommelsen åbenbart ikke helt.¹³

Hans hustru var muligvis død i peståret 1654, som bortrev en tredjedel af Helsingørs indbyggere.¹⁴ Hun må have været enke, da hun indgik ægteskab

med Herman Holstein, da det af skiftet efter hende i 1655 fremgår, at hun havde haft en da afdød datter ved navn Mette Willumsdatter.¹⁵

Herman Holstein nævnes undertiden som Herman Hansen¹⁶ eller Herman Holst.¹⁷ Navnet Holstein synes da blot at være et forsøg på at sætte lidt format på efternavnet, anvendt allerede i hans tid i Rentekammeret, hvor skrivere ofte var kendt under deres hjemsteds navn;¹⁸ men i dette tilfælde altså misvisende. Han kan dog have haft en tilknytning til Holsten under sin uddannelse til skriver og/eller gennem sine ansættelser før vejen gik til København og Rentekammeret.

Som det fremgår af den omtalte dedikation, følte Herman Holstein en særlig tilknytning til rigsråd Iver Vind (1590-1658). Denne var ansat i kongens kancelli 1612-1621 og igen fra 1626 som øverste renteskriver. Dedikationen kunne i og for sig blot være et udtryk for, at Iver Vind havde ydet tilskud til eller bekostet udgivelsen af andagstbogen. Men dens omtale af tidligere velgerninger og dens udtrykte håb om, at Iver Vind fortsat vil være hans ven og befordre mere end antyder, at det er Iver Vind, der har skaffet ham stillingen som Øresundstolder og måske også tidligere som renteskriver. Det vil derfor være nærliggende at antage, at Herman Holstein har været i Iver Vinds private tjeneste før 1620, da Herman Holstein blev ansat i Rentekammeret.

Efter Herman Holsteins afgang som tolder var det i øvrigt også Iver Vind, der koncipererede det kongebrev, som meddelte den forhenværende tolder fritagelse for al borgerlig og bys tyng og besværinger og skatter,¹⁹ så der var velgerninger nok at takke ham for.

Ved udnævnelsen til Øresundstolder flyttede Herman Holstein naturligt nok til Helsingør. Først et års tid efter sin udnævnelse fandt han en passende bolig. Indtil da har han og hans familie sikkert boet til leje; men i september 1637 fik han af Wadze Ipes tilskødet en gård, som egentlig var halvanden gård og strakte sig fra Stengade til Strandgade, nuværende Stengade nr. 48. Gården lå i byens tredje fjerding og dermed ikke i den mest attraktive ende af gaden, men dog i Stengade.²⁰ Købesummen angives ikke. Men ved skiftet efter hans hustru i 1655 angives værdien af hovedgården til 2.400 daler og af halvgården til 750 daler.²¹

Herman Holstein ejede gården til sin død i 1660. Efterfølgende indgik den i en strid om afregning af gæld med Rentekammeret. Herom senere.²²

Indledende talmæssig revision

Leder man efter en artikel om revision i *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder*,²³ som dækker tiden fra vikingetid til reformationstid (ca. 800-1536), leder man forgæves. Ej heller i leksikonets artikler om forskellige former for regnskab, findes revision omtalt. Den umiddelbare konklusion er, at det først er i efterreformatorisk tid, revision af statslige regnskaber slår igennem i det danske rige. Dette bekræftes i leksikonets artikel om regnskabsår, hvor det bl.a. hedder, »at det først er gennem rentekammerets udvikling i løbet af 1500-tallet, at der skabes en fast udbygget regnskabskontrol, idet først revision (el. statusopgørelse) nødvendiggør en opdeling af regnskabet i regnskabsår.«²⁴

Øresundstolden har dog anvendt regnskabsår også i førreformatorisk tid. Og da naturligt nok ofte kalenderåret, eller nok rettere »sejlsåret«, de ca. ni måneder fra marts til november, hvor det var muligt at sejle gennem Sundet for is.²⁵ I slutningen af 1500-tallet skiftede man kortvarigt til et regnskabsår med Philippi Jacobi (1. maj) som skæringsdato, men vendte hurtigt tilbage til kalenderåret.²⁶ En egentlig revisionspraksis, kan først dokumenteres i 1547, hvor der findes, hvad der kunne karakteriseres som en revisionsprotokol. Tolder Peder Hansen fik revideret sine regnskaber for årene 1541-1546 i overværelse af kongen selv og rentemester Joachim Beck samt rigsrådsmedlemmerne Anders Bille og Mogens Gyldenstjerne. Desuden har vel en eller flere renteskrivere medvirket. Det enkelte år blev *lignet og lagt* særskilt, sammentalt og afstemt, så der fremkom en saldo. Regnskaberne blev godkendt af kongen selv og kontrasigneret af Joachim Beck. Revisionen blev altså foretaget på højeste niveau,²⁷ og således fortsatte det fremover.²⁸

Toldbøgerne fra Herman Holsteins tid blev afleveret i Rentekammeret af to omgange. Årgangene 1636-1638 i 1639²⁹ og 1639-1641 i 1641.³⁰ Begge gange kostede det toldereren to rejser til København. I 1639 bemærkes som forklaring på udgiften til kostpenge, at rejsen hver gang tog otte dage.

Det materiale, Holstein afleverede til revision, bestod af hans regnskabsbog med tilhørende kvitteringer og udgiftsbilag samt skrivers toldbøger med tilhørende ekstrakter også kaldet Summarum.³¹

I forbindelse med afleveringen foretog en renteskriver en indledende talmæssig revision af det afleverede materiale, som blev forsynet med en påtegning herom, underskrevet af den pågældende renteskriver. Der findes ikke en fast anvendt formular til påtegningen, som f.eks. kan lyde: »ret beregnet og efterlagt« (1637), »ret igennemlagt og beregnet« (1639), »ret be-

Att Danus Toldbøger og summerit
 ligesom forrige, bøde Løften af Jæmsning
 Indkomme og ind! Anders Lauridsen
 Mønstren Jæmsning
 32 skilling gode } parjend
 40 ort, }
 Ligesom forrige - 48 skilling gode
 i alt

Fig. 2. Renteskriver Anders Lauridsens påtegning ved modtagelse af regnskabsmaterialet fra Øresundstolden.

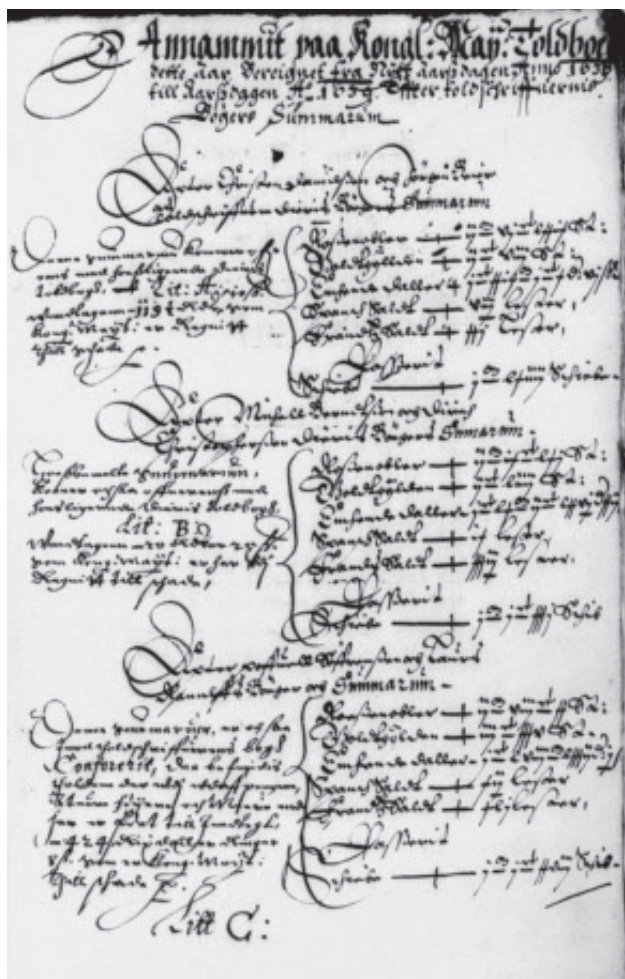
regnet, lattererit og summerit« (1636), »ret efterlagt, latereret og summeret«, »ret latereret og summeret«, ³² (1639) »ret confereret og igennemlagt« (Tolderens regnskabsbog 1639 og 1640). I de fleste tilfælde er toldbøgerne forsynet med oplysning om møntfoden, som gennemgående er 32 skilling gode = 4 ort = 2 mark = en rigsdaler. Dog således, at det for lygtepengene anføres, at en rigsdaler = 48 skilling lybsk.

Ved nyordningen af toldopkrævningen efter uroen i 1633, som førte til en tolders afsked, ³³ havde de fra da af seks toldskrivere fået pålagt at føre bog sammen to og to efter et rotationsprincip, så skriverne kun dannede par et år ad gangen. ³⁴ Derved skulle muligheden for bedrageri begrænses.

Men én ting var retningslinier, noget andet var virkeligheden. Toldskriverne dannede godt nok par; men i den her omhandlede periode drejede det sig om faste makkerpar, ³⁵ indtil én skriver mod periodens slutning blev dræbt i slagsmål, ³⁶ en anden, Laurits Randulf jf. næste afsnit, henrettet. ³⁷ Hver af dem førte sin egen bog, ³⁸ men afgav parvis ved årets udgang efter konferering af deres bøger en fælles ekstrakt til toldereren til brug for hans regnskab og til lensmanden på Kronborg, som førte tilsyn med toldbodens virksomhed. ³⁹

Det skulle således kun være nødvendigt at medbringe en toldbog med tilhørende summarum for hvert toldskriverpar; men både i 1636 og 1637 noterer renteskriveren i et par tilfælde, at toldbogen er konfereret med sin genpart, ⁴⁰ så alle seks toldbøger må have været indleveret. Da arkivet kun

Fig. 3. Revisionspåtegning på toldskriverens ekstrakter indført i tolderens regnskabsbog.

rummer et sæt på tre toldbøger for hvert år, er genparterne efter endt gennemsyn antagelig bragt med hjem til toldboden i Helsingør.

Med bøgernes aflevering var revisionen sat i gang. Den indledende tal-mæssige revision blev senere efterfulgt af en dyberegående kritisk revision, som kom til udtryk i en række antegnelser, som tolderen skulle forklare sig nærmere om.⁴¹ Men der skulle gå i omegnen af et kvart århundrede, før denne var afsluttet. Da var begge toldere og fire af toldskriverne døde,⁴² og de sidste to af de involverede toldskrivere fratrådt,⁴³ så slutafregningen blev arvingernes sag.⁴⁴

Modsat nutidig revisionsskik, hvor en enkelt revisor følger et firmas regnskab gennem en årrække, fremgår det af den signerede talrevision af de seks

årgange toldbøger, at denne var fordelt over ikke mindre end 14-15 forskellige renteskrivere.

Et mellemspil

Sagen mod toldskriver Laurits Randulf, som i februar 1641 blev dømt til døden for misligholdelse af sit embede, havde naturligt nok skabt stor uro internt på toldboden. Det var tolderne, der havde anlagt sagen mod Randulf, som under retssagen blev støttet af sine fem toldskriverkolleger.⁴⁵ Kongen var mildt sagt opbragt over situationen. Han indkaldte tolderne til en opsang i sit vinterkvarter på Koldinghus og udsendte en revideret udgave af toldinstruksen fra 1628 med den truende afslutning: »Hvorefter vore toldere och toldskrifvere under lifsstraf och det uden nogen forgaaende domb og proces uden af os sielf til forhør sig hafver at rette og forholde.«⁴⁶

Denne usikre situation, hvor det i egentligste forstand var livsnødvendigt at sikre sig mod kongens vrede, fik to af toldskriverne, Mikkell Berendtsen og Dirik Christoffersen, til at tage et usædvanligt skridt, som kan aflæses af et længere notat indført i Dirik Christoffersens toldbog for 1640.⁴⁷

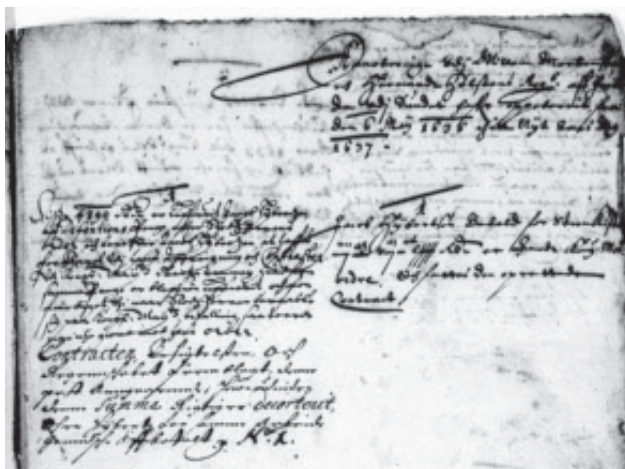
Renteskriver Thommis Thommesøn, som foretog den talmæssige revision, beskriver i notatet, hvordan toldskriverne er bekymrede for, om tolden er opkrævet, som den skal, eftersom der kommer skiftende ordrer fra kongen, snart om toldens forhøjelse for visse nationer og varer, snart om dens nedsættelse. Disse ordrer er de desuden edeligt forpligtede på ikke at offentliggøre for nogen. Rentekammeret har derfor nu efterregnet deres toldbog og udfærdiget en liste med de rettelser, som efter kammerets viden bør foretages.⁴⁸ Disse ses dog ikke indarbejdet i toldbogen, men tolderens regnskabsbog er forsynet med en påtegning om, at de to toldskrivere skal erklære sig om rettelserne, før regnskabet kan gøres færdigt.⁴⁹

Det er tydeligt, at såvel toldskriverne som den reviderende renteskriver søgte at dække sig ind ved at henvise til, at der kunne være sket toldændringer, som de ikke havde tilstrækkeligt kendskab til.

Den kritiske revision

Mens det virker mere eller mindre tilfældigt, hvem der foretog den talmæssige revision af toldskrivernes bøger, ser det efter håndskriften at dømme ud

Fig. 4. Rentemesters revisionspåtegning i højre spalte. Tolderens svar i venstre spalte, uddybet af en renteskriver.

til, at det var renteskriver Peder Nielsen, der foretog både den talmæssige og den kritiske revision af Herman Holsteins regnskabsbøger. Da Peder Nielsen var ansat i Rentekammeret fra 1631 til 1646,⁵⁰ må den kritiske revision af regnskabsbøgerne altså være afsluttet senest i midten af 1640'erne. Noget tilsvarende gælder antageligt arbejdet med toldskrivernes bøger. Dette understøttes af, at det ovenfor nævnte hemmelighedskræmmeri omkring toldtaksterne blev ophævet ved udgivelsen af en trykt toldrulle i 1645.⁵¹

Ved den kritiske revision blev toldskrivernes toldbøger og især tolderens regnskabsbøger forsynet med en lang række bemærkninger om forhold, som revisionen fandt, der burde gøres bedre rede for, eller hvor det blot konstateredes, at den pågældende post var i overensstemmelse med gældende regler, ofte udtrykt med formuleringen, at en post svarede til den tilsvarende post det foregående år.

Herefter var det rentemestrenes tur til at træde i funktion. I revisionen af Holsteins regnskaber drejede det sig om to, Melchior Oldeland (1640-1648) og Jørgen Rosenkrants (1648-1653). De gennemgik bemærkningerne, besluttede, hvilke af disse, der skulle tages op til nærmere overvejelse, og udarbejdede et koncept til de såkaldte antegnelser. I to tilfælde daterer Jørgen Rosenkrants sit koncept. Den 12. maj 1649 daterer han et koncept til, hvad der i renskriften fremtræder med numrene 15-30 (fra 21. marts 1639 og året ud)⁵² og den 7. november samme år konceptet til numrene 31-52 (1640-1641).⁵³ Hans forgænger Melchior Oldelands koncept til numrene 1-14 (1. januar til 21. marts 1639) er udateret,⁵⁴ men kan senest være skrevet i 1648, hvor han afgik ved døden. Da Jørgen Rosenkrants i sine antegnelser fortsætter Olde-

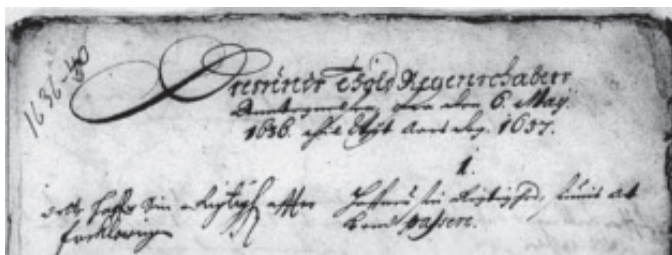

Fig. 5. Renteskri-
vers indstilling
i højre spalte.
Rentemesters af-
gørelse i venstre
spalte.

lands nummerering for 1639, må det antages, at Oldelands udkast er skrevet kort før hans død i 1648. Koncept til antegnelserne nr. 1-24 (1636-1637) og 1-11 (1638) ses ikke bevaret.

Rosenkrants' dateringer viser, at antegnelserne tidligst kan være kommet de da for længst fratrådte toldere i hænde til forklaring omkring årsskiftet 1649/50. Deres besvarelser er ikke daterede, men må være afgivet senest 1655, som var Gødert Braems dødsår.⁵⁵

Efter returneringen har en række af forklaringerne fået tilføjet ekstra oplysende bemærkninger antageligt af en renteskriver, før de er gået videre til afgørelse hos rentemesteren eller af denne videresendt til det nyoprettede Skatkammer-Kollegium. Afgørelserne synes at være truffet i begyndelsen af 1661. Dette bygger på, at det i en kommentar til en af antegnelserne nævnes, at et nødvendigt dokument sandsynligvis befinder sig i Holsteins dødsbo.⁵⁶ Han afgik ved døden i december 1660. Blev forklaringen godtaget, fik antegnelsen påtegningen »passeret«.

Antegnelserne⁵⁷

Herman Holsteins tjeneste som Øresundstolder strakte sig over perioden fra 8. maj 1636 til 24. marts 1641. Da Øresundstolden havde kalenderåret som regnskabsår, var den således fordelt over seks regnskabsår.

Revisionen af materialet fra disse år resulterede i 84 antegnelser, et forbavsende lille antal, når man tager i betragtning, at materialet bestod af seks regnskabsbøger med ca. 1.900 udgiftsposter⁵⁸ samt 18 toldbøger indeholdende toldoprævninger fra 16.346 skibe på i alt 1.933.310½ rigsdaler 3 skilling.⁵⁹

Den hyppigst forekommende type af antegnelser, i alt 18, drejer sig om manglende skriftlig ordre eller kontrakt på udgiften. Overraskende nok kan de manglende ordrer for en dels vedkommende fremlægges en halv snes år eller mere efter regnskabets afslutning og udgiften dermed dokumente-

res. Det tyder ikke just på, at der har været fuld styr på bilagsmaterialet på toldboden. Nogle ordrer forklares som mundtlige, men kan belægges med en kvittering. Andre igen kan konstateres at være indtægtsført i forskellige modtageres regnskaber.

Svaret på en enkelt antegnelse (2/1639) bekræfter den hyppigt fremførte opfattelse, at tolderen kunne indkøbe varer til den pris, skipperen opgav for den til fortoldning. Varernes art nævnes ikke; men det kan have drejet sig om mundtlige ordrer fra kongen.

Kun et par af disse antegnelser får ikke lov at passere trods forklaring. Den ene (8/1638) drejer sig om 24 falke indkøbt til kongen af England for 346 daler. Der var angiveligt kun ordre på indkøb af 10. Forklaringen angiver, at det er en sædvanlig årlig leverance til kongen, som han skal have til sin dødsdag, og det anføres, at der aldrig tidligere er sket antegnelse vedr. denne post. I sidste ende fandt Rentekammeret tilsyneladende den manglende ordre; men falkene er alligevel anført i slutopgørelsen i 1663, dog uden at være prissat og dermed ikke regnet med ved sammentællingen.

Den anden antegnelse, hvis forklaring ikke passerer, omhandler vinduesglas til Kronborg (37/1640-41). Kammer-Kollegiets afgørelse stiller krav om en ordre, men sagen ses ikke forfulgt og er ikke optaget i slutafregningen.

Næstflest antegninger, i alt 14, bliver transportområdet til del. Det drejer sig dels om pengetransporter og toldernes rejser, som ofte var sammenfaldende, dels om bude betalt af tolden i forbindelse med retssager og fremsendelse af toldændringer. Rentekammerets generelle påstand var, at vogntransport burde foregå som ægtkørsel, dvs. den pligtkørsel for kongen, som både købstæder og landsbyer skulle udføre, og dermed være gratis,⁶⁰ ligesom man fandt udgifter til budløn for høje.

Tolderens forklaringer vedr. udgifter til budene går bl.a. på, at et kongeligt brev om toldændring modtaget i Helsingør, uden forhaling skulle videresendes til Nyborg (6/1639), og en landstingsdom skulle nødvendigvis afhentes i Ringsted (11/1639).

Om pengetransporterne anføres, at der efter afdøde hofmester Frands Rantzaus ordre skulle anvendes bestemte vognmænd (5/1639 og 42/1640-41). Man må antage, at vognmandsvogne i modsætning til bønder- og borger-vogne var overdækkede, så pengeposerne ikke ligefrem lå åbenlyst til skue,⁶¹ ligeledes at de var ledsaget af vagtmandskab, selv om vagter kun udtrykkeligt er omtalt ved en enkelt lejlighed.⁶² Dem har lensmanden åbenbart normalt stillet til rådighed uden omkostning for tolden.

Tolderens udgifter ved aflevering af regnskaber i Rentekammeret mis-

tænkt for at være for højt sat, hvortil tolderen svarede, at han havde udgivet mere end dobbelt så meget, da det trak længe ud med gennemgangen af regnskaberne (10/1639).

Gennem denne udveksling af synspunkter mellem tolder og Rentekammer gives der nogle oplysninger om tidens transportsektor. Således anføres (8/1636-37) taksterne for vognleje ad de mest benyttede ruter fra Helsingør: 2 slettedaler til København, 1 rigsdaler til Frederiksborg og 2 rigsdaler til Roskilde. Der skelnes ikke mellem sommer- og vintertakst, vel fordi transporten i almindelighed er foregået i sommerhalvåret fra Påske til Martini.⁶³ Et bud til Nyborg kostede 6 rigsdaler for de 42 mil. Alle forklaringer passerede.

På en tredjeplads kom en række antegnelser, i alt 12, som beskæftigede sig med forskellige spørgsmål vedrørende indkøbte varer og dermed viste noget af mangfoldigheden i kongens brug af toldindtægterne. Det var en broget landhandel, tolderne bestyrede, og revisionen fordybede sig jævnligt i detaljen. Således blev det i to omgange (20/1636-37 og 20/1639) påtalt, at der var betalt for meget for Rostocker øl. Svaret var i begge omgange, at øllet havde skullet købes i hast, hvorfor man havde måttet købe det af borgere, der allerede havde betalt accise. Så man bort fra den, passede prisen. Også skånske sild var efter revisionens mening indkøbt for dyrt (19/1637). Tolderen var ikke enig. Ovenikøbet havde kongens køkkenskriver været nærværende ved handelen, så kongen var ikke blevet snydt. Den udvalgte prins' køkkenskriver havde været indblandet i en handel, hvor han efter sin fratræden havde kvitteret for indkøbte krydderier. Det lykkedes at finde prinsens ordre på indkøbet. Der blev rejst spørgsmål om 6 tønder hvedemel, som viste sig at være sendt til proviantskriveren i Glückstadt. Og så var der nogle mistænkelige kvitteringer på en betaling til Casper Fincke for fire hængelåse (25/1639). De syntes at være »skårne«. Dette blev afvist, og hængelåsene var da også korrekt ført til inventarium på Kronborg. En betaling på 800 rigsdaler til Bartolomeus Haagensen⁶⁴ for kalk leveret til Kronborg blev anfægtet (2/1636-37). Den var dog ført rigtigt til regnskab i slottets bygningsregnskab og var afkortet i den endelige afregning i 1638. Dette år påtaltes, at der var betalt 2 mark for meget pr. lest af 50 lester kalk, i alt 16 rigsdaler og 4 mark (5/1638). Tolderens svar var, at han havde måttet købe til dagspris. Det kan i øvrigt bemærkes, at revisionen her regner med en anden møntfod end regnskabsbogen. Alle forklaringer passerede.

Nogle indkøbte varer blev ødelagt, før de blev leveret videre til kongen. I 1633 var efter rentemesterens mundtlige befaling indkøbt rosentræer i Holland, som blev ødelagt pga. vintervejret (6/1636-37). Købsbeløbet var 73½

rigsdaler, som var betalt på betingelse af, at tolderen fik dækket beløbet af tolden. Det endte med, at Herman Holstein blev krævet for halvdelen af beløbet, skønt indkøbet var foretaget tre år før hans tid på toldboden.

Derimod blev hans forklaring på indsyltede østers til kongens vinterkvarter samt citroner og pommerantser (21/1636-37, 22/1639 og 41/1640-41), der alle lå på toldboden og blev fordærvede, accepteret. De måtte indkøbes, når de var at få, og det var ikke tolderens ansvar, at de ikke blev krævet videre sendt til kongens husholdning i tide.

På fjerdepladsen med fem antegnelser kommer toldskriversnes regnefejl, således som de var blevet konstateret ved den kritiske gennemgang af regnskabsmaterialet (15/1636-37, 2/1638, 3/1638, 30/1639 og 52/1640). Som ovenfor omtalt havde revisionen ud over toldbogen en ekstrakt af denne (Summarum) samt tolderens regnskabsbog – udarbejdet i den rækkefølge – til rådighed. I udgangspunktet burde de tre stemme overens, da ekstraktens og regnskabsbogens tal var ren afskrift af toldbogens årsresultat. Det gjorde de da også normalt, så den talmæssige revision kunne konstatere, at bøgerne var ret beregnet.

Men hvis den kritiske revision af en toldbog afdækkede regnefejl, som ændrede slutsummen i op- eller nedadgående retning, stemte bøgerne naturligvis ikke længere overens. Det gjaldt i udpræget grad Dirik Christoffersens ovenfor omtalte bog med sine et hundrede korrektioner, men generelt, som det var at forvente, flere toldbøger. En simpel regnefejl opdaget i en enkelt toldberegning af de mange, der skulle beregnes for hvert skib, måtte betyde en justering af toldbogens resultat, som således ikke længere stemte overens med ekstrakt og regnskabsbog.

Som eksempel skal her omtales misregningerne i året 1638. De tre ekstrakter, en for hvert toldskriverpar, for dette år er ikke bevaret, men deres slutsummer er medtaget i en oversigt over indtægterne i Holsteins embedstid udarbejdet af renteskriver Hans Pedersen senest 1642.⁶⁵

Der er i alle tilfælde overensstemmelse mellem toldbøger og ekstrakter, hvad angår antallet af opkrævede guldmønter (rosenobler og guldgylden). Deres opkrævning var ukompliceret og gav ikke megen anledning til regnefejl. Anderledes med rigsdalerne. Christen Davidsens og Jørgen Beiers toldbog er pga. fejlregning i kategorierne forhøjelse og oppenge blevet korrigeret fra 129.110 rigsdaler og 6 skilling til 129.230 rigsdaler,⁶⁶ mens Mikkel Berendtsens og Dirik Christoffersens toldbog er korrigeret fra 160.275½ rigsdaler og 22 skilling til 160.296½ rigsdaler og 15 skilling.⁶⁷ I begge tilfælde ses det oprindeligt anførte beløb overstreget og det korrigerede beløb tilføjet.

Det er i øvrigt overraskende, at der ikke er konstateret flere fejlregninger i toldbøgerne, når man tager i betragtning, at tolderne under et voldsomt tidspres arbejdede med adskillige hundrede varekategorier og mindst en halv snes toldformer (rosenobeltold, fyrpenge, lastpenge, defensionstold, 30-penge, 100-penge, forhøjelser, oppenge, lygtepenge, tøndepenge og havnepenge samt toldsalt)⁶⁸ ofte gradueret efter skibenes nationalitet. Revisionsens ovenfor omtalte gennemgang af Mikkel Berendtsens og Dirik Christoffersens toldbog for året 1640 antyder da også, at en nøjere gennemgang af toldbøgerne ville forhøje antallet af konstaterede misregninger betragteligt.

Der er derimod ingen synlig korrektion i Poul Sørensens og Laurids Randulfs toldbog, som med en indtægt på 158.505½ rigsdaler og 40 skilling danske ifølge en revisionsbemærkning i regnskabsbogen har en afvigelse fra oversigtens slutsum på 423 daler 24 skilling, »som er Kong. Mayt. Thill schade.«⁶⁹

Det åbne spørgsmål er, hvem denne ret markante afvigelse er kommet til gavn, og hvem der derfor må tage ansvar for den.

En gennemgang af todbogen viser, at en sammentælling af de ni nationalitetsbestemte delsummer stemmer nøjagtigt overens med »Summarum offuer alle nationers udgiffuene told och rettighed« og »Summa Summarum offuer ald forskreffne Indtegt«.⁷⁰ Der er altså ikke gjort noget forsøg på at skjule et bedrag i bogføringen.

Det vil da også være vanskeligt at se, hvilken gavn toldskriverne skulle kunne få ved at jonglere med tallene i deres toldbog.

Regnskabsbogen siges at anføre sit beløb »Epter Poffuell Søffrensen och Laurs Ranulffs Bøger och Summarum«. Desværre er ekstrakten som nævnt ikke til rådighed. Men da beløbet i renteskriver Hans Pedersens nævnte oversigt over Summarum stemmer overens med beløbet anført i tolderens regnskab, må det antages at stemme med beløbet i toldskrivers bortkomne ekstrakt.⁷¹

Derimod stemmer det jo ikke med toldskrivers bøger, hvilket indikerer, at tolderens ikke har gjort sig den ulejlighed at kaste et blik i dem. I så fald ville differencen omgående være blevet opdaget.

Noget tyder derfor på, at tolderens på en eller anden måde har været aktiv i nedjusteringen. Han var den eneste, der ville kunne få gavn af, at årets indkomne toldbeløb blev nedjusteret, og samtidigt vidste han som tidligere renteskriver, at der ikke var nogen stor risiko for, at toldregnskaberne ville blive revideret inden for en overskuelig fremtid. Også toldskrivers Randulf var tidligere renteskriver og kendte proceduren. Det var i øvrigt almindeligt

kendt i tiden, at embedsmænd kanaliserede midler fra deres embede over i deres privatøkonomi. Jo højere i systemet, de var, jo mere.⁷²

Men allerede den talmæssige revision foretaget i forbindelse med afleveringen af told- og regnskabsbøger, burde have afsløret differencen, og hvis de strenge regler om daglig kasseafstemning på toldboden bare i nogenlunde grad var blevet fulgt året igennem,⁷³ burde differencen slet ikke have kunnet opstå.

Denne gennemgang af toldregnskabet for 1638 viser tydeligt, at der har været rod i regnskabsføringen på Øresunds Toldbod. Det var ikke uden grund, at kongen var utilfreds med forholdene i Helsingør.⁷⁴ Den store omorganisering af toldboden blot fem år tidligere⁷⁵ havde ikke afhjulpet problemerne.

I sine forklaringer til de fem antegnelser vedrørende misregningerne i toldbøgerne afviser tolderen pure, at de er hans ansvar. Han har alene ført de af toldskrivelserne indleverede ekstrakter til indtægt i sit regnskab. Resten er toldskriverens sag, så hvad kongen måtte have mistet i told, må kræves hos dem.

Ved den store difference vedr. Poul Sørensens og Laurids Randulfs toldbog for 1638 (3/1638) føjer han til, at Randulf allerede tidligere er »justificeret« for en anden grov forseelse, underforstået, at et nyt bedrageri var nærliggende. Der tænkes utvivlsomt på, at Randulf året før var ankommet til Glücksborg med en pengetransport, hvor der manglede 30 daler i en pengepose, der skulle have rummet 300.⁷⁶ Da pengeposerne var pakket og forseglet på toldboden i Helsingør, er det dog ikke uden videre givet, at det var Randulf, der havde lange fingre; men budbringeren fik skylden, og hans senere skæbne har intet gjort til at fjerne den fra ham.

Ved misregningen anført i 1639 (30/1639) konstaterer renteskriveren i sin tilføjelse til tolderens forklaring, at den ene toldskriver (Poul Sørensen) senere er stukket ihjel, den anden (Laurids Randulf) henrettet for en forseelse, så ingen af dem kan svare for sig. Alle forklaringer passerede.

Sammen med de forskellige bøger blev udgiftskvitteringerne fremsendt i konvolutter alfabetisk mærket.⁷⁷ Enkelte gange antegnede en manglende kvittering.

Det gjaldt således, da der var indkøbt 4 piber vin til efterfyldning af 100 piber fransk vin oplagret på toldboden (4/1636-37). Forklaringen var, at vinen var blevet omstukket, og det derved opstående svind måtte opfyldes, for at vinen ikke skulle blive fordærvet. Rentekammeret slog sig til tåls med en kopi af vintapperens erklæring og en konstatering af, at de 4 piber ikke forekom at være for meget til efterfyldningen.

I 1639 manglede kvittering på indkøb af 1½ tønde kastanjer (19/1639). Forklaringen var, at kastanjerne var indkøbt så billigt som muligt af en bådsmands såkaldte føring, dvs. de varer, besætningen todfrit kunne medtage,⁷⁸ og som det var svært at få kvittering for. Toldbodtjenerens bevis for indkøbet klarede den sag.

Året efter kom kronprinsen uventet og tørstig til Kronborg og rekvirerede 2 oxehoveder engelsk øl og 450 citroner (38/1640-41), som der ikke blev afgivet kvittering på, da han ingen skriver havde med sig. Den fik lov at passere med en løftet pegefinger. En anden burde have kunnet kvittere.

Noget sådant var umuligt, da revisionen konstaterede, at der manglede kvittering på Poul Sørensens årsløn i 1638 (4/1638). Den afgivne forklaring siger, at man ikke havde fået afkrævet ham kvittering, før han blev stukket ihjel. Det blev accepteret, men revisionen ville dog gerne have oplyst hvornår på året, hans død var indtruffet. Det ses ikke oplyst; men der havde faktisk været god tid til at indhente hans kvittering. Han afgik først ved døden den 7. maj 1640.⁷⁹

Også en anden kvittering manglede pga. dødsfald. Denne gang på en leverance af bly og kobber for 3.312 rigsdaler og 34 skilling, hvorpå der kun var kvittering for de 3.000 rigsdaler (34/1640-41). Kvitteringen på restløbet befandt sig i Herman Holsteins dødsbo, hvor den blev fundet og fremlagt.

Fem antegnelser omhandler et problem, som kan virke overraskende i nutiden, hvor mål og vægt er faste størrelser. Tre af disse drejer sig om undermål på salt (7/1636-37 samt 7 og 9/1638). Undermålet var på fra godt 4% til knapt 9%. Det forklares, at saltet på toldboden i Helsingør måltes med den »smalle« tønne, mens det hos modtageren i Provianthuset måltes med den »store« tønne, og så kunne det umuligt stå mål, uanset hvor hårdt saltet blev pakket på toldboden. Forklaringen passerede i alle tre tilfælde.

Det gjorde den også ved en antegnelse om undervægt på 500 skippund stangjern indkøbt i Stockholm til brug på Bremerholm (50/1640-41). Tolderen meldte hus forbi. Toldboden havde bare været mellemstation for denne leverance. Renteskriveren føjede da også til forklaringen, at svensk og dansk vægt var så uens, at den målte undervægt på 2½ skippund og 1 lispund kunne accepteres.

Anderledes gik det med en undervægt på krydderier leveret til kronprinsens køkkenskriver (6/1638). Dennes kvittering udviser 22½ rigsdaler, 12½ skilling mindre end toldbodens angivelse. Tolderen bruger forskelle i vægte som forklaring og mere end antyder, at køkkenskriverens vægt er justeret, så han kan hente en profit. Det afvises, og toldereren bliver pålagt at betale differencen.

I 1639 faldt revisionens blik på posten med antagne styrmænd, der som søfolk i det hele taget var en mangelvare i 1600-tallet.⁸⁰ Kongen brugte Helsingør som et oplagt hvervested for styrmænd til sine orlogsskibe. I 1627 havde Øresundstolderne f.eks. fået ordre til at udtage to eller tre styrmænd med kendskab til Østersøen af de forbipasserende skibe.⁸¹ Behovet synes steget voldsomt i 1639. I hvert fald fremgår det af Holsteins regnskabsbøger for dette år, at ikke færre end 24 styrmænd blev antaget.⁸² Det fremgår også, at hvervningen godt kunne volde problemer: »...de tagis an med stoer beswering imod deris willie.« Om månedshyren på 16 til 18 rigsdaler var nok til at bøje deres vilje, eller der skulle andre midler til og da hvilke, fremgår ikke. Måske blev skibe holdt tilbage i tolden, indtil skipperen afgav den ønskede styrmænd. Dennes holdning til overflytningen fra handelsskib til orlogsskib spurgte man næppe om.

Revisionen antegnede manglende ordrer til antagelserne (23 og 40/1639). Disse blev fremlagt. Desuden blev der anket over, at seks styrmænd var transporteret til København i tre vogne, som hver kostede to slettedaler. De kunne have været i to vogne (24/1639)! Dette blev afvist, da der også skulle være plads til deres ejendele, og de skulle påmønstre i København straks efter antagelsen.

De tre antegnelser passede.

Det gjorde derimod ikke en antegnelse om 3½ dusin og 2 par strikkede børnestrømper, som var prisegods, dvs. varer, som skippere havde forsøgt at føre ufortoldet gennem Sundet, men som var blevet opdaget ved visitørernes kontrol og optaget i Helsingør. Strømperne, som tolderen præciserer til at være ufarvede kvinde- og børnestrømper, var sendt med en færge til København (44/1640-41). Men ved ankomsten var strømperne ifølge hans forklaring bortstjålet. Afgørelsen gik tolderen imod. Uden kvittering for de bortkomne strømper måtte han dække tabet.

Andet prisegods var emne for tre antegnelser. De første to (15/1639 og 31/1640-41) handler generelt om forretningsgangen ved regnskabsføringen, når ikke-opgivne varer blev konfiskeret. I første tilfælde forklares, at visitøren forlods tager sin femtedel af godset, hvorefter de øvrige fire femtedele føres kongen til indtægt. I andet tilfælde kan tolderen fortælle, at han endda har indtægtsført 7 oxehoveder vin udover, hvad der er anført i visitørens fortegnelse over prisegods. Rentekriveren tilføjer, at det hele findes i Jørgen Regelsens regnskab,⁸³ så alt var i orden.

Den tredje antegnelse er af en anden karakter. Tolderen har tilregnet sig selv en femtedel af noget forbrudt gods, hvilket aldrig tidligere er set

(11/1638). Tolderen forklarer, at da en skipper skulle aflevere en pakke klæde bestilt til kongen på toldboden, viste det sig, at pakken indeholdt yderligere 11 stykker ikke-angivet klæde, som tolderens derfor konfiskerede. Den femtedel, som normalt tilfaldt visitøren, når han opdagede ikke-angivet gods, tog han til sig i form af 2 stykker klæde. Han mente sig med henvisning til toldordinansen i sin gode ret til at gøre sådan. Det kom ikke visitørerne ved, og kongen led ingen skade.⁸⁴ Toldordinansen, han anfører, må være den i 1632 udgivne ordinans, som dog ikke omtaler visitørens ret til en femtedel af forbrudt gods.⁸⁵ I ordinansens § 16 deles det konfiskerede gods op i fjerdedele: en del til kongen, en til de fattige, en til visitør eller angiver – »toldofficer eller hvem det måtte være« – og en del til byens øvrighed. Reglen om en femtedel til visitøren skal findes i dennes bestalling.⁸⁶

Afgørelsen oser af ironi, når revisionen over for den tidligere kollega og nuværende tolder, som burde vide bedre, anfører, at man gerne vil se den ordinans tolderens bygger på. Så kan man forholde sig til sagen. Den slutter dog her. Det fremgår ikke, om tolderens beholdt sit klæde.

Til gengæld kunne tolderens tillade sig at hovre, da revisionen forlangte at se på skrift, hvorfor der blev givet 1 guldgylden igen, når skibe med salt afleverede de obligatoriske 6 tønder salt – efter sigende efter gammel sædvane (1/1639). Det sidste kunne tolderens bekræfte. Sådan havde det altid været, og det stod i øvrigt i toldrullen.⁸⁷ En renteskriverkommentar bekræfter dette, så antegnelsen passerer uden videre påtale.

Bodmerilån var et velkendt fænomen i samtiden; dvs. et normalt højtforrentet lån optaget i en nødsituation mod pant i skib og/eller gods for at sikre, at rejsen kunne gennemføres.⁸⁸ Bodmerilån kendes også i forbindelse med Øresundstolden, hvor toldere og toldskrivere i hvert fald siden 1628 havde tilladelse til at yde sådanne lån, uden at vi kender nærmere til betingelserne.⁸⁹ Men også private ydede bodmerilån. Ved skiftet efter den velstående købmandsenke Dyffken Hygensdatter fandtes der 24 bodmeribreve i boet.

Hendes søn Jakob Hybertsen balancerede mellem privat og offentligt, når han med kongens tilladelse fra 1639-1641 udstedte bodmeribreve til skippere på østgående skibe, så de fik udsættelse med betaling af en del af eller hele tolden, til de returnerede til Helsingør. Kongen betingede sig da 2% af det skyldige beløb.⁹⁰

Et bodmerilån af lignende art blev fra 1623 ydet til »skibe, som tilhørte det engelske kompagni i Elbing.« Begrundelsen var, at kompagniet (Eastland Company oprettet i 1579) ikke måtte udføre penge fra England. De blev klareret normalt, men fik henstand med betaling af tolden, til de returnerede.⁹¹

Skipperen afgav en »håndskrift« (et gældsbevis) på beløbet, som også blev noteret på bagsiden af hans toldpapirer. Returnerede han samme år og indløste sin »håndskrift«, blev der ikke noteret noget om transaktionen i toldbogen. Tolderne har anvendt samme princip som datidens købmænd, hvis årsregnskab kun udviste ikke-betalte kreditter.⁹² Returnerede han ikke samme år, blev lånet udgiftsført i tolderens regnskabsbog under overskriften »Engelske Haandskrifter«, og når, eller hvis, skibet returnerede det følgende år indtægtsført i dette års regnskab.⁹³ Sammenlignet med renten på bodmerilån i øvrigt virker rentesatsen på 2% overraskende lav.⁹⁴

Pga. bogføringsmetoden kan det ikke afgøres, i hvilket omfang ordningen er anvendt. Den blev i øvrigt ophævet allerede i januar 1527,⁹⁵ men må senere være genindført, da den optræder i toldbøgerne i Holsteins tid.

En af disse »håndskrifter«, udgiftsført i 1640 med 187 rigsdaler, 3 ort og 3 skilling lybsk,⁹⁶ fangede revisionens opmærksomhed og gav anledning til en anmærkning (49/1640-41). Det drejede sig om Raphael Hill, der kom fra Hull den 22. juni 1640 og returnerede fra Danzig 24. juli samme år⁹⁷ uden at betale sin opsatte told.

Tolderen forklarer uden tilsyneladende at være klar over, at skipperen allerede var returneret samme år, at gældsbeviset er overdraget de nye toldere til opkrævning. Sagen kompliceredes af, at gældsbeviset, da det blev fundet, kun lød på 146 rigsdaler svarende til den ifølge toldbogen udregnede told. Indstillingen til Kammer-Kollegiet lød, at i det mindste differencen mellem toldbeløb og gældsbevis skulle betales, måske hele summen, da den ikke var fordret af skipperen ved hans tilbagekomst. Afgørelsen blev, at tolderne skulle svare til hele beløbet, da skipperen afgjort – som sandt også var – var returneret inden årets udgang.

Det var ikke første gang, noget sådant var hændt. Den 4. juli 1636 passerede Thomas Erfordt fra Leith Helsingør på vej til Østersøen. Da han vendte tilbage 30. juli »glemte« han at indfri sin »håndskrift«, som derfor blev ført til udgift dette år. Han ses ikke senere at være sejlet gennem Sundet, så »håndskriften« blev indtægts- og udgiftsført de følgende år, indtil revisionen i 1639 konstaterede, at den befandt sig ubetalt i Herman Holsteins varetægt, uden at det dog gav anledning til en antegnelse.⁹⁸

Det var ikke usædvanligt med betalingsunddragelse ved retursejladsen. Den 16. august 1638 passerede Thomas Silvester fra London gennem Øresund med opsat told og returnerede den 22. oktober samme år uden at betale det skyldige beløb, så hans »håndskrift« blev bogført som udgift i toldregnskabet for året. Det følgende år passerede Silvester igen Helsingør

på vej østover med opsat toldbetaling. Og så gik den ikke længere. De to toldbeløb blev indtægtsført samlet i regnskabet for 1639, sikkert indfriet ved Silvesters hjemrejse fra Riga den 19. juli.⁹⁹

Ordningen med bodmerilån og »håndskrifter« administreret af tolderne direkte eller gennem Jacob Hybertsen blev uden begrundelse bragt til ophør i maj 1641.¹⁰⁰

I regnskaberne for 1639 og 1640 så revisionen ikke overraskende nærmere på papirforbrug mm. på toldboden.¹⁰¹ Den stigende efterspørgsel på papir skabte i slutningen af Christian IVs regeringstid en mangelsituation,¹⁰² udtrykt i revisionens anmærkning til toldbodens samlede forbrug af 15 ris papir (á 500 ark),¹⁰³ at der kunne have været udrettet en hel hob med 10 ris (28/1639). Eller som det diplomatisk hedder om samme forbrug i 1640, at det synes vel meget (45/1640). Også forbruget af blækpulver, lak, bindebånd og strøsand faldt revisionen i øjnene. Papiret kostede $3\frac{1}{4}$ rigsdaler pr. ris, lidt mere end prisen for kategorien »middel papir« i rekvisitionerne til købmand Jakob Madsen i årene 1645 til 1660, som kostede 17 mark ($2\frac{5}{6}$ daler) pr. ris.¹⁰⁴

Antegnelserne gav tolderen lejlighed til at forklare, hvortil papiret blev anvendt på toldboden (28/1639). De 6 toldskrivere førte hver deres indbundne bog. De førte altså ikke bog sammen to og to, som det ellers var dekretet ved omordningen af toldbodens virksomhed i 1633.¹⁰⁵ Desuden brugtes der papir til skrivers kontrabøger. Så var der tolderens regnskabsbøger og kopibøger. Desuden pas til nogle tusinde skippere, kvitteringer, breve og andet, så alt i alt, hævdede tolderen, var udgifterne egentlig mere end dobbelt så store som angivet.

Årsagen til det store forbrug af lak skyldtes angiveligt, at alle pengeposer skulle forsegles af begge toldere. En forholdsregel, der antageligt var udløst af de omtalte manglende 30 daler i en af toldskriver Laurids Randulfs pengeposer. Til forsendelsen af den indkomne told til kongen eller rentekammeret blev der i 1639 indkøbt godt 2.100 små og knap 200 store pengeposer.¹⁰⁶

Antegnelserne passede.

Men prøver man ud fra en viden om omfanget af toldbøger mm. at opgøre papirforbruget, er det vanskeligt ikke at give revisionen ret i, at der synes at være brugt vel meget papir. Hver tolder fik iflg. regnskaberne $1\frac{1}{2}$ ris papir = 750 ark, som foldet én gang ville give 3.000 bogsider. De bevarede 3 toldbøger i 1639 er på 100/80/80 ark. Har forbruget til kontrabøger været tilsvarende har hver toldskriver anvendt højst 200 af de tildelte 750 ark til sine bøger, tilsammen 1.200 ark eller ca. $2\frac{1}{2}$ ris af 9 ris. Dette år passeret 3.019

skibe gennem Sundet. De skulle hver have en passerseddel og en kvittering. Det har for det enkelte skib næppe krævet mere end et halvark, eller i alt ca. 1.500 ark lig med 3 ris.

Tolderens indleverede regnskab er på knap 80 sider. Sammen med en kopibog gav det et forbrug på 40 ark. Hertil kom i et vist omfang papir til korrespondance, men tolderens kom næppe op på et forbrug på i alt bare et enkelt ris papir. Er det her anslåede forbrug blot tilnærmelsesvist korrekt, har det samlet set ligget på et sted mellem 6 og 7 ris eller under halvdelen af det indkøbte. Der kunne altså godt, som revisionen sagde, være udrettet en hel hob med 10 ris. Det må stå hen i det uvisse, hvad der er blevet af det overskydende papir.

Forklaringerne til tre antegnelser om udgifter i forbindelse med retssager viser, hvor kompliceret et forløb, der kunne være forbundet med opkrævning af tolden, skønt det ikke er forløbet af retssagerne som sådan, der interesserer revisionen, kun udgifterne forbundet med dem. Men forklaringen af udgifterne giver et indblik i, hvordan en retssag forløb gennem instanserne.

I regnskabet for 1637 bemærker revisionen, at der er spenderet 67 rigsdaler på en enkelt retssag, uden at det fremgår, hvilket økonomisk udbytte kongen har haft ud af den (24/1636-37). Da tolderens regnskabsbog for 1637 ikke er bevaret, kan ordlyden af tolderens tilførsel deri ikke konstateres. Men i sit svar på antegningen forklarer Holstein, at retssagen drejede sig om to skippere, der var kommet fra Spanien med salt og mente sig at være toldfri, da de havde certifikater på at skulle til Sverige.

Det fremgår af toldbogen, at den ene skipper, Wibbe Broers, havde afhentet sit certifikat hos Hans Hybertsen i Helsingør, som havde fået det tilsendt fra Stockholm,¹⁰⁷ og at han altså ikke havde medbragt et beediget certifikat fra St. Hybes, (Setubal i Portugal), hvor saltet var lastet.¹⁰⁸

Tolderen anker senere i et brev til kongen over, at det synes at være almindeligt for skibe med Sverige som bestemmelsessted at få deres certifikater udfyldt i Helsingør. Tre navngivne borgere angives som leverandører af certifikater, underskrevet af den svenske resident i Helsingør.¹⁰⁹ Der synes altså på højeste niveau at være foregået organiseret snyd med toldpapirer, så hollandsk toldpligtigt gods med et pennestrøg blev forvandlet til svensk toldfrit gods. I øvrigt var samme hollandske købmand, Outker Lyttkens fra Osanen, involveret i to af de her og i det følgende omtalte fire sager, idet det var ham, der havde hyret såvel Wibbe Broers som Egbert Gerridsen og indkøbt den saltlast, de fragtede.

Det er ikke lykkedes at lokalisere den anden skipper, Jacob Petersen fra

Osthusen, i toldbogen,¹¹⁰ muligvis fordi sagen mod ham som nedenfor omtalt endte som en konfiskationssag, og han derfor ikke blev indført som toldbetalende. Sagsforløbet i Rådstueretten kan følges i Rådstueprotokollen.¹¹¹

Der blev på toldboden rejst tvivl om gyldigheden af de to skipperes certifikater, og man gik rettens vej.¹¹² Angiveligt blev der i de to sager afsagt fire domme af Rådstueretten og derefter ligeledes fire domme af landsdommeren, (to domme i hver instans i hver sag) før den endte ved kongens Retterting ved Herredagene i Kolding i 1638, hvor den blev behandlet under ét. Resultatet var, at den ene skibsladning på over 200 moier salt¹¹³ blev dømt til konfiskation, mens det andet skib blev pålagt almindelig told. Da Wibbe Broers er anført som toldbetalende i toldbogen, må det være Jacob Petersens ladning, der blev konfiskeret.

Herredagsdombogen for 1638 er ikke bevaret, men sagen kan ses beskrevet i indstævningen til Rettertinget¹¹⁴ og er noteret i Voteringsprotokollen, dog her med en bemærkning om, at den er udsat.¹¹⁵ Den er desuden uden navne omtalt i Herredagsdombogen for 1641 under Egbert Gerridtsenns nedennævnte sag.¹¹⁶

To sager udgiftsført i Holsteins regnskab i 1639 gik hele vejen til Kongens Retterting ved Herredagene.¹¹⁷ I den første bemærker revisionen en udgift til en landstingsdom på 3 rigsdaler samt fortæring for 11½ rigsdaler og 1 ort (12/1639). Forklaringen lyder, at de tre rigsdaler bestod af en betaling på 14 mark for dommen samt 4 mark til et sendebud, der skulle hente den i Ringsted.¹¹⁸ Tolderen havde måttet opholde sig »selff anden« i København i forbindelse med Herredagene og havde efter sin egen opfattelse utvivlsomt brugt mere end det anførte beløb til fortæring og vognleje.¹¹⁹

Sagen drejede sig om skipper Jochum Groet fra Danzig, der med skibet Den røde Løve var på vej fra Stockholm til London i maj 1638 med rug, byg, jern og svovl. Han havde fremvist to modstridende certifikater, det ene lydende på, at lasten tilhørte borgere fra Danzig, det andet, at ladningen var svensk. I første omgang fik han bevilget toldfri passage på sit svenske certifikat.¹²⁰ Det andet certifikat hævdedes under retssagen at være et proformadokument til brug, hvis skibet blev angrebet af sørøvere (dynkerker).¹²¹ Men i sidste ende gik sagen altså helt til Kongens Retterting. Undervejs var der fremkommet et tredje certifikat, som angav, at skibet tilhørte borgere fra Danzig, mens godset var svensk. Det er ikke lykkedes at finde sagen i Herredagsdombogen, hvorimod den er fyldigt refereret i Rådstueprotokollen.¹²² Efter toldbogen at domme passerede godset toldfrit, mens skibet betalte dobbelt told.¹²³

Den anden sag omhandlende dette års regnskab (13/1639) er velbelyst ikke bare i toldbog og regnskabsbog¹²⁴ samt tolderens forklaring til antegnelsen, men også i Herredagsdombogen for 1641.¹²⁵ Den drejer sig om en skipper ved navn Egbert Gerridsenn, der kom fra St. Hybes den 19. marts 1638 med 102 læster salt og afleverede et certifikat lydende på svensk gods. Da man på toldboden tvivlede på certifikatets rigtighed, og der ingen certeparti (aftale mellem befragter og skibsreder) eller fragtbreve var til at bekræfte, hvem der var befragter, krævede Holstein den 2. april efter at have konfereret med kongen på Frederiksborg slot told som af hollandsk gods af skipperen, hvorefter de stockholmske købmænd, Hans Niemand og Robert Rindt, som saltet var bestemt for, rejste sag ved Rådstueretten i Helsingør (28.2.1639) og siden appellerede den til Sjællandsfar Landsting (17.6.1640) og Admiralitetet (27.6.1640) og til sidst til Herredagene (7.10.1641). Det sidste, man hører til sagen er, at Rettertinget sendte den retur til Admiralitetet, hvor man må gå ud fra, at skipperen er blevet dømt til at betale. I hvert fald anfører Holstein i sit svar på antegnelsen, at kongens toldindtægt blev på 344½ rigsdaler mod en udgift på 31½ rigsdaler og 1 ort.

Alle forklaringerne passerede.

Sagerne viser, at toldpersonalet med god grund var på konstant udvig efter forsøg på toldunddragelse, f.eks. som her iværksat gennem systematisk ændring af godsets nationalitet i certifikater. Desuden kan der konstateres meget uklare regnskabsprincipper, når tolderen kan tilbageføre udgifter afholdt år senere og endda efter hans afsked, som det er tilfældet i de sidste to sager.

I 1638 indskibede lensmanden på Kronborg, Frederik Urne, 100 okser på et hollandsk skib, der var ankommet til Helsingør i ballast, og returnerede til Holland med denne last, som anføres som toldfri.¹²⁶ Det faldt revisionen i øjnene, og denne udbad sig en forklaring på toldfriheden (1/1638). Svaret var, at øksnetold var bytolderens sag. Renteskriveren måtte dog konstatere, at tolden af de 100 okser heller ikke fandtes fortoldet i byens toldbog. Afgørelsen blev, at rette vedkommende (byens toldere) måtte svare for sig.

En sag, som kom til at trække lange spor og give anledning til misforståelser, opstod samme år. Umiddelbart virker den ellers ganske ligetil, som den er beskrevet af Holstein i hans regnskabsbog for 1639.¹²⁷ Han havde fra kollegerne på Flekkerø i Norge fået en liste med 80 skippere, som ikke havde betalt den pålagte rosenobeltold til befæstningen af Christiansø. Derfor skulle de opkræves dobbelt takst, når de kom til Helsingør. Holstein havde af de 44 af disse skippere, som indtil da var ankommet, opkrævet 352 daler (88

rosenobler), som lå i en forseglet pose og ventede på besked om, hvorvidt de skulle sendes til Flekkerø eller til Rentekammeret. De endnu manglende 36 skippere havde efter de andre skipperes udsagn sikkert opgivet »uret navn« for at slippe for betaling.

Revisionen bemærker, at pengene skal leveres efter ordre, og toldereren erklærer sig helt enig (14/1639). Rentekammerets afgørelse samstemmer med revisionen, og dermed skulle sagen være klaret. Det var den ikke, men herom senere.

En enkelt antegnelse (32/1640-41) må nærmest opfattes som en intern påmindelse i Rentekammeret om at kontrollere, om to overførsler på tilsammen 12.302½ rigsdaler og 8½ skilling til Jonas Heinemark, tolder i København, var indført i hans regnskab eller i tegnebogen, dvs. det register, hvori betalinger til en kongelig embedsmand blev indført, når revisionen havde konstateret sådanne poster.¹²⁸

Tolderen havde da heller ingen forklaring at give, men renteskriver Jens Christensen skrev i en signeret bemærkning, at pengene var konstateret ført til indtægt i Heinemarks bygningsregnskab.

Det drejede sig om byggeriet af S. Anna Rotunda, den store kirke, som i 1640 blev påbegyndt i trekanten mellem nutidens Østre Voldgade, Sølvgade og Rigersgade, men aldrig blev færdigbygget.¹²⁹ En del af pengene til byggeriet kom fra den defensionstold, som siden 1627 var blevet opkrævet i Helsingør med ½ ort pr. læst af de passerende skibe,¹³⁰ og som ud over befæstningen af flådens vinterleje med Sankt Anna Skanse, det senere Kastellet, også financierede byggeriet af Nyboder.

Jonas Heinemark spillede en dobbeltrolle i byggeriet. Dels var han den kongelige embedsmand, der havde ansvar for økonomien. Dels dannede han sammen med den københavnske storborger Jakob Madsen og Jørgen Andersen, borger i Helsingør, det konsortium, der stod for byggeriet. Hans svigerfar, Øresundstolder Villum Mortensen, havde indtil sin død i 1637 sammen med de samme to borgere deltaget i byggeriet af Nyboder med Heinemark som bygningsskriver.¹³¹ Nu var denne så trådt i sin svigerfars fodspor som medlem af konsortiet, men uden at slippe forvaltningen af økonomien.

Enkelte lønudbetalinger fremkaldte ligeledes en antegnelse.

Det gjaldt således, da det blev konstateret, at der i 1637 blev udbetalt et helt års løn til tolder Villum Mortensens arvinger, selv om han var død i løbet af året (16/1636-37). Man udbad sig en dødsdato, men fik umiddelbart intet svar. Villum Mortensen afgik ved døden 23. september 1637. Afgørelsen blev, at der skulle forholdes efter antegnelsen, hvilket vel må betyde, at

man krævede de 3 måneders løn fra hans død til årets udgang tilbagebetalt. I hvert fald blev der i flere omgange fulgt op på hans mellemværende med kongen. En opgørelse dækkende fra 13. april 1633 til 20. maj 1650 indskrevet i regnskabsbogen for 1636 udviser et skyldigt beløb på 1.383½ rigsdaler og 20 skilling danske fra dette år til afkortning i Villum Mortensens arvingers afregning,¹³² og den 1. juli 1663 blev halvparten af en ikke godkendt udgiftspost på hans og Herman Holsteins regnskab krævet tilbagebetalt.¹³³

I regnskabet for 1639 faldt revisionen over to á-kontobetalingen på 40 og 60 rigsdaler til en brøndmester ved navn Hans Delmer (18/1639).¹³⁴ Der udbedes forklaring på, hvornår han er antaget og til hvilken løn. »Denne knegt haffde mehre udloffuit end som han wahr god for at forestaa,« hedder det i forklaringen. Han havde åbenbart udgivet sig for at være både brøndmester, kobber- og blytækker, og var som sådan blevet antaget til Glückstadt til en årlig løn på 300 rigsdaler.¹³⁵ Men han havde ikke kunnet leve op til sine løfter, og var derfor nu blevet kasseret og havde kun fået de 100 rigsdaler á-conto af sin løn. Dem havde han modtaget med knurren og ond vilje, hvilket næppe kan undre, da det oplyses, at han havde været i tjeneste et par år. Revisionen gjorde dog opmærksom på, at han i 1640 havde fået yderligere 12 rigsdaler,¹³⁶ men godkendte i øvrigt forklaringen.

Det skete ikke med den sidste lønudbetaling, revisionen gjorde anmærkning om (46/1640-41). Tolderne var blevet afskediget den 21. marts 1641. Dog åbenbart på de vilkår, at de skulle færdiggøre deres regnskab, før de fratrådte. I hvert fald brugte de efter deres egen forklaring hele sommeren på dette og kunne derfor ikke tage sig andet arbejde til. De tilskrev sig da også en fuld årsløn på hver 150 rigsdaler. Det måtte revisionen naturligvis påtale og kræve at se både ordre og bevilling.

En renteskriver bemærker, at de to toldere i deres to års fælles regnskaber har opkrævet 1.062.933½ rigsdaler i told. Om han dermed vil støtte udbetalingen er uvist. Afgørelsen bliver da også, at de ikke kan få løn længere, end de er ansat, medmindre kongen vil godkende det. Der stilles derfor krav om tilbagebetaling i første omgang af det fulde beløb,¹³⁷ senere nedsat til det korrekte beløb på trekvart årsløn: 112½ rigsdaler.¹³⁸

Det virker som en noget besynderlig handling, at tolderne lader en hel årsløn udbetale for et kvartals tjeneste. Det kan måske skyldes en irritation over at se, at deres efterfølgere Jonas Heinemark og Mads Mortensen blev ansat til en årsløn på 400 rigsdaler.¹³⁹

En sidste antegning i regnskabet omhandler beholdningen i toldkisten og på lageret ved Herman Holsteins og Gødert Braems afgang i 1641

belse, antageligt indført ved omlægningen af arbejdet på toldboden i 1633. Endnu dette år afsluttes regnskabet på »gammel« vis ved, at forskellen mellem indtægter og udgifter i mønt blev opgjort og differencen afregnet.¹⁴⁴ Tolderens regnskabsbøger for 1634 og 1635 mangler, men fra 1636 ses den varemængde, der befinder sig på toldboden, anført i en status¹⁴⁵ med en overførsel af statusopgørelsen til det følgende år på indtægtssiden.¹⁴⁶

Antegnelserne med kommentarer fik herefter lov at ligge i Rentekammeret adskillige år. Den 12. maj 1663 underskrev renteskriver Peter Madsen en fortegnelse over, hvilke antegnelser fra den nu afdøde Herman Holsteins tid som tolder, man havde besluttet skulle betales.¹⁴⁷ Den indeholdt følgende poster: Rosentræer (3/1636-37) 73½ rigsdaler. Arbejds løn (17/1636-37) 89 rigsdaler 8 skilling. Krydderier (6/1638) 22½ rigsdaler 12 skilling. Falke (8/1638) ikke prissat. Rosenobler i beholdning (14/1639) 352 rigsdaler. 2 tønder salt (16/1639) 4 rigsdaler. Stjålne strømper (44/1640-41) 30 rigsdaler. Årsløn til tolderne (46/1640-41) 300 rigsdaler. Ubetalt engelsk returtold (49/1640-41) 187¾ rigsdaler 3 skilling. Beholdning ved tolderskifte (51/1640-41) 478½ rigsdaler 5 skilling. I alt 1.537½ rigsdaler 4 skilling.

En opgørelse udstedt til Holsteins ligeledes afdøde tolderkollega Gødert Braem og dateret 1. juli 1663 nævner en yderligere gæld på 762½ rigsdaler 3 skilling til ligelig deling mellem de to toldere med 381¼ rigsdaler og 1½ skilling til hver til dækning af perioden fra 21. marts 1639 til 24. marts 1641.¹⁴⁸

Forhenværende Øresundstolder

Den 22. marts 1641 fik Herman Holstein sin afsked, og dermed skred det økonomiske grundlag for hans tilværelse. Godt nok havde han kun fået 150 rigsdaler i fast årlig løn som tolder, men dertil kunne lægges halvdelen af de opkrævede skriverpenge på toldboden, som i hans sidste hele ansættelsesår havde beløbet sig til det dobbelte.¹⁴⁹ Dertil kunne lægges hans fritagelse for borgerlig skat og tyng. Lønspørgsmålet kunne han ikke gøre noget ved, men måske kunne fritagelsen for skat og tyng reddes. Han indgav i efteråret 1641 et bønsskrift til kongen, hvori han slog på sine flere end 22 år i kongens tjeneste som grund til, at han burde fritages.¹⁵⁰ Kongens svar, noteret den 20. oktober i koncept på bagsiden af ansøgningen med sekretær Iver Vinds hånd, var, at Holstein først skulle gøre den skade god, som var påført den hollandske skipper, dvs. Hans Hupper, fra Lübeck(!), som havde udløst tolderens afsked.¹⁵¹ Allerede den 8. november kunne Iver Vind i et nyt notat

skrive, at Holstein havde forevist ham et bevis på, at Hupper havde modtaget 400 rigsdaler som fuld erstatning, og den 30. maj 1642 fulgte kongebrevet med fritagelsen for al borgerlig og byes tyngde, besværinger og skat.¹⁵²

I konceptet til kongebrevet havde Iver Vind også overvejet fritagelse for kongelig tyngde, men havde streget dette. Holstein skulle således stadig yde skatter og afgifter påbudt af kongen, herunder indkvartering af militærpersoner.¹⁵³ I april 1645 klagede han til kongen over, at borgmester og byråd pålagde ham urimelig indkvartering i forhold til hans økonomiske situation.¹⁵⁴ Holsteins forhold til bystyret synes i det hele taget at have været noget anstrengt. Som tolder havde han kraftigt kritiseret borgmester og råd for deres uvillighed til at pådømme de sager, han indbragte for Rådstueretten.¹⁵⁵

Efter sin afskedigelse fik Herman Holstein tid til andre gøremål. Noget af den anvendte han til at oversætte andagtsbogen »Soliloquia de passione Jesu Christi«¹⁵⁶ (Monologer om Jesu Kristi lidelse) udgivet i 1587 af den tyske præst Martin Møller (1547-1606). Bogen, som allerede var kendt i Danmark i originaludgaven,¹⁵⁷ dedikerede han ved udgivelsen den 1. januar 1647 til rigsråd Iver Vind og dennes hustru Helvig Skinckel, hvilket antageligt må betyde, at Iver Vind bekostede (en del af) udgivelsen, måske at han ligefrem havde opfordret den tyskfødte tidligere tolder til at gå i gang med oversættelsen. Selv formulerer han årsagen således i dedikationen: »...at jeg icke haffuer vildet anvende min Tid til Ledighed og Ørckisløshed / (aff hvilket kun alt Ont foraarsages) men til Herrens Lovis Betractelse / oc at jeg lige saa meget acter det danske Sprock / som det Tydske ...«¹⁵⁸

Bogens titelblad fortæller, at den er trykt i København af Peter Hake og findes til købs hos bogfører Jørgen Holst. Sidstnævnte havde sit bogudsalg i Vor Frue kirke.¹⁵⁹ Der er intet fundet oplyst om oplagets størrelse og trykkeudgifter etc.¹⁶⁰ Lidt overraskende ses Holstein ikke at have ejet et eksemplar af sin egen oversættelse. Derimod kan en bog beskrevet som »En tydsck passions forklaring« indført i skiftet efter hans hustru i 1655 godt være originalen.¹⁶¹

Bogen var næppe nået at blive udstillet i Holsts bogskabe, da Herman Holstein godt 14 dage efter udgivelsen den 17. januar 1647 deltog i sin søn Villums bryllup med Anne Nielsdatter i Vor Frue kirke.¹⁶² At den tidligere tolder ikke var faldet helt ud af kongens gunst, viser kongens tilladelse til, at Holstein måtte købe vildt til bryllupsmiddagen hos kongens jægermester Hans Dibolt.¹⁶³ Da han året efter i samme kirke stod fadder og blev opkaldt ved dåben af parrets første søn, Hermandt, har han derimod sikkert kunnet nyde synet af sit værk i bogskabene.

Fig. 7. Rigsråd Iver
Vind (1590-1658).
Statens Museum for
Kunst.

Et udtryk for, at den »forige tolder i Øresund«, som han almindeligvis benævnes, stadig regnedes som en del af borgerskabet i Helsingør, kan ses i Sankt Olai kirke, hvis udsmykning han og hans hustru bidrog til i 1652 med en af messingbalustrene i korgitteret.¹⁶⁴

Ved skiftet efter sin afdøde hustru den 21. maj 1655¹⁶⁵ synes Herman Holstein endnu at være en formuende mand. Nok havde han en del udestående gæld, men også udestående fordringer. Den faste ejendom blev vurderet til 2.100 rigsdaler foruden indbo. Ikke alle debitorer¹⁶⁶ og kreditorer er anført med beløbsstørrelse. Boet i sin helhed er ikke sammentalt og ej heller dets fordeling mellem arvingerne; men man går næppe helt galt ved at anslå dets aktiver til ca. 3.300 rigsdaler, dets passiver til ca. 2.100 rigsdaler.

Den udestående gæld i boet fremgår af en fortegnelse, udarbejdet af Hol-

Fig. 8. Korgitret i Skt. Olai kirke. Foto: Torben Bill-Jensen.

stein selv et års tid efter skiftet, men indskrevet i skifteprotokollen ved dette. Især én post fik senere i forløbet betydning. Den lyder således: »Jeg och Gøddert Bram ere schyldig bleffuen paa wor Reg: huor af mig tilkommer at betale 448 rd., 2 ort 1 sk.« Det fremgår ikke, hvorledes dette beløb er udregnet; men det bliver i renteskriverens senere indstilling til kollegiet forvekslet med de 88 rosenobler (352 rigsdaler), som var blevet indbetalt til Øresundstolderen i dobbelt told for manglende norsk rosenobeltold. (14/1639). De 448 rigsdaler, 2 ort og 1 skilling konstateredes i indstillingen indbetalt til Poul Nielsen (kongens bibliotekar); men derved var betalt 96 rigsdaler for meget, som tolderen fik til gode.¹⁶⁷

Holstein gør i øvrigt selv opmærksom på sit uafklarede regnskab med Rentekammeret, når han fortsætter med at anføre, at der endnu er mangler i regnskaberne, som afventer afklaring. Alle regnskaberne »ere bleffuen

forhørt, der er ochsaa suaret till Manglerne och offuerleffueret begge Rigens Hoffmestere, huis deraff iche kand gottgiøris will betalis.«¹⁶⁸

Der var ikke fundet en afklaring, da Herman Holsteins liv fire år senere gik til ende. Den 17. december 1760 blev hans dødsbo vurderet og forseglet,¹⁶⁹ og ti dage senere blev han stedt til hvile i Sankt Olai kirke, mens alle kirkens klokker ringede og ½ pund vokslys lyste kirken op.¹⁷⁰

Hans sidste år må, som det var tilfældet for helsingørborgerne i det hele taget, have været økonomisk trængte på grund af svenskekrigene. En del af byen (nærmest Kronborg) var helt ødelagt, og byens samlede omkostninger til dækning af indkvartering og krigsskader blev siden opgjort til den kolossale sum af 303.718 rigsdaler og 4 mark. Fødevarerpriserne var steget markant. Der meldes således om en firedobling af prisen på brødkorn.¹⁷¹

Det var måske for at klare sig igennem dyrtiden, Herman Holstein den 24. september 1660, blot tre måneder før sin død, solgte et jordstykke ved strandmuren fra sin ejendom.¹⁷²

Rentekammerets opgørelse af 12. maj 1663 over mellemværendet med Herman Holstein er antagelig sendt til hans søn Villum. I hvert fald er det ham, der reagerer, dels med udaterede kommentarer,¹⁷³ dels med et bøn-

Fig. 9. Maleri af F. C. Lund (1826-1901), 1872: Den hollandske flåde under admiral Opdam passerer Sundet den 29. oktober 1557 under Svenskekrigen 1657-1660. Dvs. kort før Holsteins død. Statens Museum for Kunst.

skrift (supplikation) dateret 19. oktober 1663.¹⁷⁴ Det vil være naturligt at antage, at bønsskrift og kommentarer hører sammen.

Der var således nu gået 24 år, siden Herman Holstein havde afleveret det første hold af sine regnskaber til revision, uden at en afslutning var nået.

Forløbet efter Holsteins død må i det store og hele beskrives ud fra bønsskriftet fra hans søn Villum Hermandsen i København til rentemestrene.¹⁷⁵ Disse, der som nævnt i indledningen til denne artikel var blevet pålagt at inddrive gammel gæld til kongen, var åbenbart vidende om Holsteins bemærkning om de 448 rigsdaler, han var kongen skyldig, og gav byfogden i Helsingør ordre til at beslaglægge boet som pant, indtil gælden var betalt.

Villum Hermandsen har trods beslaglæggelsen kunnet foretage salg af sin fars ejendom.¹⁷⁶ Den blev afhændet til rådmand David Melving, postmester i Helsingør fra 1660,¹⁷⁷ som dermed overtog kravet på de 448 rigsdaler og betalte dem den 9. oktober 1661 til kongens bibliotekar, Poul Nielsen.¹⁷⁸ Salgssummen for de to gårde fremgår ikke; ej heller, hvad der blev tilbage til Villum Hermandsen, som nu synes at være eneste arving.¹⁷⁹

Tilbage var det forseglede løsøre, som dog ifølge bønsskriftet var i en sørgelig forfatning. Flere gange var det blevet flyttet og opbevaret under dårlige forhold, så det meste af det var »ruineret, rådnet, opædt af mus og rotter og i bund og grund fordærvet«, som det hedder. Der var derfor næppe noget af værdi til de øvrige kreditorer, som til stadighed forfulgte Villum Hermandsen, som intet havde med boets behandling at gøre, men vurderede, at alle kreditorer ved en akkord kunne være blevet nogenlunde fyldestgjort, hvis boet havde været frigivet fra starten, og stadig i et vist omfang kunne stilles tilfreds, hvis boet nu kunne frigives.

I sine kommentarer til slutafregningen af 12. maj 1663 har Villum Hermandsen skrevet denne ud i samme form som de normale antegnelser med kravene i højre spalte og svaret på det enkelte krav i venstre spalte. Flere gange i både bønsskrift og svar slår han på det lange spand af år, der er gået. Så meget mere bemærkelsesværdigt er det, hvor detaljeret han kan svare. Ikke alle papirer kan være bortkommet i krigens år, som han ellers slår på. Han må have haft dem ved hånden for at kunne svare, som han gør.

Der er da heller ikke meget nyt i svarene, som ikke allerede er fremlagt i hans fars svar en halv snes år tidligere. Det lykkes ham dog at få handlet nogle af posterne ned. Alligevel er der en solid gæld på knapt 700 rigsdaler tilbage, hvoraf egentlig Gøddert Braem burde hefte for halvdelen af den indregnede negative slutsaldo ved toldernes afgang (ca. 250 rigsdaler).

Villum Hermandsen beskriver i bønsskriftet sig selv som en fattig mand

med en fattig hustru og mange små og fattige børn. Det skal man næppe lægge for meget i. Det er netop et bønsskrift, det drejer sig om. Karakteristiken »fattig« er dog også anvendt i indkvarteringsmandtalslisten i december 1659, hvor den sidstnævnte person i Petter Witfeldz Stræde er »Wilhelm Hermansen, fattig«.¹⁸⁰ Anderledes ser det ud i gennemgangen af skøder og adkomster i København i disse år, hvor Willum Hermansen er anført under årstallene 1659 og 1661 som ejer af en »våning med 2 boder til gaden og 5 i gården (matr. nr. 132-135)« i Peder Hvidtfeldsstræde.¹⁸¹

Afslutning

Om rentekammeret nogensinde fik sit tilgodehavende, står hen i det uvisse.¹⁸² Under alle omstændigheder kan man konstatere, at revisionen strakte sig over 22 år, efter Herman Holstein og Gøddert Braem havde fået deres afsked. Det kan ikke just karakteriseres som en effektiv revision. Men måske var det økonomiske resultat af revisionen ikke så vigtigt, som det, at tolderne som alle andre embedsmænd vidste, at deres regnskaber på et eller andet tidspunkt blev gennemset, og at ordrer og kvitteringer blev kontrolleret.¹⁸³ Det var en stadig påmindelse om, at der skulle være orden i deres administration, hvis ikke de pga. den manglende forældelsesfrist ville efterlade en mulig økonomisk byrde til deres arvinger.

NOTER

- [1] »Instrux for Kammer-Collegium, 8 november 1660, pkt. 21«, i: C.F. Wegener (udg.): *Aarsberetninger fra Det kongelige Geheimearchiv, Bd. II*, 1856-60, s. 151-57.
- [2] Smstds., s. 152, pkt. 5: Alle rigets indtægter »Tholden vdj Sundet alleene vndtagen« skulle som hidtil indgå i Rentekammeret. Da det kan være vanskeligt at få, og bevare, overblik over revisionsprocessen, skal revisionsforløb for Øresundstoldbøgerne 1636-1641 i kort form anføres her: Toldskrivere: Toldbog A-B-C med ekstrakter til tolder(ne)s regnskabsbog. Tolder(e): Regnskabsbog med ekstrakter og toldbøger til Rentekammerets revision. Rentekammeret: Indledende talmæssig revision af regnskaber foretages af en renteskriver ved modtagelse. Kritisk revision med bemærkninger foretaget af renteskriver. Rentemester udvælger blandt bemærkningerne en række antegnelser (revisionsbemærkninger) som fremsendes til tolderen til besvarelse. Tolder: Fremsender besvarelser til Rentekammeret. Rentekammeret: En renteskriver tilføjer besvarelserne en uddybende forklaring og indstilling til Rentemester. Rentemester: Afgør sagen eller videre sender (efter 1660) til Skatkammer-kollegiet til afgørelse. Tolder: Får besked om, hvorvidt den enkelte antagelse er »passeret«, dvs. at forklaringen er accepteret. I modsat fald skrives antegnelsen ind i en slutopgørelse med krav om tolderens betaling af beløbet.
- [3] Jens Engberg: *Dansk Finanshistorie i 1640'erne*, 1972, s. 38. Tallet er opgjort for 1646.
- [4] Henrik Becker-Christensen: *Dansk Toldhistorie II*, 1988, s. 40. Det var ca. 50% flere end angivet i Wegener, 1856-60 s. 151; jf. *Den danske civile Centraladministrations Embedsstat 1660-1848, Særtryk af Meddelelser fra det Kgl. Geheimearkiv og det dermed forenede Kongerigets Arkiv 1886-88*, 1889, s. 148f.
- [5] Becker-Christensen, s. 42.
- [6] Engberg, s. 49; V. Hostrup Schultz: *Helsingørs Embeds- og Bestillingsmænd*, 1906, s. 119. Holsteins signatur som renteskriver findes i 1632 på et udgiftsregnskab for den kongelige visitør Hans Piper i Øresund ligeledes signeret af rentemester Sten Beck og øverste renteskriver Christoffer Iversen og endelig godkendt af statholder Frants Rantzau. *Arkivalieronline Øresundstoldregnskaber, Visitørregnskaber 1632-1640*, opslag 215-16/219. Derimod ses han ikke at have deltaget i revisionen af Øresundstoldregnskaberne i sine år som renteskriver.
- [7] *Helsingør Rådhus, Rådstueprotokol*, 1634-1639, fol. 118R; *Rådstueprotokol*, 1639, fol. 28V-29R.
- [8] *Soliloquia de Passione Jesu Christi* ved Martinum Mollerum, Men nu af Tydsken udsat paa Danske Tungemaal/Ved Herman Holstein, MDCXLVII.
- [9] *Danmarks Kirker, Frederiksborg Amt*, 1. Bind, 1964, s. 128.
- [10] *Soliloquia*, s. (a) iij V.
- [11] *AO: Øresundstoldregnskaber, Antegnelser (herefter Antegnelser)*, opslag 7/138.
- [12] F.eks. 22.3.1641, *AO: Helsingør Byfoged, Justitsprotokol (herefter Justitsprotokol)*, 1639-1642, fol. 138R, opslag 143/251, og 5.4.1641, fol. 141R, opslag 146/251.
- [13] *AO: Helsingør Byfoged, Skifteprotokol (herefter Skifteprotokol)*, 1655-57, fol. 325R, opslag 135/734. Skiftet efter hendes død blev afholdt den 21. maj 1655.
- [14] Laurits Petersen (udg.): *Helsingør i Sundtoldstiden 1426-1857*, Bind II, 1929, s. 196ff.
- [15] *Skifteprotokol*, 1655-1657, fol. 316V, opslag 127/734. Datteren er repræsenteret af dattersønnen Willum Jørgensen.
- [16] Engberg, s. 49.
- [17] *Antegnelser*, opslag 63/138 og 65/138.
- [18] Engberg, s. 49. Med efternavnet Holstein optræder han i *AO: Visitørregnskaber 1632-1640*, opslag 216/219.
- [19] Brev af 30.5.1642. *AO: Danske Kancelli, Sjællandske Registre (herefter Sjællandske Registre) 1641-48 (B)*, fol. 155, opslag 157/649. Koncept i: *Sjællandske Registre 1641-48*, fol. 151-52/750.

- [20] *Justitsprotokol 1637-38*, fol. 61, opslag 64/65, 11. september 1637; jf. Laurits Petersen: *Helsingør i Sundtoldstiden, Bind I*, 1926, s. 341, 478.
- [21] *Skifteprotokol 1655-1657*, fol. 316V, opslag 127/734.
- [22] På tinget den 24. februar 1662 blev gården af Herman Holsteins søn Villum tilskødet postmester David Melving efter en købsaftale af 20. juni 1661. *Justitsprotokol 1660-62*, s. 83V, opsl. 89.
- [23] *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder, I-XXII*, 1956-78. (KL).
- [24] Merete Dahlerup i: KL, XIV, 1969, sp. 6; jf. Astrid Friis: *Rigsraadet og Statsfinanserne i Christian III.s Regeringstid*, Historiske afhandlinger, bind 3, 1970, s. 2. (Første gang trykt i: *Historisk Tidsskrift*, 10. Rk. 6:1, 1942).
- [25] Det fremgår af de ældste bevarede toldbøger fra 1497 og 1503. Disse er uden regnskabsafstemning. Det samme gælder toldbogen fra 1528, hvor indtægter og udgifter er sammentalt, men ikke afstemt. En negativ saldo fra 1527 førte til udgift i 1528 viser imidlertid, at regnskabet har været afstemt. Regnskaberne for 1528 og 1529 har været forelagt for og godkendt af kongen i Gottorp i februar 1530.
- [26] Det drejer sig om fire regnskabsår fra 1.5.1587 til 1.5.1591.
- [27] *AO: Øresundstoldregnskaber, Regnskab 1542-1548*, opslag 273-286/287 samt 268/287.
- [28] Se f.eks. C.F. Bricka (udg.): *Kancelliets Brevbøger 1556-60, 1887-88*, s. 53, s. 59, s. 157 og s. 236f. Det fremgår her, at der efter tolderskiftet i 1548 er indført den nye praksis, at saldoen på årsregnskaberne, afregnes i forbindelse med revisionen, mens den tidligere blev overført til næste års regnskab.
- [29] *AO: Øresundstoldregnskaber, Indtægt og udgift (Herman Holstein) 1639 1 1 – Indtægt og udgift (Herman Holstein) 1639 3 21* (herefter: *Indtægt og udgift (Herman Holstein)*) og tilsvarende ved alle andre henvisninger til *AO: Øresundstoldregnskaberne*), opslag 19/23.
- [30] *Indtægt og udgift (Tolderne)*, 1640, opslag 57/61.
- [31] Således renteskriver Hans Pedersen: *Indtegt efter Schriffuernis Offuerleffuertte Summarum*, i: *Antegnelser*: opslag 89-92/138.
- [32] Ved »Lattereret og summeret« forstår jeg, at den pågældende bog er gennembladet og såvel sammentællingerne på de enkelte sider (summa lateris), som summerne ved slutningen af en toldkategori (f.eks. Schotter summarum) og hele bogen (summa summarum) er kontrolleret.
- [33] Se herom: Mogens Jensen: »Willum Mortensen – en Øresundstolders liv og virke i begyndelsen af 1600-tallet« i: *Zise*, 2015, s. 93.
- [34] Christian IV's brev til rentemestrene 9. juni 1633. C.F. Bricka og J.A. Fridericia (udg.): *Christian den Fjerdes egenhændige Breve*, 3. bind, 1878-80, no. 142, s. 128.
- [35] Jørgen Beier og Christian Davidsen, Mikkel Berendsen og Dirick Christoffersen, Poul Sørensen og Laurids Randulf.
- [36] Poul Sørensen, død 7. maj 1640. Se Laurits Pedersen, 1929, s. 155-62. *Skifteprotokol 1640*, fol. 50R, opslag 12/481.
- [37] Laurids Randulf blev henrettet i februar/marts 1641. Se: Sune Dalgaard: »Reformationen på Øresunds Toldbod«, i: S. Ellehøj, Sv. Gissel & Knud Vohn (red.): *Festskrift til Astrid Friis på 70-årsdagen*, 1963, s. 69ff.
- [38] Svar på Antegnelser nr. 28-29, i: *Antegnelser*, 1639, opslag 76/138: »Der er 6 Tholdschriffuere, thil en huer bliffuer indbunden en stoer Bog«.
- [39] Svar på antegnelse nr. 15, 1636-37, i: *Antegnelser*, opslag 58/138; nr. 2, 1638, i: *Antegnelser*, opslag 63/138 og nr. 30, 1639-41, i *Antegnelser*, opslag 76/138. Renteskriverens bemærkning i Holsteins regnskabsbog i 1639, at bogen *Er Rett Confereritt. Indtægt og udgift (Herman Holstein) 1639 1 1 – 1639 3 21*, opslag 2/60, må betyde at ekstrakterne blev medbragt til revisionen og konfereret med tolderens regnskabsbog. Der kan næppe være tænkt på toldskriverens angiveligt fejlbehæftede bøger, *Antegnelser 1639-41*, nr. 30, opslag 76/138.
- [40] *B. Indtægt (Mikkel Berendtsen)*, opslag 3/250: *Denne tholdbogh ehr Imod Dirick Christophersenns Confereritt, ...; C. Indtægt (Dirik Christoffersen) 1637*, opslag 3/145: *Er med Gienpartten hertill Confererit, ...*

- [41] Revisionsforløbet beskrevet i: Hans H. Fussing: *Stiernhom Len 1603-1661*, 1951, s. 141f.; jf. Engberg, 1972, s. 99.
- [42] Tolderne Godert Braem (1655) og Herman Holstein (1660), toldskrivelserne Poul Sørensen (1640), Laurids Randulf (1641), Jørgen Beier (1655) og Dirik Christoffersen (1658).
- [43] Mikkel Berendtsen (1649) og Christen Davidsen (1658).
- [44] Opgørelse til Godert Braems arvinger 1. juli 1663 i: *Antegnelser*, opslag 53/138, og til Herman Holsteins arvinger 12. maj 1663. *Antegnelser*, opslag 47-48/138 og opslag 83/138. Jf. nedenfor.
- [45] En gennemgang af sagen kan ses hos Dalgaard, 1963, s. 69ff.
- [46] *Instruks for toldere og toldskrivere i Helsingør*, 27.1.1641, § 11, i V.A. Secher (udg.): *Corpus Constitutionum Danicæ*, Bd. V, (CCD V) 1903, nr. 83, s. 78ff.
- [47] *B. Indtægt (Dirik Christoffersen) 1640*: opslag 3/256.
- [48] Listen med i alt 100 rettelserforslag findes i *Antegnelser*: opslag 106-115/138. Sagen afføder en revisionsbemærkning i Herman Holsteins regnskabsbog for 1640 om, at de to toldskrivers bog ikke kan liquideres, før de selv kommer og forklarer sig, *Indtægt og udgift (tolderne) 1640*, opslag 3/61, og medtages i *Antegnelser*, nr. 52, 1639-41, opslag 83/138, som tolderen afviser med henvisning til, at misregningen er toldskrivers ansvar.
- [49] *Indtægt og udgift (tolderne) 1640*, opslag 3/61.
- [50] Engberg, 1972, s. 38.
- [51] Aftalt ved freden i Brömsebro 13. august 1645. CCD V, s. 398ff., fremsendt til tolderne i Øresund 17. september 1645, Smstds. s. 479ff.
- [52] *Antegnelser*, opslag 71-73/138.
- [53] *Antegnelser*, opslag 77-79/138.
- [54] *Antegnelser*, opslag 66-67/138.
- [55] Dette indikeres af, at forklaringerne et par gange anvender det personlige stedord »os«; jf. Holsteins bemærkning om, at alle antegnelser er forklaret i gældsfortegnelsen i: *Skifteprotokol, 1655-57*, fol. 326R, opslag 136/734.
- [56] *Antegnelser*, nr. 35, 1640-41, opslag 80/138.
- [57] *Antegnelser* med toldernes svar findes i: *Antegnelser*, opslag 55-83/138. Indstillinger til Kammer-Kollegiet og dets afgørelser i: *Antegnelser*, opslag 98-103/138. Antegnelserne vil i gennemgangen blive anført med nummer og årstal i parentes således (1/1636-37).
- [58] Regnskabsbogen for 1637 er bortkommet. Antallet af udgiftsposter for dette år er ud fra de øvrige bøger skønnet til at være ca. 350.
- [59] Oversigt i: *Antegnelser*, opslag 89-92/138. Willum Holsteins påstand om, at hans far opkrævede mere end 23 tønder guld (2,3 mio. rigsdaler) i sin embedstid, er således overdrevet med ca. 20%. *Antegnelser*, opslag 86/138.
- [60] Bøndernes pligt til ægtkørsel er vel bekendt. Om købstædernes tilsvarende pligt se Leon Jespersen: *Dansk Skattehistorie III: Adelsvældens skatter 1536-1660*, s. 66f.
- [61] Per Ole Schovsbo: *Landtransport i Danmark, vogne og veje fra 1100 til 1800*, 2018, s. 217f. Illustration af vognmandsvogn s. 187; Axel Steensberg: *Dagligliv i Danmark i det syttende og attende århundrede*, s. 672f.
- [62] *Indtægt- og udgift (David Hansen) 1560*, s. 524, opslag 255/261: Der var to skytter med fra Københavns slot, da tolder Jens Mogensen rejste til Falster med guld til kongen.
- [63] *Forordning af 1.6.1615 om vognleie, færgeløn, etc.* § 1 sætter sommertaksten til 1 rigsmark pr. mil, vintertaksten til 24 skilling danske. Se CCD III, 1891-94, nr. 416, s. 454.
- [64] Bartolomeus Haagensen var borger i København, tidligere proviantskriver på Holmen. I 1639 valgte kongen ham som leverandør af kalk brændt i Skåne til sine byggerier. E. Marquard (udg.): *Kancelliets Brevbøger (KBB)*, 1637-39, 1944, s. 740.
- [65] *Antegnelser*, opslag 89-92. Oversigten angives at være udfærdiget, mens Jørgen Baldersen var byfoged i Helsingør, hvad han var 1632-42. *Hostrup Schultz*, s. 11, 45.
- [66] *A. Indtægt (Christen Davidsen) 1638*, opslag 271/273.
- [67] *B. Indtægt (Mikkel Berendtsen) 1638*, opslag 254/257.
- [68] Se f.eks.: *C. Indtægt (Poul Sørensen) 1638*, opslag 256/257.

- [69] Smstds., opslag 256/257; jf. *Udgift (Herman Holstein)* 1638, opslag 3/56.
- [70] *C. Indtægt (Poul Sørensen)* 1638, opslag 255-56/257.
- [71] Der er dog en lille afvigelse på 1½ skilling, uden at det kan afgøres, hvem der har ansvar for den.
- [72] Engberg, 1972, s. 142ff.
- [73] *CCD IV*, 1897, s. 416ff. Instruks for tolderne og toldskriverne i Helsingør af 9. juni 1628.
- [74] Dalgaard, s. 66ff.
- [75] *Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve*, Bd. 3, 1878-80, nr. 142, 9.6.1633, s. 128f.
- [76] *Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve*, Bd. 4, 1882, nr. 194, 21.8.1637, s. 151f.; Dalgaard, s. 67.
- [77] F.eks.: *Indtægt og udgift (tolderne)* 1640, Litra A til F.
- [78] Iflg. Louis E. Grandjean (udg.): *Frederik II's søret*, 1946, Cap. 10, måtte skipper og styrmand hver medføre 1 læst, hovedbådsmand, skriver, tømmermand og kok hver ½ læst, resten af besætningen hver ¼ læst.
- [79] Om Poul Sørensens død efter en duel, se: Laurits Pedersen, I, 1929, s. 155-62.
- [80] Ole Degn og Erik Gøbel: *Dansk Søfarts historie 2, 1588-1720*, 1997, s. 153ff.
- [81] *KBB* 1627, s. 145. Missive dateret 25. juli 1627.
- [82] *Indtægt og udgift (Herman Holstein)* 1639 1 1 - 1639 3 21, opslag 15/23, 39-41/60.
- [83] Registerpriseskriver 1631-51.
- [84] Jf. *Udgifter (Herman Holstein)* 1638, opslag 52/56, hvor sagen beskrives.
- [85] *Christian den Fjerdes Ordinans om Toldens Oppebørsel af 12. januar 1632*.
- [86] F.eks. *KBB* 1624-26, s. 16; 1630-32, s. 265f.; 1637-39, s. 700f.
- [87] I 1500-tallet var de 6 tønder salt led i en tvangshandel, betalt med en guldgylden »igen«, nogenlunde svarende til handelsværdien; men efterhånden blev de 6 tønder salt opfattet som en ekstra told, toldsalt. Man beholdt gyldenkompensationen, som dog slet ikke dækkede saltværdien. Se Mogens Jensen: »Øresundstolden omkring år 1600« i: *Zise* 2019, s. 50.
- [88] *Frederik II's Søret 1561*, Kapitel 68, s. 53f.; Mogens Jensen: »Jacob Hybertsens sedler - Bodmeribogen 1639« i: *Zise* 2021.
- [89] *CCD IV*, 1897, nr. 277, s. 416ff. Instruks af 9. juni 1628 for tolderne og toldskriverne i Helsingør, § 11. Gentaget i instruks af 27. januar 1641 13, *CCD V*, s. 80.
- [90] Mogens Jensen: Jacob Hybertsens sedler - Bodmeribogen 1639, i: *Zise* 2021.
- [91] *CCD IV*, 1897, nr. 65, s. 74: Missive til tolderne af 17. juni 1623. Ordningen blev iflg. *CCD IV*, nr. 201, s. 360 ophævet i 1627, men må være blevet genindført, da den eksisterede i Holsteins tid på toldboden.
- [92] Engberg, 1972, s. 76.
- [93] Se f.eks. *Udgift (Herman Holstein)* 1638, opslag 51/56, hvor fem skipperes told er ført til udgift, og *Indtægt og udgift (Herman Holstein)* 1639 1 1 - 1639 3 21, opslag 13/23, hvor de fem skipperes told føres til indtægt.
- [94] Jensen, *Zise* 2021.
- [95] *CCD IV*, 1897, nr. 201, s. 360.
- [96] *Indtægt og udgift (tolderne)* 1640, opslag 58/61.
- [97] *B. Indtægt (Dirik Christoffersen)* 1640, opslag 229/256 og 236/256.
- [98] *C. Indtægt (Poul Sørensen)* 1636, opslag 249/274 og 252/274; *Udgift (Villum Mortensen)* 1636 5 6 - 1637 1 1, opslag 50/54 og *Udgift (Herman Holstein)* 1639 1 1 - 1639 3 21, opslag 19/23.
- [99] *C. Indtægt (Poul Sørensen)* 1638, opslag 248-9/257 og 251/257; *C. Indtægt (Poul Sørensen)* 1639, opslag 241 og 249-50/280; *Udgift (Herman Holstein)* 1638, opslag 51/56.
- [100] Missive af 3. maj 1641 i *AO: Sjællandske Tegnelser, 1640-1642*, fol. 170V; *KBB*, 1640-41, s. 476.
- [101] Anført i: *Indtægt og udgift (Herman Holstein)* 1639 3 21 - 1639, opslag 55/60; *Indtægt og udgift (tolderne)* 1640, opslag 49/61.
- [102] Helge Spangaa: »Kongemagt og papir. Et indblik 1645-1650« i: *Nordisk pappershistorisk Tidsskrift*, No. 2/2002, s. 7ff.; Anna-Grethe Rischel: »Teknologiske fornyelser - en undersøgelse af 250 års dansk og europæisk kludepapir« i: *Nordisk pappershistorisk Tidsskrift*, No. 4/2004, s. 3ff.
- [103] Det er i øvrigt lidt pudsigt, at vi i computertidsalderen stadig køber papir i ris (pakker med 500 ark).
- [104] Spangaa, 2002, s. 8.
- [105] Se ovenfor note 75.
- [106] *Indtægt og udgift (Herman Holstein)* 1639 1

- 1 - 1639 3 21, opslag 18/23; *Indtægt og udgift (Herman Holstein)* 1639 3 21 - 1639, opslag 42f./60.
- [107] *C. Indtægt (Dirik Christoffersen)* 1637, opslag 31/145.
- [108] På toldboden betød »Spanien« åbenbart hele den iberiske halvø, så portugisisk salt kunne omtales som spansk salt afhentet i Spanien.
- [109] *Diverse dokumenter indtil 1660*, pkt. 1-3, opslag 271/526, brev af 8.11.1637. De tre personer nævnes som Dyffuckens, Hans Hyberdz og Rolandt v. Dicklen. Sidstnævnte oplyser, at han har en del ubrugte certificater liggende. Dyffuckens er uden tvivl den rige købmandsenke Dyffkens Hygensdatter og mor til Hans Hyberdz. Se om disse: Mogens Jensen: »Jacob Hybertsens sedler - Bodmeribogen 1639« i: *Zise* 2021.
- [110] Navnene fremgår af stævningen til Rettertinget, AO: *Danske Kancelli, Stævninger til Kongens og Rigens Råds Retterting*, (1582-1656), 1599-1656, opslag 223-24/632, og voteringsprotokollerne herfra, AO: *Kongens Retterting, Justits- og voteringsprotokol* 1638, opslag 16/119 og 57/119.
- [111] *Helsingør Rådstue, Rådstueprotokollen*, 1634-1637, fol. 153R-154R, 179V-180R; 1637-1639, fol. 2R, 5R-5V.
- [112] Holstein klager i nævnte brev (pkt. 5) over, at borgmester og råd kommer med udflugter for ikke at påtage sig sagerne, og når det alligevel sker, afgiver Rådstueretten oftest u-endelige domme, dvs. sender sagen videre i systemet. I sagen mod Wibe Broers i 1637 afgav Rådstueretten dog iflg. toldbogen en endelig dom, nemlig frifindelse. *C. Indtægt (Dirik Christoffersen)* 1637, nr. 190, opslag 31/145. Jf. *Rådstueprotokollen*, 1634-1637, fol. 134V-136V; 1637-1639, fol. 5V-6R. Denne dom blev dog på foranledning af lensmand Fredrik Urne omstødt ved de højere retsinstanser. Det drejede sig om det ene af de i antegnelse 24/1636-37 nævnte skibe.
- [113] Ud fra en lignende sag i 1635, hvor saltmængden dels angives som 80 læster, dels som 350 moier, svarer en moie her til knapt 4½ læst. *A. Indtægt (Chr. Davidsen)* 1635, opslag 42/248 og 192/248; jf. dog *Indtægt og udgift (Herman Holstein)* 1639 1 1 - 1639 3 21, opslag 11/23 med en tabel, der angiver 4 moier spansk salt eller 3½ moier portugisisk salt som 1 læst, mens der kun skal 2,3 moier fransk salt til en moie og 2 moier for salt i England.
- [114] *Stævninger til Kongens og Rigens retterting*, 1599-1656, opslag 223-24/632.
- [115] *Justits- og Voteringsprotokol* 1638, opslag 16/119 og 57/119.
- [116] AO: *Retsvæsen, Kongens Retterting, Herredagsdombog* 1641, fol. 217R+V.
- [117] *Indtægt og udgift (Herman Holstein)* 1639 1 1 - 1639 3 21, opslag 19/23, 20/23.
- [118] Tallene stemmer ikke ganske med de i regnskabsbogen opgivne.
- [119] *Indtægt og udgift (Herman Holstein)* 1639 1 1 - 1639 3 21, opslag 19/23. Tolderen oplyser i regnskabsbogen at være rejst til herredagen i København den 28. maj. Denne foregik i 1639 fra 22. april til 16. maj. I 1640 derimod fra 5.-28. maj; da regnskabsbogen først blev afleveret til revision i 1641, kan toldereren have tilbagedateret udgifter til retssagen fra 1640 til 1639; men sagen ses ikke pådømt i 1640.
- [120] *B. Indtægt (Mikkel Berendsen)* 1638, opslag 167/257 og 205/257. Skibet blev klareret 19. juni, men er ankommet før 24. maj, hvor sagen åbnes på rådstuen.
- [121] *Rådstueprotokollen*, 1637-1639, fol. 61V-62R.
- [122] Smstds., fol. 59V-62V, 90R-V, 97R, 102R-V.
- [123] *B. Indtægt Mikkel Berendsen* 1638, opslag 205/257 (toldfrit svensk gods), opslag 167/257 nr. 7 (skibe fra Dantzic, der har betalt dobbelt told).
- [124] *A. Indtægt (Christen Davidsen)* 1638, opslag 8/273; *Indtægt og udgift (Herman Holstein)* 1639 1 1 - 1639 3 21, opslag 20/23.
- [125] *Herredagsdombog* 1641, fol. 213R-220R, behandlet den 7. oktober 1641. Jf. *Justits- og Voteringsprotokol*, 1641C-1641G, opslag 21/40.
- [126] *A. Indtægt (Christen Davidsen)* 1638, nr. 26-27, opslag 12/273.
- [127] *Indtægt og udgift (Herman Holstein)* 1639 1 1 - 3 24, opslag 22/23.
- [128] Engberg, 1972, s. 81f.
- [129] *Danmarks Kirker, I*, Bind 6, 1987, s. 243-265.
- [130] AO: *Danske Kancelli, Sjællandske Tegnelser*,

- 1627-1629, fol. 299R, opslag 303/358.
Defensionstolden blev udregnet og opbåret i ort (¼ daler).
- [131] Mogens Jensen: »Willum Mortensen – En Øresundstolders liv og virke i begyndelsen af 1600-tallet«, i: *Zise 2015*, s. 119.
- [132] *Indtægt og udgift (Villum Mortensen) 1636 1 1 – 1636 5 6*.
- [133] Antegnelser opslag 54/138. Da havde han været død i næsten 26 år.
- [134] I toldernes regnskabsbøger staves efternavnet: Dahlemeier, Dalmeier: *Indtægt og Udgift (Herman Holstein) 1639 3 21 – 1639, nr. 64 og 65, opslag 18/60, og Dahlmeier: Indtægt og udgift (tolderne) 1640, nr. 58, opslag 18/61*.
- [135] En kollega på Kronborg fik 175 rigsdaler årligt. *Indtægt og Udgift (Herman Holstein) 1639 3 21 – 1639, nr. 63, opslag 17/60*.
- [136] *Indtægt og udgift (tolderne) 1640, nr. 58, opslag 18/61*.
- [137] Opgørelse 12. maj 1663, *Antegnelser*, opslag 48/138.
- [138] Smstds., opslag 7/138.
- [139] *Indtægt og udgift (tolderne) 1641, opslag 16/66*.
- [140] Smstds., opslag 5/66.
- [141] 6 piber fransk vin, 775 stk. citroner, 2½ oxehoved vineddike, 8 tønder Lüneburger salt og ½ læst fransk salt.
- [142] 4 tønder spansk salt, 3 skok rigsche bytter, 6 ottinger agurker, 13 ottinger negenøyen og 2 pottes oliven.
- [143] Varetyper og mængder er anført i antegnelsen og med prisudregning på en seddel indlagt i *Antegnelser*, opslag 116/138; jf. *Indtægt og udgift (Tolderne) 1640, opslag 59/61*.
- [144] *Udgift (Hans Pedersen og Villum Mortensen) 1633 4 24 – Udgift (Hans Pedersen og Villum Mortensen) 1633 6 12, opslag 34/42, Udgift (David Lucht og Vill. Mortensen) 1633 6 13 – 1634 1 1, opslag 75/80*.
- [145] *Udgift (Villum Mortensen) 1636 5 6 – 1637 1 1, opslag 53/54*.
- [146] Tolderens regnskabsbog for 1637 mangler, men princippet kan ses følgende år. Se f. eks. *Udgift (Herman Holstein) 1638, opslag 4/56*.
- [147] *Antegnelser*, opslag 47-48/138; jf. opslag 84-85 + 87/138. Fortegnelsen angives at omfatte tiden fra 6. marts 1636 til nytårsdag 1641.
- [148] *Antegnelser*, opslag 53/138.
- [149] *Indtægt og udgift (tolderne) 1640, opslag 16/61: 646¾ rigsdaler, 6 skilling lybsk til deling mellem de to toldere*.
- [150] *Danske cancelli, Indlæg til registre og tegnelser samt henlagte sager 1641 7 – 1641 12, opslag 192-93/320*.
- [151] Rettertingsdommen pålægger de to toldere og toldskriver Laurids Madsen at godtgøre skipperen hans skade. *Herredagsdombog 1641*, fol. 497V, opslag 997/1308. Holstein kom tilsyneladende til at godtgøre den alene.
- [152] *Sjællandske registre 1641-48, fol. 155, opslag 157/649*. Konceptet med Iver Vinds hånd i *Danske cancelli, Koncepter til Sjællandske Registre 1641-1648, opslag 151-52*.
- [153] Leon Jespersen: *Dansk skattehistorie III, Adelsvældens skatter 1536-1660, s. 54ff.* beskriver den brede vifte af skatter og afgifter, som tidens borgere var pålagt.
- [154] *Sjællandske registre 1641-48, fol. 328V, 329R, opslag 329/484*.
- [155] Brev til kongen 8.11.1637, *Diverse dokumenter indtil 1660, pkt. 5, opslag 272/526*.
- [156] *Soliloquia de Passione Jesu Christi: Hvorledis ethvert christet Menniske vor Herris Jesu Christi allerhelligste Lidelse og Død i sit Hierte eller hos sig self skal betracte ... tilsammendragen ved Martinum Mollerum ... af Tydsken udsat paa Danske Tungemaal ved Herman Holstein*.
- [157] Findes således i Karen Brahes bibliotek.
- [158] *Soliloquia*, (a) iiii.
- [159] Om makkerparret Hake og Holst, se Mogens Haugsted: *Ældre danske bogtrykker- og forlæggermærker II, Fund og forskning i Det kongelige Bibliotek*, 1956, s. 44-61, s. 49f.; jf. om Hake: Lauritz Nielsen: Peder Hake i *Dansk Biografisk Leksikon*, 5. bind, s. 487.
- [160] Vurderet ud fra Albert Raffns udgivelse: *Den himmelske Herredag*, en andagtsbog på 816 sider i oktavstørrelse trykt i 1.000 eksemplarer i 1633 for 175 daler, (Charlotte Appel: *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark*, 2001, s. 456) kan Soliloquia i samme format og med et sidetal på ca. ¾ af

- Raffns bog antages at have kostet mellem 100 og 125 daler i trykkeudgifter.
- [161] *Skifteprotokol, 1655-57*, fol. 322f. Opslag 132-33/734. Libri.
- [162] *Kirkebogen for København, Vor Frue sogn, 1631-1813*, opslag 301/524.
- [163] *AO: Danske Kancelli, Uindførte koncepter til Sjællandske missiver, 6.1.1646*, opslag 22/387. Holstein må få et stort og to små dyr.
- [164] *Danmarks Kirker, Frederiksborg Amt, 1. Bind, 1944*, s. 128.
- [165] *Skifteprotokol, 1655-1657*, fol. 316R-326V, opslag 126-137/734.
- [166] Den mest prominente af disse var statholder Corfitz Ulfeld med en gæld på 84½ rigsdaler. Desværre fremgår det ikke, hvorledes gælden er opstået. Den er i øvrigt placeret i fortegnelsen under »uvis gæld«, dvs. næppe til at inddrive.
- [167] *Antegnelser*, opslag 7/138.
- [168] *Skifteprotokol, 1655-57*, fol. 326R, opslag 136/734.
- [169] *Skifteprotokol, 1660-61*, fol. 241R-243R, opslag 169-71/216.
- [170] *AO: Sankt Olai Kirkeinspektion, Kirkeinspektionens regnskaber, 1658-1661*, opslag 163/193 (jordfæstelse), og 156/193 (lys).
- [171] Laurits Pedersen, II, 1929, s. 199ff.
- [172] *Justitsprotokol, 1655-60*, fol. 254V, opslag 257/266. Jf. opslag 253, 254 og 256/266 med de påkrævede lovbud.
- [173] *Antegnelser*, opslag 6-7/138. Datoen kan have været anført på et nu afrevet hjørne af opgørelsen/besvarelsen. Jf. en kopi (?) med lidt afvigende ordlyd i *Antegnelser*, opslag 84-85 og 87-88/138.
- [174] *Antegnelser*, opslag 85/138.
- [175] *Antegnelser*, opslag 85-86/138.
- [176] Købsaftale 20.6.1661, skødet tinglyst 24.3.1662. *Justitsprotokol, 1660-62*, fol. 85R+V, opslag 88-89/155. Villum Hermandsen benævnes her som Herman Holsteins eneste efterladte søn.
- [177] *KBB 1660*, s. 336.
- [178] Jf. *Antegnelser*, opslag 7/138, Rentekammerets slutopgørelse og Villum Hermandsens svar.
- [179] Ved samme bytingsmøde afgøres et par sager om gensidig arveafkald mellem kapellanen ved Olai kirke Hans Hansen og Villum Hermandsen. *Justitsprotokol, 1660-62*, fol. 85V, opslag 89/155.
- [180] E. Marquard (udg.): *Københavns borgere, 1659, 1920*, s. 114. Gadenavn anført som i mandtalslisten.
- [181] H.U. Ramsing: *Københavns Ejendomme 1377-1728, oversigt over skøder og adkomster, VI, Klædebo kvarter, ved Egil Skall og Poul Strømstad, 1979*, s. 107. Matriklen er beliggende på vestsiden af gaden op mod Rosengården. Stavemåde som i værket.
- [182] En gennemgang af Rentekammerets bog over tilgodehavende og gæld (1660-63) har intet resultat givet. Skatkammerets kassebog (1661-1664) ej heller.
- [183] Fussing, 1951, s. 153; Eng berg, 1972, s. 104.

Jacob Hybertsens sedler

Bodmeribogen 1639

AF **MOGENS JENSEN**

I Rigsarkivets liste over Øresundstoldbøgerne stikker én titel ud fra de øvrige: »Bodmerijbogen 1639« står der med en titel, som alene ved sit bogstavrim kalder på opmærksomhed.¹ Bogen består af 48 folioark (96 sider) i størrelsen (højde x bredde) 32 × 19,5 cm. Vandmærket afslører, at papiret stammer fra Ravensburg i Baden-Württemberg.²

Om sig selv oplyser bogen på forsiden af pergamentbindet foruden sin titel, at den er revideret og fundet i orden af renteskriver Peder Hansen. Titelbladet angiver, at bogen er gennemtrukket med snor og forseglet den 8. marts 1639 af lensmand Frederik Urne på Kronborg. Tilførslerne begynder med en forklaring på bogens indhold. Den er et register over de skippere, som efter kongens instruks er passeret på Jacob Hybertsens sedler mod to procent i bodmeri opkrævet af tolderne. Bogen, der rummer 32 indførsler, var kun i brug i 1639, skønt der også de følgende to år er indført mindre rentebeløb vedrørende Jacob Hybertsens sedler i toldregnskabet.³

De 32 indførsler fylder for- og bagside på tre ark, hvortil kommer et summarium på forsiden af det følgende ark. Det betyder, at incl. titelbladet er kun fem af de 48 ark benyttet, hvilket viser, at forventningerne har været betydeligt større end resultatet. Dette understøttes af, at bogen er mærket med A på bindet. Der blev ikke brug for et bind B.

Bodmeri

Enkelt sagt var bodmeri et lån som i nødstilfælde blev optaget af en skipper, som uden dette ikke ville være i stand til at gennemføre sin rejse planmæssigt. Lånet blev optaget med pant i skib og/eller last og blev kun indfriet,

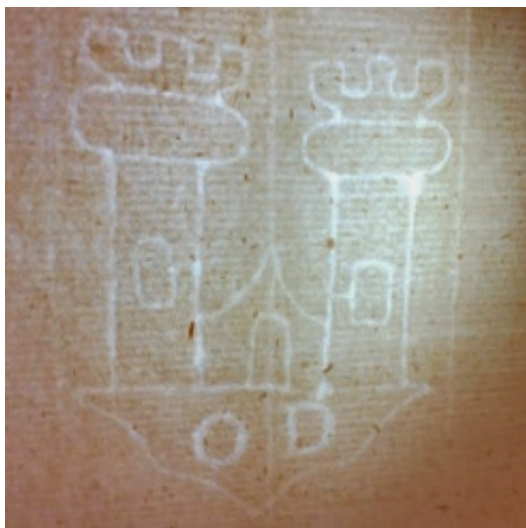

Fig. 1. Vandmærke, Ravensburg, ca. 4,5 × 6 cm. Foto: Mogens Jensen.

såfremt skibet kom sikkert frem til sin destination. Som følge af denne usikkerhed om lånets indfrielse, var renten temmelig høj.

Den i Danmark gældende søret i tiden, Frederik den Andens søret af 1561, definerer bodmeri på følgende måde: »Om en skipper kommer udi fremmede lande og ikke kan komme av sted med at lade sit skib derude med sine rederes penge, da har han den magt at låne penge på skibs og gods' eventyr, som kaldes bodde merij. Og hans redere skulle være pligtige at betale for fornævnte lånte penge, når han fører dem skib og gods tilstede, som de har befalet ham.«

Udgiveren af søretten i 1946 Louis E. Grandjean tilføjer som kommentar: »Her beskrives bodmeri, lån mod sikkerhed i skib og last og som altså ikke skal tilbagebetales, hvis skib og last forliser. Bodmeri er sammensat med bodem: bund, skibskøl. Renten av et sådant lån indeholdt derfor også en slags søforsikringspræmie.«⁴

Et sådant bodmerilån, der endte med at blive behandlet på Kongens Rette ting syv år efter dets optagelse, har jeg beskrevet indgående andetsteds.⁵ Kort fortalt optog en svensk købmand i 1623, mens han med sit skib ventede på hjemrejse i Nantes, et bodmerilån på 2.400 gylden med oppenge (rente) på 25%, i alt 3.000 gylden svarende til 1.200 rigsdaler. Lånet blev ydet af en købmand fra Amsterdam gennem hans agent i Nantes og skulle betales til toldskriver, og købmand, Villum Mortensen i Helsingør tre dage efter skibets ankomst dertil. Allerede ni dage senere var skibet nået frem, og så gik det hele skævt. Men det er en anden historie.

Det, som umiddelbart stikker i øjnene, er renten på 25% for et lån med i dette tilfælde en løbetid på i alt kun tolv dage. Men deri ligger forsikringsaspektet. Et bodmerilån betød i lighed med, at skibene ofte var ejet i anparter, en risikospredning. Gik skibet ned eller blev kapret, fik långiveren ikke sit lån indfriet og tog således med lånet sin andel af risikoen. Til gengæld sikrede han sig gennem den høje rente et solidt overskud på de skibe, der kom sikkert frem.

Rentestørrelsen afhang bl.a. af skibets bestemmelsessted, lastens art, rejsens varighed og årstiden, den blev foretaget på. Også skibets tilstand og skipperens ry spillede sammen med risikoen for kapring ind på rentens størrelse, som på visse rejser kunne nå helt op på 70%.⁶

Jacob Hybertsen

Jacob Hybertsen, hvis sedler udgør indholdet af Bodmeribogen, kom til verden omkring 1590⁷ i en velstående købmandsfamilie, som var indvandret fra Holland i sidste fjerdedel af det 16. århundrede.⁸ Velstanden fremgår både af det epitafium, Jacobs mor Dyffken Hygensdatter i 1634 lod ophænge over sin familie i Skt. Mariæ kirke,⁹ og af skiftet efter hendes død i 1641,¹⁰ ligesom det kan ses af Helsingørs skatteregnskaber, at faderen Willum Hybertsen hørte til blandt byens store skatteydere.¹¹ Ægteparrets økonomiske status ses ligeledes af, at de beboede Isak Kurvemagers gård i den fornemste ende af Stengade mod slottet.¹² Denne havde som agent varetaget nederlandske interesser i Helsingør i årene 1569-1582.¹³ Den nederlandske forbindelse blev fortsat på forskellig vis opretholdt i Hybertsen-familien; en enkelt gang omtales Jacob i 1630 i et kongeligt missive til lensmanden på Kronborg som »den hollandske Resident i Helsingør«,¹⁴ men ellers var det hans mor og hans bror Hans hollænderne tyede til, når de skulle have sager ordnet i Helsingør. I et klagebrev fra tolder Herman Holstein i 1637 anklages Dyffken og Hans således for at levere illegale certifikater til hollandske skippere på angiveligt, men fejlagtigt anmeldt toldfrit svensk gods.¹⁵ Dette ville kunne belyses med flere eksempler. Et enkelt forholdsvis ukompliceret forløb må være tilstrækkeligt.

Den 11. maj 1637 mødte den hollandske skipper Wibbe Broers fra Hinlopen op på toldboden i Helsingør for at klarere sit skib, hvorpå han fragtede en last salt med Stockholm som destination. Saltet angives at være hentet i St. Hybes i Spanien¹⁶ på bestilling af en hollandsk købmand, Outker Lytkens

Fig. 2. Epitafium ophængt 1634 i Helsingør, Skt. Maria kirke, af Dyffken Hygensdatter.
Foto: Torben Bill-Jensen.

fra Osanen. På toldboden fremviste skipperen et certifikat udstedt i Stockholm og fremsendt til Hans Hybertsen i Helsingør lydende på, at saltet var toldfrit svensk gods, og påtegnet som korrekt af den svenske resident Johan Strömfeld i Helsingør. Da tolderen nægtede at acceptere den toldfri passage med påstand om, at saltet som indkøbt af en hollandsk købmand og fragtet af ham på et hollandsk skib måtte betragtes som hollandsk toldpligtigt gods, kom sagen for retten og endte efter et par ture frem og tilbage mellem rådstueretten, som accepterede, at godset var svensk, og landsretten, som dømte modsat, for rigets højeste ret, Kongens Retterting, som fulgte tolderens påstand om, at der skulle betales told. At Outker Lytkens vidste, at han bevægede sig i usikkert farvand, ses af, at han i et brev til skipperen nævner muligheden af, at denne kan blive nødt til at optage et bodmerilån til at betale tolden med. Han anbefales i den forbindelse at henvende sig til Dyffken

i Ackersloet. Hun havde åbenbart givet sin gård navn efter sin mors fødeby, eller måske drev hun et værtshus/logihus under dette navn.¹⁷

Efter moderens død i 1641 var det Hans, der drev familieforetagendet videre.¹⁸ Han arvede familiens gård i Stengade,¹⁹ mens Jacob drev virksomhed fra sin gård i samme gade.²⁰ Begge gårde lå i første fjerding, dvs. øst for S. Annagade.

Borger og handelsmand

Jacob Hybertsen var kendt på rådhuset som borger og handelsmand. Gennem afregninger i Øresundstoldbøgerne kan en del af hans handelsvirksomhed aflæses. Dertil kan lægges enkelte andre kilder, som fortæller om stor, men ikke altid heldig, initiativrigdom. Og hans samlede virksomhed kan der ikke gøres rede for.

Jakob Hybertsen synes især at have opereret inden for trælast- og entreprenørbranchen. Den første handel, som kilderne omtaler, og som fandt sted i 1625, var dog af en helt anden art. Sammen med daværende toldskriver Villum Mortensen købte han et parti heste af kongen og eksporterede dem til Frankrig, hvor de pga. krig blev beslaglagt. Endnu i 1641 havde kongen et gældsbevis fra køberne på 960 rigsdaler på denne handel. På vegne af Villum Mortensens arvinger og sig selv ansøgte Jacob Hybertsen i 1641 kongen om at få gældsbeviset returneret og de påløbne store udgifter udbetalt af Rentekammeret. Kongens sekretær Iver Vind har på ansøgningen noteret, at »Kong: M: wed her aff intett at sige«. ²¹

I 1526-1527 leverede samme makkerpar ege- og fyrretømmer fra Gotland til brokister ved Kronborg.²² Endelig afregning af beløbet på mere end 5.500 rigsdaler skete først i 1629.²³ Vel tjente man godt på leverancer til kongen, men de belastede likviditeten.

Igen i 1636 leverede Jacob Hybertsen brokister ved Kronborg, nu med opfyldning og endelig afregning af knapt 14.000 rigsdaler to år senere,²⁴ hvor han leverede tømmer til en smelteovn ved Lundeskoven.²⁵ Også i 1640 drejede det sig om opfyldte brokister, nu som fundament til det blokhus, kongen lod bygge på Lappen.²⁶ Indimellem leverede han i to omgange i 1629 og 1631 jern til hammermøllen.²⁷

Et oxehoved brændevin (130 liter) leveret i 1641 peger frem mod betegnelsen som borger og vinhandler, som kirkebogen angiver ved indgåelsen af hans andet ægteskab med Karen Andreasdatter i januar 1643.²⁸

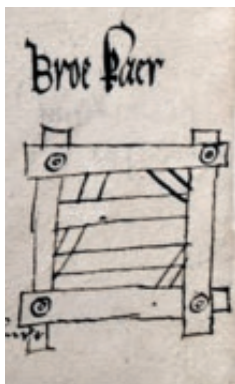

Fig. 3. Brokar (brokiste). Randtegning i Justitsprotokol for Helsingør Byfoged 11. juli 1569, fol. 217R.

Helt havde han dog ikke sluppet handelen med byggematerialer, idet han i 1642 bl.a. leverede linolie, tjære og egeplanker til Kronborg.²⁹ Dette var hans sidste handel, der ses finansieret af Øresundstolden.

Men Jakob Hybertsen havde andre strenge at spille på.

I maj 1635 sendte han med kongens godkendelse en smakke med skipper Herman Timandsen til Orkneyøerne eller Shetlandsøerne for at købe sild,³⁰ og i juni 1636 tog han selv med smakken, nu navngivet Den forgyldte Plov, til Shetland på handel.³¹

Hans position i byen vises gennem hans udpegning i 1636 til et dommerpanel til afgørelse af en økonomisk tvist om indtjening ved skibet Kronborg³² med hans gamle handelspartner Villum Mortensen som anklaget. Sagen fandt først sin afgørelse i 1641 i Kongens Retterting.³³ Selv blev han i 1642 part i en sag mellem den tidligere lensmand på Kronborg Frederik Urne på den ene side og Villum Mortensens arvinger og sig selv på den anden side.³⁴

I 1638 satte Jacob Hybertsen helt bogstaveligt et nyt projekt i søen. Han fik kongelig bevilling til i en tiårsperiode fra 1. juni dette år at lade fiske efter »Ankre, Tov, Gotlinger og Stykker³⁵ mellem Skagen og Bornholm«³⁶ mod at betale kongen 25% af værdien af det opfiskede. Hvordan han har iværksat dette projekt, og hvad han har fået ud af det, står hen i det uvisse. Alene det at lokalisere vraggodset, må have været en næsten uoverkommelig opgave i det enorme område, for ikke at tale om at få det fisket op og afholde andre fra at gøre det ulovligt. Bevillingen indeholdt ganske vist en bestemmelse om, at andre, der opfiskede sådant vraggods, skulle aflevere det til ham mod en rimelig bjergeløn. Men han havde næppe magt at sætte bag et sådant krav. Otte år senere indskærpede kongen da også lensmanden på Kronborg, at skibe fra Helsingør ikke uden tilladelse måtte opfiske og bortføre vrage ved

Anholt uden tilladelse.³⁷ Ikke et ord om Jacob Hybertsens tilladelse, så mon ikke dette projekt endte som et mislykket eventyr?

Den royale forbindelse og de deraf flydende kontrakter og bevillinger kan være styrket af, at kongens generalbygmester Hans van Steenwinckel den yngre var gift med Jacobs Hybertsens søster Katrine.³⁸ I hvert fald blev der ikke indgået nye aftaler efter svogerens død i 1639 med bevillingen til bodmeri som den sidste.

Bodmeribogen

Det er ikke de ordinære bodmerilån, som mod sikkerhed i skib og last skal dække udgifter til nødvendig reparation af skibet eller indkøb af varer, der er tale om i Bodmeribogen. De kaldes da heller ikke med dette navn i kongens instruks til lensmanden og i hans bevilling til Jakob Hybertsen.³⁹

Ifølge bevillingen havde Jacob Hybertsen i sit andragende til kongen argumenteret med, at det var til skade for både konge og skibsfart, at skibe fra Holland og Frankrig undertiden måtte vente i Sundet i op til 14 dage, inden de fik skaffet de nødvendige midler til at betale tolden med.

Han foreslog derfor, at skibene fik lov at passere, mod at han udstedte et dokument med garanti for, at det manglende toldbeløb blev betalt, når skibet returnerede.

Enkelt sagt drejede det sig om en kortvarig udskydelse af hele eller en del af toldbeløbet mod betaling af et tillæg på to procent af det omhandlede beløb til kongen og med Jacob Hybertsen som kautionist for hele beløbet. Ifølge instruksen til lensmand Frederik Urne på Kronborg skulle renterne betales, når skibet returnerede fra Østersøen. De blev dog udregnet og bogført ved skibenes passage østpå.⁴⁰

Udskydelsen havde en vis lighed med bodmerilån, for så vidt som den var nødvendig, for at skibet kunne fortsætte sin rejse. Sikkerheden var imidlertid ikke i skib og last, men i Jacob Hybertsen formue. Jakob Hybertsens sedler var derfor i realiteten kautionsbeviser. Sprogbrugen veksler mellem at tale om hans sedler og hans kaution.

Det fremgår ikke nogetsteds, hvilken betaling Jakob Hybertsen tog for at yde sin kaution; men det giver sig selv, at han ikke gjorde det gratis, så meget mere som der også var en risiko forbundet med kautionsforpligtelsen, selv om Østersøen var et forholdsvis fredeligt farvand at færdes i.

Ideen til ordningen har Jakob Hybertsen ikke behøvet at se sig langt om-

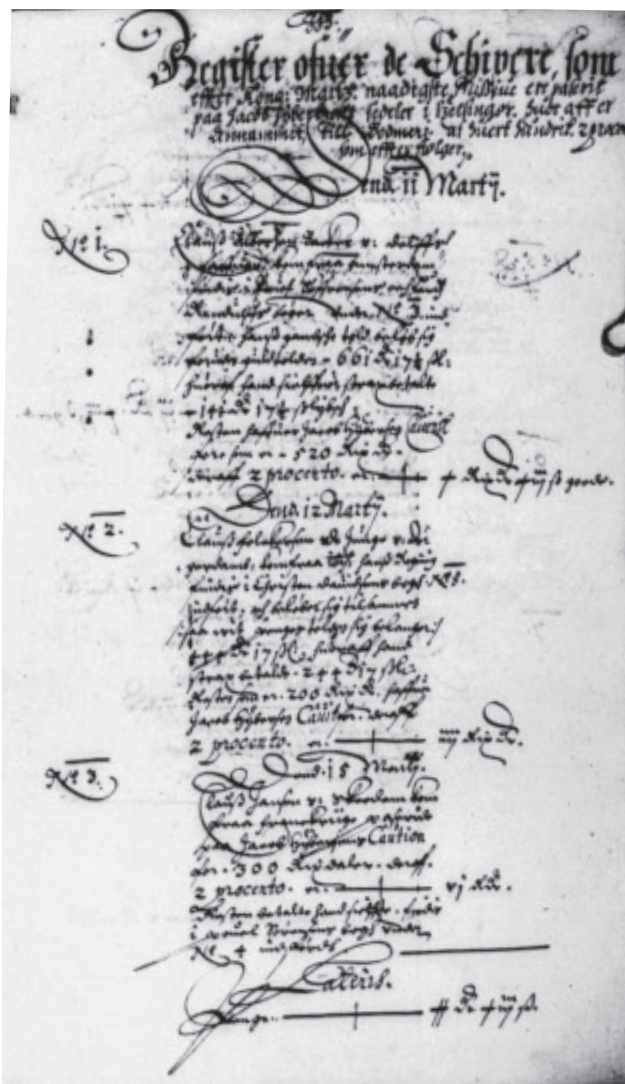

Fig. 4. Første side af Bodmeribogen 1639.

kring for at få. En udskydelse med betalingen af det pålignede toldbeløb til tilbagekomsten fra Østersøen kendtes fra 1623 for skibe fra det engelske Eastland Company, som ikke måtte udføre valuta fra England.⁴¹ Og i hvert fald fra 1628 var bodmeri tilladt toldere og toldskrivere.⁴² Omfang og art af bodmerivirksomhed på toldboden kan ikke vurderes, da den ikke har efterladt sig skriftlige nedslag.

Ved skiftet efter Jacob Hybertsens mor, Dyffken Hygendsdatter, i februar 1641 var der i boet 24 regulære bodmeribreve til en samlet værdi af 2.006

rigsdaler og 20 skilling, svingende i størrelse fra 10½ til 248 rigsdaler.⁴³ De fire af lånene var ydet til østgående skibe, resten til vestgående. De østgående skippere har antageligt afregnet deres bodmerilån til Dyffken Hygensdatters ved tilbagekomsten til Helsingør, mens de vestgående skippere har tilbagebetalt lånet hos hendes faktor i Amsterdam. Ved det afsluttende skifte over boet fem måneder senere var stort set alle lånene da også indfriet.⁴⁴ En gennemgang af skifteprotokollerne for Helsingør i 1630'erne og 1640'erne viser ingen bodmerilån i boopgørelserne, hvilket bekræfter, at handelshuset Hybertsen var det, en skipper gik til, hvis han var i pengeforlegenhed ved fortoldningen.⁴⁵

Jacob Hybertsen fik sin bevilling. Hans økonomiske evne, som bevillingen byggede på, var dog næppe prangende. I hvert fald sluttede et gældsbevis på 2.400 daler udstedt til moderen hovedparten af hans arv på 2.718 daler ved hendes død to år senere.⁴⁶ Hans konkurrerende bodmerivirksomhed i forhold til moderen byggede altså i en vis udstrækning på hendes egne midler. Andre 200 rigsdaler havde han lånt hos toldskriver Poul Sørensen, som kom ulykkeligt af dage i maj 1640.⁴⁷

En gennemgang af Øresundstoldbøgerne for året 1639 viser en tilbageløbstid for de omhandlede skibe på fra 24 til 69 dage eller 48 dage i gennemsnit, med en enkelt undtagelse på knapt ni måneder. Under forudsætning af, at skipperne ved tilbagekomsten betalte deres gæld til toldkisten, oversteg Jacob Hybertsens kautionsforpligtelse på intet tidspunkt i 1639 mere end ca. 3.300 rigsdaler.⁴⁸

At initiativet ikke blev en succes kan umiddelbart aflæses af, at kun få sider af Bodmeribogen er anvendt. De to procents rente udgjorde i 1639 da også kun 201½ rigsdaler og 21 skilling lybsk.⁴⁹ I 1640 var beløbet faldet til 128 rigsdaler⁵⁰ svarende til renten af 6.400 rigsdaler og i 1641 til 45½ rigsdaler⁵¹ svarende til renten af kun 2.275 rigsdaler. Tallene for årene 1640 og 1641 er ikke tilført Bodmeribogen, men blot indskrevet i toldbog og regnskabsbog. Ordningen er ophørt i maj 1641, da kongen udstedte et missive om, at der fremover ikke måtte modtages nogen forsikring i tolden, men kun rede penge for skibe fra alle nationer.⁵²

Jakob Hybertsen har helt sikkert ikke fået indfriet de forventninger, han havde, da han skrev sit andragende. Ej heller kongen, som gav ham bevillingen. De 32 skibe, som indgik i ordningen i 1639, udgjorde kun godt én procent af de 3.019 passerende skibe,⁵³ og derefter gik det kun én vej.

Nødvendigheden af bodmerilån

Der kan opregnes forskellige årsager til, at det kunne være nødvendigt at optage et bodmerilån under en eller anden form.

Det kunne være den velkendte årsag, at skipperen havde lidt skade på sit skib og var nødt til at få foretaget en bekostelig reparation, før rejsen kunne fortsættes. Eller tolden kunne have været fejlberegnet ved afskibningen, så skipperens midler ikke dækkede opkrævningen ved ankomsten til Helsingør.

Der kunne være valutarestriktioner som i England, der i en periode i 1600-tallet forbød udførsel af sølv. Det blev klaret med de nævnte »engelske håndskrifter.«

Der kunne være toldsvig, som blev afsløret, således at skipperen i stedet for toldfri passage, måtte betale fuld told. En sådan situation blev oprullet i Kongens Retterting den 7. oktober 1641.⁵⁴ En hollandsk skipper kom i 1638 fra Portugal med salt bestemt til Sverige, og angav det som svensk – og dermed toldfrit – gods. Det blev af forskellige grunde afvist af tolderen, som bl.a. kunne henvise til et brev, hvori skipperen af den hollandske sælger havde fået besked på, at såfremt han ikke kunne opnå toldfrihed, skulle han tage et bodmerilån til at betale tolden med og skrive det på regningen til modtagerne, to stockholmske købmænd.⁵⁵

Der kunne også ske uforudsete toldændringer, som bevirkede, at skipperne ikke var i stand til at betale tolden med deres medbragte midler.

Den 27. marts 1638 sendte Christian 4 således en ordre til tolderne i Helsingør om indtil videre at opkræve Øresundstolden, som den var blevet opkrævet i 1629.⁵⁶ Bag denne formulering skjuler der sig en kraftig ikke-annonceret forhøjelse af tolden, som måtte komme bag på en del skippere, og som kan være en del af årsagen til, at det netop var det følgende år, Jakob Hybertsen begyndte med sine sedler.⁵⁷

Et enkelt eksempel kan illustrere, hvor meget ændringen kunne betyde for en skipper.

Den 1. marts og 7. august 1638 passerede Claus Folckersen de Junge Helsingør.⁵⁸ Begge gange betalte han skibstold og forskellige former for lastetold og værditold, desuden fyrpenge og defension (bidrag til Københavns befæstning). Hertil oppenge (kursjustering) og lygtepenge. Men i august var en ny post ved navn »Forhøjelsen« indført i toldbogen, endda ad to omgange. Skibstolden var blevet forhøjet med 50% (en rosenobel og en halv daler), lastepengene med ikke mindre end ca. 135% (106½ daler og fire skilling).

Der var således god grund til, at en skipper, der ankom til Helsingør uden at være forberedt på forhøjelsen af tolden, kunne komme i pengenød og få brug for et lån eller en udskydelse af toldbetalingen.

Det sidste kunne Jacob Hybertsen klare med sine sedler. Det første hans mor.

Økonomisk nedtur og pestdød

Meget tyder på, at det mod slutningen af 1640'erne gik ned ad bakke med Jacob Hybertsens virksomhed. På en enkelt tingdag i september 1650 krævede to kreditorer således tilsammen indfrielse af gæld på knapt 400 daler. Samtidig synes Jacob Hybertsens helbred at skramte. Det er hans hustru, der på skrift gør indsigelse mod kravene.⁵⁹ De følgende år nævnes hyppigt krav mod ham i tingbøgerne. Hans svigtende økonomiske evne kan også sluttes af, at mens han i 1639 på sin mors og egne vegne betalte 40 rigsdaler til orgelværket i Skt. Mariæ kirke,⁶⁰ og i 1641 gav 15 daler (10 rigsdaler) til en mur om kirkegården,⁶¹ findes han i 1649 ikke på listen over bidragydere til kirkens »reparering«.⁶²

Nedturen bekræftes af stikprøver fra Helsingørs skattebøger. I 1631 opkræves kongens skat med 750 daler. Heraf pålignes Jakob Hybertsen en skat på syv daler, hans mor ti daler.⁶³ I 1643, hvor broderen Hans har overtaget familiefirmaet efter moderen, pålignes både han og Jakob en skat på tre daler af et halvt års skat til kongen på 400 daler, hvoraf Jakob får eftergivet en halv daler.⁶⁴ Og endelig i 1651, hvor kongens skat stadig er 400 daler halvårligt, pålignes Hans en skat på to daler, mens Jakob sættes til en halv ort (en ottendedel daler) med tilføjelsen »Armod« i listen.⁶⁵ Samtidig fremgår det af protokollen, at han må være flyttet. Indtil da har brødrene været opført i nærheden af hinanden i skattelisten og dermed også med bopæl i nærheden af hinanden. Nu er Jakob rykket godt 80 pladser ned til 105. pladsen, mens Hans stadig befinder sig i den øverste ende af listen på 14. pladsen.

I september 1654 endte han sit liv under den voldsomme pest, som bortrev ca. en tredjedel af Helsingørs indbyggere.⁶⁶ Kirkebogen for Skt. Mariæ sogn melder lakonisk om familiens skæbne, at Jacob Hybertsens barn den 30. juli 1654 blev begravet i kirken, hans frue i Fratergården den 15. august, endnu et barn i Fratergården den 27. august og den 16. september 1654 Jacob Hybertsen selv i kirken.⁶⁷

Begravelsen i familiegravstedet i kirken, hvor hans første hustru Birgitte

Synisdatter sikkert var begravet, var den sidste rest af storhed i hans liv. Endnu i 1645 havde lensmanden på Kronborg, Arent von der Kuhla, været fadder ved hans datters dåb.⁶⁸ Men registreringen af hans bo ni år senere viser med al tydelighed, hvor dybt den initiativrige handelsmand siden var sunket. Boet bestod kun af sengetøj, en kobberpande og en messinglysestage. Det hele kunne låses inde i et enkelt kammer. Desuden var der tre grise og to små svin til en værdi af 10 mark, som hans efterlevende barns formynder fik til forvaltning.⁶⁹

NOTER

- [1] Den fysiske bog findes i: *Øresundstoldregnskaber, Reviderede Regnskaber, Øresundstoldregnskaber: Øresundstoldregnskab (1497 – 1857)*, pakke 102, sammen med Dirik Christophersen og Mikkel Berendtsens toldbog for året 1639. Digitalt findes bogen i: AO: *Øresundstoldregnskaber, Reviderede Regnskaber, Øresundstoldregnskaber: Øresundstoldregnskab (1497-1857)*, Bodmeribogen 1639. Desuden i: *Soundtoll Registers Online*, rulle 090, scan 0432-0438. (STRO 090_0432-38). Henvisninger til toldregnskaberne i denne artikel vil være til Soundtoll Registers Online (www.soundtoll.nl).
- [2] C.M Briquet: *Les Filigrannes, Dictionaire Historique des Marques du Papier*, IV², 1923, s. 801f.; 1163f. Lignende vandmærker ses naturligt nok i toldbøger fra 1638-39, men også i den samtidige Rådstueprotokol, hvilket tyder på, at toldbod og rådhus har foretaget en form for fællesindkøb.
- [3] STRO 092_0007 (1640) og STRO 093_0449 (1641).
- [4] Louis E. Grandjean (udg.): *Frederik IIs Søret 1561*, 1946, Kapitel 68, s. 53f. Stavemåde og typografi er Sørenstens.
- [5] Mogens Jensen: »Willum Mortensen – en Øresundstolders liv og virke i begyndelsen af 1600-tallet«, i: *Zise 2015*, s. 88-126, se afsnittet »Retstvisten med Lucas Wastesson«, s. 103ff.
- [6] H.L.V. der Groote »Zeeverzekering« i: *Maritime Geschiedenis der Nederlanden*, Deel 1, 1976, s. 213f.; S. Hart: »Bodmerij« i: *Maritime Geschiedenis der Nederlanden*, Deel 2, 1977, s. 121ff.
- [7] Fødselsåret er skønnet dels ud fra, at han fra 1615 optræder som skatteyder i Helsingør, og dermed vel må have været personligt myndig (25 år), *Helsingør Rådstue, Kæmnerregnskaber 1615-1620*, dels i at han 1620 blev udpeget til formynder i en skiftesag i Helsingør. AO: *Helsingør byfoged, Skifteprotokol, (herefter: AO: Skifteprotokol) 1619-21*, fol. 264, opslag 189/298. Han må på dette tidspunkt have været en veletableret borger i byen, og derfor antageligt mindst 30 år gammel.
- [8] Det er derfor noget af en overdrivelse, når Jacob Hybertsen i forbindelse med en ejendomssag i Kongens Retterting anfører, at en bestemt gård stedse har været i familiens eje siden Arilds tid. AO: *Kongens Retterting, Herredagsdombog (Herefter: AO: Herredagsdombog) (1537-1660) 1642*, 4.18. – 1642, 5.6., fol. 55V, opslag 113/547. Faderen Willum Hybertsen var fra 1597 og mindst en halv snes år frem kirkevæрге ved Skt. Mariæ kirke. AO: *Helsingør, Sankt Mariæ Kirkes Kirkeinspektion, Regnskabsbøger*, opslag 33/261 (1587), opslag 49/261 (1610).
- [9] *Danmarks Kirker, Frederiksborg Amt*, Bd. I, 1964, s. 458f.; jf. gravsten nr. 11, s. 472.
- [10] AO: *Skifteprotokol, 1639-1644*, opslag 127-155/481. Der var godt 14.000 daler til deling mellem arvingerne.
- [11] Allan Tønnesen: *Helsingørs udenlandske borgere og indbyggere ca. 1550-1600*, 1985, s. 117. Bodelingen efter hans død udviste en formue på mere end 16.000 daler at dømme ud fra børnenes part på 8.100 daler. AO: *Skifteprotokol, 1628-31B*, opslag 290-91/301.
- [12] AO: *Skifteprotokol, 1639-1644*, opslag 244/481. Tønnesen, s. 117. Jf. AO: *Helsingør Byfoged, Justitsprotokol (herefter AO: Justitsprotokol)*, 1592-93, opslag 110/183.
- [13] Tønnesen, s. 51; Laurits Pedersen (udg.) *Helsingør i Sundtoldstiden 1426-1857*, Bind II, s. 247.
- [14] E. Marquard (udg.) *Kancelliets Brevbøger, 1630-32*, 1932, s. 239.
- [15] Brev af 8.11.1637, pkt. 1-3. AO: *Øresundstolden, Reviderede Regnskaber, Øresundstoldregnskaber: Øresundstoldregnskab (1497-1857)*, *Diverse dokumenter indtil 1660*, opslag 271/526. Jf. min artikel »Gennembladet og sammentalt – Revision af Øresundstoldregnskaberne 1636-1641« i *herværende årbog*.
- [16] St. Hybes, nuværende Setubal, er beliggende i Portugal.
- [17] For hele forløbet se: Dirik Christophersens

- toldbog for 1637: *STRO 086_0503*; desuden: *Helsingør Rådstue, Rådstueprotokol 1634-1637*, fol. 134V-163R; *Rådstueprotokol 1637-1639*, fol. 5V-6R; *AO: Kongens Retterting, Justits- og Voteringsprotokoller 1638* (opslag 16/119 og 57/119). Herredagsdombogen for 1638 er ikke bevaret, så retsforhandlingen på herredagene kan ikke følges.
- [18] Han brugte faderens signet i 1650. Tønnesen s. 117. Denne var død i 1628, 94 år gammel.
- [19] *AO: Skifteprotokol 1639-1644*, opslag 127/481.
- [20] Smstds, opslag 244/481.
- [21] *AO: Centraladministrationen, Danske Kancelli, Indlæg til registre og tegnelser, 1641 7 - 1641 12*, opslag 133-34/20.
- [22] Om brokister til opbygning af en havn ved Kronborg, se Laurits Pedersen (udg.) *Helsingør i Sundtoldstiden 1426-1857*, Bind I, s. 166, jf. tegning, Bind II, s. 89. Makkerskabet mellem Villum Mortensen og Jacob Hybertsen hindrede ikke, at denne i 1627 søgte Villum Mortensen, hans bror Johan m.fl. for 200 van Achten (spanske daler) på et gældsbevis udstedt i 1607 af deres bror, Jens Mortensen. *AO: Justitsprotokol 1627-28*, fol. 13R, opslag 14/193.
- [23] *STRO 073_0629-30*.
- [24] *STRO 085_0536*, 0566 og 0591; *STRO 089_0014*.
- [25] *STRO 089_0043*; jf. Lone Hvass & Torben Bill-Jessen: *Christian 4. som kanonstøber*, s. 178.
- [26] *STRO 092_0014*; jf. Laurits Pedersen, II, s. 208.
- [27] *STRO 073_0578*; *STRO 076_0084*.
- [28] *AO: Helsingør Skt. Mariæ sogn, Kirkebog 1637-1814*, opslag 255/608.
- [29] *STRO 095_0649* og 0651.
- [30] E. Marquard (udg.): *Kancelliets Brevbøger (KBB)*, 1635-36, 1940, s. 168; jf. *STRO 083_0171*: Harmen Thimensen hjemme-hørende i Helsingør lastet med 80 tønder sild.
- [31] E. Marquard (udg.): *Kancelliets Brevbøger (KBB)*, 1637-39, 1944, s. 186.
- [32] *KBB 1635-36*, s. 739f.; *KBB 1637-39*, s. 875f.
- [33] Sagen er nærmere beskrevet i: Jensen, 2015, s. 116ff.
- [34] Gunnar Olsen (udg.): *Kancelliets Brevbøger (KBB)*, 1642-43, 1957, s. 268.
- [35] Gotlinger og stykker er skibskanoner.
- [36] *KBB 1637-39*, s. 421.
- [37] Jens Holmgaard (udg.): *Kancelliets Brevbøger (KBB)*, 1646, 1987, s. 16.
- [38] Hende kom Jakob Hybertsen på kant med, da hun i 1642 solgte sin arvepart af en gård, som han var interesseret i, til anden side. Hans forsøg på at få handlen omstødt, fordi der ikke havde været lovbud, dvs. tilbudt familien først, blev afvist af alle instanser op til og med Rettertinget. *AO: Herredagsdombog (1537-1660)* 1642, 4.18. - 1642, 5.6., fol. 55V-57R, opslag 113-16/547.
- [39] Instruksen findes i missive til lensmand Fredrik Urne på Kronborg 3. januar 1639. *KBB*, 1637-39, 1944, s. 574. Bevillingen s. 573f.
- [40] Et enkelt skib returnerede først i juni 1640, men renten er bogført på datoen for passagen østpå, 11.9.1639. *STRO 090_0437*.
- [41] Se f.eks. »Engelske Håndskrifter« *STRO 089_0052* (1638), hvor fem skipperes ubetalte told er ført til udgift, og *STRO 090_0360* (1639), hvor de fem skipperes told føres til indtægt. Mere herom i min artikel »Gennembladet og sammentalt – Revisionen af Øresundstoldregnskaberne 1636-1641« i *Zise 2021*. Der ses ikke at være tilskrevet renter.
- [42] »Instruks for tolderne og toldskriverne i Helsingør« 1628, 9. juni, § 11, i: V.A. Secher (udg.) *Corpus Constitutionum Danicæ (CCD) IV*, 1897, nr. 277, s. 417; jf. »Instruks for tolderne og toldskriverne i Helsingør« 1641, 27. januar, § 13, i: V. A. Secher (udg.): *CCD V*, 1903, nr. 83, s. 80.
- [43] *AO: Skifteprotokol 1639-1644*, fol. 175R+V, opslag 138-39/481. Skifteregistreringen efter Willum Hybertsen, død i 1628, er ikke fundet i protokollen.
- [44] Smstds., fol. 190R+V, opslag 153-54/481.
- [45] Bodelingen efter Willum Hybertsen 16.10.1630 nævner ikke noget om boets indhold og derfor heller ingen mulige bodmeribre. Den angiver kun, hvad enken skal udrede i mønt til sine børn. *AO: Skifteprotokol 1628-1631*, fol. 407R-408R, opslag 290-91/301.
- [46] *AO: Skifteprotokol 1639-1644*, fol. 175R, opslag 138/481.

- [47] Smstds., fol. 56R, opslag 18/481.
- [48] Den 5. oktober 1639 var den udestående saldo med 3.305½ rigsdaler på sit højeste niveau. I alt udskrev han sedler for 10.090 rigsdaler.
- [49] STRO 090_0437.
- [50] STRO 092_0007.
- [51] STRO 093_0437. Tallet er i STRO 093_0449 fejlagtigt angivet til 25½ rigsdaler, hvilket fremkalder en revisionsbemærkning.
- [52] Missive af 3. maj 1641 i *AO: Sjællandske Tegnelse*, 1640-1642, fol 170V; *KBB 1640-41*, s. 476.
- [53] Ole Degn: »Øresundstoldens toldsatter, indtægter og regnskabsformer 1497-1857«, i: Ole Degn (red.) *Tolden i Sundet*, 2010, s. 166.
- [54] *AO: Herredagsdombog 1641*, fol. 213R-220R, opslag 431-444/1308.
- [55] Smstds., fol. 219R+V, opslag 442-43/1308. Se herom i min artikel »Gennembladet og sammentalt – Revisionen af Øresundstold-regnskaberne 1636-1641« i *Zise* 2021.
- [56] *KBB 1637*, s. 335.
- [57] Mikael Venge: *Dansk Toldhistorie I*, 1987, s. 248ff. Mens tolden i 1637 indbragte 229.000 rigsdaler, steg provenuet i 1638 til 483.000 rigsdaler og i 1639 til over 620.000 rigsdaler.
- [58] STRO 087_0083 og 0123.
- [59] *AO: Justitprotokol 1648-51*, opslag 126-27/185.
- [60] *AO Helsingør, Sankt Mariæ Kirkes Kirkeinspektion/Regnskabsbøger*, opslag 104/261.
- [61] Smstds., opslag 127/261.
- [62] Smstds., opslag 194/261.
- [63] *Helsingør Rådhus, Skattebøger, 1630-1636*, Fol. 74R.
- [64] *Helsingør Rådhus, Skattebøger, 1642-1656*, Fol. 51V.
- [65] *Helsingør Rådhus, Skattebøger, 1642-1656*, Fol. 148V & 150V.
- [66] Det samlede dødstal angives til 2.168, heraf i august 492, september 728 og oktober 533. Laurits Petersen, Bind II, s. 196f. Der er ikke noget at sige til, at skifteprotokollen blev ført lidt lemfældigt.
- [67] *AO Helsingør Skt. Mariæ sogn, Kirkebog 1637-1814*, opslag 403-05/608.
- [68] Smstds., opslag 37/608.
- [69] *AO: Skifteprotokol 1654-55*, opslag 163-64/454.

Esbjerg Toldkammer tegnet af kongelig bygningsinspektør J.V. Petersen

AF HANS KAAE

Det første toldkammer

Den 24. april 1868 stadfæstede Christian IX loven om anlæggelse af en havn ved Esbjerg, og den 15. august 1874 blev havnen åbnet for trafik, selv om anlægsarbejdet først blev afsluttet i 1878.

Pga. tidevandet blev havnen bygget som en dokhavn. Den var i sin grundform trekantet med den nordlige side langs den oprindelige strand og med

Fig. 1. Esbjerg Havn 1890.

Fig. 2. Esbjergs første toldkammer stod færdigt 1876. Den beskedne bygning blev snart for lille, men der skulle gå over 20 år inden den fandt sin afløser. Foto ca. 1880. Esbjerg Byhistoriske Arkiv, B 27.264.

en sluse i trekantens spids ud mod havet. Oprindeligt var der alene anlagt kaj langs den ene af trekantens sider, så skibene kun kunne lægge til ved den østlige dokkaj.

Frem til 1870 var Esbjerg henlagt til Varde Toldsted, men 1. juli 1874 blev Esbjerg Toldsted oprettet med et toldkammer bestående af to lejede værelser i Havnegade. Senere, den 24. november 1876, tog man egen toldkammerbygning i brug. Det var en mindre en-etagers bygning med seks fag vinduer, og den var placeret ud for den nordlige side af dokhavnen således, at man havde et godt overblik over dokhavnen og kort til skibene.

Men overblikket og nærheden gik tabt i de følgende år, fordi der øst for dokhavnen blev anlagt en kaj, Søndre Forhavnskaj eller Englands kajen. De første 157 m blev anlagt 1877-1881, og 1886-1888 blev de sidste 188 m anlagt.

Denne forhavn blev meget benyttet af større skibe, fordi det var besværligt at bruge dokhavnen. Slusen var for snæver og dybden for ringe samtidigt med, at tidevandet begrænsede tidspunkterne for passage ud af og ind i havnen.

Ved lovens vedtagelse i 1868 havde man forestillet sig, at Esbjerg Havn primært skulle bruges til eksport af levende dyr som kvæg, får og heste. Men fra sidst i 1870'erne begyndte dansk landbrug en omlægning fra korn til ba-

con og mejeriprodukter specielt til det engelske marked, og eksporten af disse varer gik i stigende grad over Esbjerg.

Toldforvalter Hassings henvendelse

Den øgede varemængde og den første toldbods uhensigtsmæssige placering var baggrunden for, at toldforvalter V.V. Hassing i foråret 1888 forfattede en skrivelse til Generaldirektoratet for Skattevæsenet med udførlige begrundelser for en større toldbod og en mere hensigtsmæssig placering.

Afstanden mellem toldboden og forhavnen var især problematisk, fordi tidevandet betød, at klareringen af varer måtte ske på alle tider af døgnet og i så korte tidsintervaller, at klareringen blev forlagt fra toldboden til skibet.

Toldbodens lokaler var for små til en effektiv ekspedition af den stigende mængde gods. Ikke mindst i isvintre kunne dette mærkes. Manglen på plads

Fig. 3. Toldinspektør og kaptein Vilhelm Valdemar Hassing (1841-1919) blev udnævnt som toldforvalter i Esbjerg 23. maj 1881, hvad han var frem til 22. marts 1906, hvor han blev udnævnt som toldinspektør i Odense, hvor han tog sin afsked med virkning fra 30. september 1915. V.V. Hassing var en flittig skribent i Tidsskrift for Toldvæsen og Dansk Toldtidende, både om den nye toldkammerbygning i Esbjerg i 1898, og i 1907 en længere artikel om Odense toldsted, men skrev også flere fagbøger med relation til toldarbejdet. Told- og Skattemuseet, CT2012092004.

»umuliggjorde i denne Isvinter (1887/88) saa godt som al Tilførsel af Stykgods fra England, hvad der vistnok har medført Ulemper og tab for Handlende, Fabrikanter og Forbrugere.«

Det er et af toldforvalterens tunge argumenter for bedre forhold, at det gjaldt for Esbjerg Havn, at »Vandet aldrig bedækkes af fast Is«, når alle andre af landets havne måtte stoppe for im- og eksport.

Konklusionen i henvendelsen var, »at der næppe ... findes noget Toldsted i Landet, hvor Toldforretningerne foregaar under mere for Alle vanskelige lokale Forhold end i Esbjerg. Det barske Klima og den Omstændighed, at Trafiken aldrig hviler her, om end Vinteren er aldrig saa streng og har indestænget alle andre af Landets Toldsteder, men bogstavelig kræver Toldvæsnets Tilstedeværelse baade Nat og Dag, gjøre Ulemperne ved Afstanden mellem Toldkamret og Lossepladserne end mere følelige.«

Det var altså af national interesse at få rettet op på »de højst aparte og uheldige lokale Forhold.« Så toldforvalter Hassing tillod sig »tjenstligt at indstille, at der må blive givet Toldkamret Bemyndigelse til at lade udarbejde Tegning og Overslag til en ny Toldkammerbygning med Beliggenhed omtrent midt for og umiddelbart op til den østlige Side af det østre Dokdige.«

Med hensyn til den gamle toldbod ved dokhavnens nordlige side mente toldforvalter Hassing, at den passende kunne blive embedsbolig for ham. Bygningen lå efter Hassings mening for isoleret til at være interessant for en forretningsmand, og af samme grund ej heller tilfredsstillende som privatbolig for andre. Men den ville være ideel som tjenestebolig, fordi man fra den havde godt udsyn over havnen og let kunne komme til stede uden for ordinær ekspeditionstid samt give søfolk mulighed for at opsøge ham for at opnå tilladelser og afgørelser, som ikke kunne gives af det underordnede toldopsyn.

Planerne strander

Toldforvalter Hassings skrivelse blev støttet af Overtoldinspektoratet for Jylland og allerede i maj 1888 resolverede Generaldirektoratet for Skattevæsenet, at der skulle udarbejdes planer og overslag.

Da Esbjerg Havn var en statshavn skulle Vandbygningsdirektoratet deltage i overvejelserne sammen med toldkammeret, Den kongelige Bygningsinspektør og Overtoldinspektoratet.

Det blev til fire forslag.

Toldforvalteren var ophavsmand til det mest omfattende med en bygning i to etager og frilagre til anslået 134.353 kr., mens de øvrige foreslog enten en etage med kvist og færre frilagre til 110.445 kr. eller en etage uden frilager til 105.700 kr. Alle tre tænkt placeret ved det østre dokdige med let adgang til den populære forhavn. Det fjerde forslag handlede om en udvidelse af den eksisterende toldbygning ved dokhavnsens nordside.

Baggrunden for at fastholde den oprindelige placering var, at vandbygningsinspektøren havde planer om at forbedre dokhavnen. Den skulle gøres dybere og forsynes med kaj langs nord- og vestsiden, mens slusen skulle gøres større. Forbedringerne af dokhavnen skulle efter planerne koncentrere trafikken her og gøre forhavnen til en reservekaj, og så var toldkamrets oprindelige placering igen interessant.

Forslagene blev sendt til den kongelige bygningsinspektør sommeren 1889, men pga. kgl. bygningsinspektør L.A. Winstrups død april 1889 trak det ud med udarbejdelsen af endelige tegninger, da den nye kongelige bygningsinspektør fra 1. juni 1889, arkitekt Jens Vilhelm Petersen (1851-1931), var overbebyrdet med sager og rejser.

Sommeren 1890 fremsendte J.V. Petersen tre forslag med opstalter og overslag. Ifølge det første forslag skulle bygningen placeres ved østre dokdige og prisen var 109.000 kr. for 1000 m². I det andet forslag var placeringen også østre dokdige, men nu var bygningens areal reduceret til 700 m² og prisen faldet til 80.000 kr.

Det tredje forslag drejede sig om en udvidelse af den bestående toldbygning ved den nordre side af dokhavnen.

Overtoldinspektoratet havde nu lagt sig fast på, at placeringen ved den nordlige side var den bedste pga. dokhavnsens udvidelse, men det var Vandbygningsdirektoratet bestemt ikke enig i. Anvendeligheden af den påtænkte nordlige kaj ville ifølge direktoratet blive væsentligt indskrænket, hvis toldbygningen ikke blev flyttet til østre dokdige, men stadig tog plads op på kajen.

Hertil foreslog Overtoldinspektoratet, at nordsidens kaj blev rykket længere ud i bassinet, og at man yderligere skaffede kajplads ved at flytte et værft fra dokhavnsens nordvestlige hjørne. Værftet kunne efter Overtoldinspektoratets mening flyttes til vest for dokdiget.

Men efter Vandbygningsdirektoratets opfattelse krævede en plads her en beskyttende mole og gravning af en kanal.

Videre hævdede Overtoldinspektoratet, at værftet havde ringe aktivitet, og at der var rigeligt med andre værfter i Nordby og Sønderho på Fanø; et

synspunkt, som Vandbygningsdirektoratet ikke forholdt sig til, selv om Th. Dahls Skibsværft, som det omhandlede værft hed, var en af Esbjergs mere solide virksomheder.

Endelig blev en bolig til toldforvalteren bragt i spil. Vandbygningsdirektoratet mente, at nedrivningen af den gamle toldbygning kunne indbringe 5.000 kr., og hvis man hertil lagde de 8.000 kr., det ville koste at indrette den gamle toldbygning til embedsbolig, ville man stå med 13.000 kr., hvilket var nok til at opføre boligen andetsteds.

Men her påpegede Overtoldinspektoratet, at boligen i den gamle toldbygning kun var kommet på tale, fordi bygningen lå afsides og ville være svær at sælge. Det forholdt sig anderledes med dokhavnsens udvidelse, og desuden var det ikke almindeligt at indrette embedsboliger til toldforvalterne.

Muligvis var denne uenighed vedrørende placeringen en af grundene til, at Indenrigsministeriet i maj 1893 meddelte de relevante myndigheder, at sagen om et nyt toldkammer var stillet i bero. Ministeriets begrundelse var dog, at der kun var bevilget penge til en udvidelse af forhavnen, så toldbygningen måtte vente, men man anførte også, at så længe der ikke var klarhed vedrørende placeringen, kunne der ikke udarbejdes endelige planer og overslag.

Bygningsinspektør J.V. Petersens arbejde var heldigvis ikke helt spildt. I hvert fald synes han at have genbrugt idéen fra et af de tre forslag i Esbjerg at dømme efter opstalten til bygningen.

Grønt lys for et nyt toldkammer

To år efter kom der liv i sagen påny. Baggrunden var, at Rigsdagen 1895 vedtog en udvidelse af dokhavnen i Esbjerg, og som følge heraf skulle den gamle toldbygning nedrives og en ny opføres i nærheden af den gamle.

Grunden til den nye bygning lå lidt øst for den gamle og lidt længere ind mod land. Den havde en trekantet facon og lå op til en bakke, således at man ved afgravning af en del af bakken skaffede sig mere plads.

Sommeren 1895 udarbejdede toldforvalter V.V. Hassing et forslag til størrelsen af en ny toldbod, idet han sammenlignede med forholdene i Kolding.

Den nye bygning skulle være på 760 m² med et pakhus på 320 m², vejerbod på 80 m², indpaknings- og udleveringslokale på 50 m² og kontorer på 260 m² samt entré og korridorer på 50 m². Sammenligningen med forhold-

dene i Kolding var i øvrigt ret selektiv og manglede det samlede areal i Kolding.

Toldforvalteren mente, at den rigtige løsning også indebar en embedsbolig på toldkammeret, bl.a. begrundet med, at tidevandet betød, at han skulle tage mere overordnede afgørelser i alle døgnets timer, så embedsboligen indtog en central plads i de skitser, som toldforvalteren lavede af den ny bygning.

Bygningsinspektør J.V. Petersen udarbejdede ud fra disse skitser to forskellige udkast til bygningen. I begge tilfælde var der tale om en kontorfløj, som lå parallelt med nordre kaj, og et pakhuis, der var placeret vinkelret på kontorfløjen med gavlen ud mod havnen. De to bygninger var forbundet med en mellembygning, der indeholdt vejerboden. Ved at placere pakhuset vinkelret på kontorfløjen opnåede man den bedste udnyttelse af grunden.

I planen med embedsbolig var alle kontorerne samlet i kontorfløjens stueetage. Der var en gang midt i bygningen i hele dens længde og kontorerne lå på hver side af gangen. Hele kontorfløjens 1. sal var indrettet til embedsbolig. Det gav et areal på over 300 m², så der var plads til tre stuer og seks værelser, foruden køkken, bad og klosetrum igen placeret på hver side af den gennemgående gang.

Ved planen uden embedsbolig var kontorfløjen gjort smallere, således at der kun var kontorer på den ene side af gangen gennem hele bygningen og tilsvarende gjaldt for 1. salen.

Overslaget for et toldkammer uden bolig til toldforvalteren lød på 125.000 kr., mens det med bolig løb op på 155.000 kr.

Finansloven 1896/1897 gav anledning til den ikke usete spareøvelse ved opførelse af offentlige bygninger, idet der blev bevilget kr. 100.000.

Toldforvalteren måtte således vinke farvel til drømmen om en i sandhed repræsentativ bolig, og yderligere måtte Overtoldinspektoratet og bygningsinspektøren finde besparelser for 25.000 kr.

Næsten halvdelen af den ønskede besparelse fremkom ved at forkorte pakrummet med tre fag; en løsning der var acceptabel »for en kortere årække.« Udsmykningen af kontorfløjen måtte holde for med 4.400 kr., og et plankeværk skulle erstatte en mur ved gårdens afgrænsning mod nord. Men det sidste var en god ide, for man var så overbevist om byens fortsatte vækst, at det måtte forudses, at bygninger og gård skulle udvides, og så var det spild at opføre en dyr mur. Endelig blev et flisegulv i korridoren i kontorfløjen erstattet med et trægulv.

Byggearbejdet går i gang

Den 4. juli 1896 fandt den første licitation sted. Murerarbejdet gik til to murermestre fra Vejle med et bud på 30.500 kr. og tømrerarbejdet til tømrermester H. Peters fra Esbjerg med et bud på 13.987 kr.

Den kongelige bygningsinspektør anså begge disse tilbud for alt for knapt beregnede, »men da han af personlig Erfaring kender de nævnte tvende Murermestre som solide og flinke Håndværkere,« ville han anbefale deres tilbud. Også tømrermester Peters blev anset for værende »solid og vederhæftig og i stand til at udføre de pågældende Arbejder.«

Faktisk havde bygningsinspektøren kalkuleret med 44.000 kr. til murerarbejdet og 19.500 kr. til tømrerarbejdet, så det var en solid sum, der blev tilovers.

Overtoldinspektoratet godkendte kort tid efter licitationen, at overskuddet blev anvendt til det oprindeligt påtænkte flisegulv på jernbjælker i kontorfløjens korridor og videre anvendt til pommersk fyr til pakhusfløjens bjælkelag.

I november var byggeriet så vidt fremskredet, at der skulle indhentes tilbud på skifferdækningen og blikkenslagerarbejdet samt kobberdækningen

Fig. 4. Esbjerg Toldkammer. Bygningens højre side er kontorfløjen, og dens venstre side er pakhuset. Mellem kontorfløjen og pakhuset befinder vejerboden sig. Toldforvalter V.V. Hassings forslag om at gøre hele førstesalen i kontorfløjen til embedsbolig blev ikke til noget. Foto kort efter opførelsen 1896-1897. Told- og Skattemuseet, TOP20130308020.

Fig. 5. Esbjerg Toldkammer med kontorfløjen i forgrunden. Tårnet skal understrege toldvæsenets autoritet og tjener desuden som udkigspost over havnen. Foto ca. 1906. Told- og Skattemuseet, TOP20130308021.

af tårnets tag. Begge opgaver gik til firmaer fra Esbjerg, nemlig A. Ernst og Andersen til skiffer- og blikkenslagerarbejdet og C. Graff til kobberarbejdet.

Licitationen i marts 1897 af snedkerarbejdet afstedkom visse vanskeligheder. Bygningsinspektør J.V. Petersen valgte at afholde en bunden licitation, idet han udvalgte 13 håndværksmestre fra Varde, Esbjerg, Kolding, Vejle, Horsens og Odense til at afgive bud.

Begrundelsen for det var bl.a. at undgå useriøse tilbud fra håndværkere, der ifølge bygningsinspektøren i de senere år var strømmet til Esbjerg. Hvorfor dette lige gjaldt for snedkerfaget, melder historien intet om.

Det bedste tilbud kom fra snedkermester Holbøll fra Varde, men bygningsinspektøren måtte indse, at han ikke kunne bruge tilbuddet, fordi der var udsigt til strejke blandt snedkersvendene i Varde. Der havde siden 1895 været en række bitre arbejdskampe, og det var netop snedkersvendene i Jylland, der i maj 1899 udløste den store lockout i 1899. Heldigvis for bygningsinspektøren kom det næstlaveste bud fra tømrermester Carl Nielsen i Vejle, hvor der ikke var udsigt til strejke.

Den sidste licitation drejede sig om vand- og gasledning, malerarbejde og glarmesterarbejde og fandt sted sidst i april 1897.

Visse ting blev lavet uden forudgående licitation.

Bygningsinspektøren indhentede således et tilbud fra ingeniør J. Bang, København, på varmeanlægget. Der var tale om, at alle værelser i kontorfløjen samt vejerboden skulle opvarmes ved »Dampovne indklædte med Træskærme og med Dampledninger fra den i Kælderen anbragte indmurede Lavtryksdampkedel«, som anlægget beskrives i afleveringsforretningen. Prisen blev 5.600 kr., hvilket var 600 kr. over den anslåede, men til gengæld kunne man også fyre med kulsmuld i fyrets ildsted; dette forhold kunne angiveligt give en brændselsbesparelse på op til 50%.

Også udsmykningen ved billedskærer S. Sørensen, Odense, installation af »lynildsledning« ved ingeniør, løjtnant C. Boeck, Horsens, og opsætning af ur i tårnet ved tårnursfabrikant Berthram Larsen, København, foregik efter bygningsinspektørens henvendelse.

Ved et samlet overblik over licitationerne ses, at virksomheder i Vejle løb med de to største, nemlig med murerarbejdet og snedkerarbejdet, således, at de samlet fik ca. 42.320 kr. De lokale virksomheder i Esbjerg fik resten af

Fig. 6. Esbjerg Toldkammer. Billedet viser bygningens bagside med kontorfløjen til venstre og pakhuset til højre. Pakhuset er drejet 90 grader i forhold til kontorbygningen for at optimere pladsen på den trekantede grund. Bemærk havnebassinets størrelse bag toldkammeret. Foto ca. 1905. Jens Bruhns arkiv.

Fig. 7. Toldforvalter E.C.M.B. Vildenskov (f. 1856) til højre i kareten, fotograferet foran Esbjerg Toldkammer 1917. Vildenskov var toldforvalter i Esbjerg fra 8. maj 1908 og frem til sin afsked med virkning fra 1. juni 1926. På fotografiet ses nogle af bygningens fine detaljer. Told- og Skattemuseet, TOP 20130308022.

licitationerne og sammen med andre mindre arbejder med brolægning mv. gav det en udbetaling til dem på ca. 37.270 kr.

Specialopgaverne med varmeanlæg, ur, lynafleder mv. gik til virksomhederne i Odense, Horsens og København til i alt ca. 13.400 kr.

Den samlede omkostning ved bygningens opførelse beløb sig til 96.702,02 kr., og der var således tale om en besparelse på 3.297,98 kr., hvortil kom de 785,96 kr. som salget af den gamle toldbygning indbragte, i alt et forbrug på 4.083,94 kr. mindre end det bevilgede beløb på 100.000 kr.

Den nyudnævnte bygningsinspektør havde gjort sig megen umage!

Bygningen

Den 10. september 1897 blev bygningen afleveret af bygningsinspektør J.V. Petersen til toldvæsnet, repræsenteret af toldforvalter V.V. Hassing og over-toldinspektør C.P. Goldmann.

Fig. 8. Esbjerg Toldkammer med pakhushøj i forgrunden. Der er jernbanespor tæt ved pakhuset, men forbindelsen mellem jernbane og pakhushøj er ikke optimal. Foto 1929. Told- og Skattemuseet, TOP20130308025.

Selv om toldkamret stod placeret langs dokhavnen kaj, var det ikke nødvendigt at pilotere, og grunden lå tillige så højt, at risikoen for oversvømmelser var lille. Bygningen hvilede på en sokkel af granit og var opført i røde mursten. Den bestod af en kontorfløj langs kajen og en pakhushøj vinkelret på kontorfløjen, samt en forbindelsesbygning mellem kontorfløj og pakhushøj.

Det var som nævnt den anviste grunds facon, der var årsagen til, at pakhushøj og kontorfløj ikke lå i forlængelse af hinanden, som det ses ved andre toldkamre. Grunden var som nævnt trekantet, og siden mod havnen var for kort til at give plads til både kontorfløj og pakhushøj medmindre pakhushøj blev drejet så det kun var gavlen, der lå i forlængelse af kontorfløjen.

Kontorfløjen var i to etager, og facaden var strengt symmetrisk med et tårn i midten. Der var tre fag vinduer på hver side af tårnet på begge etager. I stueetagen var der bag hvert vindue et kontor til personalet, men også to kontorer til mæglere. En bred trappe førte til førstesalen med et stort toldkontor til den ene side og toldforvalterens kontor samt endnu et kontor til den anden side. Øverst i tårnet var et rum, hvorfra havnen kunne iagttages.

Vinduerne var af ens størrelse på begge etager i kontorfløjen, hvilket harmonerede godt med, at der gemte sig i princippet ens kontorer bag dem.

Forbindelsesbygningen mellem pakhus og kontorfløj indeholdt vejerbod og indpakningslokale.

Endelig var der et vareskur, der også indeholdt fire latriner.

Bygningerne dannede en kvadratisk gård, der mod vest og syd begrænsedes af pakhusfløj og kontorfløj og mod nord af et plankeværk. Gårdens østside udgjordes af vareskuret og et plankeværk mellem vareskuret og østfløjen.

Frilageret tilbygges

Da bygningen blev taget i brug 10. september 1897, var der ingen rum til frilager. De var som nævnt blevet sparet væk, da bygningen skulle tilpasses de 100.000 kr., der var afsat på finansloven 1896/97.

Handelsstandsforeningen i Esbjerg havde dengang intet at indvende mod besparelsen, men den stigende import fik foreningen på andre tanker. Derfor støttede man et par år senere toldforvalter V.V. Hassing, da han søgte om midler til opførelse af et frilager.

Fig. 9. Told- og havnevagtsbygningen ved slusegabet på Esbjerg havn opført 1901-1902. Foto ca. 1955. Told- og Skattemuseet, TOP20130308028.

Fig. 10. Told- og havnevagtsbygningen opført 1922 på pieren mellem den nye fiskerihavn og trafikhavnen i Esbjerg ca. 1955. På et foto fra omkring 1925 står der Havnevagt på det venstre tårn og Toldvagt på det højre tårn. Told- og Skattemuseet, TOP20130308031.

Finansloven for 1899/1900 afsatte 8.000 kr. til seks rum på i alt 148 kv. alen, og lageret blev bygget som et sideskib til pakhusets østlige mur.

Men efterspørgslen efter rummene var stor, og de var konstant udlejede, så derfor søgte toldforvalter Hassing i 1903 om yderligere udvidelse. Den skulle ske ved at forlænge det eksisterende frilager mod nord frem til bakkeskråningen og ved at bygge vinkelret på det bestående langs hegnet mod nord.

På finansloven 1904/05 blev de ønskede frilagre bevilget og ved licitationen i maj 1904 blev murermestrene J.Th. Frøkjær og Petersen overdraget arbejdet efter et bud på 14.410 kr.

Andre toldbygninger på Esbjerg Havn

På selve havnen ved slæbestedet ved Fiskerihavn II blev der i 1901-1902 opført en told- og havnevagtsbygning, formentlig med C.H. Clausen (1866-1941) som arkitekt, hvilket også var tilfældet med den ved indsejlingen til den nye

fiskerihavn i 1922 opførte told- og havnevagtsbygning, som omkring 1990 på samme sted blev afløst af en ny havnevagtsbygning.

Branden 1954

Natten til den 24. juni 1954 nedbrændte pakhuset og bygningen mellem pakhuset og kontorfløjen. Ilden var opstået i en nærliggende fabrik og havde hurtigt bredt sig til pakhuset, hvis tag viste sig let antændeligt.

Branden skabte selvsagt problemer for toldvæsnet, men det viste sig, at murene omkring vejerboden i mellembygningen var nogenlunde intakte. Derfor kunne man indrette en anvendelig vejerbod og et meget lille pakhus med en foreløbig tagafdækning og midlertidige vægge.

Branden gav anledning til overvejelser om, hvorvidt tiden var inde til at erstatte den gamle toldbygning med en ny. Selv om man havde vist megen forudseenhed i 1897 var udviklingen dog løbet fra den gamle bygning, der havde svært ved at rumme alle toldkammerets funktioner, ligesom de sanitære installationer lod en del tilbage at ønske.

Fig. 11. Baneekspeditions- og toldvisitationsbygning ved Esbjerg forhavn. Foto ca. 1955. Told og Skattemuseet, TOP20130308032.

Fig. 12. Esbjerg Toldkammer. Efter branden 1954 fik kgl. bygningsinspektør C.F. Møller til opgave at genopbygge pakhus og frilager på brandtomten, samt skaffe plads til kontorer og tidssvarende sanitære installationer. Med den valgte løsning kunne ingen være i tvivl om, at byggeriet var af nyere dato. Foto 1964. Told- og Skattemuseet, TOP20130308034.

De gode planer strandede på, at det viste sig umuligt at finde en passende grund med central beliggenhed på havneterrænet, og i stedet valgte man at opføre en ny bygningsfløj på brandtomten.

Det blev kgl. bygningsinspektør C.F. Møller (1898-1988), der fik opgaven; foruden pakhus og frilagre skulle han finde plads til kontorer og tidssvarende sanitære indretninger.

Mens byggeriet stod på, skulle toldkammeret finde plads til pakhus, vejerbod og frilager. Det viste sig vanskeligt at finde passende lokaler, og til sidst måtte man leje en samlestad, der med forholdsvis små midler kunne omdannes til formålet.

I november 1955 begyndte genopførelsen af den nedbrændte pakhusfløj, og den 21. august 1956 var det tid til rejsegilde. Det var dog først 27. maj 1957, man kunne tage den ny bygning i brug og begynde at overføre toldgodset. Senere kom frilagergodset på plads, og 20. juni 1957 var samtlige lokaler taget i brug.

Nybygningen bestod altså af to dele – en mellembygning og pakhuset.

I mellembygningen var der indrettet kontorer og garderobe og toiletter med brusebad for pakhuspersonalet. Vejerboden var indrettet med poster til toldopsyn og overopsyn, og der var fra hver post anlagt et rørpostanlæg, der stod i forbindelse med regnskabskontoret. Dette var nemlig stadig i den gamle bygning, så det snilde anlæg sparede mange skridt og megen tid.

I pakhusets stueetage var der rulleporte og en elevator til første sal, hvor man opbevarede toldgods. På tredje sal havde man frilagerum. Anden etage i det nybyggede pakhus indeholdt foruden kontorer et mindre køkken samt en frokoststue, der ved fløjdøre kunne udvides til et større lokale velegnet til tjenstlige foredrag mv. Hertil kom så garderobe og toiletter.

Behov for mere plads

Fra 1967 skulle toldvæsenet stå for opkrævningen af moms samtidigt med, at man gennemførte en rationalisering, der gav færre toldkamre. Disse forhold gav mangel på kontorlokaler ved Esbjerg Toldkammer.

Tanken var først at ombygge pakhuset til kontorer, og der var afsat 800.000 kr. til formålet i 1968, men det blev ikke til noget, fordi det viste sig, at høje bygninger i toldkammerets nærhed gav skyggevirkninger, så ikke

Fig. 13. Esbjerg Distriktstoldkammers bygning, der blev taget i brug i 1984. Bygningen er tegnet af kgl. bygningsinspektør Jacob Blegvad (1921-2010), der havde fået opført tilsvarende bygninger i Odense i 1977 samt i Herning og Høje Taastrup i 1979. Told- og Skattemuseet, TOP 20130308037.

Fig. 14. Esbjerg Distriktstoldkammer, indviet 1984, fotograferet 2021. Foto: Bent Hausted Laursen.

alle etager kunne udnyttes. I stedet måtte man klare sig med lejede lokaler, spredt uhensigtsmæssigt på forskellige adresser i byen.

Det lyste for toldvæsnet i begyndelsen af 1980'erne. Da eksportstaldene blev nedlagt, blev der her en centralt beliggende grund på Adgangsvejen ledig, og finansloven for 1982 bevilgede 9,5 mill. kr. til en ny toldbygning.

Bygningen, en toetagers bygning med udvendige svalegange og en pagodelignende tagkonstruktion, blev tegnet af kgl. bygningsinspektør Jacob Blegvad (1921-2010), som havde opført tilsvarende bygninger i Odense i 1977 samt i Herning og i Høje Taastrup i 1979. Esbjerg Distriktstoldkammer kunne indvie sin nye bygning i 1984. Bygningen anvendes ikke længere af toldvæsnet og skatteforvaltningen.

I foråret 1985 blev den gamle toldbygning solgt til ejendomsselskabet Den Gl. Toldbod ApS, der bestod af seks skibsmæglerfirmaer. Bygningen blev opdelt i flere kontorer og det var den stigende offshorevirksomhed, der skulle gøre erhvervelsen rentabel.

UPUBLICERET KILDEMATERIALE

Rigsarkivet

Arkivskaber: Overtoldinspektoratet for Jylland, Arkivserie Toldbygninger, Løbenr. 1199.

Arkivskaber: Den kgl. Bygningsinspektør, Arkivserie Toldkamre Jylland, Løbenr. 22.

Arkivskaber: Generaltoldkammeret, Toldkammerkancelli og Sekretariat, Arkivserie

Gruppeordnede Toldsager, Løbenr. 4;137;21, 4;137;22, 4;137;23.

Arkivskaber: Esbjerg Distriktstoldkammer, Arkivserie Journalsager, reglementsordnede,

Løbenr. 2002/35, 2002/36, 2002/537, 2002/38.

Bygningstegninger i arkivæsken fra Overtoldinspektoratet 4;137;23.

LITTERATUR

Alkærsig, S.: *Esbjerg Havn og By, et blad af Vestjyllands historie*. 1909.

Hassing, V.: Den nye Toldkammerbygning m.m. i Esbjerg. I: *Tidsskrift for Toldvæsen*, 16.

Årg., Nr. 2, 1898, s. 21-24.

Illustreret Tidende, 7. november 1897.

Jørgensen, Otto: Esbjerg Toldsted. I: *Dansk Toldtidende*, 57. Årgang, s. 1959, s. 12-18,

128-132.

Toldvæsenets Fakturakontrol

AF ANTON NIELSEN

Naar man kaster et Blik tilbage paa tidligere Toldlove, vil man se, at Værditolden her i Landet kun var en lidet benyttet Beskatningsform.¹

I Lov om Told- og Skibsafgifterne af 4. Juli 1863 fandtes saaledes kun tre Værdipositioner, nemlig: Klaviaturinstrumenter, Lb. Nr. 102, Skibe, Lb. Nr. 210 og unævnte Varer, Lb. Nr. 271.

Værditoldsatserne udvidedes først i Loven af 5. Maj 1908 til at omfatte en Del flere forskellige Varer, nemlig foruden Klaviaturinstrumenter og unævnte Varer (Skibe henførtes efter denne Lov til Lb. Nr. 229, toldfri), Glødenet, Maskiner og Maskindele, Kabler og overspunden Traad, Papirmasse, Lokomotiver, Jernbanevogne, Sporvogne m.v., medens en kombineret Vægt- og Værditold fandtes for visse Slags Fiskenet, Handsker, Fodtøj og Cigaretter.

I Lov om midlertidig Ændring af Toldsatserne for visse Luksusvarer m.m. af 25. November 1921, der blev fornyet ved Lov af 31. Maj 1922, – de saakaldte Luksuslove – blev et betydeligt større Antal Varer beskattet efter Værditold, og efter at Loven af 24. April 1923 om Luksustold og Ændringer i Toldlovgivningen var vedtaget, var Varer efter 49 forskellige Toldpositioner belagt med Værditold, heraf 9 med en kombineret Vægt- og Værditold.²

Toldloven af 29. Marts 1924 startede med et noget tilsvarende Antal Værditoldløbenumre, men disse Toldsatser er i Aarenes Løb undergaaet mange Ændringer, ligesom man navnlig for en Del under Gruppen Manufakturvarer hørende tidligere værditoldbeskattede Varer er gaaet over til Vægttold, medens andre tidligere vægttoldbeskattede Varer er overført til Værditoldgruppen. Disse mange og gennemgribende Ændringer indenfor Lovens Rammer – senest ved Lov Nr. 462 af 20. November 1942 – har medført, at vi for Tiden arbejder med en Toldlov, af hvis ca. 540 forskellige Løbenumre og Underløbenumre de 63 er belagt med Værditold – heraf 20 med Værditold kombineret med Told af Vægt, Stykketal eller Rummaal.

Med Hensyn til den fiskale Betydning af Værditolden skal bemærkes, at

Fig. 1. Forfatterens biografi i Dansk Toldtidende, ved afgang 1948. Det har ikke været muligt at finde Anton Nielsens dødsår.

denne efter Vedtagelsen af Luksuslovene med de høje Værditoldsatser paa flere Manufakturvarer udgjorde en ret stor Del af den samlede Told. Eksempelvis kan anføres, at Værditolden i Aaret 1922 indbragte ca. 21 pCt. og i 1927 ca. 25 pCt. af den samlede Toldindtægt. Dette Forhold er dog efter Vedtagelsen af senere Toldlovsændringer forrykket saaledes, at Værditolden i Aarene fra 1935 til 1939 incl. kun udgjorde mellem ca. 5 og ca. 7 pCt., alt beregnet med Tillæg af Vægttold eller lignende for de blandede Satser.

Toldberegningens værdien for værditoldbeskattede Varer blev i 1863-Loven, jfr. § 4, i Almindelighed bestemt af Toldopsynet, efter »den gængse Pris i Landet paa den Tid, Tolden erlægges, med Afkortning af Tolden«. For Skibes Vedkommende blev som Værdi antaget den i Købebrevet, Skødet eller anden Dokumentation opførte Købesum, jfr. Lovens § 9.

Loven af 1908 ansætter mere detaillerede Regler, og i Lovens § 8 bestemmes saaledes: »Naar Genstande fortoldes efter Værdien, har Indføreren at opgive Indkøbsprisen med Tillæg af Assurance, Fragt og andre paaløbne Omkostninger; denne Opgivelse skal saa vidt mulig bekræftes ved Fremlæggelse af Faktura, Konnossement eller deslige. Finder saadan Fremlæggelse ikke Sted, eller nærer Toldopsynet Tvivl om den i disse Dokumenter anførte eller den af Indføreren opgivne Værdi, bliver denne enten at ansætte af Toldopsynet efter den gængse Pris her paa den Tid, Tolden udredes, med Afkortning af et til denne svarende Beløb, eller at fastsætte ved en Taksationsforretning, der foranstaltes efter Toldvæsenets Begæring af det Steds Øvrighed, hvor Tolden skal udredes, og foretages ved dertil af Øvrigheden udmeldte sagkyndige Mænd i Toldvæsenets Overværelse«.

Det var dog først ved Lov af 31. Maj 1922 om midlertidig Ændring af Toldsatserne for visse Luksusvarer m.m., at Bestemmelserne vedrørende Værdiansættelse antog en Form, som med mindre Ændringer optoges i den nugældende Toldlov af 29. Marts 1924. Hovedreglen for Fastsættelse af Toldberegningensværdien er anført i denne Lovs § 7, Stk. 1 og 2.

En Vares Værdi til Toldberegning udgør herefter Varens Udførselspris – en gros – paa det udenlandske Indkøbssted paa Købstidspunktet med Tillæg af Værdien af Varens ydre og indre Pakning samt alle Udgifter til Varens Forsendelse, Assurance etc. indtil Varens Ankomst til Klareringsstedet.

Dog er Toldberegningensværdien for en Vare, der ikke er endelig solgt her i Landet eller indføres til Filialer, Agenter eller Kommissionærer for Firmaer eller Fabrikker i Udlandet, Afsendelsesstedets Udførselspris en gros paa Afsendelsestidspunktet, hvorhos der til denne Værdi yderligere vil være at lægge Paknings- og Forsendelsesomkostninger, Assurance m.v.

Da sidstnævnte Regel i flere Tilfælde har vist sig vanskelig at administrere, blev der ved Lov Nr. 100 af 27. Marts 1940 om midlertidige Forbrugsafgifter m.m. og sidst ved Lov Nr. 430 af 31. Oktober 1942 fastlagt særlige Bestemmelser i Tilfælde, hvor Toldvæsenet ikke mener at kunne fastslaa den Værdi, der i Henhold til Toldlovens § 7 skal lægges til Grund for Toldberegningen (f.Eks. ved Levering til Eneforhandlere, Filialer eller Datterselskaber). Sidstnævnte Lovs § 2 indeholder tillige Bestemmelse om, at Patentafgifter, Licenser og lignende Afgifter skal medregnes til Varernes Toldberegningensværdi, hvilken Bestemmelse allerede blev optaget i Lov Nr. 547 af 31. Oktober 1940 (Fornyelsen af Loven af 27. Marts 1940).

En væsentlig Bestemmelse, som optoges i Luksusloven af 31. Maj 1922, og som overførtes til en nugældende Toldlov, er Klarererens Pligt til i For-

toldningsangivelsen at angive Varernes Værdi, Art og Mængde, samt hans Pligt til at afgive Duplikat af den af Sælgeren udstedte Faktura, jfr. § 8, Stk. 1 og 2. Som en naturlig Følge af denne Udvidede Angivelsespligt hjemles der i samme §, Stk. 4, Toldvæsenet Ret til at kontrollere Værdiangivelsernes Rigtighed ved Eftersyn af vedkommende Næringsdrivendes Forretningsbøger, øvrige Regnskabsmateriale samt Korrespondance m.v.

Saalænge Værdiløbenumrene efter Toldlovene af 1863 og 1908 kun var faa, hvilede Kontrollen med de for værditoldbeskattede Varer eventuelt fremlagte Fakturaer hovedsagelig paa dette Skøn om de angivne Værdiers Rigtighed, men efter at Værditoldbeskatningen efter Vedtagelsen af Luksuslovene af 1921 og 1922 havde faaet en langt større Betydning end tidligere, viste det sig snart paakrævet at oprette en egentlig Fakturakontrol, hvorunder ganske naturligt maatte falde Tilrettelæggelsen af og Kontrollen med det store og komplicerede Bogholderiarbejde, som nødvendiggjordes, efter at en Del kreditoplagsberettigede Varer nu blev belagt med Værditold.

Ved Københavns Toldsted etableredes således i 1922 en saadan Fakturakontrol, hvortil samtlige Duplikatfakturaer vedrørende værditoldbeskattede Varer indsendtes fra de forskellige Klareringsposter. Kontrollen henlagdes under 1. Toldinspektorat, hvor der straks udførtes et stort tilrettelæggende Arbejde, som hurtigt viste sig at blive meget vejledende for den daglige Ekspedition paa Klareringsposterne, hvorfra saavel Toldopsynet som Varemodtagere, Speditører og andre rettede Forespørgsler vedrørende de dengang nye Værdiansættelses- og Angivelsesregler.

Da Pladsforholdene efterhaanden viste sig for smaa i Toldinspektorets Kontorer overflyttedes Fakturakontrollen i 1927 til Guidekasernen paa Toldboden, hvor der senere er indrettet nye og tidssvarende Kontorlokaler. De daglige Forretninger lededes af en af de i Prøvesamlingen samme Sted tjenestegørende Toldkontrollører på Skift. Ved Departementets Cirkulær Skrivelse af 26. April 1940 blev Fakturakontrollens Arbejde udvidet til ogsaa at omfatte Kontrollen med de ved Toldstederne udenfor København skete Angivelser af Toldberegningstværdierne, idet disse Toldsteder dog som hidtil skulde kontrollere de angivne Værdiers Rigtighed, eventuelt foretage Eftersyn af Virksomhedernes Bøger m.v.; men derefter indsender Toldstederne samtlige modtagne Duplikatfakturaer til Fakturakontrollen ved Københavns Toldsted. Som en naturlig Følge af Institutionens nu udvidede Arbejdsomraade blev der fra 1. April 1941 udnævnt en Vicetoldinspektør med Station ved Københavns Toldsted til at varetage Ledelsen af Toldvæsenets Fakturakontrol, der allerede tidligere sammen med Toldvæsenets Prøvesamling var

henlagt direkte under Departementet for Told- og Forbrugsafgifter med en Toldinspektør som Chef for begge disse Institutioner.

Kontrollens daglige Arbejde varetages foruden af den ledende Vicetoldinspektør, en tjenestegørende Toldkontrollør, en Overassistent og to Kontorister, der alle har fast Tjeneste, yderligere af et skiftende Personale af Toldkontrollører, Overassistenter og Assistenter, der med gavnlig Vekselvirkning tillige forretter almindelig Omgangstjeneste ved Toldstedet.

En af Fakturakontrollens mange Opgaver er ganske naturligt i første Række paa Baggrund af den gældende Toldlovs Bestemmelser at søge tilvejebragt den fornødne Ensartethed paa Værditoldbeskatningens Omraade.

De Vanskeligheder, der under Værditoldbeskatning altid vil melde sig, samler sig hovedsagelig om, hvorvidt den angivne Værdi udgør Varens almindelige en gros Pris, og i denne Forbindelse derfor Bedømmelsen af de mange forskellige Former for Rabatgivning, dels i saadanne Tilfælde, hvor Rabatternes Størrelse er afhængig af de indkøbte Varers Art og Mængde, dels om Rabatter, der har Relation til specielle Aftaler vedrørende Købet af paagældende Vareparti (Specialrabatter), samt endelig om Spørgsmaalet om Fastsættelsen af Toldberegningens værdi i Tilfælde, hvor den udenland-

Fig. 2. Guidekasernen, som en tid husede Prøvesamlingen, men også en lang periode dannede rammen for Toldskolen. Told- og Skattemuseet.

Fig. 3. Arbejdssituation fra Prøvesamlingen i Guidekasernen på Søndre Toldbod ca. 1940. Fra venstre mod højre vicetoldinspektør Jens Johan Albert August Heinrich Bjarnø (født 18.04.1877), toldkontrollør Ove Carl Brangstrup Hansen (født 25.08.1895), uidentificeret, toldinspektør og chef for Prøvesamlingen Jens Anton Marius Nielsen (født 02.06.1879) samt toldkontrollør Carl Mourits Christiansen (født 01.11.1892). Told- og Skattemuseet, TOP20139722009.

ske Sælger afhænder Varerne til et herværende Datterselskab, Eneforhandler eller lignende.

Med Hensyn til almindeligt ydede Rabatter og Specialrabatter er Klarereren i Henhold til Toldlovens § 8, Stk. 2, pligtig til at give nærmere Oplysninger, dersom dette ikke allerede fremgaar af de fremlagte Fakturaer, saaledes at Toldopsynet gennem disse i Almindelighed kan afgøre, hvorvidt saadanne Rabatter er fradragsberettigede eller ikke.

I Modsætning hertil vil Anvendelsen af Bestemmelserne i § 3 i Lov Nr. 430 af 31. Oktober 1942 vedrørende Værdiansættelsen til Afgiftsberegning bl.a. i Tilfælde, hvor Varer leveret til den udenlandske Leverandørs herværende Eneforhandler, Filial eller Datterselskab, ikke kunne afgøres af Toldopsynet, idet Kontrollen med Overholdelsen af disse Bestemmelser er henlagt til Fakturakontrollen, der ligeledes varetager Kontrollen med, at de ved Indførsel

af Varer til saadanne Firmaer paa Fakturaerne særligt angivne Værdier til Toldberegning er i Overensstemmelse med de trufne Ordninger.

Da kinomatografiske Films ved Lov af 27. Marts 1940 blev importafgiftspligtige og senere, da Importafgiften bortfaldt, ved Lov af 25. Marts 1942 blev belagt med Værditold, fastlagdes derfor saadanne Films, der dels indkøbes til en fastsat Licens og dels indføres paa Procentbasis af den for Filmen her i Landet opnaaede Lejeindtægt, særlige Regler for Afgifternes Beregning og Erlæggelse. Kontrollen med Overholdelsen af disse bestemmelser er ogsaa henlagt under Fakturakontrollen.

Over de Films, der indføres paa Procentbasis af Lejeindtægten, føres et Kartotek og foretages Revision af indsendte Opgørelser de Andele af Lejeindtægten, der i det forløbne Kvartal af Importøren er afregnet til den udenlandske Leverandør. Disse Opgørelser lægges til Grund for Beregningen af de pligtige Afgifter.

For de øvrige Films Vedkommende efterkontrolleres de angivne Licensbeløb, naar Filmene er indkøbt i fast Regning. For Films, der midlertidig er indført til Besigtigelse, føres et Register over deres Indførsel, Udførsel eller endelige Toldberigtigelse.

Endvidere er under Fakturakontrollens Arbejdsomraade henlagt bl.a. Kontrollen med saadanne Virksomheder, der paa visse nærmere fastsatte Betingelser har faaet tilstaaet Bevillinger f.Eks. til toldfri Indførsel af Varer eller Tilbagebetaling af erlagt Told, og Kontrollen med Værdiangivelsen for Varer, der udføres mod Afskrivning i Importørens Kreditoplag, samt endelig Kontrollen med, at Vareprøvesendinger, der indføres efter de i Tb.R., Side 679, fastsatte Regler, genudføres.

Det Arbejdsomraade, der saaledes efterhaanden er henlagt under Toldvæsenets Fakturakontrol i Forbindelse med de Erfaringer, der gennem foretagne Undersøgelser er opnaaet, bevirker selvsagt, at der stadig til Institutionen rettes Forespørgsler af forskellig Art og i særdeleshed vedrørende Værdiansættelser og lignende, men gennem de af Administrationen givne almindelige Bestemmelser (Tb.R., Siderne 765-781) og de i konkrete Tilfælde trufne Afgørelser synes Grundlaget for Værdifortoldning at være godt indarbejdet, og Fakturakontrollens Arbejde har vist sig som et gavnligt Led i Toldvæsenets Kontrol med Overholdelsen af de foreliggende Værdifortoldningsregler.

NOTER

- [1] Sekretær i Told- og Skattehistorisk Selskab
Gunnar Jakobsen takkes for fremskaffelse
af materialet, og Barbro Haar for
indtastningsarbejdet.
- [2] Claus Rafner har i mail af 14. marts 2021
været så venlig at gøre opmærksom på en
lille fejl vedrørende de anførte love
1921-1923, og citerer fra det af Claus Rafner
under udarbejdelse værende told- og
skattehistorisk leksikon: »Med første
verdenskrig indledtes en regulering af
økonomien, som også betød ændringer i
toldtariffen og toldforholdene. Der var tale
om midlertidige foranstaltninger, og efter
krigen var målet i vid udstrækning at vende
tilbage til den liberalistiske toldpolitik.
Denne kurs kom dog snart under pres med
valutakrisen i 1920'erne. Ved lov 492 af
25.11.1921 indførtes pr. 26.11 1921 en
midlertidig toldforhøjelse på visse
luksusvarer, der fornyedes ved lov 120 af
1.4.1922 med udløb ved udgangen af maj
1922. Luksustolden, som angik silkevarer,
pelsværk, skindtøj, ædelmetaller m.v.,
fortsatte midlertidigt under nye former ved
lov 208 af 31.5. 1922, hvorpå den med visse
ændringer forlængedes ved lov 151 af
24.4.1923. I den anledning udsendtes ved
lovbkg. 239 af 1.6.1923 en revideret
toldlov.« Den fortsatte historie om
Fakturakontrollen kan man læse i Vagn
Vinje: *Tolder 1942-1993*, Told- og
Skattehistorisk Selskab, 1995.

En toldstrid i 1946

En markant reaktion fra Toldetaten på en toldchefs erindringer

AF SVEND PALUDAN-MÜLLER

Min tilgang til *Zise – Told- og Skattehistorisk Årbog* er, at min farfar, oberst Svend Bartholin Paludan-Müller fra 1934 til 1944 var chef for Grænsegendarmeriet. I min fars efterladte bogsamling fandt jeg en bog med titlen *I Statens Tjeneste*, skrevet i 1946 af A.C. Johnsen, der var afdelingschef i Tolddepartementet til sin død som 65-årig i 1949. I bogen lå der et eksemplar af *Dansk Toldtidende* fra oktober 1946 samt et personligt brev af 4. oktober 1946 fra toldassistent H. Jeff Nielsen til min far. H. Jeff Nielsen, der havde været nabo til mine forældre på Kastrupvej på Amager, var aktiv i Den danske Toldetats Forening. Hans navn figurerer i en korrespondance mellem foreningen og Tolddepartementet, som er aftrykt i det pågældende nummer af *Dansk Toldtidende*.

Brevet fra toldassistent, senere toldinspektør H. Jeff Nielsen (1912-1992)

Brevet har følgende hovedindhold:

»Hermed tillader jeg mig at sende Dem et Eksemplar af Dansk Toldtidende, idet jeg gaar ud fra, at Anmeldelsen af Bogen: »I Statens Tjeneste« har interesse for Dem.

Som det fremgaar af Artiklen i Bladet, er Bogen blandt Toldere blevet modtaget med Harme, og den Omtale, som er blevet Deres afdøde Far til Del, har smertet mange.

Jeg skal derfor oplyse Dem rent underhaanden om, at Redaktøren af Dansk Toldtidende har rettet Henvendelse til Kontorchef Kampmann, der har lovet at tage under Overvejelse at bringe en Omtale og Kritik i »Frit Dan-

mark«. Jeg haaber saa, at det lykkes Kampmann at finde en, der kan sætte Tingene paa Plads«.

Kontorchef Kampmann er den senere statsminister Viggo Kampmann, som på det tidspunkt var en ung kontorchef i Finansministeriet. Man skal nok notere sig ordene »tage under overvejelse«, idet det har været sin sag for Kampmann at sørge for, at en afdelingschef i samme ministerium blev taget i skole. Der er derfor næppe sket noget i forhold til *Frit Danmark*.

Når H. Jeff Nielsen skriver, at bogen er modtaget med harme af tolderne, skyldes det primært A.C. Johnsens nedladende omtale af de ikke-akademiske medarbejdere i toldetaten, og hans holdning til besættelse af de øverste poster i toldvæsenet.

Det var et emne med sprængstof, som er omtalt flere steder i *Dansk Toldhistorie*, bind 5, bl.a. s. 404. Diskussionen om de ledende stillinger i toldvæsenet var et gennemgående emne i mange år. Toldetaten var fyldt med dygtige folk, og det var til stadighed et krav til de skiftende finansministre, at stillingerne skulle slås op, og ikke besættes i det skjulte.

A.C. Johnsen og bogen *I Statens Tjeneste*

I 1946, hvor A.C. Johnsen udgiver sine erindringer, er Johnsen en magtfuld person i det danske toldvæsen. Han er afdelingschef i Tolddepartementet, og den faglige chef for etaten. Over ham er generaldirektør Knud Korst, som imidlertid også har Skattedepartementet under sig, så A.C. Johnsen er den toldfaglige chef. A.C. Johnsen beskriver i bogen sin skoletid på Metropolitanskolen på Frue Plads, hvor han dyrkede klassiske sprog som latin og græsk. Lidt tilfældigt blev det jura A.C. Johnsen uddannede sig indenfor, og lige så tilfældigt blev det i 1909 Tolddepartementet i den røde bygning, der skulle danne rammen om en karriere, der i 1934 toppede med stillingen som afdelingschef.

Store dele af bogen er ganske underholdende erindringer om skole, universitet og den røde bygning, men bogen spidser til med ondskabsfulde betragtninger over etaten og dens medarbejdere. A.C. Johnsen var ungkarl, og boede alene i en herskabelig lejlighed på Christianshavn. Her har han i ensomhed kunnet reflektere over sin kongstanke: Vi vil kun satse på jurister som toldvæsenets øverste ledere. Han drømte om, at Tolddepartementets kontorchefer – og kun dem – skulle besætte stillingerne som overtoldinspektør og toldinspektør i København og i de store byer, så der kom »aftræk« i

departementet. Det skulle være som i Indenrigsministeriet, hvor kontorcheferne i skuffen havde en liste, der viste, hvornår det var deres tur til at blive amtmænd. Med lignende advancementsmuligheder kunne A.C. Johnsen tiltrække de dygtigste jurister. Johnsen skriver: »De administrativt betydende Embeder i Toldtaten er passende Udgangstillinger for Departementets Akademikere og disses lovlige Ret«. Det er klart, at det har været en rød klud i hovedet på en dygtig etat, der stod for en væsentlig del af statens indtægter.

I et afsnit om Grænsegendarmeriet har A.C. Johnsen en ikke særlig rosende omtale af oberst Paludan-Müller, som i 1944 blev dræbt under en skudveksling med tysk militær. Paludan-Müller var i sin modstand mod nazismen efter Johnsens mening alt for aktivistisk, og var dermed besværlig for Tolddepartementet. Det omtales, at Paludan-Müller i august 1943 var tæt ved at blive afskediget pga. en tale ved Tønder bys 700-års jubilæum, hvor feststemningen blev ødelagt, da Paludan-Müller udtalte, at det dansk-tyske forhold var ødelagt pga. den tyske besættelse. Det kan mellem linjerne læses, at Johnsen mente, at en afskedigelse havde været på sin plads. Arkivstudier i Rigsarkivet viser, at generaldirektør Knud Korst tog over og instruerede finansministeren, så denne under det regeringsmøde, hvor afskedigelsen var på dagsordenen, udtalte, at man skulle tage hensyn til oberst Paludan-Müllers dygtige ledelse af Grænsegendarmeriet. Resultatet blev da også alene en påtale, og ikke en afskedigelse, som statsminister Scavenius ellers gik ind for. Vi ved det ikke, men det er sandsynligt, at Korst med sit kendskab til den nidkære Johnsen har sat ham på et sidespor i afskedigelsessagen.

Anmeldelsen i *Dansk Toldtidende*

I oktober 1946 var der i *Dansk Toldtidende* en anmeldelse af *I Statens Tjeneste*. Det er en skarp anmeldelse, og der er ikke et navn på anmelderen. A.C. Johnsen betegnes som en selvtilfreds bureaukrat, der langer ud efter de afdøde. Et eksempel på dette er A.C. Johnsens omtale af »[...] en veltjent Mand som *L. C. Petersen*, der sled sig op i Tolddepartementets Tjeneste, og som fra alle Sider blev anset som en Kapacitet i Varekundskab og Tarifiering, [omtalen] vrimler med Smæderier og Haan. Hvorfor? Alene fordi Petersen ikke var Akademiker. Og dog ved vi, at Johnsen jævnligt har gaaet i Rutefart til det Petersenske Kontor for at øse af L.C. Petersens store vare- og toldtekniske Indsigt. Rollerne var dengang ofte saaledes, at Johnsen anbragtes ved Skrivebordet og med Blyant i Haand med Glæde tog det Diktat, som flød fra

Petersen, [...]. Paa dette Punkt maa Forfatterens Hukommelse, der ellers synes ganske kvik, have lidt Afbræk.« Det siges i anmeldelsen, at Johnsen roser sig af sit store overblik, og der fortsættes: »Vi skal imidlertid ikke lægge Skjul paa, at det vilde være os en udsøgt Fornøjelse, om Johnsen vilde delagtiggøre os i den store toldtekniske Viden, han gaar svanger med. Vi garanterer fuldt Hus til Foredraget herom, navnlig hvis der bliver Lejlighed til at stile Spørgsmaal til Foredragsholderen.«

Anmeldelsen slutter med følgende: »Vi har ofte haft en Anelse om, at Johnsen har manglet et objektivt Syn ved Bedømmelsen af Etatens Forhold. Nu er vi ikke i tvivl; men det er beskæmmende, at en Mand med saa fjendt[lig] Indstilling overfor Toldetatens Embedsklasser har haft Indflydelse paa Spørgsmaal, som er af den allervigtigste Betydning for os. Det forekommer os, at den Indstilling, han her saa aabenlyst har lagt for Dagen, meget vanskeligt kan være forenelig med hans Embedsvirke, Konsekvensen heraf burde i hvert fald være, at Johnsen i Fremtiden ikke faar nogen som helst Indflydelse på personelle Anliggender.« *I Statens Tjeneste* betegnes som en mærkelig bog, og videre anføres det: »Vi vil betegne Johnsen som en mærkelig Mand, dere hurtigst muligt burde gøre alvor af – som han selv siger i Slutningen af Bogen – at slukke Lysene og begive sig til Ro [...].«

Det vides ikke, hvordan sagen er endt. Men den har næppe fået konsekvenser for A.C. Johnsen, udover at der har været kold luft mellem ham og personaleorganisationerne. A.C. Johnsen døde tre år senere i 1949.

Dansk Toldtidende 1946

At få et nummer af *Dansk Toldtidende* fra 1946 i hånden er som træde ind i toldetatens storhedstid. Det var en etat med dengang ca. 2.400 ansatte, som nød stor respekt pga. sin dygtighed og betydning for samfundsøkonomien. De store toldsteder var København, Aarhus, Odense, Aalborg, Randers, Horsens og Helsingør med overtoldinspektører og toldinspektører. Alene i Toldboden i København var der ca. 220 overtoldassistenter og toldassistenter. En af dem var toldassistent H. Jeff Nielsen, der sluttede sin karriere som toldinspektør. Derudover var der ca. 70 toldforvalterembeder. De mindste som Gudhjem og Hasle havde kun en toldforvalter, og måske en toldelev. I de større embeder var der efter embedets størrelse et antal toldassistenter og toldkontrollører, som måtte lade sig forflytte indtil en varig stilling var opnået.

Emnerne i *Dansk Toldtidende* er udover anmeldelsen af *I Statens Tjeneste* bl.a. en artikel om forenkling af arbejdet med forslag om nedsættelse af et udvalg, debat om tonen overfor de rejsende ved grænsestederne, Aarhus Toldassistentforenings 50-års jubilæum, korrespondance med Tolddepartementet (med H. Jeff Nielsen som medunderskriver), indkaldelse til generalforsamlinger samt – helt sikkert læst grundigt – personalia med udnævnelser og ansættelser, forflyttelser og stillingsophør med pension.

Kritikken af afdelingschef A.C. Johnsen vidner om standens selvbevidsthed. Et stort kollegialt sammenhold, hvor man ville yde sit bedste, men også behandles ordentligt.

LITTERATUR

Dansk Toldhistorie bind V, 1987.

Dansk Toldtidende 1946 nr. 10.

I Statens Tjeneste 1946 af A.C. Johnsen.

Hof- og Statskalenderen 1946.

Sønderjysk Månedsskrift 2019 nr. 7. Oberst Paludan-Müllers personalesag – august 1943.

Grænsegendarmernes Fanekommando 1969-2015

AF FINN LAUTRUP

Grænsegendarmeriet har sin oprindelse helt tilbage til 1839, hvor »Det Holstenske Grænsegendarmeri« blev oprettet efter forordning af kong Frederik VI. Opgaven var at beskytte toldvæsenet langs hertugdømmet Holstens landegrænse, der samtidigt var det danske monarkis sydgrænse. Gendarmeriet var underlagt militæret.

Under de slesvigske krige 1848-1851 og 1864 fungerede gendarmeriet som feltgendarmeri under hæren. Efter det danske nederlag på Dybbøl Banke 18.

Fig. 1. Fanen afleveres på Sønderborg Slot 28. oktober 2014. På billedet ses til venstre Helge Blichert Petersen og til højre Hans Heinrich Kammann. Foto: Finn Laurup.

Fig. 2. Den sidste æresvagt i Frøslevlejren 5. oktober 2015. På billedet ses til venstre Helge Blichert Petersen og til højre Hans Heinrich Kammann. Foto: Finn Laurup.

april 1864 og Wiener-fredsslutningen derefter blev gendarmeriets navn ændret til »Grænsetoldpolitikorpset«, der i begyndelsen af januar 1865 trådte i funktion ved den efter fredsslutningen nye fastlagte grænse ved Kongeåen i en linjeføring syd for Ribe i Vestjylland til syd for Kolding ved Hejlsminde i Sydøstjylland.

I 1876 blev korpset ændret til et grænsegendarmeri og i 1952 til et toldgrænsekorps med stort set samme opgaver, som gendarmeriet havde. Med nedlæggelsen af Toldgrænsekorpsen i 1969 sluttede 130 års æra definitivt, og opgaverne blev overdraget til toldvæsenet og politiet.

Efter nedlæggelsen i 1969 opstod der blandt tidligere grænsegendarmere og korpsfolk et meget stort ønske om at bevare mindet om Grænsegendarmeriet og ikke mindst mindet om den skæbne, der overgik gendarmene under besættelsen 1940-1945. På den baggrund tog den tidligere grænsegendarm, L. Lytve-Larsen, sammen med den sidst siddende formand for Grænsekorpsforeningen, E.J.S. Rønnow, i november 1969 initiativ til at etablere en fanekommando. Direktoratet for Toldvæsenet havde stor forståelse for initiativet. Især daværende vicedirektør, V.E. Parving havde stor andel i, at det

blev muligt for fanekommandoets folk i rimeligt omfang at få tjenestefrihed til at møde op til de forskellige mindehøjtideligheder og til at stå fane- og æresvagt ved tidligere grænsegendarmers begravelse eller bisættelse, hvis de pårørende ønskede det. Ved højtidelighederne bestod kommandoen af en fanebærer og en fanevagt, begge iklædt de karakteristiske lyseblå uniformer.

Efter etableringen påbegyndte man indsamling af midler til syning af originale uniformer og drift af kommandoets virke. Det var småt med midler i starten, men på et tidspunkt kom man i kontakt med oberst Else Martensen-Larsen, der var datter af den tidligere chef for Grænsegendarmeriet, oberst Paludan-Müller. Med datterens hjælp blev der skaffet midler fra forskellige fonde.

Tilbage i marts 1920 stod Grænsegendarmeriet over for store udfordringer med at flytte korpsets personale fra Kongeågrænsen til den nye sydgrænse, og den 20. marts 1920 blev Grænsegendarmeriforeningen stiftet med det formål at varetage medlemmernes interesser i personalemæssige og tjenstlige forhold. Da Grænsegendarmeriet i 1952 overgik til Toldgrænsekorps skiftede gendarmeriforeningen navn til Grænsekorpsforeningen. I forbindelse med Toldgrænsekorpsets nedlæggelse i 1969 blev Grænse-

Fig. 3. Hendes Majestæt Dronning Margrethe og det kongelige følge ved mindestenen, hvor den gamle grænse gik ved Frederikshøj. Ved mindestenen og flagstangen ses fanekommandoen. Privat foto.

Fig. 4. Kronprins Frederik og kronprinsesse Ingrid ved indvielsen af mindesmærket for Grænsegendarmeriets chef, oberst Paludan-Müller, ved Gråsten Slot den 26. maj 1946. Til venstre for kronprinsessen Ragna Paludan-Müller, enke efter obersten, og døtrene Else og Dagny. Fotograf ukendt.

korpsforeningen samtidig nedlagt, og korpsets personale blev overført til toldetatens personaleorganisationer. Grænsekorpsforeningens to faner blev overgivet til museet på Sønderborg Slot, men efter anmodning fra det nyoprettede fanekommando blev en af fanerne udlånt af slottet til fanekommandoets virke.

For en del år siden blev fanens dug repareret pga. ælde. Reparation af faner er et specialhåndværk og af den grund en bekostelig affære. Reparationen blev foretaget med støtte fra Dansk Told & Skatteforbund. Da det i 2014 igen blev nødvendigt at reparere fanen, blev fanekommandoets virke taget op til overvejelse. Da de to tilbageværende medlemmer af fanekommandoet, Helge Blichert Petersen og Hans Heinrich Kammann, samtidigt gav udtryk for, at tiden nu var kommet til at stoppe deres virke, blev det besluttet at tilbagelevere fanen til slottet, hvilket skete 28. oktober 2014. Fanen opbevares nu i slottets magasin. Selv om fanen nu var afleveret til slottet, indvilgede de to nævnte medlemmer af kommandoet i at fortsætte deres virke under én eller anden form i en kort overgangsperiode. Løsningen blev, at kommandoets virke blev ændret.

Det betød, at de to medlemmer mødte op til højtidelighederne i uniform og stod æresvagt. Da man ikke kan have en fanekommando uden fane, blev det ligeledes i forståelse med Dansk Told & Skatteforbund besluttet at om-døbe kommandoet til: »Grænsegendarmene«.

Mindehøjtideligheden i Frøslevlejren 5. oktober 2015 blev Helge Blichert Petersens og Hans Heinrich Kammans sidste æresvagt. Tilsammen havde de gjort tjeneste for kommandoet i nærværd 50 år, og kommandoet var således efter en æra på 46 år definitivt nedlagt. Helt symbolsk sluttede æraen

Fig. 5. På fotografiet ses dronning Ingrid siddende til venstre og hofdame Merete Rostock-Jensen til højre. I baggrunden fanekommandoet, set fra venstre fanebærer Helge Blichert Petersen, Regnar Petersen og Lauritz Lytve-Larsen. Anledningen er markeringen af 50-året for oberst Paludan-Müllers heltemodige kamp mod tysk overmagt i 1944. Foto: Jørgen Kølle.

Fig. 6. På 50-året for Danmarks befrielse deltog fanekommandoen i markeringen den 4. maj 1995 i Gråsten. På fotografiet ses kommandoen på geled under militær kommando efter gudstjeneste i Gråsten Slotskirke. Fanen bæres af Helge Blichert Petersen, Regnar Pedersen ses til venstre og Lauritz Lytve-Larsen til højre. Bemærk, at Pedersen og Lytve-Larsen på brystet bærer Dronningens Fortjenstmedalje i sølv. Privat foto.

Fig. 7. Efter gudstjenesten i slotskirken er der tændt lys i alle slottets vinduer. Fotograf ukendt.

i Frøslevlejren, hvor Grænsegendarmeriet i sin eksistenstid oplevere dets største traume i 1944-1945 med internering og deportation af gendarmene til koncentrationslejrene i Tyskland.

På mindedagene 9. april i Padborg, 4. maj i Gråsten, 5. maj i Sønderborg, 26. maj i Gråsten og 5. oktober i Frøslevlejren, lægges der hvert år fortsat i fanekommandoets ånd og tanke en buket med et lyseblåt bånd påtrykt »Grænsegendarmene«. Denne artikels forfatter sørger for, at buketterne lægges, og Dansk Told & Skatteforbund dækker velvilligt udgifterne til den fortsatte aktivitet.

Da jeg blev regionschef i Sønderborg i 1999 fik jeg helt naturligt tæt kontakt til fanekommandoen og derved også indsigt i og forståelse for den store betydning, de mange mindehøjtideligheder har i Sønderjylland. Grænsegendarmene var et symbol for Genforeningen i 1920, hvor gendarmene 5. maj 1920 i et sandt triumftog drog fra Kongeågrænsen i nord for at indtage posterne ved den nye sydgrænse. Gendarmernes tragiske skæbne under besættelsen 1940-1945 står også fortsat i stærk erindring i landsdelen.

På mindstenen over de tre grænsegendarmere, der 9. april 1940 faldt i Padborg som besættelsens første ofre, står der:

Fig. 8. På 50-året for Danmarks befrielse deltog fanekommandoet i markeringen den 5. maj 1995 i Frihedshallen i Sønderborg. Helge Blichert Petersen bærer fanen efterfulgt af Regnar Pedersen og Lauritz Lytve-Larsen. Fotograf ukendt.

*Pligttro I satte Livet til
med Eders Kald i Pagt.
Hav tak fra Fædreland og Folk
for trofast Grænsevagt.*

Verset er meget betegnende for den samhørighed, der altid har været mellem grænsegendarmerne og det folk og land, som gendarmerne så trofast tjente til det yderste. Selv om Grænsegendarmeriet mistede sin identitet ved overgangen til et Toldgrænsekorps i 1952, fornemmer man ved mindehøjtidelighederne stadig den »aura«, der er om Grænsegendarmeriet. De »lyseblå«, som de i folkemunde kaldes i Sønderjylland.

Hen over tid er der helt naturligt sket udskiftning af de personer, der var tilknyttet kommandoets virke. At være fanebærer og fanevagt er et »håndværk«. Det kræver både viden og øvelse. Der er helt bestemte regler for, hvordan »eksercitsen« skal være i de forskellige situationer, lige fra begravelser og bisættelser til mindehøjtideligheder og march.

Fig. 9. Helge Blichert Petersen står fanevagt ved mindehøjtideligheden 9. april 2004 ved jernbaneviadukten i Padborg. Foto: Finn Laurup.

Fig. 10. Helge Blichert Petersen gør honnør 4. maj 2005 ved mindesmærket for oberst Paludan-Müller i Gråsten. Foto: Finn Laurup.

Fig. 11. Æresvagten ved mindehøjtideligheden 9. april 2015 for de tre gendarmere, der faldt for tyske kugler ved jernbaneviadukten i Padborg ved firetiden på besættelsesmorgen. Til venstre ses Helge Blichert Petersen og til højre Hans Heinrich Kammann. Foto: Finn Lautrup.

Følgende fire har på bedste vis løst opgaverne i fanekommandoet i perioden 1969-2015:

- 1969-1995 *Lauritz Lytve-Larsen.* Ansat i Grænsegendarmeriet 1948, overført til Toldgrænsekorpset i 1952 og i 1969 til toldvæsenet. Modtog i maj 1994 Dronningens Fortjenstmedalje i sølv. Var i audiens 19. september 1994.
- 1969-2001 *Regnar Pedersen.* Ansat i Grænsegendarmeriet 1949, overført til Toldgrænsekorpset i 1952 og i 1969 til toldvæsenet. Modtog i maj 1994 Dronningens Fortjenstmedalje i sølv. Var i audiens 19. september 1994.
- 1986-2015 *Helge Blichert Petersen.* Ansat i Toldgrænsekorpset 1960 og i 1969 overført til toldvæsenet. Faderen, Alfred Peter Petersen, var grænsegendarm og blandt de internerede 19. september 1944. Han var desuden mangeårig redaktør for Grænsegendarmeriforeningens medlemsblad *Grænseværnet*.

Fig. 12. Æresvagten 4. maj 2014 i Gråsten ved mindetavlen over Grænsegendarmeriets faldne under besættelsen. Mindetavlen hænger på slotsmuren ved mindesmærket for oberst Paludan-Müller. Helge Blichert Petersen ses til venstre og Hans Heinrich Kammann til højre.

1996-2015 *Hans Heinrich Kammann.* Ansat i Toldgrænsekorpset 1960 og i 1969 overført til toldvæsenet.

Både Helge Blichert Petersen og Hans Heinrich Kammann kom til Toldgrænsekorpset i 1960 efter en fortid i forsvaret. Blichert Petersen i hæren og Kammann i marinen.

Fanekommandoet har i årenes løb deltaget i utal af mindehøjtideligheder. Skulle man fremhæve en helt særlig begivenhed, må det være deltagelsen i højtideligholdelsen i anledning af 75-året for Genforeningen i 1995, både den 10. juli ved Frederikshøj syd for Kolding og dagen efter den 11. juli på Dybbøl Banke i Sønderborg. Kommandoet bestod dengang af Lauritz Lytve-Larsen, Regnar Pedersen og Helge Blichert Petersen, som bar fanen. Fra kongehuset deltog Hendes Majestæt Dronning Margrethe, dronning Ingrid, og prinserne Frederik og Joachim.

Grænsegendarmeriet har altid været tæt forbundet med kongehuset. Det

Grænsegardmernes Fanekommando af 1969

Maagten 7, 6400 Sønderborg. Tlf. (044) 2 64 20. Bankkonto 40 34 81-1, Sydbank, Grænsten

Sønderborg, den 01. april 86

Orientering vedr. ændring af Fanekommandoet.

Siden Fanekommandoets oprettelse i nov. 1969, er dets opgaver varetaget af 2 mand.

For at kunne fortsætte med den korrekte faneeksercits fremover, har kommandoet besluttet at det udvides med 1 mand, der skal fungere som fanebærer.

Tildass. Helge Blichert Petersen, Sønderborg har lovet at varetage denne funktion.

H. B. Petersen er ansat ved Toldgrænsekorpsen i 1960, og foretter nu tjeneste ved Sønderborg Distriktstoldkammer.

Distriktstoldstedschefen har lovet tjenestefrihed i et rimeligt omfang, således at H. B. Petersen kan deltage ved særlige lejligheder.

Fanekommandoet vil således fra 01. maj 1986 bestå af følgende:

L. Lytve-Larsen
Fanevagt

H. Blichert Petersen
Fanebærer

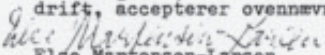
Regnar Pedersen
Fanevagt

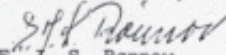
L. Lytve-Larsen varetager kommandoets PR virksomhed.

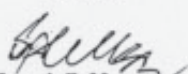
R. Pedersen varetager det regnskabsmæssige.

L. Lytve-Larsen

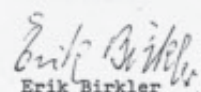
Undertegnede, der er bekendt med Fanekommandoets virke, -formål, -og drift, accepterer ovennævnte ændring:

Else Martensen-Larsen
Oberst

E. J. S. Rennow
GrænseKorpsforeningen

Svend Hellesen
D.U.G.

N. K. Neergaard
Oberst

Erik Birkler
Pastor

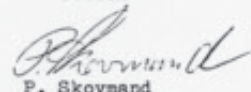

P. Skovmand
4.maj udvalget

Fig. 13. Fanekommandoet var et yderst seriøst »foretagende«. Dette ses med al tydelighed, da Helge Blichert Petersen skulle optages i kommandoet i 1986.

25 års utrættelig national indsats

Af Mogens Tacharloff

SØNDERBORG. Mindehøjtidelighederne i anledning af 50-året for oberst Svend Paludan-Müllers heldmodige kamp i Gråsten mod den tyske overmagt fik en søns indfølelse om eftermiddagen, da hans datter, oberst Else Martensen-Larsen, tidligere chef for Kvindeligt Fyrværkskorps, overrakte Dronningens Fortjenstmedalje i sølv til de to stiftere af Grænsegendarmeriets Fanekommando.

Det foregik på Told- og Skatteregion Sønderborg.

Min søns hæders- og mindehed kunne ikke begynde bedre end med en hædersbevisning til stifterne af Grænsegendarmeriets Fanekommando til minde om korpsen og de blå uniformer, sagde Else Martensen-Larsen.

Det er samtidig en hæder til de faldne og onkonerne under besættelsen, hvor Grænsegendarmeriet mistede ti procent af sin styrke.

Else Martensen-Larsen takkede meget beæget Fanekommandoen for 25 års utrættelig indsats i vores kære landdel.

Derefter hæftede hun den fornemste ærebevisning på brystet af først Lauritz Lyt-

ve-Larsen og dernæst Regnar Pedersen - og der blev trykket hænder og gjort bemærkninger om det sig her og borte.

Grænsegendarmeriets Fanekommando blev stiftet i 1969. Oprindeligt bestod den kun af Lauritz Lytve-Larsen og Regnar Pedersen, men i 1989, da fanen blev for tung for de to nu ældre herrer, blev Fanekomman-

doen udvidet med Helge Blichert Petersen, som naturligvis også var med til højtideligheden.

Grænsegendarmeriets Fanekommando bruges blandt andet ved særlige nationale begivenheder og til lejrskoler og besættelser af personer, der selv engang har båret den karakteristiske blå gendarmeruniform.

Else Martensen-Larsen er

protektor for fanekommandoen, som hun gennem alle årene har gjort en stor indsats for.

Når overrækkelsen af Dronningens Fortjenstmedalje skete på Told- og Skatteregion Sønderborg, skyldes det, at Told & Skat i dag er Grænsegendarmeriets moderne efterfølger gennem flere udviklingstrin via Toldgrænsekorpset og

Oberst Else Martensen-Larsen, datter af Grænsegendarmeriets chef for 50 år siden, Paludan-Müller, hæftede, Dronningens Fortjenstmedalje i sølv på brystet af de to stiftere af Grænsegendarmeriets Fanekommando Lauritz Lytve-Larsen (til venstre) og Regnar Pedersen. (Foto: J. P. Meyer)

Toldvæsenet.

Toldchef Peter Martin Frimann overrakte derfor blomster, og der blev dækket tal af Sønderborgs borgmester, Ingolf Winzer, og af Svend A. Helløen, som repræsenterede De unge Grænsesværere. Netop De unges Grænsesværere har været en økonomisk katalysator ved oprettelsen af fanekommandoen.

Fig. 14. Omtale i Flensborg Avis 27. maj 1995, hvor Lauritz Lytve-Larsen og Regnar Pedersen 26. maj modtog Dronningens Fortjenstmedalje i sølv. Medaljerne blev overrakt på Sønderborg Distriktstoldkammer.

blev bl.a. manifesteret 10. juli 1920, hvor kong Christian X red over grænsen ved Frederikshøj, og hvor gendarmeriet var rigt repræsenteret. Senere, da Grænsegendarmeriet fik hovedkvarter ved Gråsten Slot, kom gendarmerne tæt på de kongelige, når den kongelige familie tog sommerophold på slottet. Relationerne kom også til udtryk, da kronprins Frederik og kronprinsesse Ingrid den 26. maj 1946 deltog i indvielsen af mindesmærket ved slottet over Grænsegendarmeriets chef, oberst Paludan-Müller, der 26. maj 1944 i sin embedsbolig faldt i ildkamp mod den tyske besættelsesmagt.

Ved mindehøjtideligheden 50 år senere i 1994 samme sted deltog dronning Ingrid både i mindehøjtideligheden og den efterfølgende gudstjeneste i slotskirken. Fanekommandoet bestod af Lauritz Lytve-Larsen, Regnar Pedersen og fanebærer Helge Blichert Petersen. Ved mindehøjtideligheden deltog også pårørende til obersten. Det var barnebarnet Svend Paludan-Müller og oldebarnet Alexander Martensen-Larsen.

Da dronning Ingrid døde 7. november 2000 blev der afholdt en mindegudstjeneste i Gråsten Slotskirke den 11. november, hvor fanekommandoet var repræsenteret ved Regnar Pedersen og fanebærer Helge Blichert Petersen.

Til slut lidt om fotos. Med kommandoets mangeårige virke skulle man tro, at der fandtes en større fotosamling fra de forskellige begivenheder. Det er imidlertid ikke tilfældet. Det er først i 1990'erne, at man bliver mere bevidst om at fotodokumentere begivenhederne. Derfor er de i artiklen anvendte fotos med enkelte undtagelser af nyere dato.

På grænsen 1919-1962

Inspektionsvagtimesterens oplevelser og fortælling

AF JENS JACOB JENSEN

Forord

»Det lyseblå korps«, som grænsebevogtningskorpset blev kaldt af grænsebefolkningen, kom til at eksistere i 130 år og 3 måneder, idet det blev oprettet den 1. januar 1839, og det blev ophævet den 1. april 1969.

Gennem ca. $\frac{1}{3}$ af denne årrække har jeg gjort tjeneste i dette korps, idet jeg blev ansat ved Kongeå-grænsen den 1. oktober 1919 og afskediget med pension den 31. marts 1962, og som følge deraf har jeg oplevet en række store begivenheder på nærmeste hold, blandt andet:

Grænseflytningen den 5. maj 1920 – Nazi-Tysklands besættelse af Danmark den 9. april 1940 – Oberst Paludan-Müllers heltmodige kamp mod Gestapo den 26. maj 1944 – Korpsets afvæbning og internering i dagene den 19., 20. og 21. september 1944 – Deportationen af halvdelen af korpsets personale til de tyske kz-lejre den 5. oktober 1944 – Internering i Frøslev-lejren i vinteren 1944-45 – Danmarks befrielse den 5. maj 1945 – Uniformskiftet fra den lyseblå militæruniform til den mørkeblå civiluniform den 8. november 1953 – og endelig korpsets overgang fra militærorganisation til civilorganisation den 1. januar 1959.

Mit støttemateriale til udformningen af min fortælling har dels været egne erindringer efter hukommelsen og dels egne notater igennem årene tilligemed avisudklip.

Endvidere har jeg støttet mig til samlingen af korpsbefalinger fra 1920 til 1962, og sidst men ikke mindst til artikler i grænsegendarmeriforeningens medlemsblad »Grænseværnet«.

Min soldatertid ved grænsen

I foråret 1917 blev jeg indkaldt til militæret for at aftjene min værnepligt, og efter at have gennemgået rytteriets rekruttskole og senere korporalskolen blev jeg i foråret 1918 afgivet til trainafdelingen som underkorporal.

Selv om forholdene på gardehusarkasernen på Østerbro i København ikke var særligt attråværdige, så var forholdene på Bådsmandsstrædes kaserne, hvor trainafdelingen havde hjemsted, mange gange ringere. Forplejningen der var det allerdårligste, jeg nogensinde er blevet udsat for som soldat.

Der blev sagt, at der lå 5.000 mand på denne kaserne, og så at sige var alle våbenarter repræsenteret. Foruden de faste bygninger var der opført et stort antal barakker rundt omkring på det store område, og de var så dårlige, at det regnede gennem taget. Lus og andet utøj var ret almindeligt der, ligesom fnat og meningitis optrådte jævnligt.

Omkring 1. oktober blev jeg sendt til grænsen, dvs. jeg blev afgivet til detachementet, hvor staben lå i Esbjerg. Det hed i min forflyttelsesordre, at jeg skulle gøre tjeneste som ordonnans for obersten, der var chef for detachementet, og samtidigt skulle jeg fungere som staldunderofficer, idet der fandtes ca. 25 heste, dels rideheste og dels køreheste, ved detachementet.

Da obersten var en ældre mand, forekom det meget sjældent, at han optrådte på hesteryg. Tilsynet med stalden havde, indtil jeg ankom, været varetaget af en oversergent fra infanteriet, og han var glad for at blive fritaget for dette hverv, så her fik jeg en ønskepost.

Alle soldater, der hørte til detachementet, var indkvarteret på et nedlagt hotel, og forplejningen var udmærket, og til sammenligning med de københavnske kaserner var forholdene ligefrem luksuriøse. Størstedelen af min tid i Esbjerg gik med at røre ridehestene, mens kørehestene ofte blev brugt.

Til detachementet hørte fire kaptajner fra infanteriet, og de var hver forsynet med en ridehest, og en af dem havde en stor sort vallak, som han ikke kunne styre, og han bad mig da om at ride den til for ham.

Jeg så hurtigt, at det var en typisk travhest og ikke nogen ridehest, idet den løb med meget lange skridt og stak hovedet lige frem, og samtidigt foretog den åleagtige bevægelser med kroppen, hvilket bevirkede, at rytteren ikke kunne holde den. Og kaptajnen, hvis ridefærdigheder kun var minimale, forstod ikke det, man i ridesproget kalder »at samle hesten«.

Med den erfaring, jeg havde, efter at have gennemgået to rideskoler ved rytteriet, først rekruttskolen og derefter korporalskolen, varede det ikke længe, før hesten var redet til, så kaptajnen selv kunne klare den.

Selve grænsebevogtningen havde jeg intet at gøre med.

Efter Tysklands militære sammenbrud og kapitulation den 11. november 1918, blev de danske militære enheder sat ind i selve grænsebevogtningen, og de forskellige stabe rykkede dermed ned mod grænsen, så stationsbyerne langs med grænsen kom til at ligne militære garnisonsbyer. Midt i december 1918 blev detachementsstaben i Esbjerg forlagt til Ribe, og her fik jeg mit første kendskab til grænsegendarmeriet, idet man dagligt så de lyseblå gendarmer færdes på gaderne i byen.

Detachmentets heste var opstaldet 3-4 forskellige steder i Ribe by. Min egen hest sammen med 4-5 andre rideheste var opstaldet i en købmandsgård, hvor næstkommanderende i grænsegendarmeriet, kaptajn Koefoeds hest også var opstaldet, og denne blev passet af en sergent i gendarmeriet ved navn Nielsen.

Med ham fik jeg næsten daglig en lille passiar, når vi om morgenen havde staldtjeneste. Ligeledes skete det også ret ofte, at jeg tog imod kaptajn Koefoeds hest og afsadde den for ham, når han vendte tilbage fra en inspektionstur ved grænsen.

Kort efter Tysklands sammenbrud begyndte de russiske krigsfanger i stort tal at strømme ind over grænsen. Nu var det ikke mere enkelte personer, der sneg sig over grænsen – nej, nu kom de i hele flokke. Lige syd for Ribe var der en lille plantage, hvor der lå nogle barakker, som blev kaldt pavillon. Her blev disse krigsfanger samlet og senere forsynet med civil tøj og derefter sendt med tog til København og derfra videre til Rusland.

I begyndelsen af februar 1919 blev der gennem de militære afdelinger udsendt meddelelse om, at grænsegendarmeriet antog nye folk, og hvis man søgte om ansættelse og fik den, blev man fritaget for resten af ens militærtjeneste. Jeg søgte ikke, da jeg fandt, at lønnen i gendarmeriet var for ringe, idet en gendarm på den tid fik 112,50 kroner om måneden i løn.

Den 3. april 1919 efter næsten to års militærtjeneste blev jeg hjemsendt.

Min ansættelse i grænsegendarmeriet og tjeneste ved Kongeåen

Den 1. oktober 1919 blev jeg ansat i grænsegendarmeriet og fik tjenestenummer OK/136. OK stod for overkomplet, det vil sige, at ingen af den store styrke på 284 mand, der var blevet ansat efter den 21. februar 1919, var fastansatte. Vi var alle efter den tid kun løst ansatte.

Fra min hjemsendelse fra militæret i foråret havde jeg haft løst arbejde og

tjent godt, men nu da vinteren nærmede sig, var jeg klar over, at det kunne blive sløjt med arbejde. Dengang var der ikke noget, der hed arbejdsløshedsunderstøttelse. Den eneste form for understøttelse var fattighjælp.

En dag midt i september cyklede jeg til Kolding, hvor gendarmeriet havde sit kommandokontor, for at høre hvordan muligheden var for en ansættelse i korpset. Min far, der var kørende landpost, kendte oberstløjtnant Rømeling, idet far som soldat ved 2. dragonregiment i Odense i årene 1888-90 havde haft Rømeling som eskadronchef. Far fortalte, at oberstløjtnanten var en meget imødekommende mand.

Da jeg kom til kontoret i Kolding, kom oberstløjtnanten samtidigt hjem fra en ridetur, og jeg skyndte mig at holde hesten, mens han steg af. Jeg forrettede mit ærinde og blev inviteret indenfor på kontoret, hvor vi havde en længere samtale.

Oberstløjtnanten udtalte da, at det var en særlig fordel for mig, at jeg havde gennemgået rytteriets korporalskole og været befalingsmand, selv om det ikke blev til mere end underkorporal. Oberstløjtnanten spurgte mig til sidst, om jeg kunne møde den 1. oktober, hvilket jeg naturligvis tog imod med glæde. På kontoret fik jeg udfærdiget den formelle ansøgning om ansættelse.

Den 1. oktober klokken 10 om formiddagen mødte jeg på kontoret i Kolding til iklædning. Vi mødte i alt 14-15 mand, og det tog lang tid, inden vi alle havde fået hele udrustningen. Jeg kan fortælle, at vi alle var meget skuffede derover. Fra min soldatertid i Ribe havde jeg dagligt set gendarmene i deres flotte lyseblå uniformer. Den mundering, vi fik udleveret, var gamle forvaskede lyseblå dragonuniformer for menige og en ditto kasket med skygge. Senere har jeg godt kunnet forstå korpsets disposition, idet ca. halvdelen af de folk, der mødte hver måned til antagelse, rejste igen den næste måned.

Iklædningen tog som sagt meget lang tid, men et lyspunkt havde vi dog denne dag, idet vi fik udbetalt løn for en måned, nemlig 247 kroner. Det var efter en ny tjenestemandsslov, der trådte i kraft den 1. oktober 1919. Hidtil havde gendarmlønnen været 112,50 kroner om måneden. I nærheden af korpsets kontor boede den skrædder, der syede korpsets uniformer, og da han samtidigt havde forskellige effekter på lager, købte vi hos ham en gendarmhue, den høje flotte i fransk facon, og så så vi straks helt anstændige ud.

Om eftermiddagen blev de af os, der skulle møde ved 2. officerskreds i Vamdrup, sendt med tog dertil, og på stationen blev vi afhentet af en ordonnans fra officerskredsen og ført hen på Missionshotellet, hvor lederen, en løjtnant Christensen, boede. Vi var i alt syv-otte mand, og vi blev opstillet

Fig. 1. Oberstløjtnant Emil Adolph von Rømeling (1851-1952) var chef for Grænsegendarmeriet 1900-1919. Selv om han i sin tid som chef fastholdt korpsets strenge militære og gamle traditioner, fremstod han som en både human og afholdt chef for korpsets personale. På brystet bærer han Ridderkorset, Dannebrogsmændenes hæderstegn og den Prøjsiske røde Ørns orden. Sidstnævnte dekoration aflagde han dog, da Første Verdenskrig brød ud. Fotografi fra ca. 1914, fotograf Atelier City, Kolding. Jens Bruhns arkiv.

i rejsestalden, hvorefter løjtnanten fordelte os til den underofficerskreds, hvor man skulle gøre tjeneste.

Jeg kom som eneste mand til 7. underofficerskreds i Hafdrup, ca. fem kilometer vest for Vamdrup. Lederen af denne kreds, en ældre oversergent Madsen, hentede mig i Vamdrup. Ved seks-tiden om aftenen nåede vi frem til hans kvarter, han var først kort tid i forvejen blevet forfremmet, så hans familie boede langt vestpå. Hos ham fik jeg udleveret våben, et infanterigevær mod. 89 (det lange) med 10 stk. patroner samt en underofficerssabel for fodfolk. En gendarm af et lidt ældre udseende skulle vise mig mit kvarter, og han var for øvrigt selv indkvarteret der. Hans navn var Andersen. Oversergenten meddelte mig, at jeg skulle på tjeneste klokken ti samme aften, og gendarm Andersen skulle vise mig tilrette.

Jeg kom i kvarter sammen med Andersen hos en skrædder Jensen i Lille Andst. Værelset, hvor jeg skulle bo, var knapt tre gange tre meter, og der stod tre senge og tre stole samt et vaskestel. Det var hele inventaret, og samtidigt fik jeg at vide, at der næste dag kom en tredje nyansat kollega.

Maden, vi fik serveret, var meget spartansk og langt fra spændende, men prisen derfor var god nok. 90 kroner pr. måned. Efter aftenspisningen, der foregik i et meget lille køkken, sad Andersen og jeg i vort lille værelse og talte om de forestående opgaver. Andersen, der var meget snakkesalig, lod som om han vidste alt om grænsebevogtning, og jeg spurgte ham derfor om, hvor mange år han havde været i korpset. Jeg blev noget overrasket, da han sagde, at han kun havde været ansat en måned.

Efterhånden nærmede klokken sig ti, og vi gjorde os klar til at gå ud.

Bevogtningsstrækningen i underofficerskredsen var ca. fire kilometer langs med Kongeåen, og der var i alt fire poster. Jeg var tildelt post fire, den vestligste. Den gik gennem en granplantage til det punkt, hvor Vejen Å nord-

▷ *Fig. 2. Jacob Jensen (1897-1978) ses her i hel figur iført sin første gendarmuniform i 1919. Da der var mangel på uniformer i genforeningstiden, blev mange af de nytiltrådte gendarmere ikklædt forskellige uniformer, som oprindeligt stammede fra rytteriet, vestindisk- eller det tidligere militære gendarmeri. På hovedet bærer Jacob Jensen en lyseblå felthue med uldtresser rundt om pullen og fortil den danske nationalkokarde og det lille rigsvåben i nysølv. Den lyseblå enradede våbenfrakke har ydre brystlomme og karmoisinrøde skulderstropper og passepoiler. Ærmedistinktionen er en sølvfarvet tresse og en lille sølvfarvet knap, som viser, at han er menig gendarm. Benklæderne er et par lyseblå spidsbukser formentlig med karmoisinrøde passepoiler. På fødderne er han iført et par langskafte sorte støvler. Ved venstre side bærer han en underofficerssabel model 1910 ophængt i en sværdtaske. Fotograf G. Rentzmann, Vamdrup. Gitte Knudsens arkiv.*

Fig. 3. Fotografisk postkort med Kruså grænseovergang, ca. 1920. Ukendt fotograf. Bov Lokalkiv, B3493.

fra løber vinkelret ud i Kongeåen. Andersen gik på post tre. Det var vejen gennem Lille Andst.

Det var meget mørkt, da vi gik ud, og da vi nåede hen til granplantagen, standsede Andersen op. Her gav han en længere forklaring om de mange små veje inde i plantagen, og han sluttede med at sige: »Nu må du passe på, at du ikke falder i åen, for en af vejene ender ved en brat skrænt ned mod Kongeåen, og hvis du møder nogen, skal du råbe: Holdt, hvem der! To gange, og hvis der ikke bliver svaret, må du skyde, men du må ikke skyde manden med det samme, du skal huske at skyde et varselsskud først.«

Med denne instruktion påbegyndte jeg min tjeneste i grænsegendarmet. Ja, sådan var det i 1919.

For god ordens skyld vil jeg tilføje, at jeg i adskillige år havde været jæger, og da nattejagt dengang var tilladt, havde jeg færdedes meget om natten i skovene på min hjemegn, så for mig var dette ikke noget ukendt. Dertil kom yderligere min personlige mening om smuglere. Jeg vidste, at de ville undgå et møde med en gendarm. De ville heller ikke overfalde en gendarm. Andersen, der var meget mørkerød, havde derimod den indstilling, at når det var mørkt, skulle man holde sig langt borte fra træer og levende hegn.

Nå, de fire timer indtil klokken to om natten forløb roligt, og næste dags

formiddag havde jeg tjeneste fra klokken ni til tolv. Da kom underofficerskredsens næstkommanderende, en bereden sergent Juhl, og overrakte mig et folioark, hvor der på den venstre halvdel stod en række spørgsmål, mens svarene var anført lige overfor på den højre halvdel.

Det var hele instruktionen vedrørende grænsetjenesten, man fik dengang!

Nogle dage efter blev man så eksamineret af oversergenten, og kunne man svare tilfredsstillende, fik man udleveret et toldtegn.

Et toldtegn er et ovalt messingskilt med rigsvåben og krone, og det er udleveret til alle ansatte i toldvæsenet. Det svarer nogenlunde til politiets politiskilt. Dagen efter min ansættelse ankom en ny mand ved navn Nielsen, så nu var vi tre gendarmen hos skrædderen, og nu var det lille værelse stopfyldt. Den nye mand var en frisk gut, så han og jeg var straks på tråd med hinanden.

Smuglerreden

Det viste sig imidlertid ret hurtigt, at det var en ren smuglerrede, vi var blevet indkvarteret i. Hos skrædderen, der for øvrigt ikke beskæftigede sig med faget og heller ikke med andet arbejde, boede en ung mand, som jeg vil kalde »smugleren«. Han havde været gendarm en ganske kort tid, men var blevet afskediget to måneder før, jeg blev ansat. Vi så ikke meget til ham, idet han altid opholdt sig inde i skrædderens lejlighed, hvor vi gendarmen aldrig kom. Nielsen og jeg var straks klar over, at der var noget fordægtigt ved hans ophold der, og vi besluttede derfor at finde ud af, hvad han foretog sig. Andersen talte vi aldrig med derom, han var, hvad man nærmest vil kalde »et godmodigt sølle skrog«. Sin militærtjeneste havde han aftjent som oppasser for en officer, og den slags soldater får jo altid 1a i bedømmelseskarakter.

Vor mistanke om, at der foregik noget hos skrædderen, blev hurtigt skærpet, idet en fragtmænd fra Andst station jævnligt læssede nogle ret store trækasser af hos skrædderen. En dag, da Nielsen og jeg stod foran huset, kom fragtmænd, og vi tilbød at hjælpe ved aflæsningen af kasserne, hvilket fragtmænd med glæde tog imod, da disse var ret tunge. Kasserne var sendt fra Kolding, hvor skrædderen havde en bror boende, og de var mærket: Indhold Frugt. Men til trods for, at frugt har en stærk duft, var det en helt anden duft, kasserne havde, men af hvad?

Et par dage forinden var jeg mødt til tjeneste klokken tolv om middagen

Fig. 4. Kruså grænseovergang omkring 1924. Ukendt fotograf. Bov Lokalarkiv, B3473.

og stod i den østlige ende af min post, da jeg hørte geværskud syd for Kongeåen. Lidt syd for åen lå en lille landsby ved navn Skudstrup, hvorfra et levende hegn gik helt ned til Kongeåen lige syd for husene i Lille Andst. Langs med dette hegn løb en mand i fuld fart med en kuffert i hver hånd ned mod åen. Han blev forfulgt af to tyske grænsevagter, der jævnligt affyrede et par skud efter ham, men de var ca. 400 meter bag ved ham.

Jeg startede straks i fuldt løb ned over marken og hen mod det sted, hvor jeg ventede, at han ville komme frem på den danske side. Han forsvandt over skrænten og ned i ådalen, hvor han var i sikkerhed for tyskernes kugler. Et kort øjeblik kunne jeg ikke se ham, men så kom han kravlende op over skrænten på dansk side. De tyske vagter affyrede endnu et par skud, selv om manden befandt sig på dansk side af grænsen. Et projektil slog ned i jorden kort foran mig. Jeg blev ikke så lidt irriteret over tyskernes optræden, og jeg havde den største lyst til at »plukke« en af dem, men i min instruktion hed det, at man aldrig måtte skyde ind over tysk område. Jeg formodede, at det samme gjaldt fra tysk side. Nå, men jeg bevarede roen og bed harmen i mig.

Med hensyn til grænseoverløberen viste det sig, at det var »smugleren«. Han medbragte to sorte men ganske tomme kufferter, så der var ingen grund til at anholde ham. Han gav mig en længere forklaring om, at han havde været på besøg på den anden side af grænsen, og kufferterne skulle han bringe tilbage fra én, der engang havde lånt dem.

Min kollega Nielsen, der havde tjeneste på post to, foretog jævnligt strejftog langs med Kongeåen ind i Andersens område, idet Andersen altid opholdt sig på vejen gennem Lille Andst og aldrig kom ned til åen, som han for øvrigt ikke kunne se fra vejen. Syd for denne lå to gårde med store haver og fire-fem mindre huse. Nielsen havde med få dages mellemrum fanget en dame, der vadede over åen. Det var skrædderens søster, der boede syd for grænsen. Hun havde naturligvis intet med, da hun kom til Danmark. Dengang var der ikke noget forbud mod at passere grænsen uden for de almindelige overgangssteder.

Nielsen og jeg fandt hurtigt ud af, at Kongeåen var lettest at passere lige syd for Lille Andst, hvor vanddybden var ca. en meter, mens den ud for min post var ca. to meter dyb. Nu var vi klar over, hvor der skulle holdes opsyn.

Den dag, vi hjalp fragtmanden med at læsse »frugtkasserne« af, havde vi allerede lagt en plan for at fange »smugleren« på fersk gerning. Mens vi en dag spiste aftensmad, som skrædderens kone serverede, talte vi højt om, at i aften ville vi tage til Store Andst, hvor der var en café med det flotte navn »Svanen«. Ved syv-tiden vandrede vi afsted, men kun for at gå ned til Kongeåen på det sted, hvor vi regnede med, at »smugleren« ville komme.

Der skete intet førend ved ti-tiden. Det var meget koldt denne aften, midt i oktober, og Nielsen havde rejst sig fra sit skjulested for at bevæge sig lidt. Han opdagede da en person, der hurtigt bevægede sig nordpå. Nielsen råbte ham an og skød et par varselsskud, men manden forsvandt i mørket.

Fig. 5. Kruså grænseovergang før Flensborgvej blev asfalteret. Fotografi ca. 1930. Ukendt fotograf. Bov Lokalkiv, B3521.

Fig. 6. Det forekom jævnligt, at turister ønskede at fotografere den danske gendarm og tolder sammen med den tyske tolder. Det var almindeligt, at man tog opstilling bag den grænsesten, nr. 55, der ses i forgrunden. Gendarmen til venstre er overgendarm »Sjællænder« Hansen, mens toldassistent, senere toldinspektør Lorenz Lorenzen (f. 1913), ses i midten. De fem soldater er formentlig på besøg ved grænsen, da der ikke var stationeret soldater ved Oksevejens grænseovergang. Yderst til højre ses en tysk toldembedsmand. Bagved ses en kølevogn fra Jens Jensen, Bov, og til venstre herfor den hævede danske grænseboom. Bag lastbilen ses jernbanedæmningen. Billedet er taget fra syd mod nord, altså fra Tyskland mod Danmark. Lorenzen har oplyst, at det forekom, at turisterne som tak for fotografiet gav en cigar eller en cigaret. De tyske toldere var imidlertid som tjenestemænd i Det 3. Rige ubestikkelige og afslog derfor altid officielt. Danskerne hviskede derfor til giveren, at cigaren eller cigaretten til den tyske tolder kunne lægges i rillen på grænsestenen, der ses forrest i billedet. Den tyske tolder fjernede derefter lidt senere diskret den cigar eller cigaret, der var tiltænkt ham. Fotografi 1938-1939. Ukendt fotograf. Bov Lokalarkiv, B8649.

Jeg kom imidlertid hen til Nielsen og vi fortsatte forfølgelsen op mod Lille Andst, men Nielsen løb ind i en indhegning omkring en hønsegård, og han havde stort besvær med at finde ud igen. Jeg var nu nået frem til skrædderens have, og herfra hørte jeg, at en bagdør i husets sydlige ende blev åbnet, og at én gik ind, men i mørket kunne jeg intet se. Vi var naturligvis ærgerlige over, at vore anstrengelser var mislykkedes, men vi ville ikke give op.

Fig. 7. Die ersten Grenzposten in Niehuus, dvs. de første grænseposter ved Nyhus-Rønsdam på broen over Krusåen. På postkortet ses to CIS-gendarmere og to danske grænsegendarmere. Postkort 1920. Ukendt fotograf. Bov Lokalkiv, B4636.

I skrædderens stue var der lys, men der var tætte gardiner for vinduerne, så vi kunne ikke se, hvem der opholdt sig der. Da der var en lille græsplæne ind mod huset, listede vi os stille hen og lagde øret mod vinduesruden, og vi kunne da så nogenlunde høre, hvad der blev talt om. Vi hørte skrædderen sige: »Varerne skal over i aften«, og hertil svarede »smugleren«: »Nej, jeg gør det ikke, for nu er de (gendarmene) ude efter mig, og jeg risikerer at blive skudt«. Hertil svarede skrædderen: »Men i morgen aften skal de over«, hvilket »smugleren« gik med til. Kort efter vendte vi tilbage til vort værelse, og Andersen, der var gået i seng, blev vågen ved vores tilbagekomst, hvor vi forstillede en animeret stemning og fortalte højlydt om, hvor dejlig en aften vi havde haft i »Svanen«.

Næste dags formiddag opsøgte vi en lidt ældre kollega, der havde en friere tjeneste end os, og fortalte ham om aftenens hændelser og bad ham hjælpe os den følgende aften med at fange »smugleren«. Men det kom til at gå helt anderledes, end vi havde tænkt. Da kollegaen havde fået vores forklaring, gik han straks hen til oversergenten og forklarede ham sagen. Om eftermiddagen fik vi besked på, at vi aldeles ikke måtte deltage i aktionen, for så ville skrædderen ikke have os i kvarter, og oversergenten ville derefter ikke være i stand til at finde et værelse til os.

Fig. 8. Da de danske grænsegendarmen den 5. maj 1920 ankom til den nye grænse, blev de i den første tid posteret ved afstemningsgrænsen, her på billedet ved broen, hvor vejen fra Bov til Nyhus krydser Krusåen. Ved den endelige grænsedragning blev grænse lagt ved kommunegrænsen mellem Bov og Nyhus kommuner, ca. 500 m længere mod nord ved Rønsdam. Gendarm nr. 2 fra højre er Niels Bruun (f. 1892). Maj/juni 1920. Ukendt fotograf. Bov Lokalarkiv, B4618.

Det blev den beredne sergent samt tre gendarmen, der blev sat ind på opgaven. Resultatet blev, at »smugleren« løb sin vej, men måtte efterlade sine to kufferter, der var stopfulde af alskens varer såsom: Fødevarer, kaffe, te, krydderier, skråtbak og håndsæbe m.m. Da jeg så kufferterne, kunne jeg straks se, at det var de samme som den dag, da han løb fra de tyske grænsevagter. Efter den tid så vi ikke mere til ham. Han forsvandt fra egnen.

Den 1. november forlod vi alle tre skrædderen. Jeg fik kvarter på en gård lidt længere mod vest, lige ved min post. Nielsen kom ind på en gård lidt øst for Lille Andst, og han tog Andersen med derhen, idet skrædderen ikke ville beholde Andersen, nu da Nielsen og jeg sagde op. Vi sørgede selv for de nye kvarterer, så oversergenten havde i hvert fald ingen ulempe med os. Jeg fik et dejligt værelse på loftet over stuehuset, og maden var god dagligdags mad. Kort efter at jeg var flyttet ind, kom der endnu en nyansat kollega ved navn Larsen.

Samtidigt med ikrafttrædelsen af den nye tjenestemandsløve pr. 1. oktober 1919 blev der indført otte timers tjenestetid pr. døgn og et ugentligt fridøgn.

Fig. 9. Grænseovergangen ved Bov-Nyhus inden den endelige grænsedragning, hvor grænsen blev flyttet fra broen over Krusåen. På broen ses fra venstre en grænsegendarm, en CIS-gendarm og tre grænsegendarm, hvor grænsegendarm, senere grænsevagtmeester P.S. Bøllingtoft (f. 1894) ses yderst til højre og midt på vejen oversergent P.M. Kjær (1862-1937). Fotografi 1920. Ukendt fotograf. Bov Lokalarkiv, B4620.

Hidtil havde vi haft ti timers tjeneste hvert døgn og aldrig fri. Vi kunne dog ved henvendelse til oversergenten få en tjenestetur fri engang imellem, når vi havde en begrundet årsag dertil.

Fra 1. november blev den nye tjenesteordning indført i vor nabokreds mod vest, men hos os i 7. officerskreds fortsatte vi uforandret med den hidtidige, hvorfor der blev rettet henvendelse til oversergenten. Han svarede blot, at han syntes, at vor nuværende tjenesteordning var god nok, og den skulle ikke ændres. Der blev imidlertid »mumlet i krogene om«, at oversergenten ikke var i stand til at udfærdige den ny tjenesteliste. Fra 1. december blev den også indført hos os, og vi var alle himmelhenrykte over at få et helt fridøgn hver uge.

En aften midt i november kom den beredne sergent og sagde til Larsen og mig, at vi skulle med på smuglerjagt, og vi gjorde os hurtigt parat til at følge med. Sergenten sagde, at hvis vi havde en privat pistol, hvad mange gendarmer havde dengang, så behøvede vi ikke at tage den lange 89-er med. Jeg havde en helt ny pistol af mærket »Sauer & Sohn« kaliber 7,65. Larsen

Fig. 10. Gendarmerianmeldeposten Skomagerhus efter at vagthyttten til venstre for broen er opført. Ved grænsestenen nr. 1 på den søndre side af Dambroen, hvor Krusåen har sit udløb i Flensborg Fjord, ses grænsegendarm Kristian L. Kristensen og den tyske tolder Lorentz Nisse, som før genforeningen var postbud i Ravsted. I baggrunden Kollund Skov, som ejes af Flensborg by. Postkort fra 1921. Ukendt fotograf. Bov Lokalkiv, B4567.

derimod havde ingen, så han måtte have den lange 89-er med. Sergenten førte os ind i den granplantage, hvor jeg til daglig havde min post, og helt ude i den vestlige udkant på en skråning ned mod Vejen Å gik vi i stilling. Midt på skråningen, der var bevokset med små graner på størrelse med et lille juletræ, gik der en sti ned mod Kongeåen. Vi anbragte os lidt oven for stien og lå omtrent ved siden af hverandre. Sergenten lå i midten og jeg længst mod syd.

Vi havde vel ligget der en times tid, da jeg hørte noget pusle i granerne, og pludselig kom en stor grævling snøftende forbi uden at opdage os. Da jeg dengang var en ivrig jæger, gibbede det noget i mig ved at se dette dyr på så nært hold. Vi lå vel en time endnu, så puslede det atter i granerne, og denne gang var det en mand, der kom nordfra og gik ned mod Kongeåen. Sergenten gav med en håndbevægelse tegn til, at vi skulle være stille. Efter ti minutters forløb raslede det atter i granerne, og denne gang kom to mænd med hver en stor sæk på ryggen, og nu blev der skredet ind. De to mænd lod sig godvilligt anholde, da de så, at slaget var tabt.

Sergenten sagde derpå til mig: »Gå efter den første«. Da jeg kendte terrænet ganske nøje, gik jeg ganske stille og roligt, og jeg var omtrent nået ned til Kongeåen, hvor granerne var noget større. Pludselig lød der en halvhøj

stemme fra nogle ret store graner: »Er det dig?« »Ja«, svarede jeg med halvt hviskende stemme«, det er mig«, og i det samme lyste jeg på ham med min lommelygte, og så var den anholdelse sket. De tre mænd med deres smuglervarer blev ført hen til oversergenten, hvor den beredne sergent foretog de fornødne notater til sin rapport, og varerne blev næste dag afleveret til toldvæsenet i Vamdrup.

En – for mig i hvert fald – mærkelig oplevelse kom jeg ud for en dag sidst i november. Jeg mødte til tjeneste klokken 12 middag, og jeg tog straks turen ned mod Kongeåen ad en af de smalle skovveje. Da jeg kom ud af plantagen ved skrænten ned mod åen, så jeg to mænd på den anden side af åen. De vinkede, men ikke til mig, hvorfor jeg fandt deres tilstedeværelse lidt mærkelig. Da de så mig, vendte de hurtigt om og begav sig sydpå.

Jeg havde imidlertid kun gået nogle få skridt langs med Kongeåen, da jeg opdagede friske spor af kreaturklove op ad skrænten til Danmark, og jeg var da straks klar over, at der var drevet en flok kreaturer ind i landet. Jeg skyndte mig hurtigst muligt op til den nordlige ende af plantagen, og der så jeg de første kreaturer, nogle store stude, komme ud af plantagen og ud på vejen fra Lille Andst til Vejen.

Her stod en mand og dirigerede dyrene mod Vejen. Jeg spurgte ham, hvad der foregik her, og dertil svarede han kort, at dyrene var købt, og at denne sag var i orden. Lidt efter kom resten af dyrene, ca. 10-15 stykker i alt, ud af plantagen og til sidst en lidt ældre udseende herre. Jeg gav dem ordre til at vente lidt, og samtidigt fik jeg tilkaldt en lidt ældre kollega ved navn Nielsen. Han var indkvarteret i en ejendom på den modsatte side af vejen. Da Nielsen kom til stede, trak den ældre herre straks en velspækket tegnebog frem og begyndte at vifte med hundredkronesedler, men vi var naturligvis begge upåvirkede deraf.

Da der var telefon i huset, hvor Nielsen boede, ringede han til oversergenten, og vi fik ordre til at holde dyrene og deres ledsagere tilbage indtil videre. Efter ca. en halv times forløb kom løjtnant Christensen fra Vamdrup ridende i fuld galop med fire-fem ordonnanser efter sig. Straks løjtnanten nåede hen til os, sprang han af hesten, klappede hælene sammen, gjorde stram honnør og gav hånd til de to herrer, som jeg vil kalde smuglerne. Jeg fandt hans optræden meget malplaceret. Løjtnanten talte et stykke tid med smuglerne, men hvad de talte om, hørte jeg ikke. Slutresultatet blev, at dyrene blev anbragt i en indhegning nord for plantagen og holdt under opsyn af en gendarm, og næste dags formiddag blev de drevet tilbage over Kongeåen.

Jeg var dengang ret uvidende om toldforhold og toldbehandling, men min sunde fornuft sagde mig, at det aldeles ikke kunne være rigtigt, at et mislykket smugleriforsøg kunne afgøres med, at dyrene blev drevet tilbage over grænsen. I den udleverede toldinstruktion stod der ikke noget om kreaturer, men der stod, at vareindførsel kun kunne finde sted ad de lovlige veje, altså kun ved overgangsstederne, hvor der var toldkontrol.

Hvem der traf afgørelsen om, at dyrene skulle drives tilbage, ved jeg ikke, men det har stedse været mig en gåde, hvordan den, der traf afgørelsen, har kunnet sidde to strafbestemmelser overhørig. For det første et indsmuglingsforsøg, der i henhold til loven om landtoldgrænsen var strafskyldig, og for det andet et forsøg på at bestikke tjenestemænd i funktion, hvilket var strafbart i henhold til almindelig borgerlig straffelov.

Hvor langt løjtnant Christensens kundskaber rakte i toldmæssig henseende, ved jeg naturligvis ikke, men jeg tillader mig at tvivle på, at de var ret meget større end mine egne på den tid. Senere hen i min tjeneste har jeg oplevet, at en distriktsofficer i grænsegendarmeriet var helt uden kendskab til toldforhold, men dette vil jeg senere komme tilbage til.

Selv om der efter grænsegendarmeriets store udvidelse og selvstændige overtagelse af grænsebevogtningen i februar 1919, kom trange tider for smuglerne, slap alligevel mange igennem, og endnu på den tid, da jeg blev ansat, var der en livlig og omfattende smugleraktivitet ved grænsen. Det var især i 6. underofficerskreds, Bastrup, at smugleri fandt sted og da navnlig i Bastrup Mose, som var et yndet overgangssted for smuglere. Herom forelå der utallige beretninger. Kort før min ansættelse var smeden i Bastrup blevet skudt af en ældre gendarm. Smeden, der efter sigende var en ivrig smugler, blev en nat råbt an af gendarmen, men han forsøgte at undløbe, og gendarmen skød derpå varselsskud og derefter et par skud efter manden. I mørket var det umuligt at bedømme sigteretningen, så en af kuglerne ramte smeden midt imellem skulderbladene, og da de ældre gendarmere var bevæbnet med karabin model 67, som var med 11 mm blyprojektil, så har kuglen i hvert fald lavet et ordentligt hul i manden. Det fortælles, at han nåede at løbe helt hjem, inden han døde.

Ganske kort før min ansættelse var der sket en ulykkelig fejltagelse ved grænsen, idet en nyansat gendarm kom til at skyde en kollega, som han i mørket havde antaget for at være en smugler. Han blev imidlertid så nervedbrudt herover, at han kort tid efter måtte søge sin afsked.

I slutningen af 1919 blev der mellem de danske og de tyske grænsemyndigheder indgået en overenskomst, hvorefter alle fastboende i Nordslesvig,

det nuværende Sønderjylland, af den stedlige myndighed kunne få udstedt en rød passerseddel, der gav ret til indkøb af fem kilo fødevarer én gang om ugen. Herefter ebbede smugleriet efterhånden ud, og i foråret 1920 var det så at sige helt ophørt.

Et chefskifte

I efteråret 1919 søgte korpschefen, oberstløjtnant E.A. von Rømeling, afsked fra korpset, idet han med henhold til sin fremskredne alder, 60 år, mente, at der burde nye kræfter til de store opgaver, der forelå for korpset med den forventede grænseflytning. Rømeling havde været korpsets chef fra år 1900, og han havde, trods sin fastholden ved korpsets militære og mange andre gamle traditioner, været en både human og afholdt chef for korpsets personale. Oberstløjtnanten benyttede de sidste dage i sin stilling til at tage ud til grænsen for at sige farvel til sit personale. Der var vemod på begge sider, da han vekslede afskedshåndtryk med de gamle gendarmer, som han havde kendt gennem årene.

Hans efterfølger blev kaptajn Aage greve Moltke, der var chef for kornet-skolen på Kronborg, og som tidligere havde været chef for Det Vestindiske Gendarmerikorps. Den ny chef tiltrådte den 1. december 1919, og blev samtidigt forfremmet til oberstløjtnant. Hans opgave blev i første række at forberede og tilrettelægge grænsegendarmeriets forventede flytning til en ny grænse.

Med den ny chefs tiltrædelse indførtes straks en ny ånd og tone i korpset, og en ny tid i korpsets historie blev indledt.

En af de første dage i december 1919 blev hele personalet i 7. underofficerskreds tilsagt til at give møde hos oversergenten klokken ti om formiddagen for at blive præsenteret for den ny chef. Hele styrken i underofficerskredsen var i alt 15 mand med oversergenten og den beredne sergent.

Vi mødte imidlertid kun 13 mand, idet oversergenten, hvis hukommelse var meget dårlig, havde glemt at give besked til to mand, der boede lidt af-sides. Oberstløjtnant Moltke ankom i en Ford bil, en såkaldt H.G.F., som var moderne på den tid, sammen med løjtnant Christensen fra Vamdrup.

Vi var alle opstillet på geled uden for huset, hvor oversergenten boede, og da denne meldte styrken af og samtidigt oplyste, at der manglede to mand, fremkaldte dette et sandt raserianfald hos oberstløjtnanten, og han beordrede løjtnant Christensen til omgående at undersøge sagen og sende ind-

beretning til korpset. Den arme oversergent havde det alt andet end godt, kunne man se, idet benene formeligt rystede under ham.

Men så kom turen til os. Vi blev mønstret både forfra og bagfra, en tro kopi af en søndagsparade ved militæret, og de allermindste uregelmæssigheder blev skarpt påtalt. Dog så han ikke efter, om vore sko var blankede under svangen. Derpå holdt han, hvad jeg vil kalde en tordentale til os, og den drejede sig udelukkende om dette ene: militær – militær – militær. Vi var et militært korps med militær disciplin, militær anstand, militær optræden og militær hilsepligt osv. Vor hovedopgave, at bevogte grænsen, blev ikke nævnt med et eneste ord. Ligeledes nævnede han ikke, at vi var tjenestemænd, hvad vi dog selv mente, vi var, selv om vi til daglig gik i militær uniform. Vi var alle herefter klar over, at det ikke lovede godt for vor fremtid i korpset.

I den første tid efter Moltkes overtagelse af korpset strømmede skrivelser i massevis ud fra kommandokontoret, og alle med forbud mod det ene eller det andet eller indskærpelser »på givne foranledning« som det altid hed. Patruljeringen ved grænsen blev ændret til, at vi nu blev anvist en bestemt strækning, hvor vi skulle være at træffe, når inspektionen kom, og var vi ikke at træffe der, havde vi »forladt vor post«, som det hed, og dette var strafbart. Tidligere havde vi haft et bestemt område anvist, hvor vi kunne opholde os efter eget skøn. Samtidigt blev hilsepligten indskærpet. Med hensyn til gendarmens forhold over for inspektionen kom der nye og skærpede regler. Det hed således: »Gendarmen på post skal gå inspektionen i møde i forstærket gangart, hilse med gevær ved fod og melde sig med nummer og navn.« Denne bestemmelse gjaldt såvel overordnede som underordnede ledere. Tidligere havde vi kun gjort honnør og sagt »god dag« eller »god morgen« alt efter den tid på døgnet, hvor det fandt sted.

På hver post havde vi en lille halmhytte, som vi satte stor pris på. Det var et træstativ, der udvendig var beklædt med rughalm. Den kunne nemt vendes, så vi altid havde regn og blæst bagpå. Den var så let at flytte fra et sted til et andet, så ingen lovbrøder kunne regne ud, hvor vi opholdt os. Nu

◁ *Fig. 11. Oberst Aage greve Moltke (1868-1942) var chef for Grænsegendarmeriet 1919-1934. Med en fortid som chef for Det dansk Vestindiske Gendarmerikorps og som chef for fodfolkets kornetskole bragte oberst Moltke en stærk militarisering ind i korpset, hvilket ødelagde arbejdsglæden for mange gendarmere. Greven blev derfor aldrig nogen afholdt chef blandt gendarmene. Jens Bruhns arkiv.*

lød ordren på, at disse hytter samt eventuelle indrettede siddepladser skulle være fjernet inden en bestemt dag, og i modsat fald ville de pågældende på posten blive tiltalt. Herefter havde vi kun den smule læ, som buske og hegn afgav, og regntøj havde vi ikke dengang, og de lodne militærkapper, som vi havde fået udleveret, var gode til at trække vand, men de var desværre meget længe om at blive tørre igen.

Nye ordrer var en jævnlig foreteelse. Vi måtte ikke forlade underofficerskredsens område uden tilladelse fra oversergenten, og vi skulle ligeledes melde os tilbage. Rejste vi en dag til Kolding, skulle vi snarest efter ankomsten melde os hos chefen. Vi måtte ikke gå på jagt i uniform og meget andet. Ja, vi havde nu med al tydelighed fået at mærke, at der var kommet en ny ånd og tone ind i korpset.

I de to måneder jeg havde gjort tjeneste, havde jeg haft indtrykket af, at grænsegendarmeriet var et hyggeligt korps at gøre tjeneste i, men nu var idyllen med et slag borte. Nu skulle vi være et paradekorps ved grænsen og vagttjenesten den samme som foran en kaserneport, så og så mange skridt frem og tilbage. Vor egentlige opgave, bevogtning af grænsen, var blevet til en lille biting.

En dag i december 1919 foretog jeg sammen med en kollega en rejse til Kolding. Vi havde naturligvis indhentet den fornødne tilladelse. Straks efter ankomsten til Kolding begav vi os hen til chefens kontor for at melde os.

Oberstløjtnant Moltke boede på Hotel Kolding, hvor han også havde sit kontor. Da vi stod foran døren til kontoret, hørte vi, at der var et vældigt postyr derinde, og vi var ikke i tvivl om, hvem der førte ordet.

Vi stod lidt foran døren og ventede, men ordflommen syntes ikke at ville få en ende. Så bankede jeg på døren, tre slag, men ingen svarede. Så bankede jeg igen, lidt kraftigere, men stadig intet svar, og derpå bankede jeg for tredje gang på døren, og denne gang ret kraftigt. Det var ifølge den instruktion, jeg havde fået, da jeg var soldat. Da der stadig ikke blev svaret, åbnede jeg døren, som jeg havde lært det ved militæret.

Men oh ve og skræk. Oberstløjtnanten kom farende hen imod os, ildrød i hovedet af raseri, og han nærmest spyttede os i ansigtet, idet han med rasende stemme råbte: »De skal aldeles ikke åbne døren, De skal bare vente, indtil De bliver kaldt ind«, og derefter blev døren smækket i med et brag. Kort efter kom to gendarmere farende ud ad døren som om, de var sparket ud.

Derefter kom turen til os. Vi havde knap nok fået os meldt med nummer og navn, før oberstløjtnanten atter gerådede ud i et sandt raseri. Vi var begge iklædt den lyseblå dragonuniform, enradet og med to udvendige brystlomme-

mer, og her havde min kollega en fyldepen siddende, der stak lidt frem i den ene side af lommen, så den var synlig. Men dette var mere end nok til at op-hidse oberstløjtnanten. Jeg havde i den ene brystlomme en shagpipe og i den anden en pakke tobak, hvilket bevirkede, at lommerne virkede fremstående, og noget sådant kunne aldeles ikke tolereres. Uniformen skulle sidde stram og glat ind til kroppen, og det måtte ikke kunne ses, at der var noget i lommerne.

Vi fik naturligvis den samme vals som vore forgængere, og oberstløjtnanten sluttede sit, nærmest hysteriske, anfald med disse ord: »Hvis De ikke forstår at bære uniformen korrekt og på militær vis, så må De hellere søge Dem en civil stilling, hvor De kan klæde Dem, som det passer Dem – Farvel«, og derpå for han ud ad døren, og så var den audiens forbi. Min kollega og jeg havde i hvert fald optrådt militærisk korrekt; om oberstløjtnantens optræden var det, er en helt anden sag. For god ordens skyld skal jeg tilføje, at vi kom aldrig mere på dette kontor. Når vi fremtidigt havde ærinde til Kolding, så tog vi en proforma rejsetilladelse til Lunderskov og rejste i civil.

Kort efter grænseflytningen forefaldt der en episode ved den ny grænse, og selv om det ikke er min egen personlige oplevelse, så finder jeg, at den bør nævnes. Den blev for øvrigt gengivet i en avis. Oberstløjtnant Moltke var på inspektionstur langs grænsen, og i bilen havde han to herrer med, antagelig fra den internationale kommission. Efterhånden som de kom frem, kom gendarmerne springende, klappede hælene sammen og med gevær ved fod i stram retstilling meldte de sig til Moltke. Da sceneriet havde gentaget sig nogle gange, udbrød den ene af herrerne: »Hvor er det et pragtfuldt korps De har, oberstløjtnant«.

Ny udvidelse af grænsegendarmeriet

Den 1. februar 1920 blev korpset yderligere udvidet med to distriktofficerer, en regnskabsfører (civil) og 145 gendarmer. Formålet med disse nye ansættelser var rettet mod ny opgaver i forbindelse med den forventede grænseflytning. De nye gendarmer, der blev iklædt i Kolding, vakte en vis opsigt i venstrepolitikerens Bergs gamle by ved at genlancere arvefjenden Estrups aflagte gendarmeriuniformer. En god menneskealder forinden var de hadet over det ganske land. Nu var hadet glemt, og de nye gendarmer mødte ikke den modvilje i befolkningen, der var vist deres forgængere, men en og anden af den politiske kamps mænd fra de dage fik opfrisket mindet om provisorietiden og dens trængsler.

Efter den nye tilføjelse til korpset udgjorde gendarmerne en ret broget hob, idet uniformeringen i korpset var blevet så uensartet som vel muligt, bortset fra at stoffet var lyseblåt for alle. Den egentlige gendarmuniform var enradet lyseblå med rød opstående krave, røde kantninger og rød passepoil på benklæderne og dertil den originale høje gendarmhue (fransk model). Det store hold, der blev antaget den 21. februar 1919, var for størstedelens vedkommende ikklædt dragonuniform (for menige) med kasket. Holdet, der blev antaget den 1. februar 1920, blev ikklædt lyseblå frakke med hvid opstående krave og hvide kantninger og hvidt passepoil, og huen var skråhue med hvid besætning (den tidligere Estrups gendarmuniform). Korpsets brogede uniformering gav da også anledning til forespørgsler i Rigsdagen, uden at det dog straks førte noget resultatet med sig.

Lige så broget som uniformeringen var også bevæbningen. De fastansatte gendarmere, det gamle korps på 100 mand, var udrustet med karabin M. 1867 med blyprojektil cal. 11 mm og den oprindelige gendarmsabel, halvlang med høj dupsko og fæste i hvidt metal, midterstykket læderskede. De pr. 21. februar 1919 ansatte med fodfolksgevær M. 1889 og underofficerssabel med gult fæste og dupsko, midterstykket læderskede. De pr. 1. februar 1920 ansatte med ingeniørkarabin M. 1867/96 med nikkelprojektil cal. 11 mm og halvlang kraftig sabel med korsfæste og dupsko i gult metal (i daglig tale kaldet gravkorset). Oversergenterne, de beredne sergenter og de beredne gendarmere var bevæbnet med tromlerevolver med hvid fangsnor om halsen.

I 1923 indførtes der ensartet bevæbning i korpset. Det var det afkortede M. 1889 gevær, som var i brug indtil tyskerne i september 1944 afvæbnede korpset.

Afstemningen i 1. zone

Den 10. februar 1920 fandt afstemningen sted i 1. zone. Vejret var meget ugunstigt med storm og regn, men dette til trods kunne man fra den danske side af grænsen se Dannebrog gå til tops ved så at sige hvert eneste hus. Men det gik hårdt ud over mange af de nye flag, idet adskillige blev revet i stykker af stormen.

Fra den tidlige morgenstund var der stærk trafik over grænsen sydpå i hestekøretøjer med stemmeberettigede fra nord. Det var personer, der enten var født eller tidligere havde boet i området. Stemmeberettiget var alle personer uden hensyn til køn, når de opfyldte følgende betingelser: 1. At være

fyldt 20 år den 10. februar 1920. 2. At være født i den zone, hvor folkeafstemningen fandt sted. 3. Eller at have været bosat der siden en dato, der lå forud for den 1. januar 1900. 4. Eller at være blevet udvist af de tyske myndigheder.

Disse valgbetingelser bevirkede, at børn af tyske militærpersoner og tyske tjenestemænd, der var født i den pågældende afstemningszone, havde stemmeret. Og det selv om deres forældre kun havde opholdt sig en ganske kort tid i området og nu havde bopæl et eller andet sted i Tyskland. Men dette til trods blev afstemningsdagen en virkelig festdag for alle danske. Herom vidnede de mange mundtlige beretninger. Resultatet af afstemningen i 1. zone blev 75.431 danske stemmer mod 25.329 tyske stemmer.

På den tid, hvor afstemningen fandt sted, havde jeg logi på en landbrugsejendom i Lille Andst, og da såvel manden som konen begge var født i Sønderjylland, havde de begge stemmeret tillige med den ældste søn. Da de stammede fra egnen omkring Toftlund, drog de afsted om morgenen og kom først hjem næste dag, og de havde meget at fortælle om turen.

Grænsegendarmeriforeningen stiftes

En begivenhed af en helt anden karakter indtraf den 20. marts 1920, da en stor del af de unge gendarmere fra forskellige steder ved grænsen forsamledes på »Hansens Hotel« i Vejen og stiftede grænsegendarmeriets personaleorganisation: »Grænsegendarmeriforeningen«.

Med den nye tjenestemandsløvs ikrafttræden den 1. oktober 1919 indførtes der en betydelig forbedring i gendarmeriets lønningsvilkår, ligesom der foretoges en nedsættelse af tjenestetiden fra ti til otte timer i døgnet og endvidere indførtes der et ugentligt fridøgn og ferie efter de almindeligt gældende regler for tjenestemænd. Men der var endnu adskillige forhold, hvor gendarmene følte sig tilsidesatte i forhold til andre etaters tjenestemænd. Man følte i nogen grad, at det skyldtes os selv, da vi ikke havde en forening til at varetage de fælles interesser, der altid vil være inden for en etat. Personalet havde haft en deputation i København for at tale med rigsdagsmændene, men disse var ikke særlig villige til at drøfte problemerne med deputationens medlemmer og henviste til at indsende sagerne gennem »foreningen«, som gendarmene ikke havde. Dette og forskellige andre forhold bevirkede, at sagen blev taget op til drøftelse blandt personalet indbyrdes, og en ung gendarm ved navn Jessen-Schmidt satte sig i spidsen for en agitation om at starte en organisation. Der blev gjort et både stort og dygtigt forhåndsarbejde, og den 20. marts stiftede

Fig. 12. I forbindelse med genforeningen blev Grænsegendarmerikorpset udvidet betydeligt og bestod 1. februar 1920 af 554 mand foruden chefen og næstkommanderende og fire nyansatte løjtnanter. Her ses korpsets fire distriktsofficerer i begyndelsen af 1920'erne. Fra venstre: A.S. Ørsted Petersen (1889-1954), Th. A.R. Christensen, Aage Malling-Jacobsen (1893-1972) og Johan Edvard Stahr (1889-1944). Af distriktsofficererne blev to ret hurtigt afskediget, således Th.A.R. Christiansen (01.04.1923) og Johan Edvard Stahr (31.03.1927), som senere under besættelsen som major i Schalburgkorpset blev likvideret af modstandsgruppen Holger Danske den 18. november 1944. Af de to tilbageblevne måtte A.S. Ørsted Petersen søge sin afsked efter befrielsen 1945 som følge af manglende situationsfornemmelse i forbindelse med interneringen af grænsegendarmerne. Aage Malling-Jacobsen fik mærkelig nok en lang løbebane i korpset, selv om han af sine undergivne blev karakteriseret som en værre tyrant, der hundsede med sit personale. Ukendt fotografi. Jens Bruhns arkiv.

gendarmerne den forening, der siden har været deres officielle organisation indtil korpsets ophævelse den 1. april 1969.

Det var en skelsættende begivenhed, og selv om foreningen i de første par år måtte føre en skyggetilværelse, så sluttede alle de unge gendarmere op om den. Når talen om en organisation fremkom på dette tidspunkt, og da navnlig indenfor et militært organiseret gendarmerikorps, så måtte en sådan foreteelse i sig selv synes betænkelig. Naturligvis var en organisation

af denne art aldeles ikke velset af korpsets ledelse, hvad der også ved enhver lejlighed heller ikke blev lagt skjul på. Det fortælles fra den tid, at korpsets chefen skal have udtalt, at han som adelsmand ikke kunne sidde ved et forhandlingsbord sammen med gendarmer. Men det blev han senere nødt til.

At ældre underofficerer stod uden for foreningen, skyldtes naturligvis korpsets indstilling og hensynet til mulighederne for forfremmelse. Der var fra foreningens start skabt et skel mellem de yngre og de ældre, som holdt sig i adskillige år, uden at der dog var tale om nogen form for forfølgelse. Men alligevel skete der et og andet, som skabte utryghed.

Således blev foreningens første formand gendarm Jessen-Schmidt, Sofiedal, afskediget den 1. april 1921, for, som det hed, »tjenesteforsømmelse«. Foreningens næste formand var en ung gendarm, Barret Sandager, han trådte ud af korpset i sommeren 1922, og blev med korpsets »varmeste anbefaling« ansat som politibetjent i Grenå. Den tredje formand blev gendarm Jens Jensen, Rønshoved, og han blev siddende på formandsposten i 19 år.

Den 20. marts havde jeg tjeneste fra klokken otte til tolv om formiddagen og kunne derfor ikke være med fra mødets åbning, da det begyndte klokken ti. Under min tjeneste opholdt jeg mig ved vejen fra Lille Andst til Vejen og fik derved lejlighed til at hilse på de mange unge kolleger, der i flok og rad kom cyklende fra den østlige del af grænsen mod Vejen. Efter endt arbejde og middagsspisning cyklede jeg snarest muligt til Vejen og deltog i resten af mødet, der sluttede midt på eftermiddagen. Derefter holdt vi kammeratligt samvær og skålede bravt for vor nye forening, som vi ventede os meget af. Vort største ønske var pistolbevæbning i stedet for den lange og upraktiske 89-er, som de fleste af os var udrustet med. Vi var dengang kun lidet anende om, at der skulle gå mange år, før vi fik vort ønske opfyldt.

I 1923 fik Grænsegendarmeriforeningen status som forhandlingsberettiget organisation og blev samtidigt medlem af Statstjenestemændenes Centralorganisation I, og herefter var korpsets ledelse forpligtet til at forhandle med foreningens valgte repræsentanter.

Grænseflytningen

Den 5. maj 1920 rykkede grænsegendarmeriet ned til den sydlige grænse af 1. afstemningszone. Det blev den stolteste dag i det danske grænsegendarmerikorpsets historie. Korpsets chef havde i forvejen planlagt de nærmere enkeltheder vedrørende besættelsen af den nye grænselinje.

Styrken, der rykkede sydpå den 5. maj, bestod af korpschefen, korpsets næstkommanderende, fire distriktsofficerer og 465 gendarmere af forskellige grader, medens ca. 120 mand forblev ved Kongeåen, der stadig var toldgrænse mellem Danmark og Sønderjylland, indtil den 8. november s.å., idet forskellige toldforhold i den sønderjyske landsdel i den mellemliggende tid skulle bringes i orden. Transporten sydpå foregik med de tyske jernbaner i et tog fra Vamdrup og et tog fra Ribe, og den fandt sted uden gnidninger af nogen art og med stor punktlighed.

Da jeg skulle blive ved Kongeå-grænsen, kom jeg ikke til at deltage i den begivenhedsrige oplevelse. Men da jeg finder, at det ville være et savn at skulle undlade en omtale af denne historiske begivenhed for alle de gendarmere, der var med på turen, vil jeg referere, hvad to gendarmere senere skrev i »Grænsevænet«, vor forenings medlemsblad, om hvorledes de så og oplevede hin mindeværdige dag:

»Den 5. maj oprandt med majkulde og blæst. Overalt ved Kongeå-grænsen var der travlhed fra morgenstunden. Der skulle pakkes, og der var afskedstagen, de gamle gendarmere med familie og naboer, de unge med kvarterværter og venner.

Med hestekøretøjer fra såvel i øst som i vest transporteredes gendarmene og deres bagage til stationerne i henholdsvis Vamdrup og Ribe, hvor også korpsets heste og øvrige bagage blev indladet i togene.

Humøret var højt på de nævnte stationer, efterhånden som gendarmene blev samlet. En del af byernes og omegnens beboere og tidligere kvarterværter var mødt op for at tage afsked. Klokken 11.00 gled togene bort fra perronerne, og vi følger nu den østlige linje.

Da den gamle grænse, lidt syd for Vamdrup, var passeret, stod voksne og børn med dannebrogssflag ved alle stationer for at hilse de danske grænsegendarmere velkommen. Ved Vojens station blev der gjort holdt for et modgående tog. Perronen var fyldt med glade mennesker, der råbte og vinkede, og gendarmene masede ved vogndørene. Alle ville se. Det var fra starten forbudt gendarmene at forlade vognene under turen, men om det nu var naturen, der gik over mandstugten, eller det var en tilfældighed, at et par kupédøre gik op, var vanskeligt at afgøre, men i hvert fald strømmede gendarmene ud på perronen til en hjertelig modtagelse af de fremmede mennesker. En af korpsets distriktsofficerer, der skulle føre kontrol med, at alt gik rigtigt til, tog imidlertid det fornuftige parti og undlod at gribe ind. Da banelegemet atter var frit, steg gendarmene uopfordret atter ind i toget. De skulle videre i den for dem nye tilværelse.

Toget havde et kort ophold i Tinglev, hvor man skuede ud over det flade landskab. Ved Faarhus steg det første hold gendarmere ud. Det var dem, der skulle til Kragelund og Sofiedal, og ligeledes gendarmerne der skulle til Frøslev, måtte ud der. Næste station var Padborg, eller Paddeborg som den hed dengang. Men da stationen lå i 2. afstemningszone og dermed tysk område, måtte ingen stige ud der.

Padborg rummede dengang en lille stationsbygning og 40 indbyggere. Herfra blev toget dirigeret ind på Tørslevbanen og fortsatte østpå. Ved Nørre Smedeby station blev gendarmerne til Bov og Smedeby læsset ud. Kruså var dengang kun et navn. Toget fortsatte videre til Holbøl, Rinkenæs, Gråsten og Vester Sottrup, hvorfra gendarmerne til Broager og Skelde blev befordret videre med amtsbanen, medens de øvrige fortsatte til Sønderborg og Als. Overalt på ruten fik gendarmerne en hjertelig modtagelse af befolkningen, som de herefter skulle leve sammen med i årtier.

På vestegnen var gendarmernes modtagelse endnu hjerteligere. Her var de dansksindede modtagere nok færre i antal, men til gengæld betød grænsegendarmernes ankomst til disse egne en styrkelse i national henseende for disse beboere. For en ordens skyld skal dog nævnes, at den tysksindede del af befolkningen i det store og hele accepterede den ny tinges tilstand,

Fig. 13. Ved Danmarks nye grænse. Fem grænsegendarmere og en politibetjent, der er i færd med at kontrollere pas ved grænseovergangen ved Siltoft. Passageren i bilen er formentlig grænsekommissionens tilforordnede kaptajn Christian Lunn. Postkort. Jens Bruhns arkiv.

Fig. 14. To grænsegendarmer og en CIS-gendarmer foran Gasthof Pattburg. Grænsegendarm Ketel Thomas Tastesen (f. 1895), en CIS-gendarm og en ukendt dansk grænsegendarm. Fotografi 1920. Bov Lokalarkiv. B706.

og kun i et enkelt tilfælde blev gendarmerne mødt med det slesvig-holstenske flag.«

I den første tid efter grænseflytningen havde gendarmerne ved den nye grænse ingen egentlig tjeneste. Dette tidsrum skulle anvendes til at skaffe den enkelte gendarm et nøjere kendskab til den egn og det terræn, han skulle virke i og til den befolkning, han skulle leve iblandt. Der skulle stilles til en slags appel hver eftermiddag, og i den øvrige tid måtte ingen gendarm forlade deres afsnitsområde uden afsnitslederens tilladelse.

Den 17. maj 1920 klokken syv om morgenen blev tjenesten ved den nye grænse påbegyndt, og herefter skulle gendarmerne sammen med de toldtjenestemænd, der var stationeret i området, kontrollere overholdelsen af en af den internationale kommission udstedt forordning vedrørende ind- og udførsel af varer mellem 1. og 2. zone. Fra denne dato var korpset i den internationale kommissions tjeneste. Foruden grænsegendarmerne beordredes en del C.I.S.-gendarm til tjeneste ved grænsen, og med disse plejedes det bedste samarbejde og kammeratskab.

Den 15. juni 1920 blev 1. zone officielt overdraget til Danmark.

Den 16. juni 1920 blev den internationale kommission ophævet.

Den 21. juni 1920 trådte dansk toldlovgivning samt de for kongeriget gældende forbrugsbeskatningslove i kraft for den sønderjyske landsdel, der herefter var at betragte som dansk toldindland.

Ved Kongeå-grænsen indtrådte nu en meget rolig tid efter den 5. maj 1920, hvor der intet som helst skete. I 7. underofficerskreds var hele styrken nu kun fire gendarm og den beredne sergent, der nu måtte bruge cyklen, idet hans hest var sendt med sydpå. Indtil den 5. maj havde styrken været på 22 mand. Vi fik nu en temmelig fri tjeneste, idet vi kun var en mand på arbejde ad gangen, og vi skulle nu patruljere i hele kredsens område. Derfor tog vi cyklen i brug. Hen på sommeren blev yderligere to mand beordret sydpå til den nye grænse, og herefter var vi kun to mand tilbage i området. Den 8. november 1920 klokken tolv nat blev bevogtningen ved Kongeå-grænsen ophævet. Den sagnomspundne Kongeå-grænses rolle var udspillet.

Den ny grænse

Den nye grænse adskilte sig på mange måder væsentligt fra Kongeå-grænsen, ligesom de tjenstlige opgaver allerede fra starten havde en hel anden karakter. Mens Kongeå-grænsen havde en bevogtningslængde af 94 km,

var den nye grænses bevogtningslinie fra Mommark i øst og til Siltoft i vest 140 km lang, og med den lidt senere tillagte bevogtning af begge sider af Als-sund op til Bovrup på Sundevad-siden og til Madeskov på Als-siden blev den samlede bevogtningslinie på 180 km.

Foruden grænsens længde var der også forskelligheder med hensyn til den bevogtningsmæssige side af sagen. Den lange kystgrænse fra Mommark på Als til Kobbermøllebugten langs med Flensborg Fjord, hvor posterne havde et godt udsyn, kunne overvåges af en mindre styrke. Landegrænsen, den såkaldte grønne grænse, med dens skovrige og stærkt couperede terræn fra Krusåens udløb i Flensborg Fjord til vest for den store Frøslev Plantage, en strækning på ca. 22 km og med en så stor by som Flensborg lige syd for, var derimod vanskelig at overvåge. Derfor var der i dette område placeret ca. $\frac{1}{3}$ af korpsets personale. Den grønne grænse, strækningen fra Krusåens udløb i Flensborg Fjord til Siltoft i vest, havde en længde på 76 km.

Den såkaldte vestgrænse gennem det flade land med de mange vandløb og grøfter krævede heller ikke så stor en bevogtningsstyrke.

Med hensyn til afmærkningen af grænsen var der også sket en ændring. Ved Kongeå-grænsen var afmærkningen foretaget fra vest mod øst, idet grænsesten nr. 1 stod ved Vesterhavet sydvest for Vester Vedsted og nr. 128 ved Hejlsminde ved Lille Bælt. Ved den nye grænse blev afmærkningen foretaget fra øst mod vest, idet grænsesten nr. 1 står ved Krusåens udløb i Flensborg Fjord og nr. 279 ved Siltoft. Grænsestenene ændrede udseende, idet de var runde ved Kongeå-grænsen, men firkantede ved den nye grænse.

Nogen naturlig markering af grænsen langs med landegrænsen forekommer kun undtagelsesvist, idet selve grænselinjen hovedsagelig følger kommunegrænserne.

Min ankomst til den nye grænse

Den 7. november 1920 blev bevogtningen af den gamle grænse ophævet klokken 12 nat, og hermed var Kongeå-grænsens epoke som grænseskel ophørt. Jeg havde den sidste vagt ved denne grænse fra klokken otte aften til midnat i bevogtningsområdet Lille Andst-Hafdrup. Derefter havde jeg otte dages ferie, den sidste halvdel af min sommerferie, hvoraf jeg tilbragte de første dage med at gå på jagt langs med Kongeåen. De sidste par dage besøgte jeg mine forældre, som nu boede i Åbenrå, idet min far nu gjorde tjeneste ved postkontoret i Åbenrå.

Fig. 15. Padborg Station 1921. Fra venstre toldassisterne Peter Ingemar (f. 1876) og Harald Frandsen (f. 1896), K.J.E. Hansen (f. 1897) og toldmedhjælper Villy Ludvig Andersen (f. 1899), sergent S. Sørensen, toldbetjent J. Madsen og toldassistent Jens Peter Hermansen (f. 1898). Bov Lokalkiv. B8670.

Den 16. november 1920 mødte jeg til tjeneste i Frøslev-området, lidt vest for Padborg. Jeg rejste med toget fra Åbenrå ved firetiden om eftermiddagen og ankom til Padborg klokken ca. halv seks. En togrejse dengang var langt fra nogen fornøjelsestur. Jernbanevognene var gamle og med sidedøre og træbænke i kupeerne, og vognhjulene var nærmest ottekantede, og de meget korte jernbaneskiner i Sønderjylland var meget slidte, så toget rystede og skrumplede ganske forfærdeligt under kørslen. Det var regnvejr og meget mørkt, da toget standsede ved Padborg station. Jeg åbnede kupévinduet mod vest og kiggede ud, men alt var bælgmørkt, og der var ikke et lys at se i nogen retning. At Padborg dengang kun bestod af jernbanestationen og et par enkelte huse, der lå lidt længere mod nord, anede jeg naturligvis ikke. Jeg kiggede derpå ud ad vinduet i den modsatte side af kupéen og så nu en dunkelt oplyst stationsbygning; lidt længere fremme fik jeg øje på en ældre kollega, en sergent, der havde tjeneste på stationen, og han viste mig vejen til Frøslev.

Selv om vejen mellem Padborg og Frøslev kun var en km lang, syntes jeg, at den var uendelig. Vejen var meget smal og sandet og med hegn på begge sider. Endelig øjnede jeg et hus med lys i vinduerne, og jeg var nu klar over, at jeg var nået til Frøslev. Jeg spekulerede på at gå ind og spørge om vej hen til oversergenten, som jeg havde fået oplyst, boede der. I det samme kom en cyklist forbi, og da jeg så, at det var en kollega, fik jeg ham til at gå med mig hen til oversergentens bolig. Oversergent Madsen, der var leder af Frøslev afsnit, var den samme som jeg havde gjort tjeneste under ved Kongeågrænsen, og han var en skikkelig gammel gubbe, der var let at komme til rette med. Jeg fik at vide, at jeg skulle gøre tjeneste i den vestlige ende af underofficerskredsens område på den sidste post, post otte, et område i den sydlige udkant af den store Frøslev Plantage og Frøslev Mose ca. syv km vest for Frøslev by. På grund af mørket og det meget dårlige vejr, blev jeg indkvarteret på en gård i Frøslev natten over, og næste dags formiddag begav jeg mig afsted til mit nye kvarter i »det vilde vesten«.

Jeg blev indkvarteret på gården »Christiansminde«. Ejeren blev almindeligvis kaldt »Hedekongen«, idet det store landareal, der hørte til gården, var mest hede. Gården var under opbygning, og det hele var projekteret i stor stil. Det store stuehus var i to etager med en søjleindgang midt foran. Det virkede helt herregårdsagtigt. Den øverste etage var nogenlunde færdig,

Fig. 16. Padborg Station med told- og gendarmpersonale. Fotografi fra begyndelsen af 1920'erne. Bov Lokalkiv. B7886.

hvorimod stueetagen langt fra var indrettet. Af de store avlsbygninger var kun svine- og hestestalden taget i brug, og da kostalden var under opførsel, gik de få køer, gården havde, ude både dag og nat.

Jeg fik anvist et værelse i stuehuset, og da der dagen efter ankom endnu en gendarm til gården, fik han logi i samme værelse. Da der kun fandtes en seng i rummet, måtte vi dele denne til trods for, at den ikke var særlig bred. Det var dog et held for os, at vi ikke skulle møde til tjeneste samtidigt. Det var ret almindeligt dengang, hvor to gendarmere var indkvarteret på en gård, at de havde fælles værelse med kun en seng. Hvis de så havde tjeneste til forskellig tid, kan man forestille sig, hvordan det føltes, når den ene kom hjem midt om natten fra en fire timers tjenestetur, godt forfrossen og iskold og kravlede ind til kammeraten, der lå lunt under dynen. Således var forholdene i 1920 ved den nye grænse. Var værelset spartansk, så var forplejningen det også. Maden var langt fra spændende. Knapheden på fødevarer i Tyskland i de to sidste krigsår, gjorde sig endnu gældende. Kålrabisuppe og stuvet kålrabi var almindelige hverdagsretter.

Selv om der var mange grænseoverløbere fra Tyskland til Danmark i den første tid efter grænsedragningen, så var det omkring Padborg, det foregik. Her ude i den vestlige del af området var det kun ganske enkelte, der blev taget.

En af de første dage, jeg var på tjeneste, traf jeg i udkanten af Frøslev en overløber. Det blev ikke til megen snak med ham, for han talte kun tysk, og jeg forstod ikke et ord. Jeg tog ham med hjem til gården, hvor jeg var indkvarteret, idet der her boede en gift kollega, som kunne tale tysk. Denne episode gav mig anledning til at tænke på, om det ikke var bedst at få lært tysk, for nu var jeg klar over, at dette sprog ville der for fremtiden blive brug for ved grænsen. Jeg meldte mig kort efter til et kursus i tysk ved Danmarks Brevskole, og det havde jeg megen nytte af.

Mit ophold på »Christiansminde« blev kun af kort varighed, idet grænsegendarmeriet opførte en beboelsesbarak i et egekrat lidt længere vestpå. Denne bestod af en lejlighed for en gift gendarm og to værelser for fire ugifte gendarmere. Vi boede ganske vist to mand på værelset, men vi havde hver sin seng. Den gifte gendarms kone forestod madlavningen, og hun var meget dygtig, så nu fik vi rigtig dansk mad, som vi nød med velbehag. Vi flyttede ind i barakken den 1. december 1920.

Selv om vi havde en dejlig tid der, så var forbindelsen ind til Frøslev meget dårlig. Anlagt vej fandtes ikke. Der var kun de smalle hedeveje med dybe hjulspor og masser af løst sand, hvor man kun kunne færdes til fods. Ganske

vist havde vi hver en cykel, men den kunne bare ikke bruges. Når vi således skulle til Frøslev for at hente vore fornødenheder, så måtte vi trække cyklen de første kilometer. Når vi nåede op til storskoven i Frøslev Plantage, kunne vi cykle inde mellem træerne, idet skovbunden der var ret fast. I løbet af vinteren gik vi alle i gang med at anlægge en cykelsti fra barakken og op til storskoven, og denne sti fik vi megen nytte af.

Selv om barakken var afsides beliggende, var vi aldeles ikke trykket af ensomhed. Vi var jo i alt syv unge jævnaldrende mennesker i barakken, idet den gifte gendarms søster en stor del af tiden opholdt sig der. Hun var meget dygtig til at spille på harmonika, så vi fik megen musikalsk underholdning. Et par kilometer længere mod vest havde grænsegendarmeriet opført en barak i Pluskjær Enge, og den var bemandet på samme måde som vores. Dertil kom, at der på den eneste bebyggelse mellem Frøslev og Sofiedal, var Pluskjærgård. Her var indkvarteret to gendarmere. På denne gård boede også flere voksne børn. Med alle disse havde vi ret ofte sammenkomster, hvor vi fik en svingom til harmonikatoner.

Opholdet i barakken blev ikke af længere varighed, idet den gifte gendarms kone ikke ville fortsætte tilværelsen som hidtil, så hun og manden flyttede den 1. august 1921. Herefter kunne vi fire ugifte ikke mere blive boende der. Jeg fik logi i Frøslev hos en lidt ældre bygmester, Johann Clausen, til daglig kaldet »Johann snedker«, og selv om kosten ikke kunne sammenlignes med den, vi fik serveret i barakken, så følte jeg mig alligevel godt tilfreds. Jeg boede nu midt i Frøslev by ved siden af Frøslev Kro, hvor den sønderjyske hjemstavnsdigter Karsten Thomsen havde haft sit virke i mange år. Frøslev var en kerner dansk by med kun få tysksindede beboere. Under det 56 år lange fremmedherredømme, hvor tyskerne af al magt forsøgte at udrydde alt, hvad der var dansk, havde denne by modstået trykket sydfra og bevaret sin danskhed.

Frøslev-området udgjorde dengang et samfund i sig selv. Arbejdspladserne var i landbruget, hvor de fleste gårde havde et folkehold på to-tre karle og ligeså mange piger. Foruden kroen og skolen havde byen sit eget mejeri, to købmænd, og næsten alle håndværk var repræsenteret i byen. Så dengang var den selvforsynende på alle områder. Kroen var naturligvis byens samlingssted, og her udfoldedes en livlig kulturel og underholdende virksomhed. De nationale fester: 10. februar – afstemningsdagen i 1. zone, 15. juni – genforeningsdagen og 26. september – kongens fødselsdag – var dage, der kunne samle fuldt hus i kroen. Derudover var der jævnligt kulturelle foredrag og dilettantforestillinger m.m., og størstedelen af de unge

Fig. 17. Gendarmbolig på Egekratvej i Frøslev. Nu nedrevet. På fotografiet ses grænsegendarm Henrik Oskar Mortensen (f. 1896) med familie. Fotografvagtimester Hans J. Schmidt, Padborg. Bov Lokalarkiv. B750.

grænsegendarmer var flittige deltagere i disse arrangementer. For mit eget vedkommende var jeg meget betaget af den livsudfoldelse, der her fandt sted, idet jeg hidtil aldrig havde været vant til noget lignende.

Jeg mindes ganske tydeligt et af de første møder, jeg var til på kroen. Det var arrangeret af ungdomsforeningen, og salen var stopfuld af tilhørere. På forreste række sad alle ældre, mange med langt hvidt skæg. Da foredragsholderen fra en sidedør kom ind i salen og så alle disse ældre mennesker, studsede han et øjeblik, inden han sagde: »Jeg troede, det var en ungdomsforening, jeg skulle tale til – men fordi man er blevet ældre, kan man jo godt være ung i sind«, tilføjede han. Ja, således var det dengang i Frøslev. Det var altid »alle mand af huse« ved ethvert arrangement.

I dag – 1977 – ser Frøslev helt anderledes ud. Nu er bondelandsbyen blevet næsten jordløs by. De fleste gårde henstår med tomme stalde og lader, idet kommunen har overtaget jorden til industriareal og boligområde, og grænsebyen Padborg har i sin næsten dynamiske udvikling omklamret Frøslev mod nord og øst, og mod vest har den nye motorvej afskåret dens udvikling.

Fastansættelser og reduktioner

Den 1. april 1921 blev en spændende dag for alle de unge gendarmere, der hidtil kun var midlertidigt ansat. Den fastansatte styrke i korpset var stadig 100 mand (det gamle korps), men fra 1. april ville alle blive fastansat, og med henblik på dette fik alle de midlertidigt ansatte i korpset deres opsigelse omkring udgangen af 1920, med fratræden den 31. marts 1921. Det hed i forbindelse med opsigelsen, at de gendarmere, der ønskede at forblive i korpset, kunne indsende ansøgning på ny og eventuelt opnå fastansættelse. Nogle enkelte søgte ikke igen, og en hel del af dem, der søgte, opnåede ikke ansættelse.

I Frøslev afsnit, hvor jeg var tjenestegørende, opnåede ti mand ikke fastansættelse. I naboafsnittet Bov blev kun en mand ikke fastansat. Begge disse afsnit var af samme størrelse med hver en styrke på ca. 45 mand. Årsagen til den store reduktion i Frøslev-afsnittet skyldtes alene, at afsnittets næstkommanderende med brask og bram gik ind for den hårde kurs, der var blevet angivet af korpsledelsen. Han øjnede en stor mulighed for advancement ved at fremsende så mange indberetninger som muligt, selv om det var rene bagateller, det drejede sig om.

Fig. 18. Gendarmboliger i Bov. Bov Lokalarkiv. B1952.

Fig. 19. Grænsegendarmeriets første administrationsbygning i Gråsten i 1922. Gråsten Lokalhistoriske Arkiv.

Reduktionen, eller udrensningen om man vil, skar dybt, idet korpset blev formindsket med 112 mand. De fire løjtnanter i korpset blev ikke fastansat, men forblev midlertidigt ansatte, og gendarmerne så derfor med fortrøstning frem til, at disse irritationsmomenter for såvel den ældre som den yngre del af korpsets personale en dag ville forsvinde ud af korpset. Efter den 1. april 1921 ansattes nogle enkelte nye gendarmere, men fra 1. april 1922 og indtil 1935 var der totalt lukket for tilgang.

Efter fastansættelserne den 1. april 1921 fordelte korpsets styrke sig således: En chef, en næstkommanderende, fire distriktsofficerer (alle midlertidige), en regnskabsfører (civil), 18 stabssergenter, 17 oversergenter, 433 sergenter, korporaler og gendarmere.

Denne styrke var fordelt således: Korpskommandoen i Gråsten: Korpschefen med en distriktsofficer til rådighed. Korpskontoret: To stabssergenter, en oversergent, to gendarmere til hjælp ved depotet og i øvrigt som ordonnanser. Regnskabskontoret: En regnskabsfører, to gendarmere til rådighed. Ved grænsen fire distrikter: Sønderborg, Kollund, Rens, Tønder. Hvert di-

strikt med en distriktsofficer som leder, seks-syv beredne gendarmere til ordonnanstjeneste og patruljering. Distriktsofficeren i Tønder-distrikt var til-lige korpsets næstkommanderende. 16 afsnit, heraf to såkaldte selvstændige afsnit på Als. Hvert afsnit blev ledet af en stabssergent med en oversergent som næstkommanderende.

Grænsegendarmeriet kom imidlertid hurtigt i søgelyset for regeringens sparebestræbelser. Kun knapt to år efter personalets fastansættelse, i vint-eren 1922-23, behandlede Rigsdagen forslag om en yderligere nedskæring af korpsets personale med en distriktsofficer og 100 gendarmere. Baggrunden var, at chefen for Statspolitiet i Sønderjylland, Mensen, kom med et forslag om at lade Statspolitiet overtage bevogtningen af grænsen, hvilket han ville gøre med 200 mand.

Selv om forslaget så meget lovende ud, og navnlig i en sparetid, så blev det alligevel ikke til noget. Hærledelsen gik hårdt imod forslaget, idet denne ikke ville afstå grænsegendarmeriet, der var en del af hæren. Ved den ende-lige behandling i Rigsdagen blev det vedtaget, at en distriktsofficer, løjtnant Christensen, Rinkenæs, skulle afskediges den 1. april 1923, mens gendarm-

Fig. 20. Kontorpersonalet foran grænsegendarmeriets administrationsbygning i Gråsten i 1922. Fra venstre ses kontorassistent Hans Thede Hasberg (1898-1965), stabssergent Henrik H.C. Hansen (1859-1938), oversergent Kristian M. Jensen (1891-1972), korporal Hans Peter Jørgensen (f. 1898), stabssergent Iver Rødsgaard Christensen (1886-1963) og sergent Johannes A. Lauritsen (1895-1980). Gråsten Lokalhistoriske Arkiv.

Fig. 21. Landevejen Aabenraa-Flensborg ved grænsen i Kruså set mod nord i begyndelsen af 1920'erne med kroen Weidmannsruh til venstre, hvor toldvæsenet i starten havde lejet krosalen og indrettet toldkontrol. Fotografiet er fra før erhvervelsen og ombygningen af kroen i 1923, hvor rejsestalden blev indrettet med faciliteter for toldvæsen og politi. På den modsatte side af vejen blev der opført en barak, som politiet flyttede ind i og anvendte som paskontrol. Bag bilen, hvor kalechen er slået ned, ses med stok grænsevagtimester Jens Jensen Aller (1864-1955). Jens Bruhns arkiv.

styrken skulle reduceres med 88 mand således, at ledige stillinger ikke blev nybesat. Denne form for reduktion af korpsets personale havde imidlertid ingen større betydning, idet så at sige ingen af de yngre ansatte afgik, og blandt den ældre del afgik kun en eller to mand om året på grund af alder.

Tanken om en reduktion af korpsets personale spøjte stadig inde på Rigsdagen, og efter valget i 1924, hvor en venstreregering under ledelse af statsminister Madsen Mygdal trådte til, dukkede reduktionsforslaget atter op i forbindelse med andre besparelser. Denne gang med krav om afskedigelse af en distriktsofficer og 100 gendarmere. Da langt den overvejende del af gendarmene var over 30 år (pensionsalderen indtraf på dette tidspunkt ved fyldt 30 år), havde staten derfor en pensionsmæssig forpligtelse over for disse gendarmere. Derfor blev der vedtaget en øjeblikkelig afskedigelse pr. 31. marts 1927 af en distriktsofficer, løjtnant Stahr, Sønderborg, og 35 gendarmere, der alle var under 30 år. Reduktionen af de resterende 65 gendarmere skulle tilvejebringes indenfor en periode af fire år, ved at ledigblevne stil-

linger i korpset ikke blev besat. Jeg var så heldig ved denne reduktion, at jeg fyldte 30 år den 31. marts, og derved undgik jeg at blive afskediget.

Den 1. april 1927 var korpsets styrke nu nedbragt til: En chef, en næstkommanderende, to distriktofficerer, en regnskabsfører, 18 grænsevagtmaster af 1. grad, 17 grænsevagtmaster af 2. grad, 345 grænseovergendarmer af 1. og 2. grad samt grænsegendarmer.

Den 1. april 1927 blev der indført nye stillingsbetegnelser for det underordnede personale i stedet for de hidtil anvendte militære stillingsbetegnelser. Stabssergent blev ændret til grænsevagtmaster af 1. grad, oversergent blev ændret til grænsevagtmaster af 2. grad, sergent blev ændret til grænseovergendarmer af 1. grad, korporal blev ændret til grænseovergendarmer af 2. grad.

Samtidigt blev der indført nye skulderdistinktioner for grænsevagtmasterne, hvorimod de hidtil anvendte distinktioner for grænseovergendarmer og grænsegendarmer (en til tre vinkler på underærmet) blev bibeholdt. Til trods for at grænsegendarmeriet med de nye stillingsbetegnelser og æn-

Fig. 22. Told- og paskontrolbygningen i Kruså efter ombygningen i 1923. I den forhenværende kørestald blev der indrettet faciliteter til politi og toldvæsen. Yderligere blev der indrettet tjenesteboliger til gendarmer, toldere og politifolk. Told- og Skattemuseet. TOP20130408112.

drede distinktioner havde fjernet sig et væsentligt skridt bort fra militæret, blev den tvungne hilsepligt overfor militære befalingsmænd dog stadig bibeholdt.

Da det viste sig vanskeligt at nedbringe korpsets personalestyrke i overensstemmelse med de trufne bestemmelser, så blev otte ældre grænseovergendarmer af 1. grad, der alle var i 60-års alderen den 1. april 1931 sat på ventepenge i fem år og derefter på pension, og dermed løste man et – omend beskedent – aldersproblem. For disse ældre overgendarmer fandtes ikke nogen chance for forfremmelse. For den yngre generation i korpset mødte man en hel del år senere det samme problem, blot i langt større omfang, idet de store årgange der var ansat i 1919 og 1920, så at sige var i samme alder, da de alle var født i årene 1894-98.

De første år ved den nye grænse

Rent tjenstligt var der stor forskel på tjenesten ved den ny grænse sammenlignet med forholdene ved Kongeå-grænsen, hvor man havde langt større bevægelsesfrihed. Poststrækningerne ved den ny grænse var meget korte, og tjenesten var stram og hård. Det var det såkaldte kædesystem, der var indført. Posterne var alle placeret på en linie med en vis indbyrdes afstand og i umiddelbar nærhed af selve grænselinjen. Man var henvist til at patruljere på en bestemt vej eller sti, hvorfra man aldeles ikke måtte fjerne sig. Mellem de enkelte poster var der et såkaldt stykke ingenmandsland, som ikke måtte betrædes, så vagterne forhindredes i at tale sammen. Opførelse af læskærme eller lignende var strengt forbudt, og det samme gjaldt siddepladser på posterne. Skete det, at inspektionen fik øje på et bræt, der var anbragt på et dige, blev det som regel kylet langt bort.

Inspektion havde vi til rigelighed. Foruden afsnittets næstkommanderende, en oversergent Feddersen, der yndede at komme flere gange den samme nat, havde vi to ældre sergenter, der havde såkaldt fri patrulje. Deres arbejde skulle normalt udføres bag ved den direkte postkæde, men disse to herrer yndede i særdeleshed at optræde i selve postkæden, hvor de gav udseende af at være inspicerende. Det var med oversergentens billigelse, var vi alle klar over. Disse to sergenter var geværbevæbnede som alle os andre. Men man så dem aldrig med gevær, idet de havde en privat pistol anbragt i livremmen, naturligvis for at se mere overordnede ud. Men det pudsige ved det hele var, at når de hørte hestetramp i nærheden, så fik de så umådelig

Fig. 23. Kruså i midten af 1920'erne. Foran toldbygningen ses tre gendarmere, en tolder og en politibetjent og Aabenraa-Flensborgbussen, hvor chaufføren ses til højre for sin bus. Postkort. Jens Bruhns arkiv.

travlt med at gemme sig bag en busk eller et hegn, indtil distriktsofficeren, løjtnanten fra Bov, var redet videre.

En nat overraskede han en af dem, som ikke nåede at komme bort. Han måtte derfor melde sig til løjtnanten på samme måde som os andre. Løjtnanten bemærkede straks, at sergenten ikke bar gevær, og han råbte derfor med høj røst: »Hvor har De Deres gevær?« Hertil svarede sergenten, at han havde gigt i skulderen og derfor ikke kunne udholde at bære gevær. »Hvis De ikke kan udholde at udføre Deres tjeneste som foreskrevet, så må De søge Deres afsked,« svarede løjtnanten. »Kan jeg så få pension?« spurgte sergenten. »Det rager ikke mig,« svarede løjtnanten. »Det er ikke mig, der skal bevilge Dem pension. Jeg skal påse, at De udfører Deres tjeneste som foreskrevet.« Efter den tid så vi ikke mere til de to sergenter i postkæden, og vi gendarmere morede os naturligvis over optrinnet.

Forekom der en anholdelse af en grænseoverløber, var reglen den, at han skulle afleveres til politiet, som havde kontor i en træbarak ved siden af Padborg jernbanestation. Anholdelsesrapport på grænseoverløbere skulle ikke udfærdiges i de første år ved den nye grænse. Havde den pågældende toldpligtige varer med, skulle han først føres til toldvæsenet og derefter til

Fig. 24. Grænsevagtmaster af 1. grad Theodor Nielsen Feddersen (1872-1937) iført sit stiveste puds med hvide handsker. Billedet er taget i forbindelse med, at Feddersen skulle i audiens for at takke for Dannebrogsmændenes Hæderstegn, som han modtog i 1936. Ved siden af sølvkorset ses grænsevagtmasterens 16 års hæderstegn for underofficerer. Jens Bruhns arkiv.

politiet. Men det forekom så at sige aldrig, at en grænseoverløber medførte noget toldpligtigt.

I de første år ved den ny grænse var der mange grænseoverløbere, hvilket i høj grad skyldtes de dårlige forhold i Tyskland. Stor arbejdsløshed, inflation og knaphed på fødevarer, så for mange tyskere var Danmark landet, der »flød med mælk og honning«. Jeg havde adskillige anholdelser de første par år, men antallet kender jeg ikke, da jeg aldrig har ført regnskab med dem. Aflevering af en grænseoverløber til politiet skete på følgende måde: Den post, der havde anholdt en overløber, afleverede ham til sin nabopost, der igen afleverede ham videre, og den sidste post i kæden, post to nærmest Oksevejen, afleverede overløberen til politiet. Man læste dengang ret ofte i aviserne, at politiet i løbet af en måned havde anholdt et nærmere angivet antal grænseoverløbere, men i virkeligheden var det gendarmerne, der havde foretaget arbejdet. Men korpsets indstilling var i overensstemmelse hermed.

Der forekom en nat en episode, der fik alvorlige konsekvenser for en politimand. Gendarmen på post to indbragte ved midnatstid en grænseoverløber til politiet. Den tjenestegørende politimand var en ung mand, der lige var blevet ansat i politiet. Han var indstillet på at skulle have en hyggelig nattevagt, idet han lå og sov på en divan med et tykt uldent tæppe over sig. Da han blev vækket af gendarmen og så, hvad det drejede sig om, blev han rigtig godt sur, idet hans hyggelige nattevagt nu var ødelagt. Nu skulle han resten af natten passe på grænseoverløberen, der næste formiddag skulle stilles for retten i Gråsten, og i en længere ordflod gav han udtryk for, hvad han mente om gendarmen, og han sluttede med at sige: »Ja, I gendarmere står som en række levende grænsepæle, og det er det eneste I kan.« Gendarmen, der var meget misfornøjet med det skete, afgav næste dag melding herom til afsnitslederen, der ad tjenestevejen videregav sagen til korpset.

Der blev talt om, at der herskede et spændt forhold mellem oberstløjtnant Moltke og politichef Mensen. Sidstnævnte var chef for det sønderjyske ordenspoliti. De to herrer kunne dårligt være i stue sammen. Dette forhold stammede formentlig fra den tid, hvor de begge var tjenestegørende på de dansk vestindiske øer. Oberstløjtnant Moltke var chef for det vestindiske gendarmerikorps fra 1910 og indtil øerne i 1917 blev solgt til USA, og politichef Vald. H. Mensen var på samme tid chef for retsvæsenet der. Man fristes derfor til at tro, at gendarmens klage er kommet Moltke godt tilpas. Ganske kort tid efter blev den pågældende politibetjent fjernet fra grænsen, og vi så ham ikke mere. Bortset fra den nævnte episode skal jeg tilføje, at der altid

bestod et godt forhold mellem gendarmerne og politiet, idet de ofte gensidigt hjalp hinanden, hvor det var nødvendigt.

Det såkaldte kædesystem, som vi bevogtede grænsen efter, viste sig ret hurtigt at være for stift og usmidigt, idet vi kun havde bevægelsesfrihed frem og tilbage i samme retning, men ikke ud til siderne. Langt de fleste grænseoverløbere havde naturligvis i forvejen fundet ud af, hvor vi gik på post. Det voldte derfor ikke stort besvær for overløbere at passere grænsen. En mørk aften behøvede de blot at kravle på alle fire langs med et hegn eller i en grøft hen til gendarmens patruljesti. Her kunne de så vente til at gendarmen var passeret forbi, så kunne de roligt spadserere ad den første vej, de stødte på. Derefter var vejen fuldstændig fri ind og op i Sønderjylland. At vi tjenestegørende gang på gang gjorde opmærksom på dette uheldige forhold, blev der aldeles ikke taget hensyn til. En medvirkende årsag hertil var inspektionen, der præcist ønskede at vide, hvor man kunne træffe den patruljerende gendarm. Hertil kom så korpsets ledelses mentalitet: »Vi alene vide«.

At kædesystemet langtfra var effektivt, viste sig ret hurtigt. Således foretog landpolitibetjenten for Bov sogn, der boede i Fårhus, en landsby ca. fem kilometer nord for grænsen, mange anholdelser af grænseoverløbere. Han

Fig. 25. Kollund i 1920. På anløbsbroen, neden for Strandhotellet, har gendarmere og nogle rejsende taget opstilling. Told- og paskontrollen foregik i skuret til højre i billedet. Postkort. Jens Bruhns arkiv.

kom nemt til disse anholdelser, fordi personalet på Fårhus station ringede til betjenten, så snart de observerede en overløber i ventesalen.

Grænseoverløberne, der ville, når de havde passeret grænsen, med toget nordpå, fravalgte Padborg station med de mange politibetjente og gendarmere. Det var simpelthen for farligt, og derfor valgte de Fårhus.

I Kruså havde en gendarm bygget et hus ved landevejen lidt nord for Kruså Korsvej. Han havde mange anholdelser uden for sin tjenestetid. Fra sit hus holdt han nemlig øje med trafikken på landevejen, og så snart han øjnede noget mistænkeligt, greb han ind. Han fik ret hurtigt tilnavnet: »Korsvejens skræk«. Men alligevel varede det adskillige år, inden korpset reagerede og indsatte baglandspatruljer, som viste sig at være meget effektive.

Årene efter grænseflytningen

I april 1921 udsendte Grænsegendarmeriforeningen sit eget fagblad »Grænseværnet«. Det var nok de færreste af korpsets personale, der anede hvilken betydning dette blad skulle få. Til at begynde med var det et bindeled mellem foreningens medlemmer. Men efter kun nogle få år fik det slagkraft. Nu havde man fået et organ, hvori medlemmerne kunne fremkomme med deres ønsker og synspunkter, og da bladet blev læst af både korpsets ledelse og i tolddepartementet, blev det et udmærket talerør.

Bladets første redaktør blev en statsbetjent Højmark Jensen ved paskontrollen i Sæd. Da han efter et par måneders forløb blev forflyttet, blev den næste redaktør en ældre sergent Nielsen fra Sæd, og da han efter et par års forløb måtte tage sin afsked på grund af sygdom, valgtes en ung gendarm J. Møller Pedersen, Kegnæs, til redaktør. Han viste sig at være den rette mand, der forstod at sætte skub i bladet.

Nu begyndte de kritiske artikler at komme frem, og der var nok at kritisere indenfor korpset. Oberstløjtnant Moltke var rasende, og han opsøgte redaktøren og forlangte at få at vide, hvem der skrev de lidet smigrende artikler om forholdene i korpset. Men redaktøren var sin opgave voksen og henviste til presseloven og sin egen tavshedspligt. Efterhånden begyndte jeg også at deltage i skriveriet, og mit pseudonym gennem alle årene var: »Observer«.

Hvad et gradstegn kunne betyde dengang

I efteråret 1921 indførtes korporalsgraden i grænsegendarmeriet. Hidtil havde der kun været 2 grader for det tjenestegørende personale, nemlig gendarmgraden, der havde distinktioner, som en underkorporal i hæren – en vinkel på underærmet med en guldknap over – og så sergentgraden, der havde 3 vinkler på underærmet.

Med tjenestemandsløven af 1. oktober 1919 blev der kun udnævnt et vist antal sergenter i korpset, fordi udnævnelsen til sergent betød oprykning med højere løn. Derfor kunne ingen avancere før ved afgang fra denne gruppe. Fra den 1. april 1921 blev en gendarm efter 3 års tjeneste udnævnt til korporal og efter 6 års tjeneste til sergent og løntillæggene fulgte automatisk med. Blev man ikke udnævnt, fordi korpset fandt, at der »havde været noget i vejen med ham«, så fik han naturligvis sit alderstillæg, som dengang var en oprykning med højere løn på 12 kr. og 50 øre om måneden.

Respekt for graderne

I vinteren 1922 havde vi i Frøslev afsnit en gendarm, der blev udnævnt til korporal. Nu var det dengang således, at den pågældende et par dage forinden udnævnelsen fik tilsendt sine vinkler til at sætte på underærmet, så han kunne optræde standsmæssigt på selve dagen. Af en eller anden grund nåede brevet ikke rettidigt frem, men den pågældende skaffede sig imidlertid ad anden vej et par vinkler, som han havde fået syet på en gammel kappe.

På dagen for udnævnelsen havde han taget ophold i Frøslev Kro, hvor han modtog de gratulerende kolleger, der blev trakteret med øl, og for at optræde i sin nye værdighed sad han hele dagen inde i krostuen med den gamle kappe på (det må have været en varm omgang).

Ja, så lidt skulle der til dengang for at skabe glæde i tilværelsen.

I 1923 blev en kollega i Frøslev afsnittet udnævnt til sergent. Dagen efter kom en kollega cyklende forbi huset, og da konen stod udenfor, stod han af cyklen og spurgte om Pedersen var hjemme. Konen svarede »lidt spydsk«: Hvis det er min mand, De mener, så sidder sergenten inde i stuen og skriver.«

Ja, så meget kunne en ganske ubetydelig udnævnelse være årsag til.

En kone, hvis mand lige var blevet forfremmet til vagtmester, havde indbudt en del damer til et kaffegilde, vistnok i anledning af en rund fødselsdag.

Det pudsige ved festen var, at damerne blev placeret ved bordet efter deres mænds tjenestegrad. Ved den øverste ende af bordet sad vagtmester-konerne, ved midten af bordet sergent-konerne og ved den nederste bordende sad alle gendarm-konerne.

Ja, respekt for »graderne« skulle der til.

Nye stillingsbetegnelser

Den 1. april 1923 ændredes de militære stillingsbetegnelser for korpsets underordnede personale således: Stabssergent til vagtmester af 1. grad. Oversergent til vagtmester af 2. grad (man opnåede skulderdistinktioner). Sergent til grænsegendarm af 1. grad. Korporal til grænsegendarm af 2. grad (ærmedistinktioner). Gendarm til grænsegendarm. Ærmedistinktionerne for disse grader forblev uændrede.

Den 1. april 1923 blev der bevilget korpsets grænsegendarm et særligt alderstillæg på 180 kroner årligt efter 16 års tjeneste på grund af de færre muligheder, disse havde for advancementer.

Den 1. maj 1923 blev 2. distrikts kontor flyttet fra Bov til Kollund, hvor korpset havde erhvervet bygningerne til en landbrugsejendom. Den blev indrettet med boliger for distriktsofficeren og vagtmesteren. Sidstnævnte var leder af Kollund afsnit. Gården fik navnet »Gendarmerigården«.

I sommeren 1923 fik korpsets personale et nyt gevær, afkortet model 89, i stedet for det hidtidige gevær, model 1867/46. Selv om korpsets chef havde lutter lovord at sige om det nye gevær, var det så afgjort ikke tilfældet blandt korpsets personale. Vi ønskede pistolbevæbning som den absolut mest hensigtsmæssige til grænsebevogtningstjeneste.

I 1923-24 blev et hold på ti mand af korpsets personale uddannet til at foretage sprængningsopgaver i grænseegnen, bl.a. jernbaneviadukten i Padborg. De pågældende blev sendt til København, hvor de fik deres instruktion på ingeniørkasernen. I 1926 blev yderligere uddannet ni mand i denne opgave. Der var pålagt de pågældende den strengeste tavshedspligt. De måtte således ikke fortælle deres koner, hvad formålet med deres rejse var. Man må sige, at alle var tavse som graven. Til trods for dette viste den ulykkelige tragedie ved jernbaneviadukten i Padborg den 9. april 1940, at tyskerne havde god viden om sprængningsgruppen.

En særlig vagtmesterforening

I 1924 forsøgte en del vagtmestre, der stod uden for personaleorganisationen »G.F.«, at danne deres egen forening. Denne idé fik naturligvis korpschefens fulde godkendelse, idet han opfattede denne sammenslutning som et modtræk mod »Grænsegendarmeriforeningen«, som var ham en torn i øjet.

Vagtmestrenes forening blev stiftet med den meget omtalte vagtmester Th. Feddersen, Frøslev afsnit, som formand. Den fik ikke nogen lang levetid, da den ikke kunne opnå forhandlingsret, idet en sådan kun blev givet til én forening inden for samme etat. Hermed var der kun en udvej tilbage for vagtmestrene, nemlig at melde sig ind i den bestående organisation.

Ekstraordinære afskedigelser

Den 1. april 1927 fik 35 grænsegendarmer deres opsigelse til fratræden tre måneder senere. Det var venstregeringen Madsen-Mygdal, der foretog denne drastiske handling mod alle, der ikke var fyldt 30 år. Selv om afskedigelserne var et led i regeringens sparebestræbelser, forekom det os ret ejendommeligt, at tjenestemænd, der havde været fastansat i seks år, nu pludselig kunne opsiges til afsked uden vederlag af nogen art. Den hidtil så højt priste fastansættelse syntes ikke at betyde ret meget.

For god ordens skyld skal lige anføres, at alle heste inden for korpset, der var normalt fem-seks heste ved hvert distrikt, blev afskaffet, og alle fire distriktsofficerer fik hver stillet en ny tjenestebil til rådighed, og dette til trods for, at afskedigelserne af de 35 gendarmer var en spareforanstaltning. Altså skulle der kun spares nedad men ikke opad.

I 1931 fandt der atter afskedigelser sted inden for korpset, men denne gang var det på en helt anden måde. Syv ældre grænsegendarmer af 1. grad, der var blevet forbigået ved forfremmelse til vagtmester, blev den 31. marts 1931 afskediget med ventepenge og pension.

Man kan ikke andet end sige, at det så afgjort var en begunstiggelse for de pågældende, der alle var i alderen omkring 55 år. Var de ikke blevet afskediget, havde de været henvist til at gå på en post ved grænsen, nat og dag, og med geværet på nakken, indtil de faldt for aldersgrænsen – 65 år.

For en gangs skyld var korpset ikke militært

Sommeren 1938 afholdt Den Danske Skytte- og Gymnastikforening et stort landsstævne på Dybbøl Banke. I aviserne havde det været meddelt, at alle tjenestegørende ved militæret kunne få fornøden frihed til at deltage i stævnet. Når oberstløjtnant Moltke var på inspektion ved grænsen, og man havde afleveret den obligatoriske melding, så sagde Moltke gerne: »Har De ellers noget på hjerte?«, og da jeg en dag traf oberstløjtnanten, så benyttede jeg lejligheden til at fremføre, at jeg var deltager på det sønderjyske gymnastikhold, og samtidigt henviste jeg til meddelelsen i aviserne. Moltke svarede kort og bestemt: »Vi er ikke militær, farvel.«

Hvor må det have pint ham at sige disse ord, for til daglig fik vi jo at vide, både i tide og utide, at vi var et militært korps.

Hæderstegn – nej tak!

Inden for korpset blev der uddelt 8 og 16 års hæderstegn; det var et bronzetegn med rødnistret bånd. I hæren havde det været brugt til at dekorere underofficerer med, men siden 1910 havde det ikke været brugt. Indenfor korpset blev det stadig anvendt, og den ældre del af personalet bar det altid på uniformen.

Da turen kom til det yngre personale, blev tegnet stort set modtaget af de fleste, selv om ingen bar det på uniformen. Oberstløjtnant Moltke foretog normalt selv uddelingen af disse tegn, og det foregik på den måde, at de pågældende blev tilsagt til at møde en bestemt tid hos afsnitsledelsen, og måtte så stå uden for huset mange gange i kulde og dårligt vejr, og vente på at oberstløjtnant Moltke skulle komme. Når oberstløjtnanten kom, var det ikke ualmindeligt, at han begyndte med at uddele »en påtale«, når han fandt en eller anden uregelmæssighed ved den pågældendes påklædning. Den 1. oktober 1927 var det min tur til at få tildelt hæderstegnet for 8 års tjeneste, men forinden havde jeg skriftligt meddelt korpset, at jeg frabad mig at komme i betragtning.

Natpenge og flyttegodtgørelse

Den 1. juli 1931 fik korpsets personale natpenge for tjeneste mellem klokken ti aften og klokken seks morgen. Alle med fast tjeneste, så at sige alle i korpset med undtagelse af vagtmestrene, fik et fast tillæg på 240 kr. årligt. Vagtmestrene derimod fik betaling efter indsendt regning.

Det var ret ejendommeligt, at grænsegendarmeriets personale først så sent fik natpenge. Der var ingen andre etaters tjenestemænd, der havde tilnærmelsesvis så megen nattjeneste og var fuldt effektive. Toldvæsenets tjenestemænd havde i mange år fået natpenge, for at sove på en divan i tjenestelokalet.

Lige så grelt var det med flyttegodtgørelse. Den havde andre etaters tjenestemænd oppebåret i mange år, mens grænsegendarmeriets personale først fik denne godtgørelse fra 1. juli 1931. Før var det sådan, at blev der beordret flytning, hvilket ret ofte forekom i Moltkes tid, så fik den pågældende kun godtgjort de direkte udgifter til transporten, hvorimod andre etaters tjenestemænd fik en procentgodtgørelse for slitage på møblerne.

En væsentlig årsag hertil har naturligvis været, at korpsets chef ikke var lydhør over for denne urimelige forskelsbehandling. Toldvæsenets tjenestemænd havde i mange år oppebåret fuld godtgørelse ved flytninger, men ikke grænsegendarmeriets tjenestemænd, der administrativt hørte under samme departement.

Forfremmelse, en orden og »Silkesnoren«

I efteråret 1931 blev oberstløjtnant Moltke udnævnt til oberst. Den 16. januar 1933 fik han tildelt ordenen Dannebrogskommandør af 2. grad, noget der sikkert har behaget en renlivet aristokrat. Nogle få måneder senere fik Moltke besked på at søge sin afsked. Det fortælles, at den dag han fik brevet fra tolddepartementet, lukkede han sig inde på sit kontor og sad og græd. Nu havde han lige siddet og glædet sig over forfremmelse og orden, og at han endnu nogle år kunne forblive i sit embede, og så fik han det, man populært kalder »Silkesnoren«.

Årsagen til tolddepartementets beslutning skal ses på baggrund af, at grænsegendarmeriet skulle udrustes med rekylgeværer, og dette ville kræve forhandlinger med Grænsegendarmeriforeningen. Det var Moltke ikke den

rette mand til at gennemføre. Derfor blev han droppet af tolddepartementet, som allerede havde den rigtige mand dertil.

Den 31. marts 1934 forlod oberst Moltke korpset, og hermed var en periode i korpsets historie slut. Den vil sent vil blive glemt af dem, der gennemlevede den tid.

Kort tid efter oberst Moltkes afgang som chef for grænsegendarmeriet, gik der en religiøs bevægelse hen over landet, nemlig »Oxford-bevægelsen«. Moltke blev straks grebet af denne, og var taler ved mange møder. En aften var der Oxford-møde på hotellet i Padborg. Vi var nogle gendarmere, der gik til det møde, naturligvis af pure nysgerrighed.

Vi sad samlet i et hjørne af salen og var alle i uniform. Da Moltke kom ind i salen, fik han straks øje på os og kom hen og hilste, idet hver mand fik et håndtryk, og samtidigt sagde han, at det nok ikke kun var for sagens skyld, at vi var mødt op. Hertil svarede en gendarm aldeles prompte: »Nej, den tid er heldigvis forbi, hvor vi måtte danse efter Deres fløjte!« Moltke stod tavs et øjeblik, så svarede han: »Ja, jeg ved godt, at jeg ikke altid har været, som jeg burde være.« Dermed var den audiens forbi.

Den militære straffelov

Den militære straffelov har spillet en så overordentlig og betydelig, men lidt flatterende, rolle indenfor grænsegendarmerikorpset, at den fortjener en nærmere omtale. Det er unægtelig en skamlet for dansk administration, at denne lov kunne bringes i anvendelse helt indtil 1. januar 1927, over for danske tjenestemænd, som grænsegendarmeriets folk jo i virkeligheden var, selv om de bar en militærpræget uniform.

Grænsegendarmeriet var fra dets oprindelse 1. januar 1839 et militært organiseret korps, og af samme grund var det underlagt den for krigsmagten gældende straffelov. I den første tid var det formentlig de såkaldte »Krigsartikler« og senere straffelov for krigsmagten af 7. maj 1881, der blev bragt i anvendelse indenfor korpset. Nu må man i denne forbindelse erindre, at grænsegendarmeriet først blev et selvstændigt korps i 1851, og indtil da var korpsets mandskab afgivet fra forskellige militære afdelinger og henhørte stadigvæk til disse. Der er dog ingen tvivl om, at retsplejen indenfor korpset i årenes løb er undergået en vis moderation, alt afhængigt af den pågældende korpsschefs mere eller mindre menneskelige indstilling og forståelse.

Under oberst Marchers tid som chef for korpset (1863-1900) blev mands-
tugten i korpset dyrket i renkultur, og da er de militære straffebestemmelser
naturligvis blevet anvendt i fuldt mål. En ældre sergent i korpset har således
fortalt følgende episode fra den tid: En dag fik han besøg af oberst Marcher
i sit hjem, og ved samme lejlighed ville obersten se sergentens uniformer,
der var anbragt i et klædeskab. Da obersten beskuede de pænt ophængte
uniformer og de nedenunder stående blankpudsede støvler, opdagede han,
at der ved siden af de blankpudsede støvler stod et par lige så blankpudsede
damesko tilhørende sergentens kone. Med et »grynt« og en bemærkning
om, at disse sko ikke hørte hjemme i sergentens uniformsskab, sparkede
obersten ret ublidt dameskoene ud på stuegulvet. Tjenstligt for sig og privat
for sig – uanset familieskab i øvrigt.

I oberst Rømelings tid som chef for korpset (1900-1919) er den militære
straffelov kun meget sjældent blevet anvendt. Ganske anderledes blev det i
oberstløjtnant Moltkes tid (1919-1934), idet han straks fra sin tiltræden som
korpsets chef anlagde den hårde linie, og den periode i korpsets historie er
da også, og med rette, blevet kendt som »kadaverdisciplinens« periode. Det
fortælles om oberstløjtnant Moltke, at han yndede at rode i korpsets gamle
arkiver og da særligt i dem fra oberst Marchers tid, som han fandt særdeles
anvendelige så mange år efter. Straks ved sin tiltræden udstedte han utallige
forbud og indskærpelser af det rent utrolige, ligesom den militære straffe-
lov blev taget i anvendelse efter alle kunstens regler. Ved en gennemgang af
korpsbefalingerne fra 1920 ser man det ganske klart, som f.eks.:

Korpsbefaling nr. Punkt 1. Nedennævnte vil være at straffe således:
a)-b)-c) osv. Omtrent det halve alfabet var taget i brug.

Hvad straffede man for og hvorledes? Sådan her:

1. At møde for sent til tjeneste (kun enkelte minutter) straffedes i alminde-
lighed med en advarsel.
2. At møde ubarberet eller med upudsede støvler til tjeneste blev takseret
til en streng irettesættelse.
3. At have fjernet sig fra sin post uden gyldig grund (man skulle altid være at
træffe på den anviste vej eller sti, at man angav, at man havde hørt noget
pusle i buske i nærheden af grænsen, som man ville undersøge, blev ikke
taget for gode varer, medmindre at man medbragte en grænseoverløber)
straffedes i første omgang med en streng irettesættelse og i gentagelses-
tilfælde med vagtarrest i indtil fire dage.

4. For under befalet tjeneste at have sat sig ned og udvist den alvorligste og i højeste grad manglende påpasselighed, så var straffen fire til fem dages ensom arrest.

Fængselsstraffene blev afsonet i nærmeste militære arrest. For Kongeågrænsens vedkommende var det i Fredericia, og for den nye grænses vedkommende var det i Sønderborg. For ukorrekt og i høj grad uagtsom behandling af det udleverede gevær måtte den pågældende gendarm selv betale omkostningerne ved geværets istandsættelse, og samtidigt udtalte korpset sin alvorligste misbilligelse af den pågældende gendarms skødesløshed.

Der var også andre måder at straffe på. Således havde distriktsofficeren i Bov i begyndelsen af tyverne, løjtnant A. Malling-Jacobsen, sine egne metoder. Han var ansat i korpset den 1. februar 1920, under den anden større udvidelse af korpset. Han var løjtnant af reserven ved rytteriet, og før sin ansættelse i korpset var han stationeret i Vamdrup med et mindre antal dragoner, der deltog i patruljeringen ved grænsen.

Malling-Jacobsen var ikke, hvad man i almindelighed forstår ved en omgængelig natur. Han var dyrker af »mandstugt« i renkultur, og hans midler hertil var mangfoldige. Naturligvis rendte han da også panden imod muren både for oven og for neden, som de fleste mennesker med temperament gør det på et eller andet tidspunkt. Han var i høj grad en »self made man«, der ønskede at ordne sagerne selv, fremfor at indberette til korpset herom. Fandt han anledning til påtale, kunne en sådan forme sig som et åndeligt uvejr og med omtrent samme virkning på mere sarte sjæle som basunblæserne foran Jerikos mure.

Kun den, der ledsagede ham på hans inspektionsture, havde en fornemmelse af, hvor dybt det hele egentlig stak, når han efter en oratorisk udgydelse kunne sige: »Det er da også fandens, at jeg ikke kan lade være«. Men retfærdigvis skal også medgives, at Malling-Jacobsen aldrig bar nag til nogen, endsige forfulgte nogen, selv ikke efter en større kontrovers med de hærdede og hårdhuede blandt korpsets personale.

Malling-Jacobsens arbitrære straffemetoder var som regel enten en ordentlig »vals« eller ekstrature på fridage. I de første år i tyverne var det en almindelig regel, at en gendarm, der var blevet indberettet, fik ordre til at stille næste dags morgen klokken ni hos løjtnanten i Bov. Denne morgenparade foregik således, at de pågældende »med mødepligt« stillede op ude på gaden foran løjtnantens kontor, uanset hvordan vejret var (der var intet ven-

Fig. 26. I årene 1920 til 1964 gjorde kaptajn Aage Malling-Jacobsen (1893-1972) tjeneste som distriktsofficer. Her ses han iført gendarmeriets lyseblå våbenfrakke med skulderdistinktioner og karmoisinrøde passepoiler og krave. De tre smalle sølvlidser rundt om felthuen viser ligeledes hans militære rang. Jens Bruhns arkiv.

teværelse). Når det så passede løjtnanten, kom han ud. Han begyndte ved den ene ende af geledet og forelagde hver enkelt, hvad han var indberettet for, og holdt derefter en tordentale, og så blev straffene meddelt, og det var som regel en eller flere ekstrature på grænsen på fridage.

I 9. afsnit havde vi i alt otte poster. Post 1 var ved overgangsstedet Oksevejen og post 8 ved Frøslev Mose, en strækning på otte til ti kilometer. En ekstratur lød altid på patrulje gennem hele postkæden, og i den tjenstedagbog, som hver mand havde, skulle man så indføre navn og klokkeslæt på alle de poster, man havde passeret på turen, og denne patrulje skulle naturligvis foretages til fods. En varm sommerdag kunne den pågældende i sin tykke uniform med høj krave og geværet over skulderen blive godt opvarmet. Beboerne i Bov kunne naturligvis ikke undgå at lægge mærke til »forestillingen«, der næsten fandt sted dagligt. Det blev efterhånden en folkefornøjelse i Bov at overvære »skuespillet«.

Men løjtnanten havde også andre måder at straffe på. Således passerede en ung gendarm en dag forbi løjtnantens kontorvindue i en lidt bedugget tilstand. Han blev kaldt indenfor på kontoret og placeret stående op ad en nærmest rødglødende kakkelovn. Da kuren havde varet et stykke tid, og den indtagne spiritus var dampet ud af gendarmen på forskellig måde, fik han påbud om at gå hjem til sit kvarter.

Det kan ikke være vanskeligt at forestille sig, hvad vor tids mange psykologer ville mene om en sådan opdragelse af mennesker. Psykologi var imidlertid noget, man i hine tider bogstaveligt talt lagde krop til fra den tidligste barndom, og i øvrigt lærte man af livet omkring en, og livet har til alle tider været den bedste lærermester. For gendarmerne skabte denne arbitrære straffemetode ingen komplekser af nogen art, for de var som sagt ikke nybegyndere i livets skole. Gennem to års militærtjeneste under sikringsstyrkens indkaldelse var de blevet fuldt fortrolige med løjtnantens metoder.

I 9. afsnit (tidligere 7. underofficerskreds) havde vi en næstkommanderende, oversergent Th. Feddersen, der med »brask og bram« gik ind for den hårde linie, idet han dermed øjnede en stor chance for et avancement til stabssergent og afsnitsleder. Feddersens fortid var langt fra pletfrit ifølge de ældre i korpset, som kendte ham fra før. Dog glemmes den slags gerne ret hurtigt, når man kommer til magt og værdighed. Hans indstilling var nu at indberette om enhver tænkelig forseelse, selv om det kun var en ren bagatel, og 9. afsnit blev derfor efterhånden et berygtet afsnit ved grænsen.

At oversergentens indstilling overfor personalet behagede korpsets chef, fik man ret hurtigt et tydeligt bevis på, idet hver nyudnævnt vagtmester (den

ny benævnelse for stabs- og oversergenter) blev sendt et par måneder på uddannelseskursus til 9. afsnit. Det var dog heldigvis langt fra alle, der gik ind for Feddersens tarvelige metoder. Med hensyn til måden at inspicere på, da var forholdet normalt dette, at den pågældende, der foretog en inspektion f.eks. om natten, kun kom en gang samme nat, men oversergent Feddersen kom som regel flere gange, og dette kunne gentage sig mange nætter i træk. Hans hensigt dermed var at kunne »snuppe« et par gendarm, når disse efter oversergentens første inspektionstur regnede med, »at luften var ren«, som det hed blandt posterne, og tillod sig at få en lille passiar ved enden af deres poststrækning. Oversergentens populære øgenavn blandt gendarmene blev da også hurtigt »Snup«.

Hvad var det så for tjenstlige forseelser, det drejede sig om?

Efter at oberstløjtnant Moltke havde overtaget ledelsen af korpset, blev kædesystemet indført. Dvs., at vi alle havde en bestemt vej eller sti, hvor vi skulle være at træffe, og mellem posterne var der et lille stykke såkaldt »ingenmandsland, en lille strækning på ca. 50 meter, der ikke måtte overskrides.

De mest almindelige forseelser var:

1. At to gendarm tillod sig at få en passiar for enden af deres poster, begge blev tiltalt, selv om den ene stod på sin egen post.
2. At inspektionen var cyklet igennem poststrækningen uden at træffe gendarmen. Så havde man, som det ret hårdt og brutalt blev udtalt, forladt sin post. At man angav, at man havde undersøgt et eller andet, som man havde hørt pusle ved grænsen, eller at man var trådt af på naturens vegne og havde sat sig bag et hegn eller en busk, hvor der var lidt læ, blev kun undtagelsesvist taget for »gode varer«.
3. At man mødte for sent på afløsningsstedet (hver post havde et bestemt afløsningssted), selv om det kun drejede sig om enkelte minutter.

Så utroligt det end lyder, så blev der ikke taget særligt strengt på, at en gendarm sov over sig. Reglen var den, når en post ikke blev afløst til tiden, så skulle en nabopost underrettes derom, og posten tog derefter hen for at kalde på afløseren. I almindelighed skete der ikke mere i denne sag, men kom inspektionen til stede, før afløseren kom på post, blev der som regel sagt til ham, at han måtte passe på, at det ikke gentog sig.

Afslutningen på den militære straffelovs anvendelse inden for græsegendarmeriet skete den 1. januar 1927, og anledningen var en retssag mod

to gendarmen i 1. distrikt (Sønderborg). I det ene tilfælde var det et våben-
eftersyn, der blev foretaget af distriktsofficeren, en ung løjtnant. Indenfor
korpset afholdtes et årligt våbeneftersyn, som blev foretaget af en militær
bøsse-mager. Distriktsofficeren påstod, at der var rust i geværet, hvilket gen-
darmen bestred. I det andet tilfælde drejede det sig om, at distriktsofficeren
forlangte en demonstration af geværets anvendelighed til bl.a. eksercits.

I begge tilfælde lød anklagen på lydighedsnægtelse, og korpset idømte
de to gendarmen henholdsvis to dage og otte dage ensom arrest. De to gen-
darmen ønskede imidlertid denne afgørelse prøvet ved en civil ret. Sagen
blev derefter behandlet ved Nybøl herreds ret i Gråsten, hvor korpsets straf-
udmåling blev stadfæstet. Efter samråd med landsretssagfører Faber, Grå-
sten, blev dommen appelleret til Landsretten, og sagens endelige afgørelse
så ifølge korpsets befaling af 13/9 1926 således ud:

»Nedennævnte er ved Sønder Landsret i medfør af straffelov for krigs-
magten af 7. maj 1881 § 112, stk. 1. straffet således:

1. Grænsegendarm N.N. for gentagne gange at have overtrådt en given
befaling under et våbeneftersyn, den 11. juni d.å. med ensom arrest i to
dage.
2. Grænsegendarm N.N. for, den 13. maj d.å. at have undladt at efterkomme
en ham given ordre med ensom arrest i ti dage.

Endvidere tilpligtes de pågældende at betale alle af sagernes behandling fly-
dende omkostninger.«

Efter sagens afslutning meddelte forsvareren, landsretssagfører Faber, at
de to gendarmen var blevet dømt efter en meget gammel bestemmelse, der
for længst burde have været slettet. Domsgrundlaget var således at finde i
en gammel ordrebog af 11. august 1886, udstedt af oberst Marcher, og hvori
det hedder:

»På given foranledning må commandoen påbyde vigilance-underoffice-
rerne, når de på deres inspektionsture træffer gendarmen i kvartererne,
da at foretage et nøjagtigt eftersyn af samtlige udrustningsgenstande, stati-
onsbøger m.m. og fremdeles at undervise og examinere gendarmen, især
de yngre, i deres pligter, således som de i instruktionen ere foreskrevne og
overhovedet alt, hvad en gendarm skal vide, som f.eks. korpsets sammen-
sætning, deres foresattes navne m.m. samt hvor det er nødvendigt, at lade
gendarmen foretage enkelte geværgreb og øvelser i militær anstand.«

Tilstedeværelsen af en sådan ordre fra 1886 havde gendarmen af 1920

naturligvis intet kendskab til, men dette forhindrede dog ikke, at en ung gendarm, der havde været korporal i rytteriet, så sent som i 1919 blev undervist af en lidt ældre kollega i, hvorledes man hilste på sin stabssergent med et fodfolksgevær model 1889. Stabssergenten selv var tilskuer.

De to ovennævnte retssager blev af Grænsegendarmeriforeningen forelagt daværende finansminister Bramsnæs, der foretog det videre fornødne, og den 20. november 1926 udsendtes følgende til grænsegendarmeriet:

»Ved kgl. Resolution af 13. d.m. er der fra 1. januar 1927 at regne sket følgende ændringer i den nugældende organisationsplan – stadfæstet ved kgl. Resolution af 23. februar 1924, §§ 3 og 7 blev ændret.

Korpset er herefter under almindelige forhold undergivet de i lov nr. 489 af 12. september 1919 om statens tjenestemænd givne almindelige bestemmelser om disciplinær forfølgelse og straf samt appel til domstolene.«

Hermed var der sat punktum for den militære straffelovs anvendelse i grænsegendarmeriet. Affæren fra Sønderborg fik imidlertid et efterspil, idet den pågældende distriktsofficer kort efter blev afskediget. For grænsegendarmerikorpset, og i særdeleshed for chefen, var denne affære lidet flatte- rende. Gennem aviserne blev sagen kendt over hele landet, og mange har sikkert sagt: Er det virkelig muligt, at der i 1926 råder sådanne tilstande inden for et dansk tjenestemandskorps? Alt dette, i forbindelse med finansministerens ophævelse af den militære straffelov for grænsegendarmeriet, har været en bitter pille at sluge for korpsschefen, adelsmanden greve Moltke. Man ser hermed ganske tydeligt, at Moltke var født mindst 100 år for sent, og at han stadig levede i en fjern fortid.

For en ordens skyld skal det tilføjes, at mens mandstugten blev dyrket i fulde mål i både 1. og 2. distrikt, hvor distriktsofficererne var to unge løjtnanter, så hørte man aldrig om straffe i 3. distrikt, Tønder. Her var korpsets næstkommanderende, kaptajn Koefoed, distriktsofficer. Det kan forklares med, at kaptajn Koefoed, der var fem år ældre end oberstløjtnant Moltke, havde været næstkommanderende i korpset i 13 år i oberstløjtnant Rømelings tid. Han gik af al magt imod Moltkes hårde kurs, og da Koefoed var ældre i korpsets tjeneste tilligemed, at han også var ældre end Moltke, har det sikkert været den egentlige årsag til, at han fik et vist selvstyre i sit distrikt. Var der uregelmæssigheder i 3. distrikt, ordnede Koefoed sagen på stedet, og han var kendt for at kunne give en mand en ordentlig skylle, og dermed var sagen så afsluttet.

Efter afskaffelsen af den militære straffelov var det nu Departementet for Told- og Forbrugsafgifter, der ikendte straffene, som nu i al almindelighed

Fig. 27. Kaptajn Malthe Waldemar Koefoed (1863-1951) næstkommanderende ved Grænsesegendarmeriet 1905-1933. Jens Bruhns arkiv.

var bøder. Under den militære straffelovs periode hed det f.eks. således i korpsbefalingen:

Punkt 3. Nedennævnte straffes således:

1. Grænseovergendarm af 1. grad N.N. for den 26/9 1925 at have forladt sin post samt for bevidst urigtig føring af den ham udleverede tjenestedagbog med ensom arrest i fire dage.
2. Grænsegendarm N.N. for bevidst urigtig føring af den ham udleverede tjenestedagbog med ensom arrest i to dage.

De pågældende advares derhos på det alvorligste mod oftere at udvise forømmelighed i tjenstlig henseende.

Efter den militære straffelovs afskaffelse blev eventuelle straffe anført i korpsbefalingen således:

Punkt 2. Ved skrivelse af 30. f.m.nr. 2480 har Departementet for Told- og Forbrugsafgifter med henhold til § 19 i Tjenestemandsløven af 27. juni 1927 ikendt grænseovergendarm af 2. grad N.N. en bøde på fem kroner for den 21/4 d.å. at være mødt ti minutter for sent til tjeneste. Beløbet vil være at indeholde i overgendarmens lønning pr. 1. n.m.

Forhenværende afdelingschef A.C. Johnsen i Departementet for Told- og Forbrugsafgifter, hvorunder grænsegendarmeriet administrativt sorterede, har i 1946 nedfældet sine erindringer i en bog med titlen »I Statens Tjeneste«. Her har han i et afsnit om grænsegendarmeriet givet en skildring af grænsegendarmeriets chef, grev Aage Moltke. Da det meget ofte vil være tilfældet, at der vil være stor forskel på den samme sag, om den ses fra oven eller fra neden, har jeg derfor fundet det rigtigst at medtage A.C. Johnsens skildring af oberstløjtnant Moltkes ledelse af grænsegendarmeriet.

A.C. Johnsen skriver således:

»Grev Aage Moltke var fra 1919 chef for grænsegendarmeriet, først med grad af oberstløjtnant, senere som oberst. Over for korpsets personale var Moltke, ligesom i sin tid da han var chef for kornetskolen på Kronborg, hård. Han stillede store krav til den enkelte, og veg ikke tilbage for at eksekvere straffe, der ikke altid stod i rimeligt forhold til forseelsernes art. På det tidspunkt gjaldt endnu den militære straffelov i hele dens strengthed for gendarmeriet. Ifølge lovens bestemmelser kunne Moltke arbitrært sætte disse tje-

nestemænd i fængsel, og han benyttede sig heraf. Delinkventerne afsonede straffen i Sønderborg Arresthus, og Moltke følte sig tilfreds.

For at gøre en ende herpå fandt vi ingen anden udvej end fuldstændigt at afskaffe de militære strafferegler for grænsegendarmeriets vedkommende. Moltkes hårdhed over for tjenestemændene skulle ikke synes vel forenelig med den ubeslutsomhed, han i øvrigt udviste i det administrative.

Jeg har bragt i erfaring, at han allerede som chef for kornetskolen var kendt for ikke at kunne træffe afgørelser. Han telefonerede jævnligt fra Helsingør til sin nærmeste overordnede i København for at søge råd og bistand, hvad man naturligvis ikke glædede sig over, da mange beslutninger kun kunne tages af den, der var chef for skolen, og ikke af et kontor i hovedstaden. Noget tilsvarende gjaldt Moltkes administration som chef for grænsegendarmeriet. Her foregik det pr. brev. Jeg modtog i årenes løb en lang række underhåndsbreve, fyldt med ubeslutsomhed, og de er samlet i fire svære pakker. Antagelig har jeg måttet skrive ligeså mange svar på Moltkes endeløse række af forespørgsler. Det var fredelige tider dengang, og det var for så vidt muligt at administrere grænsekorpsets daglige liv fra den røde bygning. Jeg var dog ikke særlig tilfreds hermed, da mit øvrige arbejde gav mig nok at gøre, men der var ingen vej udenom. Moltke kunne ikke stå på sine egne lange ben. Alligevel gik samarbejdet med ham godt. Grev Moltke var en pligtopfyldende og loyal underordnet, der samvittighedsfuldt accepterede de direktiver, han bad om og fik. Vel har han voldt mig besvær, og jeg ham (en og anden gang prøvede han at kværulere over juristernes overherredømme over militæret), men aldrig har han søgt at narre mig. Hans ord var en adelsmands og til at lide på.

Efter sin afgang i 1934 blev Moltke grebet af Oxfordbevægelsen og så med skepsis tilbage på sit forhold til det ham forhen underlagte personale. Jeg har været en djævel, sagde han og mente dermed, at nu var det stadium lykkeligt overstået.«

Militær – Told – Politi

Korpsets tredelte opgave var et levn fra fordums tider, som igennem mange år har været et helt forfælt princip. Selv om mange har kunnet indse dette, er der aldrig nogen, der har villet gøre noget ved denne sag. En meget væsentlig grund har naturligvis været, at korpset var underlagt hæren, som hele tiden har været interesseret i at have en afdeling stående ved grænsen.

At korpsets opgaver så langt fra var forenelige med den militære struktur, korpset havde, var der ingen hverken blandt politikerne eller i toldadministrationen, der bekymrede sig om.

Fra gendarmernes side er der gang på gang gennem fagbladet »Grænselværnet« fremdraget utallige eksempler på dette uheldige forhold, men administrationen har aldrig været lydhør over for disse røster. Og det til trods for, at denne tredeling har foranlediget en masse overflødig skrivi og i høj grad vanskeliggjort og fordyret administrationen mellem de pågældende institutioner.

Den første gang i min tid i korpset, der lød en kritisk røst mod korpsets tredelte opgaver, var, da statspolitichef Vald. H. Mensen efter en tjenesterejse ved grænsen i 1929 udtalte sig til dagbladet »Berlingske Tidende«. Politichefen sagde:

»Denne tredelte kontrol ved grænsen, politi, toldvæsen og grænsegendarmeni, er helt forfejlet i sit princip, og skulle der være nogen mening med tingene, så burde gendarmene være underlagt politiet som betjente.«

Mens tjenesten ved Kongeå-grænsen under 1. verdenskrig så at sige udelukkende var af toldmæssig karakter og forhindre smugleri, så har korpsets opgave ved den nye grænse udelukkende været af politimæssig karakter. Nemlig at anholde grænseoverløbere og efterlyste personer, idet smugleri over den såkaldte »grønne grænse« praktisk talt aldrig er forekommet. De forholdsvis få smugleriforsøg, der skete i 20'erne og 30'erne, er altid sket ved toldvejene, dels i personbiler og dels i lastbiler. Ved toldvejene, hvor gendarmene forrettede tjeneste sammen med personale fra toldvæsenet, har denne tjeneste udelukkende været af toldmæssig karakter. Ved de sekundære veje (de små veje over grænsen) har gendarmene alene varetaget både paskontrol og toldeftersyn.

I øvrigt har det i hele min tjenestetid i korpset været således, at de gendarmere, der gjorde tjeneste sammen med toldvæsenets personale ved de store toldveje: Kruså, Oksevejen og Sæd samt på jernbanestationerne i Padborg og Tønder og ved havnene i Gråsten, Egersund og Sønderborg, i tjenstlig henseende var underlagt den stedlige toldforvalter. Men til trods for dette blev vi alligevel udsat for inspektion adskillige gange om dagen af vore egne overordnede, og stod man midt i et eftersyn af en indpasserende bil, blev det taget meget unødigt op, hvis man ikke straks afbrød eftersynet og gik hen og hilste på den inspicerende.

Angående anholdelse af grænseoverløbere o.lign., da skulle disse personer afleveres til nærmeste politistation af den gendarm, der foretog anhol-

delsen. Han måtte vandre til fods, undertiden ti kilometer eller mere, med den anholdte. Var anholdelsen sket lige før gendarmens tjenestetur på fire timer var ved at være endt, kunne han få en lang tjenestetid derved og uden nogen godtgørelse herfor. Køretøjer til transport af anholdte fandtes ikke i grænsegendarmeriet; det var kun distriktsofficeren, der havde en tjenestebil til sin egen behagelighed.

Vort forhold til militæret mærkede vi i almindelighed ikke noget til ud over, at dette tilknytningsforhold var den egentlige årsag til, at vi havde hilsepligt over for militære officerer, når disse færdedes ved grænsen, og at vi var geværbevæbnet til trods for, at vi gang på gang krævede en bevæbning, der svarede til vores opgave ved grænsen. Vore tyske kolleger på den anden side af grænsen var således helt fra 1920 bevæbnet med pistol. Administrativt var grænsegendarmeriet underlagt finansministeriets Departement for Told- og Forbrugsafgifter, men dette departement var igennem mange år alt for valent og uinteresseret i at imødekomme vore ønsker om pistolbevæbning.

I midten af 30'erne var jeg en dag inviteret til Gråsten hos chefen, oberst Paludan-Müller, og jeg blev afhentet i bil af obersten selv. Årsagen var, at idrætsmærke-bestyrelsens formand, generalmajor Castenschiold, gerne ville hilse på mig, fordi der blev taget så mange idrætsmærker inden for grænsegendarmeriet, og at jeg stod som leder af dette idrætsarbejde. Ved samme lejlighed overrakte Castenschiold mig et stort norsk bogværk på fire tykke bind – Idrætsbogen – med dedikation:

»Til hr. overgendarm Jacob Jensen med tak for fortræffeligt og uegennyttigt arbejde for idrætsmærket.«

Sign. H. Castenschiold.

Vi sad i stuen hos chefen, som vi altid kaldte Paludan-Müller, og fik en kop kaffe, og så faldt talen bl.a. på grænsegendarmeriet, og Castenschiold fremkom da med denne udtalelse, at han fandt korpsets opgave helt besynderlig, og hermed hentydede han til den tredelte opgave, idet han gik ud fra, at enten var man det ene eller det andet. Han sluttede med at spørge Paludan-Müller, hvad han betragtede sig som i denne situation. Paludan-Müller svarede friskt og kvikt som altid: »Jeg blander mig aldeles ikke i de tjenstlige opgaver, men betragter min egen opgave som personalechef.«

Den indstilling Paludan-Müller havde med hensyn til korpsets opgaver, var så afgjort den helt rigtige, når korpset ikke havde nogen autoritet i de tjenstlige sager, idet disse skulle afgøres enten af toldvæsenet eller af po-

Fig. 28. Det tyske toldsted ved Kobbermølle/Kupfermühle syd for Kruså. Postkort ca. 1922. Bov Lokalarkiv. B3497.

Fig. 29. Rejsegodskontrol ved det tyske toldsted ved Kobbermølle/Kupfermühle syd for Kruså. Fotografiet er optaget oppe fra det tyske toldsted. De to busser »Aabenraa – Flensburg« og »Haderslev – Aabenraa – Flensburg« er på vej fra Flensborg mod det danske toldsted i Kruså. Fotografi ca. 1920. Told- og Skattemuseet. TOP20130408101.

Fig. 30. På facaden af grænsekiosken står skrevet »Bier, Brause-Limonaden, Tabakwaren, Confitüren, Südfrüchte«. Muligvis den første grænsebutik syd for den dansk-tyske grænse ved Kobbermølle/Kupfermühle, som ægteparret Anna og Ewald Poetzsch åbnede i 1921. I baggrunden en Flensburger Stadt-Omnibus. Senere, da grænseovergangen blev flyttet og en ny tidssvarende toldbygning opført og indviet den 9. juni 1956, blev en i mellemtiden fornyet Poetzsch grænsekiosk flyttet på nogle runde bjælker og med to traktorer trukket hen på en ny plads. I takt med udviklingen fortsatte Poetzsch-familien med at forny og udvide deres forretning. Efter at Danmark var blevet medlem af EF 1. januar 1973 åbnede købmand Antoni Andresen sin første Calle-butik ved Aventoft, mens den næste fulgte i 1979 ved Kobbermølle og flere fulgte. I 2010 solgtes Calle-kæden til Fleggaard-koncernen, som i forvejen drev flere butikker langs den dansk-tyske grænse, især i Flensborg-området. I 2016 overtog Calle-kæden Poetzsch i Kruså, som så blev til en Calle butik. Postkort fra begyndelsen af 1920'erne. Bov Lokalarkiv. B2401.

litiet, så det var så afgjort det bedste, at korpset ikke blandede sig i disse forhold. Men således var det ikke i korpset, før Paludan-Müller blev chef.

I 2. distrikt, Kollund, var Malling-Jacobsen distriktsofficer, og han yndede at udgive ordrer og instrukser i massevis om både det ene og det andet. Der blev således udsendt en formularbog med anvisning om, hvorledes de skriftlige udfærdigelser skulle affattes, som f.eks. ansøgninger om forskellige ting, en toldrapport og en politirapport, og det hele var anført med mål i cm. Den der ikke ganske nøje udfærdigede sine skriftlige sager efter formularen, fik det hele tilbage igen, godt overstreget med rødt blæk. Til understregning af, hvor uheldigt det kunne virke, når korpset blandede sig for meget i gendarmernes tjenstlige forhold, som dog sorterede enten under toldvæsenet eller politiet, skal jeg anføre nogle eksempler.

Gendarmen blev indkaldt til møde i retten i Gråsten

En dag midt i 1920'erne skete det, at en af mine afsnitskolleger anholdt en grænseoverløber. Gendarmen udfærdigede sin anholdelsesrapport efter formularen og afleverede den anholdte og rapporten til politiet. Grænseoverløberen blev fremstillet i retten i Gråsten, men her nægtede han at godkende rapportens indhold, og dette førte naturligvis til, at gendarmen blev indkaldt til møde i retten. Her måtte han naturligvis vedgå, at omstændighederne ved anholdelsen var helt anderledes end som anført i rapporten, men tilføjede, at han havde fulgt ordren i henhold til korpsets formular. Dette gav dommeren anledning til at udtale: »Ja, den militære disciplin i korpset er i orden, men så er det hele også sagt.«

Da vognmanden fra Bov skulle skydes

Omkring 1930 havde en vognmand i Bov startet en transportrute til Hamborg med en 2T-Ford lastvogn. Han kørte klokken otte om morgenen fra Padborg, idet han ikke kunne passere grænsen før af hensyn til toldekspeditionen, og normalt kom han tilbage samme dags aften. Nu var reglerne for grænsepassage således, at politiets paskontrol ved Oksevejen lukkede klokken 22. Men gendarmerne, der havde tjeneste ved overgangsstedet hele natten, var bemyndiget til at lade folk passere efter klokken 22, når disse i forvejen var anmeldt. Reglen for passage om natten var, ifølge korpsets instruktion, i korte træk den, at personer der boede syd for grænsen, kunne passere ud af landet, når de ved indrejsen havde anmeldt dette til den tjenstgørende gendarm og af ham indført i en kontrolbog. Personer fra den danske side kunne passere klokken 22, når de havde en tilladelse fra vagtmesteren i vort afsnit. Var tilladelsen til passage ikke i orden, skulle de pågældende afvises.

Vognmanden var en aften forsinket. Ruten til Hamborg var lang, og bilerne kørte ikke så stærkt dengang, og vejene i Tyskland var meget dårlige. Vognmanden havde ingen tilladelse til passage, men han insisterede på, at han ville hjem og i seng, for han havde haft en lang og anstrengende dag. »Her er mit pas«, sagde han til gendarmen, »det kan du beholde til jeg kommer i morgen efter min lastbil«, som han lod blive stående ved grænsen. Gendarmen var naturligvis ked af at skulle afvise en kendt mand under de foreliggende omstændigheder, og han lod manden gå hjem.

Næste dags morgen ved trafikmeldingen til vagtmesteren kom det så

frem, at vognmanden var indpasseret uden den officielle tilladelse fra vagtmesteren. Denne videregav meldingen til distriktsofficeren. Samme dags formiddag blev vi tre gendarmen, der var tjenestegørende på Oksevejen, tilsagt til at give møde, og vagtmesteren var også tilsagt. Distriktsofficeren kom i sin bil, og han omtalte tilfældet fra om natten som helt horribelt og sluttede med at sige: »De har fået udleveret et gevær, og det er fordi, De skal bruge det, når folk ikke vil parere Deres ordre.«

Hele optrinet foregik på vejen uden for kontrolbygningen og tilfældigvis lige foran vinduet ind til politiets paskontrol. Politibetjenten, der sad indenfor, kunne høre hvert ord, der blev sagt, og da han var en svoger til vognmanden, sørgede han for, at der aldeles omgående blev sendt en rapport direkte til Justitsministeriet, og derfra kom sagen tilbage til korpset, og Justitsministeriets skrivelse har ganske afgjort ikke været smigrende for oberstløjtnant Moltke.

Nogle få dage efter blev vi tre gendarmen fra Oksevejen tilsagt til at give møde på vort afsnitkontor, hvor Moltke var sammen med distriktsofficeren og vagtmesteren. Vi blev afhørt hver især om distriktsofficerens udtalelse, som vi alle tre kunne bekræfte ordret. Vagtmesteren, der også havde været tilstede den dag på Oksevejen, kunne derimod intet huske. Efter oberstløjtnant Moltkes ansigtsudtryk at dømme kunne man tydeligt se, at denne sag irriterede ham meget. Efter endt afhøring fik vi lov at gå, og vi hørte aldrig mere fra korpsets side om denne sag. Men der skete noget helt andet, idet Moltke skrev til politimesteren i Gråsten, at politiet for fremtiden selv måtte overtage paskontrollen om natten på Oksevejen, da gendarmene ikke havde den fornødne respekt til at kunne varetage denne tjeneste.

Nogle få dage efter mødte der så en politibetjent på Oksevejen klokken 22, og han medbragte bl.a. et par uldne tæpper, og det første han foretog var at overlade paskontrolstemplerne til den tjenestegørende gendarm med en bemærkning om, at nu ville han ikke forstyrres i nattens løb. Efter et par måneders forløb fik vi en tjenstlig skrivelse med besked om, at vi atter skulle overtage paskontrollen om natten, og at vi kunne udføre denne på samme gode konduitemæssige måde som politiet. Så var det slut med korpsets indblanding i denne tjenstlige opgave og ikke mere noget med kontrolbøger og trafikmelding til korpset.

Krisebestemmelserne under Danmarks besættelse

Hvor grænsegendarmeriets og toldvæsenets personale havde tjeneste sammen, som f.eks. på de større toldveje, havde gendarmen tjeneste ude på vejen foran toldstedet. Fandt han en flaske spiritus eller andet toldpligtigt skjult i en bil, så afgav han en rapport til toldvæsenet sammen med de konfiskerede varer. Samtidigt skulle han så afgive en ligelydende rapport til grænsegendarmeriet, og disse rapporter skulle skrives i hånden. Det varede mange år, inden det blev tilladt at bruge skrivemaskine. Tolderen, der havde sin tjeneste indenfor på toldstedet, skrev ligeledes en rapport på de toldpligtige varer, han fandt skjult i de rejsendes bagage eller skjult på kroppen, men han kunne nøjes med at skrive en rapport.

Mens trafikken over grænsen under Danmarks besættelse var meget begrænset, idet tyskerne havde skærpet betingelserne for passage, så skete det i årene 1943-44, at en masse mennesker fra så at sige hele Sønderjylland, naturligvis mest tysksindede, tog på arbejde syd for grænsen.

Tyskland havde på denne tid hårdt brug for arbejdskraft på alle områder, og rent økonomisk var det også en fordel for disse mennesker at arbejde i Tyskland, idet den tyske valuta, der før krigen havde en værdi af 88 øre for en tysk mark, nu var blevet opskrevet til den dobbelte værdi, ca. 1,80 kr. for en mark. Disse tysklandsarbejdere blev befordret til deres arbejdsplads i generatordrevne lastbiler, hvor der på ladet af bilen var bygget en lukket trækasse med bænke. Hver lastbil kunne således befordre 25-30 mand. Udrejsen over grænsen foregik normalt mellem klokken seks og syv om morgenen, og i alt passerede vel mellem 400 og 500 personer gennem kontrollen. Disse arbejdere måtte kun modtage deres egen forplejning for den pågældende dag, men alligevel forsøgte mange at tage fødevarer af alle slags med over grænsen. Under besættelsen var der udførselsforbud på praktisk talt alle fødevarer.

Vi var fire gendarmere til tjeneste i den tid udrejsen foregik, og dette til trods var det en umulig opgave for os at kontrollere alle disse mennesker, men vi gjorde, hvad vi kunne for at dæmme op mod smugleriet.

En morgen havde jeg fået til opgave at skrive rapporterne, og disse var meget nemme at udfylde, idet toldvæsenet havde ladet fremstille rapportblokke, hvor det meste af teksten var påtrykt, og da navnlig henvisningerne til alle de mange kriselove og ministerielle bestemmelser, som det drejede sig om. Rapporterne, der var forsynet med gennemslagspapir, blev udstedt i to eksemplarer, hvorefter den pågældende person sammen med det ene

eksemplar blev afleveret til politiet, da alle disse sager var politisager, der blev straffet med ret store bøder.

Den morgen skulle jeg skrive i alt 26 rapporter. Da gendarmerne altid skulle indsende et eksemplar til korpset, havde jeg fået toldvæsenets tilladelse til at måtte udfærdige tre eksemplarer ad gangen, således at jeg kunne indsende det tredje eksemplar til korpset ad tjenestevejen. Jeg afleverede de 26 eksemplarer til vagtmesteren, der videresendte disse til distriktsofficeren. Dagen efter modtog jeg hele bundtet retur fra distriktsofficeren, godt overstreget med rødt blæk, og med henvisning til side ... i håndbogen for grænsegendarmeriet. Det distriktsofficeren henviste til, var en toldrapport efter loven om landtoldgrænsen, en bestemmelse der overhovedet ikke kunne anvendes i dette tilfælde, hvor det var de ekstraordinære kriselove, der var overtrådt. Jeg tog hele bundtet af de returnerede rapporter og sendte disse ledsaget af en kort forklaring direkte til korpsets chef, oberst Paludan-Müller. Jeg hørte aldrig mere om denne sag.

Samtidigt holdt vi op med at sende disse rapporter til korpset. Man ser heraf, hvor vanskelige gendarmernes tjenstlige opgaver kunne være, når korpsets overordnede blandede sig i sager, som de ingen kendskab havde til.

I efteråret 1930 skrev en skribent følgende artikel i dagbladet »Jydske Tidende«, hvori han klart illustrerer gendarmens lidet flatterende rolle i den tredelte grænsebevogtning: Om natten, den såkaldte hundevagt, da overlades alle funktioner til gendarmen, mens de to andre etaters tjenestemænd hygger sig under lune dyner.

Mærkelige forhold ved grænsen

»Der er muligvis nogle af dette blads læsere, som ikke har prøvet at passere den dansk-tyske grænse, og af hensyn til dem, skal der i det følgende gives en kort forklaring af de formaliteter, der skal iagttages ved passage af grænsen. Først møder man udenfor på vejen en blå gendarm, som henviser til paskontrollen. En alvorlig betjent efterser passet, og man går videre. Men atter møder man den lyseblå, som nu henviser til toldlokalet. Har man rent mel i posen, går ekspeditionen hurtigt og smertefrit, og i almindelighed bliver man behandlet på en høflig måde. Nu er også den toldmæssige side i orden, man kan gå videre og passere grænsen.

Som man ser, er det ikke noget lille apparat, der skal i gang, når en person skal over grænsen. Tre tjenestemænd fra tre forskellige etater har været i

virksomhed. En og anden kommer måske til at tænke over, om ikke hele tjenesten kunne have været udført af en mand, f.eks. gendarmen. Han vandrer frem og tilbage foran toldbygningen og ser ikke mere ubegavet ud end andre mennesker. Men på den anden side har den her anførte ordning bestået i mange år, og altså må det vel være rigtigt. Folk har ikke tid til at opholde sig længe ved en grænse, man skal videre ...

Men prøv engang at vente ved et toldsted, til det bliver aften, så får De noget mærkeligt at se. Klokken 18 forlader tolderen kontrollen, og nu overtager gendarmen hans tjeneste. Der kommer mere glans i hans formørkede øjne, mens han nu ind- og udklarerer biler og udfører anden toldtjeneste. Mærkeligt, højst besynderligt, siger man. Hvorledes kan en mand pludselig varetage en tjeneste, som han for en time siden ikke var betroet til. Men man får årsag til endnu større forbavselse. Klokken 22 forlader også politiet kontoret, og nu får gendarmen endnu en tjeneste mere, idet han nu også overtager paskontrollen.

Denne gendarm må have et helt mærkeligt sjæleliv. Hans intelligens synes at stå i omvendt forhold til belysningen. Jo tættere mørket sænker sig over jorden, desto mere oplyst bliver hans indre, og ved 22-tiden får han tre mands forstand, ja egentlig mere, for sagen er nemlig den, at han nok overtager tjenesten som politimand, men ikke de hjælpemidler, efterlysninger, signalementer o.s.v., som findes på paskontoret. Han skal alene klare sig ved sin ånds indre lys. I praksis klarer han sig ved at læse aviserne, og på dette grundlag er mange forbrydere i årenes løb blevet anholdt af gendarmene. Men hvis, som sagt, ikke dette indre lys strålede, kunne efterlyste forbrydere roligt rejse ud af landet om natten, endda kontrolleret af den vagthavende gendarm.

Sagen må have interesse for psykiske forskere. Læg mærke til hvorledes intelligensen gradvist stiger eftersom mørket tager til: Klokken 17 almindelig gendarm, klokken 18 desuden tolder og klokken 22 gendarm, tolder og politi. I tæt mørke mellem klokken 24 og 1 må han være i stand til at klare problemer som Einstein. Men hvor længe var Adam i Paradis? Når de første solstråler viser sig i øst, kommer både tolder og politi og overtager tjenesten igen. Gendarmens ånd formørkes, og han kan nu umuligt beholde det ansvar, som han om natten bar så let. Hvis man blindt tror på administrationens hensigtsmæssigheder, er og bliver gendarmens psyke en gåde, et mirakel. Men hvis man ikke tror på mirakler, får man vidunderlige tanker om administrationens hensigtsmæssigheder.«

Malling-Jacobsens meriter

Selv om distriktsofficer Malling-Jacobsen gang på gang løb panden imod en mur, lærte han intet deraf. Han kunne aldeles ikke lade være med at gøre sig bemærket på sin ubehøvlede måde ved enhver given lejlighed. Til belysning heraf skal jeg fremføre nogle eksempler på hans overmåde store repertoire på dette område.

Under ovenstående overskrift bragte grænsegendarmeriforeningens organ »Grænseværnet« den 7. juni 1928 følgende artikel, fordi distriktsofficer Malling-Jacobsen havde indskærpet forskellige forordninger for korpsets personale i 2. distrikt om bl.a. hilsepligt og meldepligt:

»De militære bestemmelser og tvangsmetoder, som desværre er gældende i korpset, kan aldrig virke fremmende på et godt forhold mellem over- og underordnede. Nævnte bestemmelser kan derimod, når en lidet forstående overordnet er således sindet, afstedkomme stort fortræd og virke ødelæggende på forholdet mellem over- og underordnet og dermed på samarbejdet, foruden at det selvfølgelig altid er irriterende for dem, det går ud over, og det er tillige helt meningsløst at overføre bestemmelser, der næppe er gældende på en rekrutskole, til en tjenestemandsetat.

Det er derfor sørgeligt, at en af vore distriktsofficerer, hr. Malling-Jacobsen, finder det foreneligt med god tone og sin opgave at udsende sådanne forordninger. Han kan dog ikke mene, at disse rekrutbestemmelser gavner det gode forhold indenfor korpset eller samarbejdet, for så beklager vi ham meget. Han kan heller ikke vente, at den slags forordninger højner gendarmeritjenestemanden i den civile tilskuers øjne, de er alene kun med til at fremme den såkaldte »kadaverdisciplin«. Vi skal ikke denne gang befatte os yderligere med spørgsmålet, men nøjes med at beklage vedkommende distriktsofficer, at han virkelig ikke har mere menneskekundskab.«

En hundeførerøvelse

Omkring 1930 startedes hundeførerbevægelsen indenfor korpset, og der blev dannet en forening, der begyndte med at afholde små øvelser en gang om ugen. Da så at sige alle deltagerne var nybegyndere på dette område, havde foreningen arrangeret sig med en pensioneret politiassistent Læsø, der var ekspert på dette område, til at lede øvelserne. Nogle få gendarmere havde således en dag arrangeret en hundeevelse i Frøslev Tolde, et terræn

syd for byen Fårhus, og aftalt med Læsø, at han skulle overtage ledelsen af øvelsen.

Men den var næppe begyndt før Malling-Jacobsen dukkede op, og så var det nok ham, der dirigerede. Hundene fik ikke noget at lave, det var udelukkende gendarmerne, der drejede sig om. Det hele kom til at forme sig som en skrap omgang militæreksersits med spring fremad og spring tilbage, spring til den ene side og den anden side samt stramme militære retstillinger. Politiasistent Læsø, der var ret ny i faget indenfor korpsets hundeførere, forholdt sig naturligvis passiv under hele forestillingen.

Da det blev frokostpause, trak gendarmerne sig tilbage og drøftede sagen, og to mand blev valgt til at meddele Malling-Jacobsen, der sad i sin tjenestebil, at såfremt det ikke blev overladt til politiasistent Læsø at lede øvelsen, så ville alle gendarmerne ikke deltage mere.

Efter frokostpausen blev det Læsø, der ledede øvelserne, og Malling-Jacobsen blev siddende i sin bil et stykke tid og så på, inden han forlod pladsen. Han blandede sig ikke mere.

Distriktsofficeren og vagtmesteren købte cigarer

Omkring 1930 forefaldt der en episode på midtgrænsen, der i lang tid vakte stor moro og var et samtaleemne, ikke blot blandt gendarmerne, men også i den lokale befolkning.

Distriktsofficeren afholdt en fest for sin omgangskreds, og i denne anledning købte han hos den lokale købmand bl.a. 4 hele kasser cigarer af forskellige mærker, men han betingede sig hos købmanden, at han dagen efter festen kunne levere tilbage, hvad der ikke var blevet brugt.

Ja, fint skal det være, og det virkede jo langt mere standsmæssigt at kunne byde cigarer af hele kasser fremfor at servere enkelte på en bakke.

Omtrent samtidigt havde vagtmesteren en fest for sin omgangskreds, og han købte bl.a. også hos den lokale købmand nogle få cigarer af forskellige mærker, og samtidigt bad han købmanden om at få de tilsvarende tomme kasser, så han kunne servere cigarerne direkte fra den originale kasse.

Købmanden kunne imidlertid ikke holde tæt, så de forskellige måder at købe ind på blev hurtigt almindelig kendt på egnen.

Fig. 31. Portrætfoto af Jacob Jensen fra ca. 1925. Her er den unge Jensen iført grænsegendarmeriets felthue, en glat, lyseblå våbenfrakke og på den karmoisinrøde skulderstrop ses en krone udført i nysølv, som var en reminiscens fra tiden, hvor gendarmene kunne bryste sig af at bære »Rexer« på skulderstropperne. Ukendt fotograf. Gitte Knudsens arkiv.

Tolderen og politibetjenten blev smidt ud

I foråret 1930 blev der, efter aftale mellem de danske og tyske grænsemyndigheder, truffet bestemmelse om, at Dambroen ved Skomagerhus skulle holdes åben for weekend-trafik i sommermånederne. Dambroen er en smal træbro over Krusåens udløb i Flensborg Fjord. Den var kun beregnet for gående trafik. Hensigten med denne åbning var et længe næret ønske for Flensborgs borgere om at kunne foretage en spadseretur fra Flensborg til Kollund, og der tage med en fjordbåd tilbage til Flensborg eller omvendt.

Bøgeskoven vest for Kollund hen til Skomagerhus tilhører Flensborg by, og denne skov har igennem mange år været et yndet udflugtsmål for flensborgerne. Den pågældende dag, da broen blev åbnet, mødte der en tolder og en politibetjent fra Kruså toldsted for at overtage kontrollen med trafikken. Da grænsegendarmeriet havde en vagthytte på stedet, tog tolder og politibetjent denne hytte i brug. Ganske kort efter dukkede Malling-Jacobsen op, og såvel tolder og betjent blev kort og konsekvent beordret ud af hytten, da denne tilhørte grænsegendarmeriet, og som følge deraf havde de to herrer intet at gøre der. Malling-Jacobsens militære ånd kunne aldeles ikke tåle, at civile tjenestemænd opholdt sig i en militærbarak. Tolder og politibetjent satte sig imidlertid omgående i forbindelse med deres respektive overordnede, toldforvalteren i Padborg og politimesteren i Gråsten, og i løbet af ganske kort tid forelå der en tilladelse fra grænsegendarmeriets kommandokontor i Gråsten til at benytte hytten.

En håndbog

Arbejdernes Oplysningsforbund blev oprettet i 1923 og i 1925 blev Grænsegendarmeriforeningen indmeldt i dette forbund. For grænsegendarmeriets personales vedkommende skete der dog intet af betydning før i 1928, hvor der var sammenkaldt til et møde i Tinglev med bibliotekar Jakob Petersen, Åbenrå, som leder.

På mødet blev der valgt et udvalg på tre mand, en fra hvert distrikt, og jeg blev valgt for 2. distrikt. Der blev på mødet slået til lyd for, at oplysningsarbejdet skulle foregå i studiekredse, men alligevel lå det hele lidt tungt inden for korpsets personale. I Frøslev afsnit fik vi dog oprettet to studiekredse på hver ca. ti mand, og i vinteren 1928-29 havde vi samfundslære som fag.

I sommeren 1929 udkom »Håndbog for Grænsegendarmer«, og denne blev straks taget i brug i studiekredsene som fag. Grænsegendarmeriforeningen havde længe arbejdet med planer om at få oprettet en fagskole for korpsets personale, idet toldens tjenestepersonale allerede i adskillige år havde haft en fagskole, og endelig lykkedes det, idet det første kursus for grænsegendarmeriets personale fandt sted i 1930.

Det afholdtes i København af tolddepartementet. Da udvælgelsen til kurset foregik efter anciennitet, bestod det første hold hovedsagelig af vagtmestre af 2. grad. Der afholdtes nu hvert år et kursus, der varede 2½ måned, og fandt sted fra 1. april til midt i juni. Hvert kursushold var på ca. 20 deltagere.

Efter at personalets fagskole nu var en realitet, var der meget stor interesse for studiekredsene med håndbogen som fag, og i løbet af ret kort tid opnåede jeg en vis rutine i at undervise i denne håndbog, og det synlige resultat var, at kursUSDeltagerne fra midtgrænsen i reglen opnåede de bedste karakterer på skolen. I 1936 blev det min tur, og jeg havde da den store glæde at få rent UG i alle fag, hvilket ingen hidtil havde opnået.

Jeg fortsatte med undervisningen i håndbogen, indtil hele personalet havde været på fagskolen. Der var dog en del af personalet, der ikke ville på fagskole, og de måtte så lide den tort, at de ikke kunne avancere, men måtte nøjes med stillingsbetegnelsen grænseoverbetjent.

Grænsegendarmeriets fagskole

Grænseværnet den 1. august 1929. I en artikel, »Brydningstider«, skriver bladet bl.a.:

»Med beklagelse må vi konstatere, at der stadigt skal holdes liv i den gammeldags konservative ånd i grænsegendarmeriet som noget helligt og ukrænkeligt. Man forstår således ikke, at personalet i grænsegendarmeriet ikke kan lide at være soldater alle dage. Man forstår heller ikke, at personalet ikke føler sig stolte af at bære militæruniform med knivbajonet ved siden og med et stort gevær på nakken, og hvad værre er, ledelsen forstår heller ikke, hvorfor personalet vil på en rigtig fagskole, altså vil have en tidssvarende uddannelse på skolen i København, i stedet for at nøjes med en undervisning af korpsets egne kræfter med lidt »foredrag og hjemmearbejde« osv.»

Grænseværnet den 15. august 1929. I en artikel, »Korpsets egne kræfter«, skriver bladet bl.a.:

»Korpsets egne kræfter ville vel for det væsentligste være distriktsoffice-

rerne, og at en af disse ikke var heldig til hvervet synes følgende tildragelse at berettigede til at tro (Malling-Jacobsen).

Ved vagtmesterforeningens sidste generalforsamling skal flere af medlemmerne således have forevist skriftlige reprimander fra vedkommende distriktsofficer, der ikke var ganske ulig kasernesproget. De var tilsendt vagtmestrene for formentlige fejl i det allersimpleste skriftlige arbejde – tjenestedagbogens føring. Når distriktsofficerens pietetsfølelse, for ikke at bruge et andet og måske mere træffende ord, tillader ham sligt overfor vagtmestrene, der næsten alle er i en faderlig alder til ham, og hvis loyalitet sikkert er hævet over enhver tvivl, da er der vist grund til at tvivle på, om han ville blive en heldig lærer ved et eventuelt skolekursus, hvor resultatet måske kan få betydning for hele hans fremtid.«

Oberst Paludan-Müller – chef for grænsegendarmeriet – Et chefskifte personalet kunne mærke

Den 1. april 1934 blev korpsets næstkommanderende, oberstløjtnant Svend Bartholin Paludan-Müller udnævnt til chef for grænsegendarmeriet med titel af oberst. Det var et chefskifte, der fik stor betydning for korpsets personale. Det føltes som efter en meget lang og streng vinter pludseligt at mærke en mild forårsvind stryge hen over jorden.

De allerførste korpsbefalinger, som Paludan-Müller udsendte, var ophævelser og lempelser af alle de mange forbud og indskærpelser, som oberst Moltke havde udstedt gennem hele sin chefteriode. Det var som om personalet fra at være evighedsrekrutter, nu pludselig var blevet tjenestemænd på lige fod med alle andre tjenestemænd i den danske statsadministration. Kadaverdisciplinens tid var endt, nu rådede der atter normale tilstande inden for grænsegendarmeriet.

Som næstkommanderende i korpset havde Paludan-Müller haft et helt år til at forberede sig på overtagelsen af korpsets ledelse. Og det havde han gjort meget grundigt. Nu er det som oftest med reformer, at selv om de er virkelig tiltrængte, så vil der altid være nogen, der forsøger at modarbejde. Disse fandtes naturligvis blandt korpsets ældre vagtmestre.

Det havde således i hele oberst Moltkes periode været en fast regel med personlig afløsning på posterne, og afløsningsstedet var som regel midt på posten. Når nu posten var ca. to km lang, det var de fleste fra Frøslev og vestpå, og begge de pågældende gendarmere boede ved den samme ende af

Fig. 32. Oberst Svend Bartholin Paludan-Müller (1884-1944) havde lige som sine tre forgængere en militær karriere bag sig, inden han i 1934 tiltrådte stillingen som chef for Grænsegendarmeriet. Her ses Paludan-Müller foran sin tjenestebolig på Slotsbakken i Gråsten iført sin oberstuniform med Ridderkorset og Dannebrogsmændenes hæderstegn på brystet. Fotografi. Jens Bruhns arkiv.

Fig. 33. Svend Bartholin Paludan-Müller (1884-1944) som oberstløjtnant. Frihedsmuseets fotoarkiv. 42P0000006.

posten, så skulle ham, der skulle afløses, blive stående ved afløsningsstedet, indtil afløseren nåede frem. På den måde havde han en km at gå, inden han nåede ud af posten. I dårligt føre og ravende mørke kunne det let blive til en time yderligere, således at hans daglige tjeneste i stedet for to gange fire timer i døgnet blev til to gange fem timer. Nu indførte Paludan-Müller en ny bestemmelse om, at den personlige afløsning bortfaldt, og manden, der var på post, kunne straks gå hjem, når hans tjeneste var forbi, og han måtte afslutte sin tjeneste i den ende af posten, der var nærmest hans bopæl.

Det var en betydningsfuld lettelse i tjenesten for personalet. Alligevel protesterede adskillige vagtmestre, således vor berygtede vagtmester under navnet »Snup«.

Han motiverede det overfor Paludan-Müller således: »Hvis nu afløseren sover over sig, så står denne post blank i fire timer. »Hertil svarede Paludan-Müller: »Der sker jo aldeles intet derved. Her er jo ikke tale om et tog, der skal køre, eller et skib der skal sejle og ikke kan komme af sted, når personalet ikke er mødt.« Han tilføjede: »Det er jo for øvrigt Deres opgave at påse, at personalet møder rettidigt.« Det kunne vagtmesteren ikke lide at høre. Der måtte helst ikke være noget med pligter for hans vedkommende.

Paludan-Müllers data

Svend Bartholin Paludan-Müller blev født den 30. oktober 1885 i Jylland, hvor hans fader på den tid var præst. Senere flyttede familien til Snesere på Sjælland. Paludan-Müller udtalte ofte ved spørgsmål om hans livsbane:

»Min oldefar var biskop, min bedstefar provst og min far præst, og hvis jeg forsøgte mig udi teologien, og den nedadgående linie fortsatte, ville jeg blive degn, og det ville jeg ikke stile mod. Derfor valgte jeg en anden livsbane og gik militærvejen.«

I april 1904 blev Paludan-Müller rekrut ved 4. bataljon. To år efter blev han sekondløjtnant og endnu ikke fyldt 21 år premierløjtnant med en meget fin eksamen. I 1917 blev han udnævnt til kaptajn. I 1922 gennemførte venstreministeriet Neergaard en ny hærlov med store indskrænkninger af linjeofficerernes antal, der havde til følge, at et antal linjeofficerer og deriblandt Paludan-Müller besluttede at trække sig ud af hæren.

Derefter forsøgte han sig som landmand, idet han købte en gård på 80 tønder land i Tølløse ved Holbæk, men da landbrugskrisen med små priser på afgrøderne satte ind, besluttede han sig for at skille sig af med gården, før

den gav tab. Derefter fik han ansættelse i Det kongelige Bibliotek, men det stillesiddende indendørsarbejde kunne ikke tilfredsstille ham, han længtes efter at komme ud, og i 1933 fik han chancen, da han den 1. april 1933 fik ansættelse som næstkommanderende i grænsegendarmeriet med grad af oberstløjtnant.

Året efter udnævntes han til oberst og afløste oberst Moltke som chef. Her havde han fundet en drømmestilling, som han ofte fortalte. Ingen chef for grænsegendarmeriet har hos sine undergivne nydt en popularitet og samtidigt en så dyb respekt som oberst Paludan-Müller. Hans mandskab så op til ham i beundring, og han havde en ganske særlig måde at vinde deres fortrolighed på.

Hver morgen mødte Paludan-Müller på sit kontor for at gennemgå posten og give sine direktiver til kontorphersonalet, og derefter kørte han i sin tjenestebil ud til et eller andet sted ved grænsen. Han inspicerede så at sige hver dag ved grænsen såvel sommer som vinter, og han elskede at foretage lange ture til fods langs grænsen.

En dag kørte han ud til kontrolstedet Pebersmark syd for Rens. Derfra gik han så til fods ca. 15-20 km til Oksevejens kontrolsted i Padborg. Hver gendarm, han mødte på sin vandring, blev hilst med et: »God dag, min ven.« Han kendte hver enkelt mand og deres små private interesser, hvad enten det nu var havebrug, biavl eller jagt, og han havde altid tid til at tale med hver enkelt. Når han forlod gendarmen, var det altid med et: »Farvel, min ven.«

Hans djærve måde at tage mandskabet på kunne naturligvis støde på uvilje fra de mere konservativt indstillede officerer, men det brød Paludan-Müller sig ikke om. Han var og blev først og fremmest et menneske i uniform.

Paludan-Müller og sporten inden for grænsegendarmeriet

Kort tid efter at Paludan-Müller var tiltrådt som chef for grænsegendarmeriet i 1934, fik jeg besøg af ham. Forinden havde han orienteret sig om, at jeg var meget sportsinteresset, og at jeg var instruktør i fri idræt og atletik i Padborg Idrætsforening. Paludan-Müller var meget interesseret i at få indført sport inden for korpset, idet den daglige vagttjeneste, to gange fire timer, var, som han selv formulerede det, enerverende og udgjorde i sig selv ikke noget livsindhold.

I begyndelse af 1920'erne havde en del gendarmer spillet fodbold, men nu var der kun et par enkelte, der spillede old-boys fodbold. Nogle få deltog i riffelskydning i Skytteforeningen i Gråsten og Frøslev, men det var også nærmest al sport inden for korpset. Vi gennemdrøftede sagen meget indgående, og Paludan-Müller foreslog at begynde med at aflægge prøverne til idrætsmærket, som han selv havde og bar på sin uniform.

Da jeg selv i nogen tid havde syslet med tanken herom, fandt jeg forslaget særdeles egnet, og vi blev da enige om, at jeg skulle forsøge et idrætsarbejde. Jeg skrev derfor snarest nogle instruktive artikler i vort fagblad »Grænseværnet«, og idéen slog godt an. Samtidigt fremkom Paludan-Müller med en opfordring i korpsbefalingen.

I 1935 blev de første idrætsmærker erhvervet, og i årene derefter gik det støt fremad. I 1942 var der 50 af korpsets personale, der fik mærket. Samtidigt med at en gendarm tog idrætsmærket, blev den pågældende fremhævet i korpsbefalingen:

»Korpset ønsker nedenstående til lykke med erhvervelsen af idrætsmærket: Overgendarm NN i guld med sløjfe. Overgendarm NN i guld med sløjfe. Overgendarm NN i sølv med forgyldt krone. Overgendarm NN i sølv med forgyldt krone. Overgendarm NN i bronze med forsølvet krone. Overgendarm NN i bronze.«

Dette skabte naturligvis forøget interesse for sporten. Så i 1942 skete det store gennembrud for sporten i grænsegendarmeriet, idet Grænsegendarmeriets Idrætsforening blev oprettet. Udførelsen af vor idræt inden for korpset var først og fremmest i Padborg, men også Rens, Tønder og Højer var godt med. I Tønder var en ung gendarm ansat, A. Rasmussen, der var meget sportsinteresseret, og han blev drivkraft i idrætsarbejdet i de vestlige egne. I sommeren 1942 henvendte han sig til mig, om det ikke var muligt at afholde et gendarmidrætsstævne, der skulle omfatte konkurrencer i gevær- og pistolskydning, fri idræt og fodbold. Jeg talte med Paludan-Müller om sagen, og han var glødende interesseret i idéen.

Stævnet blev afholdt i Padborg søndag den 13. september 1942, med selve chefen, oberst Paludan-Müller, som stævnets overdommer. Der deltog i alt ca. 60 aktive sportsudøvere. Et sådant stævne kunne naturligvis ikke have været afholdt uden en positiv indstilling fra korpsets side, men denne var også til stede i fuldt mål, idet alle, som havde tjeneste den pågældende dag, fik bevilget tjenestefrihed i fornødent omfang.

Ved en efterfølgende festlig sammenkomst i Frøslev Kro blev Grænsegendarmeriets Idrætsforening stiftet, og jeg blev valgt til formand, et hverv

jeg beklædte indtil 1961. Jeg fratrådte min stilling som grænsegendarm i 1962. Ved foreningens årlige generalforsamling i Broager i 1961 blev jeg udnævnt til æresmedlem.

Paludan-Müller var meget begejstret for foreningen og dens arbejde, og han udtalte ved vore sportslige arrangementer, at foreningen var en pryd for korpset. Desværre fik han ikke selv megen glæde af dette idrætsarbejde, idet han allerede den 26. maj 1944 blev dræbt af det tyske Gestapo.

Vedrørende Grænsegendarmeriets Idrætsforening har jeg nøje omtalt dens arbejde gennem de første 18 år, hvor jeg var dens formand, i bogen »Den lyseblå idræt«.

Den højspændte politiske situation i 1930'erne

I begyndelsen af 1930'erne havde den politiske omvæltning i Tyskland så at sige tiltrukket sig hele verdens opmærksomhed, og begivenhederne mod syd udviklede sig med rivende hast. Nazismen bredte sig hurtigt over hele Tyskland, og de »brune bataljoner«, SA-afdelingerne, skød op som paddehatte. På store demonstrationsmøder i Slesvig, den 24. marts 1933 og i Eckernförde den 5. april samme år, havde henholdsvis landråd Dr. Sieverts, Flensborg og pastor Peperkorn, Fjorde, holdt taler, hvor de truede med direkte angreb på den danske grænse.

SA-afdelingerne var ikke soldater men partitropper, der talte folk af alle alderstrin. Hvert sogn dannede sin egen gruppe. Da man fra dansk side havde indtrykket af, at disse SA-afdelinger, der i deres fanatiske begejstring syntes rede til enhver aktion, og som eventuelt en nat ville forsøge at flytte grænsepælene længere nordpå, fandt myndighederne det påkrævet at træffe modforholdsregler.

Efter nazisternes og Hitlers magtovertagelse i Tyskland den 30. januar 1933, bredte der sig en voksende utryghed blandt befolkningen i Sønderjylland og ikke mindst i grænseegnene, idet man fandt, at Danmarks sydgrænse lå alt for ubeskyttet hen. Foranlediget heraf afleverede repræsentanter for den sønderjyske befolkning den 9. april 1934, en adresse med 26.000 underskrifter til regering og rigsdag. Denne kraftige reaktion havde sin virkning.

Det første der skete var, at der i Sønderjylland sommeren 1934 oprettedes en såkaldt overfaldskommando på 100 mand, som direkte sorterede under Statspolitiet. Personalet, der repræsenteredes af folk med særlig militæruddannelse, fik deres første samlede uddannelse på kasernen i Sønderborg

under militær ledelse, og de blev udrustet med en hensigtsmæssig bevæbning.

For grænsegendarmeriets personale forekom dette højst ejendommeligt, for ikke at sige en tilsidesættelse, at det var inden for politiet, at denne overfaldskommando blev oprettet. Det var trods alt grænsegendarmeriet, der havde vagten ved rigets grænse. Det varede imidlertid ikke længe før der blev oprettet en lignende kommando på 100 mand inden for grænsegendarmeriet.

Denne kommando blev forsynet med 20 rekylgeværer, og personalet, hvis alder dengang var mellem 35 og 40 år, blev udtaget blandt dem, der under deres militærtjeneste under 1. verdenskrig, havde gjort tjeneste ved de daværende rekylkompagnier. Derudover udvalgte Paludan-Müller nogle af de bedste geværskytter inden for korpset.

Paludan-Müller overtog selv ledelsen af denne kommando, og jeg blev hans personlige ordonnans, selv om jeg på den tid var en af korpsets bedste geværskytter og som sådan kunne have været brugt ved et rekylgevær.

I forbindelse med indførelsen af rekylgeværerne blev korpsets personale pistolbevæbnede. Det skete efter en forhandling mellem personaleorganisationen og korpsets ledelse. Hermed var et mangeårigt ønske og krav fra personalet blevet løst, dog kun delvist idet vi måtte beholde geværet, som skulle bruges til dagtjeneste, mens pistolen kun måtte benyttes til natjtjeneste. Pistolen var en belgisk Browning med kort 9 mm projektil, og det var et meget »handy« våben, som alle var glade for. Den del af korpsets personale, der havde tjeneste ved et overgangssted, var pistolbevæbnet hele døgnet.

Inden for korpset opfattede vi dengang, at oprettelsen af denne kommando var Paludan-Müllers reaktion på politiets overfaldskommando. Det har senere vist sig, at det var i henhold til de bestående aftaler mellem hærledelsen og grænsegendarmeriet.

Der forekom imidlertid ingen episoder ved grænsen, og efter et par års forløb blev politiets kommando opløst, men grænsegendarmeriets blev opretholdt.

Den storpolitiske spænding i Europa vedblev, og herhjemme var der livlig aktivitet mellem regeringen og de sønderjyske rigsdagsmænd samt amtmændene. Ligeledes afholdtes mange møder mellem hærledelsen, politichefen, politimestrene og chefen for grænsegendarmeriet.

Der blev truffet mange aftaler om eventuelt samarbejde mellem militæret, politiet og grænsegendarmeriet, men korpsets personale blev hele tiden holdt i uvidenhed om disse.

Gennem vores personaleorganisation blev der rettet en forespørgsel til Paludan-Müller om, hvorvidt korpsets personale ikke kunne blive informeret om, hvilke opgaver der var tiltænkt korpset, men fik det svar, at han havde ubetinget tavshedspligt. At der hele tiden skete et eller andet, havde vi naturligvis en anelse om.

I 1935 blev der således opmagasineret et antal gummiknipler på loftet hos afsnitslederen, og i 1938 blev vi afsnitsvis samlet på loftet i afsnitslederens bolig, hvor vi blev indøvet i påklædning af militære uniformer med tilhørende udrustning. Nogen egentlig reaktion heroverfor var der på dette tidspunkt ikke tale om blandt korpsets personale; dels var der jo nu tillagt korpset andre opgaver end den egentlige grænsebevogtning, og dels var der de militære kommandoforhold at tage hensyn til.

Det stod os imidlertid klart, at de ældre vagtmestre på 55-60 år ikke kunne føre kommando under ekstraordinære forhold. Rygtet ville da også vide, at det var de helt unge gendarmere, hvoraf der siden 1935 var ansat nogle ganske få, der skulle have kommandoen i kraft af deres uddannelse som sergenter og korporaler i hæren.

Enkelte af disse unge bekræftede da også de opståede rygter, men de gav samtidigt udtryk for, at de slet ikke var glade for dette hverv i betragtning af det øvrige korpsspersonales fremskredne alder, hvoraf ingen var under 40 år og som følge deraf helt blottet for al elementær militær viden om terrænbeskyttelse og lignende militære kundskaber. Med skydefærdighederne med gevær var det lige så slet bevendt. Siden vores ansættelse i 1919-20 og indtil 1933 havde ingen løsnnet et skud, bortset fra varselsskud efter grænseoverløbere.

Den første skydeøvelse fandt sted i 1933 og blev derefter gentaget hvert år. Hver mand skød i alt ti skud med sit våben, og det var for adskilliges vedkommende ti forbiere. Ja, ti skud en gang om året, det må vist kaldes en »minimal« skydeuddannelse for en kampduelig soldat.

Da jeg på den tid havde jævnlig kontakt med Paludan-Müller gennem idrætten inden for korpset, benyttede jeg engang lejligheden til at berøre problemet, men han afviste dette ganske kort med en bemærkning om, at det hele ikke var større, end at han selv kunne overse det. Dermed døde spørgsmålet stille hen.

Den 1. januar 1939 fejrede grænsegendarmeniet sit 100-års jubilæum, og det skete ved afholdelse af to fester på Hotel Gråsten. Halvdelen af personalet var med på skift, hvor jeg deltog i fest nummer to. Den dag var tolddepartementets ledelse indbudt. Ved den første fest deltog to tidligere che-

fer, oberst Moltke og oberstløjtnant Rømmeling, der nu var næsten 100 år gammel, samt alle korpsets pensionister. Festen fik et fint og værdigt forløb. Oberst Paludan-Müller holdt velkomsttalen, og efter fællesspisningen holdt grænsegendarmeriforeningens formand overgendarmer Jens Jensen, Rønshoved, et interessant foredrag om korpset igennem tiderne, og foredraget var ledsaget af en fremvisning af de forskellige uniformer, som korpsets personale havde haft gennem de 100 år, idet en del gendarmere var udklædt med disse. Festen sluttede med selskabeligt samvær og dans.

Den 1. september 1939 udbrød 2. verdenskrig, idet det nazistiske Tyskland denne dag overfaldt Polen. Motiverne for dette overfald var ganske de samme, som det fascistiske Italien nogle år tidligere brugte over for Abessinien, nemlig grænsekrænkelser og undertrykkelse af tyskere i Polen. Det tyske overfald viste klart og tydeligt, hvor fremsynet Paludan-Müller havde været i 1935, da han kraftigt protesterede mod Italiens aktion mod Abessinien.

Paludan-Müllers sag mod »Flensborg Avis«

I 1935 beskyldte Italien Abessinien for en række grænsekrænkelser, og Mussolini raslede med sablerne, og da »Flensborg Avis« i en lederartikel gav Italien medhold, blev Paludan-Müller så harmfyldt derover, at han den 3. september 1935 skrev en meget skarp artikel i dagbladet »Hejmdal« mod »Flensborg Avis«, og i denne underskrev han sig med »Chef for Grænsegendarmeriet«. Denne artikel vakte betydelig opsigt i Sønderjylland, men i det italienske gesandtskab i København gav den anledning til et sandt raseri, og der blev gjort forestilling overfor den danske regering; italienerne krævede Paludan-Müller omgående afskediget.

For at tilfredsstille italienerne traf Finansministeriet den afgørelse, at Paludan-Müller indtil videre blev suspenderet og idømt en bøde på en halv månedsløn, hvilket var den højeste straf efter tjenestemandsløven – bortset fra afskedigelse. Denne afgørelse var en dyb skuffelse for Paludan-Müller, idet det oprørte ham, at en demokratisk regering straks måtte bøje sig, når et diktatorland kom med sine krav.

Efter et halvt års forløb tiltrådte Paludan-Müller atter som chef for grænsegendarmeriet, og det må tilføjes, at der var jubel blandt korpsets personale, da det skete.

Bevogtningsopgaver på Rømø

Umiddelbart efter at 2. verdenskrig var brudt ud den 1. september 1939, blev der pålagt grænsegendarmeriet bevogtningsopgaver på Rømø. Den 14. september 1939 afgik det første hold til øen bestående af ni gendarmer med en vagtmester af 2. grad som leder. Bevogtningsstyrken var direkte underlagt korpsets kommando i Gråsten.

Dens opgave var at assistere de lokale myndigheder i tilfælde af nødlændinger eller nedstyrtning af fremmede flyvemaskiner på eller omkring øen samt påse, at der ikke fandt neutralitetskrænkelser sted og desuden holde øje med ilanddrevet gods. Afløsning af lederen fandt sted hver måned og for gendarmernes vedkommende hver anden måned.

Om Paludan-Müller

Paludan-Müller var et friluftsmenneske, naturelsker og jæger, og disse interesser kunne han som chef for grænsegendarmeriet dyrke i fuldt mål, idet den bevogtede grænselinje fra Mommark på Als til Højer i vest, var vild natur over ca. 140 km. Jeg spurgte ham engang, hvor mange km han gik i løbet af et år, og han svarede 5.000 km. Paludan-Müller gik altid i et frisk og kvikt tempo, hvor han altid brugte sin lille officerssabel som spadserestok.

En dag traf han således vagtmesteren i Frøslev afsnit ude i den vestlige del af området, og han indbød ham til en spadseretur til Padborg, ca. otte km. Vagtmesteren tog imod tilbuddet, men ak og ve, da de ankom til Oksevejens kontrolsted, da hviskede vagtmesteren som en bovlam hest. Begge fødder var fulde af vabler, og da Paludan-Müller havde sagt farvel, måtte vi ringe efter en taxa til vagtmesteren. Han gik aldrig mere tur med Paludan-Müller, men os, der kendte Paludan-Müllers lune, fniste uvægerligt lidt i krogene.

Mere snu var den korpulente og lidt fedladne distriktsofficer Malling-Jacobsen, da han en dag mødtes med Paludan-Müller ude ved grænsen og blev budt med på en spadseretur: »Nej, det kan jeg aldeles ikke« svarede han »Jeg har en dårlig mave i disse dage.«

For at illustrere hvor humant og menneskeligt Paludan-Müller kunne vurdere en tjenesteforseelse, skal jeg gengive følgende episode:

Syd for Kruså Møllesø var der en mindre bøgeskov, hvor Kruså afsnit havde oprettet en post. Den blev kun besat, når der var overtalligt mandskab. En sommerdag var en overgendarm sat til tjeneste fra 12-16 om efter-

middagen på denne post. I den vestligste ende af posten var der i et dige indrettet en siddeplads, der var udpolstret med mos, så den havde form af en behagelig lænestol. Herfra var der god udsigt over det åbne land syd for skoven og ligeledes med patruljestien ud mod Kruså Vandmølle, hvorfra eventuel inspektion kunne ventes. Ankomsten til posten placerede overgendarmen sig i sædet.

Om det nu var overgendarmens nyligt indtagne middagsmad eller solskinnen og sommervarmen, der var årsag, må stå hen i det uvisse. Men resultatet var, at overgendarmen kort efter faldt i en blid slumren. Geværet havde han stående ved siden af sig.

På samme tid var Paludan-Müller til fods på vej fra Padborg mod Kruså. I Bov Enge, hvor åen fra Nyhus Sø til Kruså Møllesø danner grænselinjen, vandrede han langs med denne, indtil han nåede Majskoven, en mindre kratskov syd for Smedeby. Herfra går grænselinjen ind over markerne over mod det danske og tyske toldsted. Da Paludan-Müller nåede det sted, hvor åen ophører med at danne grænsen, sprang han, adræt som han var, over åen og fortsatte sin vandring mod Kruså. Da han nåede hen til det sted, hvor overgendarmen havde sat sig til rette, slumrede denne blideligt.

Paludan-Müller tog overgendarmens gevær og affyrede et skud i luften. Om overgendarmens reaktion kan man vanskeligt danne sig et begreb: Om det nu var knaldet af skuddet eller opvågning ved at se korpsets chef stå foran sig med et rygende gevær i hånden, der var den værste forskrækkelse, forbliver en uløst gåde. Paludan-Müller så et kort øjeblik på manden, rakte ham geværet og sagde: »Når De har sluttet Deres tjeneste, kan De henvende Dem til vagtmesteren, og bede om en ny patron.« Derefter gik han videre.

Da overgendarmens tjeneste var endt, gik han hen til vagtmesteren og bad om en patron for den Paludan-Müller havde afskudt. Vagtmesteren ville imidlertid have en nærmere forklaring på, hvorfor Paludan-Müller havde skudt, og overgendarmen fortalte da åbent og ærligt, hvorledes det hele var gået til. Vagtmesteren var nærmest chokeret over det passerende, og med hans dybt rodfæstede indstilling til tjenesteforseelser fra oberst Moltkes tid, tog han telefonen og ringede til kommandokontoret i Gråsten for at tale med Paludan-Müller om sagen, idet han bestemt forventede, at der skulle afgives en indberetning.

Paludan-Müller svarede kort og præcist som altid: »De skal aldeles ikke indsende nogen indberetning, De skal bare give manden en ny patron, og for øvrigt,« tilføjede han »har manden fået straf nok med den forskrækkelse, jeg har givet ham!«

Fremhævelser i korpsbefalingen

Som noget helt nyt inden for korpset indførte Paludan-Müller at fremhæve i korpsbefalingen, når en eller anden af korpsets personale havde udvist særligt initiativ, som for eksempel:

En overgendarm havde under et ophold i Åbenrå anholdt tre grænseoverløbere.

En gendarm ved Flensborg Fjord havde reddet en tysk fisker fra at drukne, han var faldet over bord fra sin jolle.

En overgendarm, der under en ildebrand på Frøslev Mark, havde skudt nogle kreaturer, der var indespærret i en brændende staldbygning.

Det var nye toner, som vi ikke tidligere havde hørt. Jeg havde således tre gange i 1920'erne standset løbske heste ved Oksevejens kontrolsted, men dette var dårligt blevet omtalt, bortset fra en lille notits i dagbladene. I 1937 blev jeg fremhævet sammen med to kolleger på følgende måde:

»Korpsbefaling nr. 4 1937 pkt. 2.

Korpset uddeler herved sin anerkendelse af, at der den 22/2 1937 i Padborg er blevet anholdt to forbrydere som følge af et mønsterværdigt samarbejde mellem gendarmene 166 Brusen, 247 Jensen og 265 Grosen. Overgendarm Jensen fremhæves for udvist tjenstlig og sportslig dygtighed ved i fuld vinterpåkledning at have opløbet den ene af de anholdte, en ung og let klædt person.«

De nærmere omstændigheder ved anholdelsen var følgende:

Jeg havde tjeneste ved Oksevejens kontrol fra klokken 12 til 4 om natten, da jeg ved 1-tiden hørte tre-fire pistolskud på den modsatte side af jernbanedæmningen, hvorfra jeg hurtigt begav mig op på jernbanen, da jeg var i tvivl om, hvorvidt det var en af mine kolleger, der havde affyret skuddene. Da det var frostvejr med et lag sne på jorden, havde jeg godt udsyn over terrænet.

I samme øjeblik jeg kom op på jernbanen, så jeg to personer ca. 100 m foran mig løbe over jernbanesporene og forsvinde ned ad den modsatte skråning. Neden for jernbanedæmningen mod øst kunne jeg skimte min kollega, der havde råbt de pågældende an og affyret varselsskud. Jeg skyndte mig nu hurtigst muligt ned på Oksevejen igen, og samtidigt hermed kom de to personer kurende ned ad jernbaneskråningen. Jeg satte i fuldt løb hen mod de pågældende, samtidigt med at jeg råbte: »Holdt eller jeg skyder!«, og affyrede et par varselsskud, men dette reagerede de ikke på. Selv om jeg var vinterligt påklædt med lange støvler og en lyseblå kappe, der omtrent nåede ned til fødderne, så nåede jeg i løbet af kort tid ind på de to banditter.

Den ene af de to kunne nu ikke længere følge med, og han smed sig ned på jorden, hvor han lå og pustede. Jeg lod ham blive liggende, idet jeg regnede med, at han var fuldstændig udkørt. Derfor fortsatte jeg jagten på den anden. Da jeg var lige ved at nå ham, smuttede han ind mellem to huse, men her fangede jeg ham omme bagved disse. Jeg var efterhånden blevet godt ond i sulet, og havde mest lyst til at gennembanke fyren, men jeg måtte jo beherske mig.

Nu kom min kollega Bruun til stede. Det var ham, der havde opdaget de to banditter, da de langs med foden af jernbanedæmningen forsøgte at snige sig ud af landet, og samtidigt kom en kollega ved navn Grosen vestfra til assistance, og da han havde en meget dygtig schæferhund, varede det kun et øjeblik, inden vi også havde den anden bandit, der havde gemt sig i en kældergang bag et af husene på Oksevejen.

Begivenhederne januar 1940

I begyndelsen af januar 1940 kom det første pust af krigen til Danmark, idet grænsegendarmeriet og de militære forlægninger i dagene omkring den 10. januar blev sat i alarmberedskab. Korpsets personale blev koncentreret i mindre grupper langs med grænsen. De mindre væsentlige patruljer og poster blev inddraget, således at disse grupper kunne samles med kort varsel. Efter nogle få dages forløb gled forholdene ved grænsen tilbage i det normale leje.

Om årsagen til alarmeringen den 10. januar forklarede Paludan-Müller nogen tid senere, at man havde bragt i erfarings, at der på dette tidspunkt befandt sig ret store motoriserede tyske styrker i omegnen af Husum, og at der forventedes at være fare for, at Esbjerg ville blive besat.

Vinteren var på det tidspunkt ualmindelig hård, idet det frøs ved omkring 30° C, og de meteorologiske stationer, både i nord og syd, meldte om fortsat streng vinter. Måske har dette forhindret tyskernes plan.

Den 24. januar 1940 udsendte korpsschefen, oberst Paludan-Müller, følgende:

»Hans Majestæt Kongen har den 22 ds. pålagt chefen at bringe grænsegendarmeriets personale kongens tak for rolig og værdig optræden under de herskende alvorlige forhold.«

Alarmeringen skabte naturligvis en del uro inden for korpset og gav anledning til allehånde rygter om, hvad korpsets opgave ville blive i tilfælde

af en tysk invasion. Grænsegendarmeriforeningen anmodede derfor om et møde med korpschefen, og dette møde fandt sted i midten af marts i Gråsten.

Foreningens formand gjorde indledningsvis rede for baggrunden for mødet, idet han pointerede, at den opståede uro blandt korpsets personale skyldtes, at ingen var klar over hvilke opgaver, der var tiltænkt korpset ved en eventuel tysk overskridelse af grænsen. Hertil svarede Paludan-Müller:

»Jeg nærer i øjeblikket intet højere ønske end at kunne give mine gendarmer fuld besked om de opgaver, der påhviler korpset, fordi jeg mener, at de har krav på at få fuld besked. Desværre er det blevet forbudt mig at udtale mig herom.«

Formanden bad derefter korpschefen om at rette henvendelse til tolddepartementet om en forholdsordre for korpsets personale.

Dagen før den 9. april 1940

Den 8. april svirrede det med allehånde rygter, og stemningen hos alle danske i grænsegendarmeriet var meget spændt. Enkelte slog sig til tåls med, at Danmark jo havde en ikke-angrebspagt med Tyskland, så fra den side skulle vi intet have at frygte.

Lastbilchauffører, der passerede over grænsen sydfra, kunne alle fortælle om store tyske troppekolonner, der var på vej nordpå ad landevejen fra Slesvig mod Flensborg.

Grænsegendarmerne blev om eftermiddagen samlet afsnitsvis hos afsnitslederen, uden at der forelå noget særligt, og vi blev kort efter sendt hjem igen. Midt på eftermiddagen blev rekylgevæerne i Bov og Kruså afsnit beordret i stilling med fem mand hvert sted, men efter kort tids forløb blev disse stillinger atter inddraget. I Frøslev afsnit derimod blev rekylgeværet ikke beordret i stilling.

Hvad meningen var med disse foranstaltninger, forelå der intet om, men hver mand var naturligvis klar over, at der var noget uheldsvangert i luften.

Mordene ved viadukten i Padborg natten til den 9. april 1940

En uheldsvanger begivenhed ved jernbaneviadukten foregik på følgende måde:

Fig. 34. Tre overgendarmer mistede livet ved Danmarks besættelse den 9. april 1940. Albert Søren Albertsen (1894-1940), Anders Andersen Hansen (1900-1940) og Johannes Petersen Birk (1897-1940). Albertsen og Hansen blev begravet fra Bov Kirke den 16. april 1940. Et stort følge med repræsentanter fra alle etater var mødt op, og chefen for græsegendarmeriet oberst Paludan-Müller afsluttede højtideligheden med at bringe de afdøde en tak fra kongen for deres indsats for fædrelandet. Birk var den 13. april blevet begravet på Taps kirkegård ved den gamle grænse. Bov Lokalarkiv. B682.

De to overgendarmer A.A. Hansen og A.S. Albertsen kom fra hver sin side og mødtes ved viadukten. De havde kort forinden fået besked om at give møde ved afsnitskontoret i Bov snarest muligt. Et øjeblik efter at de traf hinanden, kom en tredje kollega, overgendarmer J.P. Birk, kørende i sin bil gennem viadukten, og da han så sine to kolleger, standsede han for at tage dem med til Bov. Han steg ud af bilen og vekslede et par ord med dem. I det samme kom tre civilklædte unge mennesker, der havde stået skjult i noget buskads ved siden af viadukten, hen imod dem. Gendarmerne spurgte dem, hvad de lavede, og hvor de skulle hen. I det samme øjeblik trak de unge mennesker lynhurtigt hver en pistol frem, og gav sig til at fyre løs på gendarmerne, hvorefter de forsvandt. Overgendarmer Birk var dræbt på stedet, han blev bragt til sit hjem, der lå i nærheden. Overgendarmerne Albertsen og Hansen døde senere.

I de første dage derefter udfoldede det tyske feltgendarmeri store anstrengelser for at finde frem til, hvem der havde skudt gendarmerne. Man ønskede at fastslå, at det ikke var det tyske militær, som var ansvarlig. På stedet, hvor drabene fandt sted, blev der fundet adskillige afskudte patronhylstre, og de var alle af kaliber 6,25 mm. Da det tyske militær havde pistoler af kaliber 9 mm, blev det oplyst, at det ikke kunne være det tyske militær, der var gerningsmænd. Dette lagde det tyske feltgendarmeri stor vægt på ved deres afhøringer. Jeg var således indkaldt to gange til afhøring, men jeg havde ikke været i nærheden af stedet, men kun hørt skuddene, så afhøringen af mig gav ikke noget synderligt udbytte for dem. Efter krigens afslutning kom det imidlertid frem, at det var medlemmer af en hemmelig tysk organisation »Regiment Brandenburg«, der stod bag mordene.

»Regiment Brandenburg« blev oprettet kort før 2. verdenskrigs udbrud, som en strengt hemmelig organisation under »Abwehr«. Korpset, der bestod af 800 særligt udvalgte mænd, blev uddannet i en lukket lejr i Brandenburg nord for Berlin. Her fik mandskabet specialtræning i dels at udføre sabotage mod fjendtlige anlæg og dels i at forhindre fjendtlig sabotage. Organisationens vigtigste opgave var at stille mindre enheder af civilklædte folk til rådighed. De skulle trænge ind på fjendtligt område, kort inden et angreb skulle finde sted, og derefter ved dødsforagtende enkeltmandspræstationer bane vejen for de tyske tropper. Det var folk fra denne organisation, der myrdede gendarmerne.

I Børge Outzes værk »Danmark under Den 2. Verdenskrig« læser man følgende:

Stabschef Kimer hos general Kaupisch udarbejdede den 16. marts 1940 et bilag til general Kaupisch's operationsbefaling vedrørende de militære forlægninger i Danmark. Det hedder heri bl.a.:

»I umiddelbar nærhed af grænsen er der stationeret grænsegendarmer, der er udrustet med infanterivåben og uddannet i sprængningstjeneste, rundt regnet 350 mand. Disse har ordre til sammen med hæren at yde modstand. Det synes at være deres opgave at spærre grænsen ved sprængning af de vigtigste overgange. Dette må forhindres ved overrumpling.«

Ja, så meget vidste tyskerne allerede på det tidspunkt om grænsegendarmeriets opgaver, på trods af al den hemmelighed uddannelsen af de ca. ti gendarmer i sprængningsenheden var omgivet med.

Men hvad tyske militærekspertter også måtte vide var, at sprængninger af en sådan art måtte kræve forberedelse, og at sådanne forberedelser ikke kunne foretages i en national folkeblandet grænseegn, uden at man i Tysk-

land omgående ville blive underrettet derom. Alene den omstændighed, at hjemmetyskere visse steder havde påbud om at holde øje med bestemte gendarmers færden, taler tilstrækkeligt herom. Der var således ikke nogen at overrumple ved grænsen den 9. april, og det tyske militær vidste det.

Det var heller ikke den tyske værnemagt og heller ikke, som det var antydnet, grænseegnens hjemmetyske beboere, der stod bag mordet på de tre grænsegendarmere. Det var ene og alene medlemmer af det berygtede korps »Regiment Brandenburg«. I de efterfølgende år blev det danske folk i uhyggelig grad gjort bekendt med dette korps eksistens og opgaver.

Oplevelse ved grænsen den 9. april 1940

Det var med en underlig følelse, at jeg den 9. april 1940 klokken fire om morgenen, begav mig afsted til tjeneste ved grænseovergangsstedet Oksevejen for at afløse min kollega.

Grænseovergangsstedet, der er beliggende lige syd for Padborg ved landevejen til Harreslev og Flensborg, har fået navn efter den ældgamle hær- og handelsvej sydpå.

Et par hundrede meter nord for kontrolstedet mødte jeg min kollega, og på hans stemme kunne jeg straks høre, at der var noget usædvanligt på færde. »Ja, nu sker det«, sagde han. »Der er lige kommet ordre til, at hele afsnittets personale skal samles hurtigst muligt for at sendes nordpå, men du skal blive ved kontrolstedet.«

Vi tog hurtigt afsked med hinanden, og han forsvandt hurtigt hjemad. Jeg fik imidlertid ikke lang tid til at grunde over problemet, hvorfor jeg skulle blive alene tilbage, for næppe var jeg stået af cyklen ved kontrolstedet, før jeg hørte en masse støvletramp, og en tysk stormtrop på 10-12 mand under anførsel af en ung løjtnant omringede kontrolbygningen. Soldaterne havde maskinpistolerne i anslag og håndgranaterne klar til brug, men der blev ikke løsnet et skud. Jeg måtte aflevere min pistol, som jeg aldrig senere har set.

Løjtnanten spurgte mig ikke mindre end tre gange, om jeg virkelig var alene, og jeg kunne tydeligt mærke på ham, at han var skuffet over, at der ikke var flere til stede.

To mand af den stedlige tyske grænsebevogtning var beordret til at deltage i aktionen, og en af disse har senere fortalt mig, at de havde forklaret den tyske løjtnant, at der om natten kun var én mand på tjeneste ved det

danske kontrolsted, og at det ville være tilstrækkeligt, hvis to eller tre mand gik over til ham og forklarede, hvordan situationen var, men dette ville løjtnanten ikke høre tale om. Toldstedet skulle erobres på fuld krigsmæssig måde, som hans ordre lød på.

Det har senere ærgret mig, at jeg i øjeblikket glemte at svare løjtnanten med, at Danmark efter Tysklands opfordring kort tid forinden havde afsluttet en Ikke-angrebspagt, så fra den side burde vi jo ikke have grund til at frygte noget.

Jeg blev ført ind i toldekspeditionslokalet og bevogtet af en tysk soldat, men ellers behandlet høfligt. Løjtnanten meddelte mig, at han indtil videre måtte beholde mig som fange, men han regnede ikke med at det varede ret længe.

På vejen uden for toldstedet affyrede en soldat to skud med en signalpistol, og løjtnanten, der var fulgt med ind i toldlokalet, forklarede mig, at det var signal til de bagved holdende tropper om, at toldstedet nu var besat. Kort tid efter kom fire tyske kampvogne kørende og gjorde holdt uden for toldstedet, og næsten samtidigt kom de første tyske flyvemaskiner drønende ind over grænsen i lav højde og ustandseligt efterfulgt af andre, hvilket i høj grad forøgede dagens uhyggestemning.

Pludseligt lød der en mængde pistolskud længere nordpå, og tyskerne lod til at blive kendeligt overraskede. Løjtnanten for hastigt ud på vejen, uddelte ordrer og råbte energisk på en Feldwebel, og en patrulje blev sendt afsted til opklaring.

Det var nu begyndt at dages, og oppe på jernbanedæmningen, som løber parallelt med Oksevejen, kunne jeg skimte tyske soldater, som var ved at bringe et maskingevær i stilling, som om de ventede modangreb fra nord. Kort tid efter kom en ordonnans tilbage og meldte, at patruljen havde fundet tre gendarmere ved jernbaneviadukten i Padborg, som var blevet skudt. Den sindstilstand jeg befandt mig i, var i forvejen ikke særlig opmuntrende, og ringere blev det naturligvis, da jeg erfarede denne sørgelige meddelelse om mine tre kollegers bratte død.

Den tyske løjtnant begyndte nu at fortælle om sine oplevelser fra krigen mod Polen i september 1939, og da han fik øje på et toldkort over Danmark, som hang på væggen, pegede han på Skagen og sagde, at dertil ville de tyske tropper nå inden aften.

Jeg havde en anelse om, at han måske fik ret.

De tyske kampvogne, som holdt foran toldstedet, begyndte at køre videre nordpå gennem Padborg, men stadigt efterfulgt af andre, omkring 20 i alt

passerede grænsen indtil klokken var seks. På det tidspunkt fik jeg besked om, at jeg var fri og måtte begive mig til mit hjem. På min vej hjemad gennem Padborg så jeg hist og her byens dansksindede beboere stå i smågrupper med et forgræmmet udtryk i ansigterne. De drøftede morgenens uhyggelige begivenheder og spekulerede på, hvad fremtiden mon ville bringe.

På vejen under viadukten lå liget endnu af en af de dræbte gendarmere, og et par tyske soldater stod post i nærheden deraf. Mod nord i retning af Søgård kunne man tydeligt høre de skarpe knald af de danske fodfolkskanoner fra træfninger langs med landevejen fra Kruså til Åbenrå.

Vore få, men tapre unge soldater viste her uden tøven og vaklen, at de var rede til at ofre livet for fædrelandet. Det var et af de få lyspunkter, den ellers for alle danske så sørgelige dag bød på.

Hjemmetyskerne var naturligvis overmodige af begejstring over de tyske troppers indtog her i landet, og flere steder langs med vejene blev der hejst hagekorsflag, således også ved en stor gård i udkanten af Padborg. Men da gården havde møddingen placeret langs vejen, anbragte man hagekorsflaget der, for at få det så tæt ud til vejen som muligt. Den danske lune, som aldrig fornægter sig, var der også straks med en bemærkning om, at det var et passende sted for dette flag.

En tjenestemand ved det tyske toldsted ved Oksevejen, som viste sig meget nævenyttig den 9. april, hejste denne dag på eget initiativ hagekorsflaget på flagstangen ved det danske toldsted. Dette blev dog ikke tolereret af det tyske militær, og flaget blev kort efter atter taget ned.

Selv om der i løbet af dagen jævnlige passerede tropper over grænsen ved Oksevejen, var dette dog kun et ret ringe antal i sammenligning med transporterne ad jernbanen ved Padborg. Al jernbanetrafik var naturligvis blevet indstillet fra den tidlige morgen, men i løbet af dagen begyndte de tyske troppetog at rulle ind sydfra. Hvert 20. minut passerede et tog Padborg jernbanestation, og i alt 26 militærtog kørte ind i Danmark den 9. april, deriblandt et pansertog med svært skyts, men det nåede imidlertid ikke ret langt nordpå, da det gik i stykker under kørslen.

Humøret hos de tyske soldater var naturligvis overmodigt. Sang og skrål lød ustandseligt ud over byen i den smukke og sommerlige dag. Den tyske sang: »Denn wir fahren gegen England« lød ustandseligt fra hvert nyt ankommet militærtog, og udbrud som: »Da hat der Engländer sich aber verrechnet« og lignende, var de toneangivende denne dag.

For os danske mindede det hele nærmest om en skovtur i stærk animeret stemning. Mon de tyske soldater virkelig var så enfoldige at tro, at England

ville falde til føje, fordi tyskerne havde løbet et lille fredeligt sindet og neutralt indstillet land over ende.

Grænsegendarmeriets tjeneste under besættelsen

Dagen efter tyskernes besættelse af Danmark genoptog gendarmene atter tjenesten ved grænsen. Grænseskellet mellem Danmark og Tyskland var der således stadig, omend på et andet og noget mere spinkelt grundlag end før den 9. april.

Det kneb da også for visse hjemmetyske beboere langs med grænsen at forstå, at man ikke – som ventet – kunne passere grænsen når og hvor som helst, det passede dem. Selv om der langs med den såkaldte »grønne grænse« ikke skete væsentlige forandringer, så havde forholdet ved overgangsstedet Oksevejen, hvor jeg havde min tjeneste, helt skiftet karakter.

Al privat færdsel over grænsen var nu forbudt, idet kun personer med tilladelse fra de tyske myndigheder kunne passere. Danske eksportbiler til Tyskland havde denne tilladelse. Tyske militærbiler og tyske soldater krydsede også jævnlige grænsen.

På den tyske side af grænseovergangen var der oprettet en tysk militærkontrol. De tyske soldater var ældre folk, som tilhørte hvad man på tysk kaldte »Landeschützen«, på dansk »landstormen«. Det var hovedsagelig folk sydfra, og de var meget omgængelige. Desuden var de meget glade for deres job her ved denne grænse, som de kaldte »die Schlagzahnfront« – flødeskumsfronten.

Selv om de danske bestemmelser med hensyn til vareoverførsel over grænsen fortsat skulle opretholdes, så blev det efterhånden et stort problem med tyske soldater, når de dagligt kom slæbende med store portioner danske fødevarer til Tyskland. Selv om denne udførsel ikke var tilladt efter de danske bestemmelser, så var det alligevel vanskeligt at gribe ind over for tyske militære personer.

Toldforvalteren i Padborg udarbejdede derfor et stort og omfangsrigt forslag til kontrol med tyske soldater, og sendte dette ind til godkendelse i tolddepartementet. Det kom dog omgående retur, og samtidigt kom der nye bestemmelser om, at alle personer, der tilhørte den tyske værnemagt, var undtaget for toldkontrol fra dansk side.

Oberst Paludan-Müllers protest

I tidsskriftet »Frit Danmark« nummer 15-12-1946, har ingeniør C. Torborg offentliggjort et brev, som oberst Paludan-Müller skrev til de danske politimyndigheder den 16. september 1941, mindre end halvandet år efter besættelsen. Dette brev viser klart og tydeligt Paludan-Müllers faste og retlinede indstilling. Brevet har følgende ordlyd:

»Med væmmelse og den dybeste skamfølelse læste jeg for et par dage siden en efterlysning, som er tilgået gendarmerne i Sæd fra den derværende politistation. Det drejede sig om en engelsk flyversergent. Signalementet var nøje angivet som på en flygtet tugthusfange, og efterlysningen sluttede med, at det var meget magtpåliggende, at englænderen blev pågrebet.

Inden den 9. april 1940 var forholdet dette, at både engelske og tyske soldater, der af vanfare kom ind på dansk territorium, skulle interneres, og der var heller ikke noget at indvende imod, at politi og gendarm medvirkede ved anholdelse af sådanne personer. Efter den 9. april 1940 er forholdet således, at der føres krig i Danmark, som tyskerne har gjort til en krigsskueplads, men Danmark deltager ikke i denne krig. Hvorledes kan så danske civile myndigheder deltage i krigshandlinger mod den ene parts soldater?

Foruden den nationale vanære som det er, at danske politifolk deltager i krigshandlinger på tysk side og imod en englænder, der har sat sit liv på spil for Danmarks befrielse, er forholdet i folkeretslig henseende så forrygende galt, at englænderne, når de til sin tid kommer marcherende gennem Jylland, vil være fuldt berettiget til at henrette de ledende politifolk, der har arrangeret denne modbydelige klapjagt på en engelsk soldat.

Jeg skriver kun dette for at motivere, at jeg rent ud nægter at samarbejde med politiet med hensyn til at pågribe engelske soldater. Jeg har for længst givet ordre i så henseende, og det er derfor unødvendigt at sende græsegendarmene efterlysninger på engelske (amerikanske - russiske) soldater.«

Et tilfælde med et helt andet hændelsesforløb indtraf i 1943, da en engelsk bombemaskine en nat efter et bombetogt over Tyskland måtte nødlande i en frugtplantage i nærheden af Rinkenæs. En ældre overgendarm mødte under sin natlige patrulje to engelske flyvere, som han tog med og afleverede til politiet i Gråsten, hvorfra de i henhold til de dengang bestående aftaler mellem politiet og den tyske værnemagt blev overgivet til tyskerne. Næste dag blev overgendarmen kaldt op på græsegendarmeriets kommandokontor, hvor oberst Paludan-Müller modtog ham med ordene: »De burde jo have været skudt mand!« Efter denne ret voldsomme mod-

tagelse, fortæller overgendarmen, gik obersten over til en mildere form for bebrejdelse af hans handlemåde.

Om et møde med en allieret flyver beretter vagtmester C. Nielsen, der var næstkommanderende i 15. afsnit, Dyrhus vest for Tønder:

»En af de første dage i april 1943 havde jeg den glæde at kunne hjælpe en canadisk flyver, der var nødlandet ude over Vesterhavet på hjemturen efter et bombardement af Kiel. Han havde reddet sig i land, og havde i tre nætter sneget sig mod nord og var til sidst havnet i en af grænsegendarmernes vagthytter på Gammeldige. Ved en tilfældighed opdagede jeg ham, og om aftenen gik jeg ud til ham med mad og forklarede ham, hvordan han kunne finde frem til Esbjerg, som var hans mål. Nåede han det, sagde han, skulle han nok klare den og komme til England. Hans sidste ord til mig var, at han aldrig skulle glemme det lille Danmark og de lyseblå gendarmer.« Og vagtmester Nielsen slutter: »Jeg tror, han kom godt igennem. Desværre fik jeg ikke hans navn.«

Tidligere gendarm i Frøslev afsnit Sigurd Jeppesen fortæller:

»I 1943 gik jeg til engelskundervisning hos lærer Holm i Padborg, og på hans opfordring gik jeg ind på at medvirke til at skaffe oplysninger om tyskernes færden. Disse oplysninger blev videresendt til England gennem en polsk dame i Åbenrå. Desuden skulle jeg have opmærksomhed på allierede flygtninge, der skulle hjælpes.

En aften traf jeg to engelske flyvere ved Frøslev Plantage. De gav mig et stykke chokolade mærket »Cadbury«, måske som tegn på nationaliteten. Jeg besluttede at føre dem til Padborg, men vanskeligheden bestod i, at der lige foran Frøslev lå en deling tyske soldater med lyskastere m.m., som jeg skulle forbi. De to englændere tog det roligt. Jeg fik dem til at snakke en masse, som hverken var tysk eller engelsk imens jeg snakkede dansk. Jeg hilste på den tyske vagt, der formentlig har troet, at det var et par almindelige grænseoverløbere, jeg gik med, og jeg fik dem derefter afleveret ved lærer Holms bolig.

Senere fik jeg til opgave at skaffe oplysninger om togtrafikken over Tønder. Disse oplysninger fik jeg af godsekspeditøren på Tønder Station, hvorfra jeg bragte dem videre til Åbenrå. Det hele gik godt indtil marts 1944, hvor der blev foretaget flere arrestationer i Åbenrå, deriblandt den polske dame. En mand, der vidste lidt besked med tingene, alarmerede lærer Holm og tilrådte ham, at vi begge aldeles omgående tog til Sverige. Vi måtte derfor afsted med kort varsel, men jeg nåede dog forinden at underrette afsnitslederen vagtmester Henriksen, der forstod situationen. Det var imidlertid

ikke så helt let at komme til Sverige, men efter ca. 14 dages ventetid kom vi over med galeasen »Nora« af Rønne. Vi kom derefter begge i »Den danske Brigade«.«

Dagen efter gendarm Jeppesens forsvinden mødte tyskerne op hos vagtmester Henriksen i Frøslev og ville tale med Jeppesen. Henriksen meddelte tyskerne, at Jeppesen havde to fridage, men hvor han tilbragte dem, kendte Henriksen ikke noget til. Tyskerne kom ikke mere.

Da de allieredes bombetogter over Tyskland i 1943 og tiden derefter tog til i hyppighed og styrke, skete det, at beskadigede maskiner nødlandede på dansk område. Bortset fra de tilfælde, hvor der var tale om en nedstyrtning, og maskinens besætning blev dræbt, forekom der mange tilfælde, hvor tyskerne kun fandt den nedstyrtede maskine, mens dens besætning var sporeløst forsvundet. Det vakte naturligvis en vis mistanke hos tyskerne om, at den danske befolkning hjalp disse flyvere, og denne mistanke gjaldt også grænsegendarmeriets personale.

Tidligere gendarm H. Christensen, Pluskjær vest for Padborg, fortæller således, at han en aften i 1943 traf to engelske flyvere i den vestlige del af Frøslev Plantage. De tiltalte ham på engelsk, som han imidlertid ikke forstod, derefter talte den ene noget gebrokkent tysk (naturligvis påtaget), som gendarmen heller ikke forstod ret meget af, da han var sjællænder og nylig ansat i grænsegendarmeriet. De viste ham et kort, og bad ham orientere dem om, hvor de befandt sig, og hvilken vej de bedst kom nordpå. Efter at have fået oplysningerne forsvandt de pågældende nordpå, og gendarmen fortsatte sin patrulje, men ved et buskads, hvor han var skjult, holdt han imidlertid øje med de pågældende. Da de »fingerede« flyvere troede, at gendarmen var borte, ændrede de kurs og forsvandt syd over grænsen til Tyskland. Korpset blev naturligvis underrettet, og Christensen blev i al stilhed flyttet til Brunsnæs på Broagerland, mens det i almindelighed hed sig, at han havde forladt korpset.

Paludan-Müller og Tønders byjubilæum

Den 5. august 1943 kunne Tønder by fejre sit 700-års jubilæum. Til trods for den for Danmark så alvorlige tid havde man i Tønder besluttet at markere dagen ved en festlighed. Der var indbudt repræsentanter fra såvel danske som tyske myndigheder. Paludan-Müller deltog også som chef for grænsegendarmeriet.

I den almindelige feststemning blev man sentimentalt stemt, og danske roste tyske og tyske danske, og der blev talt om det gode forhold mellem gamle Danmark og det store Tyskland. Alt dette virkede ækelt på Paludan-Müller efter det, der var sket den 9. april 1940 og senere. Impulsiv som han var, rejste han sig pludselig fra sin plads og sagde:

»Vi har i aften hørt så meget om det gode dansk-tyske samarbejde. Det er falsk tale. Gennem det, der skete den 9. april 1940, er et godt forhold til Tyskland ødelagt mere end 200 år frem i tiden.«

Efter denne lille tale forlod Paludan-Müller hurtigt festen, og det tør nok antydes, at feststemningen den aften var ødelagt. I dagene derefter var gendarmene endnu mere stolte af deres chef.

Affæren fra Tønder blev bragt frem på et ministermøde, og enkelte af regeringens medlemmer var stemt for at afskedige ham. Men tolddepartementet bakkede ham op, så man nøjedes med at udtrykke sin beklagelse over hans optræden, og henstillede til ham for fremtiden at rådføre sig med sine overordnede.

29. august 1943

Den 29. august 1943 foretog den tyske besættelsesmagt et kup mod den danske hær og flåde, der på den tid var overflyttet til Sjælland efter tysk henstilling. Grænsegendarmeriet slap for at blive indblandet i denne aktion, idet man dengang fra tysk side øjensynligt opfattede grænsegendarmeriet som et væsentligt civilt bevogtningskorps, som man tilmed havde et godt samarbejde med.

Den 29. august 1943 var en søndag, og denne dag havde Sønderjysk Idrætsforening planlagt at afholde et stort stævne i Padborg, og sammen med formanden for Sønderjysk Idrætsforenings udvalg for fri idræt, en lærer fra Augustenborg, havde jeg tilrettelagt hele stævnet. Jeg skulle lede stævnet, idet Padborg Idrætsforening, som dengang var tilsluttet Sønderjysk Idrætsforening, var længst fremme med arbejdet i fri idræt, som det også blev benævnt. Der var blevet trykt og ophængt plakater, og alt var tilrettelagt på bedste måde.

Aftenen før sad jeg hjemme i min stue sammen med min kone og hørte musik i radioen, da min telefon pludseligt ringede klokken ca. 22.30, og en stemme, som jeg ikke kendte, ganske kort meddelte mig, at stævnet næste dag ville blive aflyst, idet der ville ske noget i løbet af natten, og dermed blev

røret lagt på, uden at den pågældende havde nævnt, hvem han var. Denne telefonsamtale forekom mig naturligvis noget mystisk.

Næste dags morgen stod jeg op ved 7-tiden, og da jeg kommer ind i stuen, så jeg et par mennesker stå uden for mit hus og stirre ind mod det, hvorfor jeg åbnede vinduet og spurgte, hvad det var de stirrede på, hvortil de svarede: »Har du ikke set den plakat, der er klæbet op på muren?«

Jeg skyndte mig ud og så da, at den tyske besættelsesmagt havde opklæbet en stor rød plakat om, at der var indført undtagelsestilstand i Danmark. Plakaten indeholdt bestemmelse om, at alle møder, sammenkomster og sportsarrangementer m.m. var streng forbudt, og at det ligeledes var forbudt at færdes med mere end tre personer sammen på gader og veje.

Med kort mellemrum patruljerede der tyske militærpatruljer på gaderne, og folk var naturligvis noget foruroligede over, hvad dette skulle betyde.

Grænsegendarmeriets tjeneste foregik imidlertid uhindret, selv om vi, navnligt om natten, blev standset af de tyske militærpatruljer. Det planlagte store idrætsstævne blev der ikke noget af. Efter nogen tid blev undtagelsestilstanden ophævet.

Julegratiale

Mod slutningen af 1944 blev der bevilget grænsegendarmeriets personale et årligt vederlag på 200 kr. Dette vederlag havde sin begrundelse i en gammel korpsbestemmelse om, at gendarmene altid var i tjeneste, forstået derhen, at gendarmene såvel i som uden for deres tjeneste havde pligt til at gribe ind over for lovovertrædelser og i øvrigt være til rådighed til enhver tid, når forholdene gjorde det nødvendigt. Vederlaget udbetaltes herefter hvert år i december måned indtil 1946 og fik naturligt nok betegnelsen »Julegratiale«.

En dramatisk nattevagt

I efteråret 1944 blev to kolleger fra Padborg en mørk aften overfaldet af en tysk soldat, som ville snige sig over grænsen. Soldaten, der var deserteret fra sin afdeling i Midtjylland, var ledsaget af en ung dansk pige, en ekspeditrice fra Vejle, som han havde lært at kende i en forretning.

Til trods for at han var gift, havde han lokket hende med løfte om, at han

ville gifte sig med hende, når de kom til Tyskland. På vejen ned gennem landet til grænsen havde de camperet, dels i ubeboede sommerhuse og dels i lader og stalde, og de havde opretholdt livet ved indbrud. De nærmere omstændigheder ved anholdelsen var følgende:

En gendarm, der havde haft patrulje i Søndermose syd for Padborg, var på vej hjem, da han hørte det rode i buskene i mosen, men i mørket kunne han intet se. Da han vidste, at en kollega om ganske kort tid skulle tiltræde sin tjeneste og at denne kollega havde en meget dygtig hund med, blev han afventende stående og holdt begivenhederne under kontrol. Kort efter ankom kollegaen med sin hund, og denne blev da sat ind på sporet, og et øjeblik efter havde hunden fundet de to personer.

På gendarmernes spørgsmål om, hvem de var, svarede manden ikke, men pigen oplyste, at manden var stum, og at de var gået vild i tågen. De blev anholdt, og begge gendarmere blev enige om, at de begge ville ledsage de anholdte til aflevering på politistationen i Padborg. Da de nåede til Padborg, bøjede manden sig pludselig ned for at pille ved sin ene støvle, og da så den ene af gendarmene noget blinke, og han råbte da advarende til kollegaen: »Pas på, han har en kniv!«

Men med en lynhurtig bevægelse havde manden trukket en bajonet, han havde i støvleskaftet, og huggede den gennem halsen på gendarm Grosen, og derpå sprang han ind på Dueholm Hansen, der trak sin cykel. Dueholm Hansen faldt over cyklen med tyskeren ovenpå sig, og denne tilføjede nu Dueholm Hansen flere knivstik, blandt andet i ansigtet under det ene øje. Derefter vendte han sig på ny mod Grosen, men denne havde, skønt hårdt såret, nu trukket sin pistol, og fyrede løs på tyskeren, der sank død om, ramt af tre skud i maven. De hårdt sårede overgendarmere fik et længere ophold på Statshospitalet i Sønderborg, men forvandt dog til dels følgerne.

Jeg var den pågældende aften til bestyrelsesmøde i Padborg Idrætsforening, og kom hjem klokken ca. 23, få minuttet efter at episoden var sket. Min kone og halvvoksne datter var helt oprevne, da jeg trådte ind i stuen. Begivenheden havde nemlig udspillet sig få skridt fra vores hus, og den havde været meget dramatisk.

Da overgendarm Grosen havde skudt den tyske desertør, faldt han bevidstløs om på vejen, hvorefter overgendarm Dueholm Hansen trak sin pistol, og affyrede en række varselsskud for at tilkalde hjælp, og samtidigt råbte han om hjælp. Da der var lys hos en nabo, gik jeg derind for at erfare nærmere angående episoden. I det samme kom den lokale læge, idet Grosen var blevet lagt ind der. Grosen lå på en divan og var ved bevidsthed, men

han kunne vanskeligt tale på grund af blødningen i halsen. Lægen anlagde en forbindelse og blev hos ham indtil ambulancen ankom.

Den anden hårdt sårede overgendarm var blevet bragt til sit hjem. Overgendarmerne fik under deres lange ophold på hospitalet i Sønderborg flere gange besøg af oberst Paludan-Müller.

Drabet på Paludan-Müller

Den 26. maj 1944 skete katastrofen for grænsegendarmeriets modstandsbevægelse, idet korpsets chef, oberst Paludan-Müller, denne dag blev myrdet af Gestapo.

Jeg havde den pågældende dag tjeneste fra klokken 4 til 8 om morgenen ved Oksevejens kontrolsted. Kl. ca. 5.30 ringede telefonen. Det var en kollega i Gråsten, der ringede op fortalte, at tyskerne havde omringet Paludan-Müllers bolig, og at der blev skudt heftigt omkring huset. Jeg blev naturligvis meget ilde til mode ved denne meddelelse, for jeg var ikke i tvivl om, at det var Paludan-Müller personligt, Gestapo var ude efter.

Da klokken var otte mødte yderligere et par kolleger til tjeneste på Oksevejen, og jeg fortalte dem naturligvis om begivenheden. Jeg forsøgte derefter at ringe til Gråsten, men nu var telefonen helt afbrudt.

Tyskernes hensigt med aktionen den 26. maj 1944, var at ramme samarbejdet mellem de illegale militærgrupper, politiet og grænsegendarmeriet. Foruden aktionen mod Paludan-Müller blev 18 personer i fremtrædende stillinger arresterede tidligt om morgenen den 26. maj 1944, deriblandt distriktsofficer Malling-Jacobsen, Kollund.

Om kampens forløb mellem Paludan-Müller og tyskerne foreligger ingen nøjagtig beretning. Beboerne i nabolaget blev holdt på lang afstand fra stedet.

De to gendarmere, der havde nattevagt ved korpsets kontor og våbendepot, hørte ved ca. 4.30-tiden om morgenen motorlarm på vejen fra Åbenrå til Gråsten, og kort efter så de, at Paludan-Müllers villa var omringet af tyskerne.

Paludan-Müller ville ikke lukke op, da tyskerne bankede på, hvorefter de sprængte indgangsdøren. Men den første tysker, der trådte ind, blev straks nedlagt med et velrettet skud fra Paludan-Müllers pistol. Herefter trak tyskerne sig tilbage og fik forstærkning med maskingeværer, håndgranater og brandbomber.

Fig. 35. Oberst Svend Bartholin Paludan-Müller var involveret i den såkaldte p-plan for opstilling af militære grupper ved et tysk sammenbrud.

Paludan-Müller blev dræbt i ildkamp med tyskerne 26. maj 1944, da han modsatte sig arrestation. På dødsattesten over Paludan-Müller skrev lægen som dødsårsag: »Pro patria mortuus est«, dvs. »Død for fædrelandet«. Der var blandt gendarmerne stærkt delte meninger om hans rolle i grænsegendarmeriets senere skæbne. Paludan-Møller er her iført lyseblå garnisonshue, hvor sølvtrusserne viser officerens grad. Fortil ses nationalkokarden og gendarmerikorpsets lille sølvfarvede rigsvåben. Frihedsmuseets fotoarkiv. 42P0000005.

Til trods for den aldeles overvældende magt, der fra tysk side var indsat i aktionen, ca. 40-50 mand, varede kampen henimod fire timer. Man ved om kampens forløb, at tyskerne, nærmest på må og få, fyrede løs mod huset med maskingeværer og maskinpistolsalver, samtidig med at de bombarderede huset med håndgranater og brandbomber. Paludan-Müller affyrede kun enkelte skud, snart gennem et, snart gennem et andet vindue. Han var en fremragende skytte, der med velrettede skud gang på gang fratog tyskerne enhver lyst til at nærme sig huset.

Klokken ca. ni affyredes det sidste skud fra Paludan-Müllers villa, men tyskerne vedblev endnu i lang tid at fyre løs mod huset, der nu var delvist nedbrændt. Først da brandværnet i Gråsten havde slukket ilden, turde tyskerne nærme sig huset, hvor Paludan-Müllers forkullede lig blev fundet om eftermiddagen.

Om tyskernes tab i kampen ved man naturligvis ikke helt nøjagtigt, men

Fig. 36. Paludan-Müllers nedbrændte tjenestebolig i Gråsten. Den 26. maj 1944 om morgenen kl. 05.30 forsøgte Gestapo at arrestere Paludan-Müller, men han valgte at sætte sig til modværge og fortrak til husets lofstetage, som han på forhånd havde indrettet til forsvar. I tre timer holdt obersten stand, inden overmagten, som bestod af ca. 40-50 Gestapo-folk og soldater, blev for stor. Nogle brandfolk fandt midt på eftermiddagen Paludan-Müllers lig på loftet nær den midterste af husets skorstene. Her ses tjenesteboligen med de to gavlvinduer ud mod vejen, hvorfra liget af Paludan-Müller lagt i en presenning af tyskerne bliver rullet ned på en lastvogn og kørt bort. Jens Bruhns arkiv.

dagen efter episoden i Gråsten bestilte tyskerne fem ligkister hos et snedkerfirma i Åbenrå. Den næste dag indeholdt aviserne, der jo var belagt med mundkurv af den tyske besættelsesmagt, følgende korte officielle meddelelse i tilslutning til oplysningen om de mange anholdelser:

»Oberst Svend Bartholin Paludan-Müller, Gråsten, blev dræbt, da han modsatte sig anholdelse.«

Til trods for denne meget korte avismeddelelse spredtes nyheden dog ud over hele landet med rivende fart, og den var især genstand for megen omtale i de illegale blade, som på den tid havde fået en stor udbredelse.

Om begravelsen var der stort røre, idet tyskerne først nægtede at udlevere liget, som de truede med at begrave på et ukendt sted. Da liget, efter lange og vanskelige forhandlinger, endelig blev udleveret, foreslog familien, at begravelsen skulle finde sted på Mou Kirkegård i Jylland, da Paludan-Müller var født i Mou Præstegård. Det sagde tyskerne nej til. Han måtte overhovedet ikke begraves i Jylland.

Man foreslog så tyskerne, at han blev begravet på Snesere Kirkegård på

Sjælland, hvor han havde haft sit barndomshjem, og dette gik tyskerne endelig med til efter lange overvejelser.

Begravelsen fandt sted den 1. juni 1944, og selv om tyskerne havde stillet krav om, at den skulle foregå i dybeste stilhed, og at kun den nærmeste familie måtte være til stede, så strømmede folk i hundredtal til senere på dagen, dels som en stille protest mod tyskernes voldsherredømme, og dels som en hyldestdemonstration til Paludan-Müller for hans uforfærdede mod overfor tyskerne.

Axel Hansen skrev dødsattesten i 1944 over Paludan-Müller, og kreds-lægen i Kolding skrev: »Mortuus pro patria!« – Død for fædrelandet. Han skrev dog ikke den danske oversættelse, for så var det ikke sandsynligt, at tyskerne havde godkendt denne. Sammen med beretningen om Paludan-Müllers heltedød vil dødsattestens ordlyd gå over i historien. Eftermælet kunne ikke formes mere rammende.

To år efter Paludan-Müllers død skete der en pinlig episode, idet ordens-kapitlet i København afkrævede hans enke erstatning for hans ordner, der var brændt ved tyskernes aktion den 26. maj 1944. Kravet var ikke blot en kontortåbelighed og en himmelråbende taktløshed mod Paludan-Müllers pårørende, men også mod de mænd og kvinder, der hellere ville være frie end trælle og derfor ikke fra en skrivebordsstol som en anden robot »fulgte den sædvanlige fremgangsmåde«.

I den anledning skrev en lektor følgende læserbrev i det illegale blad »Information« den 26. august 1944: »Der er øjensynlig ingen grænser for, hvad et »kontor« kan tillade sig. Er det aldrig gået op for »de høje« derinde, at Paludan-Müller ikke døde på sottesengen, og at hans hus ikke nedbrændte ved et lynnedslag, men blev skudt i grus af tyske banditter.«

Ved aftenfesten på »Tønderhus« den 3. september 1944 i forbindelse med Grænsegendarmeriets Idrætsforenings årlige idrætsstævne udtalte jeg, som formand for foreningen, følgende mindeord over korpsets afdøde chef:

»Når vi er forsamlet her i dag, kan dette ikke ske, uden at vi for en kort stund vil dvæle ved mindet om en mand, som ikke er iblandt os mere, vor afdøde chef oberst Svend Bartholin Paludan-Müller.

Idrætten havde hans store interesse og da i særlig grad vor idræt inden for korpset, idet han klart så den betydning, idrætten havde, ikke blot for korpset og dets anseelse, men også for den enkelte idrætsudøver. Oberst Paludan-Müller var en chef af det helt store format, retscaffen, hensynsfuld og omsorgsfuld overfor sine undergivne, en chef, for hvem man kun nærede ærefrygt og ikke slavefrygt.

Den måde, han valgte at dø på, viste at han var en mand i ordets fulde betydning. Vort gamle fædrelands skæbne lå ham tungt på sinde. Han vidste, at nogle måtte dø, for at Danmark kunne bestå.«

»Min bedste ven i livet«

Den 26. maj 1944 foretog det tyske Gestapo omfattende arrestationer, og Malling-Jacobsen blev sammen med mange andre hentet tidligt om morgenen. Efter ophold i flere forskellige tyske fængsler her i landet, bl.a. Horserød og Frøslev-lejren, blev Malling-Jacobsen i september måned 1944 sendt sydpå til koncentrationslejren Neuengamme.

Kort tid efter kom en del internerede gendarmere ligeledes til denne lejr, og det traf sig da således, at Malling-Jacobsen, der lå i en overkøje, fik en ældre gendarm fra Rinkenæs i den underste køje. Malling-Jacobsen var allerede på den tid meget syg og svag, og han var således ikke i stand til selv at kravle op i køjen, hvorfor gendarmen nedenunder hver aften måtte løfte ham op. Malling-Jacobsen, der var syg og langt nede, græd og omfavnede gendarmen, mens han sagde: »Du er min bedste ven i livet, og hvis vi to kommer levende tilbage, må du komme og besøge mig.« Heldigvis for dem begge overlevede de det grusomme ophold i den tyske kz-lejr.

Malling-Jacobsen ankom til Danmark en af de sidste dage i april 1945 med svenskeren Folke Bernadottes hjælpetransport, og blev sendt direkte til Sverige. I efteråret 1945 kom han tilbage til Danmark, og kort tid efter overtog han atter sin tjeneste i grænsegendarmeriet. Overgendarmen fra Rinkenæs kom også nogenlunde over sin tysklandstur, og en sommerdag i 1946, hvor han havde fridag, besluttede han at foretage en cykeltur langs Fjordvejen mod Kollund. Da han nåede til Kollund, kom han pludselig i tanker om, at her boede »hans bedste ven i livet« – Malling-Jacobsen. Han fik opspurgt, hvor gendarmerigården lå, og cyklede derhen. Gården lå lidt tilbagetrukket fra vejen gennem Kollund by med en lang allé ind til gården. Ved indkørslen til alléen så han nok, at der var opsat flere skilte med påskrift som f.eks.: Privat – adgang for uvedkommende forbudt o.lign. Da han kom ind på gårdspladsen, var en af distriktsofficerens ordonnanser ved at vaske tjenestebilen. Overgendarmen gik da hen og hilste på kollegaen, der spurgte ham, hvad han ville. Ja, han ville da besøge Malling-Jacobsen.

Imidlertid var Malling-Jacobsen kommet ud af huset, og han stod øverst på trappen op til indgangsdøren, og pludselig brølede han af sine lunger

fulde kraft: »Hvad fanden i helvede laver De her, har De ikke set, at adgang er forbudt – Ud – Forsvind«. Overgendarmen, der hørte til i et andet distrikt end Mallings-Jacobsens, nemlig i 1. distrikt, var ikke fortrolig med denne taleform, og han sprang hurtigst muligt på cyklen og forsvandt. Han besøgte aldrig siden »sin bedste ven i livet«.

Grænsegendarmeriets internering

Den 19. september 1944 påbegyndte tyskerne interneringen af korpsets personale, samtidigt med at det danske politi blev sat ud af funktion.

Jeg havde den pågældende dag tjeneste fra klokken 8 til 12 om formiddagen ved overgangsstedet Oksevejen. Klokken ca. 11.30 kom en politibetjent cyklende ned til grænsen for at hente sin kollega, der havde tjeneste der, som nu skulle følge med op på politistationen. Han fortalte, at tyskerne var stormet ind på politistationen klokken 11, hvor de forlangte at få udleveret hver mands våben, og alle de tjenestegørende dér fik besked på, at deres funktion som politi nu var slut, og de måtte herefter betragte sig som civile personer.

Jeg spekulerede naturligvis en hel del over dette, men forblev i min tjeneste, indtil jeg blev afløst klokken 12. Kollegaen, der afløste mig, og jeg drøftede sagen, men vi troede dog ikke, at affæren med politiet berørte os.

Da jeg kom hjem, klædte jeg mig straks i civil og cyklede ned til byens urmager, som jeg havde meget idrætsligt samarbejde med. Jeg opholdt mig på hans værksted, som var ovenover butikken, og hvor man fra vinduet kunne se, hvad der foregik gennem jernbaneviadukten i Padborg. Det varede ikke længe, førend jeg så en tysk militærlastbil komme gennem viadukten med et læs grænsegendarmer, der blev kørt ud til Frøslev-lejren, og i løbet af kort tid kom den tom tilbage. Nu var jeg klar over, at det var alvor for grænsegendarmeriets personale.

Anholdelserne af korpsets personale stod på i tre dage. Den 19. september var det hovedsagelig personalet i 1. distrikt, Gråsten-Sønderborg-området, der blev afhentet af Gestapo-folk, og disse optrådte meget provokerende. Den 20. september var det personalet i 3. distrikt, Tønder-området, der blev afhentet, og det var ligeledes af Gestapo.

Den 21. september om formiddagen blev personalet i 2. distrikt, Padborg-Kruså-området, afhentet, men denne gang var det af folk fra det tyske feltgendarmeri, og der var mange østrigere iblandt. De søgte på alle måder

Fig. 37. Grænsegendarmere, der arresteres af tyskerne under den såkaldte »Operation Möwe« 19.-21. september 1944. Her blev 291 grænsegendarmere arresteret og interneret i Frøslevlejren. Det lykkedes dog nogle af gendarmene at »gå under jorden« og dermed undgå at blive interneret. Frihedsmuseets fotoarkiv. 30G0000001.

at gøre det så tiltalende som muligt for os. Østrigerne kaldte os kammerater, og alle talte om, at det hele kun skulle vare tre dage, og at vi kun skulle afvæbnes og ikke andet, og det troede vi naturligvis på. Desværre kom det til at gå helt anderledes. Til at begynde med så hele sagen ikke så alvorlig ud, som det imidlertid senere udviklede sig til.

Den 19. september, da tyskerne indfandt sig på korpsets kontor i Gråsten og anholdt hele personalet der, beordrede de korpsets fungerende chef, kaptajn A.S. Ørsted-Petersen, til at køre med til alle afsnitskontorerne langs med hele grænsen, hvor han skulle meddele den pågældende vagtmester, at det hele kun drejede sig om en afvæbning, og derfor var vi alle i god tro. Ydermere havde os fra 2. distrikt jo set, hvorledes politiet blev afvæbnet, og derefter fik lov til at gå hjem, så vi kunne ikke andet end tro på, at det ville være det samme for os. Der var dog ca. 25 mand, flest fra det yngre personale, der straks »gik under jorden«, som det hed dengang.

Ligeledes havde vi et par stykker i 3. distrikt, der slap for anholdelse. En var syg og lå i sengen, ham lod de blive liggende. En anden var ikke hjemme,

da de kom for at hente ham. Han slap ligeledes fri. Nu var det imidlertid kun få, der undgik at blive anholdt. Havde det drejet sig om en større del af korpset, er det ikke utænkeligt, at tyskerne havde iværksat repressalier over for de pågældendes familier.

Hvorfor blev så mange grænsegendarmen interneret? Hvorfor søgte de ikke at slippe bort i tide?

Disse spørgsmål blev i de efterfølgende år stillet af mange uden for korpset, idet der bl.a. blev henvist til, at der navnlig blandt grænsebefolkningen havde været mange velmenende mennesker, der havde advaret og opfordret gendarmene til at komme bort i tide.

En del af svaret herpå vil være med henvisning til tyskernes aktion mod politiet ved grænsen, der skete umiddelbart før aktionen mod gendarmene blev indledt. Politibetjentene blev kun afvæbnet og fik den besked, at de herefter var civile borgere.

En anden og mere væsentlig årsag var, at korpsets fungerende chef, kaptajn A.S. Ørsted-Petersen, om formiddagen den 19. september 1944, blev anholdt af tyskerne på korpsets kontor i Gråsten og derefter beordret ind i korpsets tjenestevogn. Sammen med Gestapochef Thees Burfeind fra Kolding kørte han fra det ene afsnitskontor til det andet, og gav meddelelse om,

Fig. 38. Arresterede grænsegendarmen i Kollund køres bort af tyskerne 19. september 1944. Frihedsmuseets fotoarkiv. 30G0000002.

Fig. 39. Kaptajn Anders Sandøe Ørsted-Petersen (1889-1954) var oprindeligt uddannet inden for landbrug og mejeri, førend han i 1908-1909 gennemførte rytteriets sekondløjtnantskole. Den 1. februar 1920 indtrådte han i grænsegendarmeriet som distriktsofficer. Ørsted-Petersen tog sin afsked i 1945. På billedet er kaptajnen forevigtet med lyseblå spids-hue med nationalkokarde og korpset lille rigsvåben i nysølv fortil og en våbenfrakke med ydre lommer. Jens Bruhns arkiv.

at korpsets personale skulle afvæbnes, og at afvæbningen skulle finde sted i Frøslev-lejren, hvorefter alle ville blive frigivet. Den besked lod vagtmestrene gå videre til personalet, og fra gammel tid var korpsets personale vant til at parere ordre.

En hel del af korpsets personale havde jo før været taget af tyskerne, nemlig den 9. april 1940, og dengang var interneringen kun af kort varighed.

En yderligere grund var for en dels vedkommende nok frygten for represalier fra tyskernes side mod deres familier. Dette synspunkt er kommet til udtryk efter frigivelsen i 1945.

Den overvejende del af de undslupne gendarmere var unge og ugifte folk.

Det har i hvert fald vist sig, efter hvad der foreligger oplyst, at undslupne gendarmers familier og pårørende har været under Gestapos og tysksindedes bevågenhed i den grad, at de var under opsyn, når de færdedes uden for deres hjem i de første par måneder efter korpsets internering. Da disse foranstaltninger ikke førte til det ønskede resultat for tyskerne, blev der ved juletid 1944, ifølge meddelelse fra hjemmetysk hold, udlovet en dusør på 2.000 kr. for oplysninger, der kunne føre til anholdelse af en bestemt gendarm.

I et andet tilfælde blev en ung gendarms svigerfar, en landmand i Hellevad, to gange afhentet til »Staldgården« i Kolding, hvor han var genstand for Gestapos brutale forhørsmetoder. Man forlangte oplysning om svigersønnens opholdssted, noget den anholdte ikke kunne svare på, da han ikke vidste det. Den unge gendarm befandt sig nemlig i København, hvor han sammen med et par andre korpskammerater deltog i modstandsbevægelsens arbejde.

Dette er kun et par eksempler på, at gendarmene, ligesom andre befolkningsdele i Danmark, godt kunne have deres at frygte fra tyskernes side, og det navnligt i den sidste del af besættelsestiden.

Frøslevlejren

Frøslevlejren – den tyske fangelejr i Danmark – blev oprettet i sommeren 1944 efter overenskomst mellem de danske myndigheder og den tyske besættelsesmagt, som et forsøg på, fra dansk side, at beholde de af tyskerne anholdte danske borgere her i landet, og derved forhindre, at de blev ført til de berygtede kz-lejre i Tyskland.

Jeg havde en pudsig oplevelse sommeren 1944. Man havde hørt rygter om, at der skulle laves et eller andet i Frøslev Polde, et areal med lyngbak-

Fig. 40. Lejrkommandant, SS Sturmbannführer Philipp Hillgärtner (f. 1903), hvis direkte foresatte var SS Standartenführer Otto von Bovensiepen, chef for det tyske sikkerhedspoliti i Danmark fra januar 1944 frem til befrielsen. Den 12. august 1944 nedlagdes Polizei-gefangenenlager Horserød og fangerne flyttet til Frøslevlejren, Polizeigefangenenlager Frøslev, hvortil Hillgärtner fulgte med som kommandant frem til december 1944, hvor han afløstes af SS Hauptsturmführer Schriever, der var lejrkommandant frem til befrielsen. Bov Lokalar-kiv. B7396-1.

ker ca. tre kilometer nord for Frøslev og en kilometer syd for Fårhus. En eftermiddag, hvor jeg havde haft tjeneste til klokken 4, sammen med en ung politibetjent, der havde lejlighed hos mig, besluttede vi at tage en cykeltur sammen med vore koner ud til området for at se, hvad der foregik. Der var mange mand i arbejde, og de byggede træbarakker.

Lige ved vejkannten stod en håndværker og arbejdede med noget træ. Vi spurgte ham, hvad det skulle være. »Det skal være et opholdssted for grænsengendarmer og politibetjente«, svarede han. Vi var nemlig begge i uniform, og det har vel givet ham idéen til svaret. Vi sludrede lidt med ham, inden vi cyklede videre, og vi morede os over håndværkerens svar på vort spørgsmål.

Jeg anende meget lidt om, at denne lejr et par måneder senere skulle blive et opholdssted for mig.

Den 15. august 1944 ankom de første fanger til Frøslev-lejren. Det var alle fanger fra Horserød-lejren, i alt 741 mand blev overført. En måned senere, den 15. september 1944, afgik den første transport til Tyskland på ca. 200

Fig. 41. Frøslevlejren 1944. Lejren blev færdigbygget af fangerne. Bygningen med den høje skorsten er vaskeriet. De to SS'ere i forgrunden er Hauptscharführer Walter Klein og kommandanten, Sturmbannführer Philipp Hillgärtner. Bov Lokalkiv. B7460-1.

mand fra Frøslev-lejren. Den tyske lejrchef var en SS Sturmbannführer ved navn Heillgärtner [Philipp Hillgärtner], til daglig kaldet »Stubba« blandt tyskerne, »Storbanditten« blandt danskerne.

De første par dage efter vor internering blev vi – ene gendarmer – installeret i barak 10, som var modtagelsesbarak for alle nyankomne. Senge var der ingen af i stuerne. Vi lå på gulvet på en madras med et tæppe som dyne, så de fleste af os har uvilkårligt tænkt på den lune seng derhjemme. Efter et par dages forløb blev vi alle overflyttet til barak 16, hvor der var etagesenge på alle stuerne.

I de første dage efter interneringen blev vi ikke sat i arbejde, men kunne gå rundt i lejren som vi ville indenfor pigtråden i fangeafdelingen. Dagene gik som regel med kortspil, eller vi sad uden for barakken og nød det fine efterårsvejr. Forplejningen i lejren var upåklagelig, da det var det danske fængselsvæsen, der forestod denne.

De øvrige fanger i lejren var sat på arbejdshold, og foretog planeringsarbejde omkring barakkerne.

Politiets folk, der var fra byerne Århus, Ålborg og Odense, boede alle i barak 11.

Fig. 42. Frøslevlejren. Interiør fra fangestue. Bov Lokalarkiv. B7459-1.

Den 25. september erfarede vi straks om morgenen, at en stor del af disse, 288 mand i alt, i nattens løb var blevet sendt til Tyskland. Vi havde intet mærket til denne transport, idet der ikke var slået alarm i vores barak.

Selv om vi stadig håbede på vor løsladelse, så begyndte uhyggen efterhånden at brede sig blandt os efter politiets deportation til Tyskland.

Den 1. oktober 1944 havde jeg 25-års jubilæum, og det var naturligvis en trist måde at skulle fejre dette på. Fra morgenstunden strømmede kollegerne til for at ønske mig til lykke. En kollega fra Kruså, der havde talent som tegner, havde lavet et fint festtelegram, hvor mine kolleger fra Frøslev afsnit havde skrevet deres navne tilligemed mange andre kolleger. Desværre havde jeg intet som helst at byde på, så det blev en tørlagt festdag.

Kort tid efter vor internering i Frøslev-lejren hed det sig, at alle gendarmere skulle til et lille forhør, hvorefter de straks ville blive sendt hjem. Det var rigtig nok med forhøret, men hjemsendelsen blev der ikke noget af.

Søndag eftermiddag den 1. oktober fik alle gendarmere besked på at stille afsnitsvis ved tårnet i lejren. Der blev vi enkeltvis fremstillet for Gestapochef Burfeind fra Kolding. En dansker, ved navn Birkedal-Hansen, optrådte som tolk. Hele forhøret varede kun nogle få minutter, hver mand blev udspurgt om hans politiske indstilling, og om hvilke danske foreninger han var med-

lem af. Nogle blev endvidere spurgt om deres personlige kendskab til de af deres afsnitskolleger, der ikke var blevet interneret, og om hvorfor disse kolleger var stukket af.

Noget egentligt udbytte af disse sidste spørgsmål har tyskerne dog næppe haft. En og anden af de udspurgte gendarmer havde bemærket, at Gestapo-chefen havde en liste med alle gendarmernes navne, ordnet afsnitsvis, og at der ud for en del af navnene var anbragt et rødt kryds. Hvad dette skulle betyde, erfarede vi senere. Det var dem, der i forvejen var udtaget til at skulle sendes til Tyskland.

Deportationen den 5. oktober 1944

Den 5. oktober klokken 3.00 om natten kom uvejret over os. Vi vågnede ved en voldsom larm og støvletramp ude på midtergangen i barakken, samtidigt med, at tyskerne blæste i skingrende trillefløjter, og rev alle dørene ind til stuerne op og råbte på tysk: »Aufstehen, sofort antreten!«

Iklædt nattøj sprang vi straks ud på gangen, hvor vi blev opstillet i fire rækker, og derpå begyndte opråbningen af navne, der foregik i alfabetisk rækkefølge, idet efternavne, der begyndte med bogstavet a, først blev opråbt og derefter b, c, osv. Da opråbningen af j begyndte, dukkede jeg uvægerligt hovedet, men mit navn kom – heldigvis for mig – ikke med.

De opråbte fik besked på at stille op i fire rækker i den nederste ende af midtergangen i barakken. I alt blev 141 mand udtaget, det var nøjagtigt halvdelen af de internerede gendarmer, til transporten til de berygtede tyske kz-lejre.

De opråbte fik nogle få minutter til at samle deres ejendele sammen, så der blev ikke levnet megen tid til afskedstagen. Derefter blev de ført over i den tyske del af lejren, hvor de blev ikklædt deres uniformer, og derpå i tyske lastbiler kørt til Harrislee Station syd for grænsen, hvor de blev indlæst i tyske godsvogne.

Vi øvrige fik besked om, at vi atter kunne gå til ro, men vi var naturligvis alle så oprevne af det passerede, at ingen følte trang til at sove mere den nat.

Nu var vi alle for alvor klar over, at nu var der ingen løsladelse i sigte foreløbig, og vi regnede bestemt med, at om nogle dage kom turen til os. Samme dags eftermiddag blev ni ældre vagtmestre og overgendarmer løsladt.

Et par dage efter den 5. oktober blev min kone ringet op af lederen af Røde Kors' kontor i Padborg, der meddelte hende, at jeg var blevet sendt til

Tyskland, idet kontoret havde modtaget en liste fra Frøslev-lejren, hvori mit navn var opført.

Min kone vidste heldigvis bedre besked, idet en af de løsladte den 5. oktober, var en kollega fra Frøslev afsnit, og han havde straks efter sin hjemkomst meddelt de pågældende koner, hvem der var blevet tilbage i lejren. Så min kone var beroliget.

Muligvis har mit navn været på listen over de udtagne til Tysklandstransporten, men forholdet var i almindelighed dette, at når der skulle afgå en transport, så gik det tyske vagtmandskab ikke i seng den aften, men holdt et sviregilde indtil udtagelsen skulle begynde, og jeg husker ganske tydeligt at det var Lagerführer Wassermann, der foretog opråbningen den morgen. Han var så bedugget, at han ikke kunne stå stille.

Da vi var opstillet ude på midtergangen, stod jeg i forreste række lige ud for Wassermann, der hele tiden under oplæsningerne, ravede frem og tilbage, og et par gange dinglede han ind mod mig, og derved har han muligvis overset mit navn. Ja, held må man undertiden have her i livet!

Dagliglivet i Frøslev-lejren

Om formiddagen, den 6. oktober, fik alle os tilbageblevne gendarmere besked om at rømme barak 16, og vi blev nu fordelt mellem alle de øvrige barakker. Jeg kom til at bo i barak 13, og jeg var eneste gendarm i den stue, hvor jeg blev indkvarteret.

Samme dag blev vi sat på arbejdshold. Hvert hold var på 10 mand, hvoraf en var »sjakbajs«. På mit arbejdshold blev jeg valgt til denne post, vistnok fordi jeg kunne tale tysk.

Det var i almindelighed således, at når tyskerne var utilfredse med noget ved et arbejdshold, så kaldte de altid på sjakbajsen og gav ham en opsang. Jeg klarede mig nu ganske godt i den henseende.

Selv om vi fra grænsegendarmeriet til at begynde med var noget bekymrede over at skulle skilles, så viste det sig ret hurtigt, at den nye forandring så afgjort var til vores fordel.

De nye fanger, vi nu kom sammen med, var friske fyre med et godt humør, og de forstod langt bedre end os at leve en isoleret tilværelse.

Der var således omtrent hver aften underholdning af forskellig art på stuerne, og ligeledes blev der hver aften serveret kaffe med ristet fransnbrød med marmelade, som blev »organiseret« fra spisebarakken ved aftenspis-

ningen. Medvirkende hertil var naturligvis de fanger, der arbejdede i lejrens køkken.

Dagliglivet i lejren formede sig i øvrigt således:

Kl. 6 morgen blev vi vækket.

Kl. 7 fik vi morgenmad.

Kl. 8 stillede vi alle til appel foran vagttårnet og blev sat i arbejde af Lagerführer Wassermann.

Kl. 12-14 var der middagsspisning og middagspause.

Kl. 14-16 atter arbejde.

Kl. 18 aftensmad.

Kl. 19 blev alle barakker aflåst, og der blev sat træskodder for vinduerne udefra. Herefter kunne vi kun bevæge os indenfor i barakken.

Kl. 21 blev al indendørs belysning slukket af tyskerne – uden videre varsel. Så meget ofte måtte man finde i seng i bælgravende mørke.

Undertiden kom vi på arbejde uden for lejren. Der blev således anlagt en vej i skoven nord for lejren. Når vi arbejdede uden for lejren, havde vi naturligvis en vagtmand med, og det var spændende at se, hvem det blev. Der fandtes nemlig nogle få danske SS'ere i lejren, og de var ikke rare at have med at gøre. Men blandt det tyske vagtmandskab, der hovedsagelig bestod af lidt ældre folk, var der nogle østrigere; dem kunne man altid kende på, at de havde et Edelweiss-emblem i reverset på uniformen, og de var meget medgørlige over for os.

Således arbejdede mit hold en dag i skoven i nærheden af skovfogedboligen, og da vi havde en østriger som vagtmand, bad jeg ham om lov til at telefonere hjem til min kone, hvilket han straks tillod. Han sagde venligt til mig, at jeg skulle være tilbage senest klokken 16, når vi skulle marchere ind i lejren.

Jeg fik således en lang passiar med min kone og eftermiddagskaffe hos skovfogeden.

En dag i oktober rømmede to mand fra lejren, idet de forsvandt under arbejdet i en granskov langt ude i Frøslev plantage. Denne rømning gav tyskerne anledning til at foretage adskillige optællinger i barakkerne den samme aften. Næste dag blev der indført brev- og pakkespærring i en måned.

Senere forsvandt der yderligere en og anden. I de godt to måneder jeg

Fig. 43. Fanger fra Frøslevlejren graver pansergrave syd for grænsen i november 1944, en opgave, som også grænsegendarmerne var udtaget til. Billedet er taget illegalt af en fange, nemlig premierløjtnant Kjeld Feilberg. Frihedsmuseets fotoarkiv. 28Do101049.

sad i lejren, opnåede jeg ikke en eneste gang at få brev eller pakke hjemmefra på grund af disse spærringer.

Den 20. oktober afgik der atter en tysklandstransport. Der var ingen gendarmer med denne gang, men vi fik naturligvis uhyggen at føle ved alarmen midt på aftenen og opråbningerne af navnene.

Der ankom næsten hver nat nye fanger til lejren, og de blev ved ankomsten anbragt i barak 10, som var en såkaldt »modtagelsesbarak«. Det var efterhånden blevet en regel for lejrens beboere, at de hver morgen skulle en tur hen til denne barak for at se, om der var bekendte imellem.

En morgen sidst i oktober opdagede vi pludseligt, at der kørte ca. 10 gamle tyske rutebiler ind i lejren, og vi var naturligvis spændte på, hvad det skulle betyde. En transport til Tyskland kunne det ikke være, da der ingen var udtaget. Måske skulle en del af os flyttes, men hvorhen?

Da vi stillede til den sædvanlige appel klokken 8, fik ca. 40 arbejdshold besked på at gå over til rutebilerne, der holdt på vejen midt gennem lejren. Mit arbejdshold var også blandt de udtagne. Fra køkkenet blev vi forsynet med en madpakke, og derefter satte bilerne sig i bevægelse ud gennem lejrens nord-port. I Fårhus by drejede bilerne ad vejen mod Sofiedal, hvor vi

passerede grænsen og fortsatte ad vejen gennem Jardedlund mose. I Jardedlund gjorde bilerne holdt, og vi blev beordret ud på marken, hvor en civil herre tog imod, og forklarede os, at vi skulle grave en såkaldt »pansergrav« – en tankspærring.

Han afmålte et bestemt stykke med landmålerstokke, og det var to arbejdsholds opgave at udføre gravearbejdet i en bestemt bredde og dybde. Når vi havde udført arbejdet, og dette var godkendt af den civile herre, måtte vi sætte os ind i rutebilen og blive kørt tilbage til lejren.

Vagtmandskabet var et hold marineinfanterister fra marinekasernen under ledelse af en løjtnant. Når vi – fangerne – var fordelt til arbejdet, blev vagtmandskabet opstillet i en række på hver side af os med ca. 50 meters afstand mellem dem og os, men når der var gået ca. en time, så øjnede man ingen vagter mere. De gik nemlig midt inde mellem fangerne og falbød rygevarer og chokolade m.m. Selv om priserne var ret høje, fik de alligevel afsat en del varer. Dette arbejde syd for grænsen varede 10-12 dage, så blev det indstillet – efter sigende fordi den danske lejrløder, en kaptajn Digmann, havde protesteret over for tyskerne.

Læsestof i lejren var ikke tilladt. Dog blev den lille avis »Nordschleswiger Zeitung«, der var organ for det tyske mindretal i Sønderjylland, dagligt fordelt med nogle eksemplarer til hver barak. På den tid var tyskerne stærkt på tilbagetog i Rusland, men dette skrev den tyske avis naturligvis ikke. Derimod gav den jævnligt en oversigt over tyske frontafsnit, der var blevet rettet ud. Vi kunne jo nok forstå meningen med dette.

På et andet område fik den tyske avis vor særlige interesse. Den omtalte nemlig dødsfaldene blandt vore kolleger i de tyske kz-lejre. I begyndelsen af november, kun en måned efter deportationen, kom meddelelsen om det første dødsfald, og flere fulgte efter i de kommende dage, men pludseligt hørte disse meddelelser i bladet op. Vi, navnlig gendarmerne, var chokerede ved disse meddelelser. Hvorledes kunne det gå til, at sunde og raske mennesker efter så kort tids forløb døde. Tyskerne må øjensynligt have bemærket dette, thi pludselig fik vi ikke mere denne avis.

I slutningen af 1944 var jernbanesabotagen i Jylland tiltaget i et betydeligt omfang. De nye bomber som sabotørerne fik, var nu forsynet med en tændingsanordning således indrettet, at togets lokomotiv udløste eksplosionen, men når toget var i fart, nåede lokomotiv og tender som regel over eksplosionen. Det var da den første vogn i toget der fik skraldet. Dette fik tyskerne til, i alle tyske militærtog i Jylland, at indsætte en godsvogn som togets første vogn som var bemannet med 4-6 mand fra Frøslev-lejren. Disse

Fig. 44. Harald Ferdinand Spur Bahnsen (1894-1961) var fra 1. februar 1944 toldforvalter i Tønder og fra 4. maj 1945 frem til 30. april 1946 midlertidig fungerende toldinspektør ved Grænsegendarmeriet. Toldforvalter Bahnsen gjorde en stor indsats for at hjælpe de internerede gendarmere og deres familier og ikke mindst de 141, der den 5. oktober 1944 blev sendt i koncentrationslejr i Tyskland. Frihedsmuseets fotoarkiv. 42B0000004.

kommandoer blev almindeligvis benævnt »Himmelfartskommando«. Der skete imidlertid ikke nogen overlast på disse kommandoer i den tid, jeg var i lejren. Derimod nød alle lejrens fanger, at de blev rigeligt forsynet med aviser og andet læsestof, som himmelfarts-kommandoen hjembragte fra turen, der som regel gik fra Padborg til Ålborg eller Frederikshavn og varede et par dage.

Kort efter gendarmernes internering blev toldforvalter Bahnsen, Tønder, konstitueret som midlertidig chef for korpset, så der kunne etableres et bindeled mellem tolddepartementet og de internerede gendarmers hustruer. Toldforvalteren gik straks i gang med sin nye opgave.

Han forsøgte at få 50 pakker, med lovligt indhold efter tyskernes mening, afleveret til de pågældende gendarmere, men dette blev blankt afvist af lejrens tyske leder.

I løbet af november fik han imidlertid udvirket, efter forhandling med den tyske lejrchef, at gendarmernes tyndslidte fangetøj blev udskiftet med

Fig. 45. Danske røde Kors busser under Folke Bernadotte-aktionen ved grænsen i Kruså på vej til Tyskland for at hjemføre fanger fra koncentrationslejrene marts 1945. Aktionen var en stor humanitær succes, og mange liv blev reddet i sidste øjeblik. Af de 141 gendarmere som tyskerne den 5. oktober 1944 sendte i kz-lejr omkom 36, mens fem døde senere af følgerne af kz-opholdet. Frihedsmuseets fotoarkiv. 32A3001002.

en varmere vinterbeklædning. Mange gendarmere gik og frøs, når vejret var vådt og koldt. Omtrent på samme tid fik alle fanger påmalet »GF«, Gefangen-lager Frøslev, såvel forpå som bagpå tøjet. For gendarmernes vedkom-mende var det pudsigt, at det var de samme initialer, som var vort organisa-tionsbomærke »GF«, Grænsegendarmerriforeningen.

En morgen fik vi nogle minutter til at pakke vore ejendele sammen, og derefter skulle vi stille ved lejrens vagttårn, hvorfra vi blev ført til en barak i den tyske del. I denne barak sad en enkelt kontormand. Han udstedte vore løsladelsesbeviser, og derefter fik vi besked på at vente, indtil »Stuba« ville komme og tale med os. Vi sad der vel i en stiv time, men der kom ingen »Stuba«.

Så fik vi endelig lov til at gå.

Uden for lejrens hovedport holdt en lastbil. Det var en vognmand fra Frøslev, som dagligt kørte for lejren. Han havde hørt om løsladelserne, og nu ventede han for at tage os den 3 km lange tur til Frøslev.

Hvor var det en vidunderlig følelse at stå uden for lejren med et løsladel-

Fig. 46. Grænsegendarmer klar til hjemtransport med Dansk røde Kors busser fra koncentrationslejren Neuengamme i Tyskland den 16. marts 1945. Frihedsmuseets fotoarkiv. 32A0103004.

sesbevis i lommen. Ankommet til Frøslev traf jeg min 16-årige datter, Valborg, på gaden. Hun havde hørt, at der blev løsladt gendarmer. Stor blev gensynsglæden, da hun så mig. Hun havde naturligvis ventet at se mig i den smarte lyseblå uniform i stedet for dragten prydet med et stort GF – mallet foran og bagpå. Gensynsglæden med min kone var ikke mindre, da jeg trådte ind af døren derhjemme.

Den 5. maj 1945

Danmarks befrielse, den 5. maj 1945 efter 5 års tysk besættelse, blev en stor dag for hele det danske folk, men ikke mindre for grænsegendarmeriets personale, der på denne dag atter optog bevogtningen af grænsen.

For mit vedkommende forløb dagen således:

Der boede en ung politibetjent hos mig. Han fik klokken 7 om morgenen, den 5. maj besked om at møde på politistationen i Padborg. Kort tid efter kom han tilbage, og han fortalte, at foruden de fleste af politiets folk var der

mødt en hel del modstandsfolk til instruktion, og denne blev ledet af en løjtnant Pedersen fra militæret, og gik ud på, at en grænsebevogtning snarest muligt skulle iværksættes.

Så utroligt det end lyder, så var der ingen af grænsegendarmeriets personale tilsagt at møde. Den modstandsgruppe, som jeg var tilsluttet – en jernbanesabotagegruppe – havde heller ikke fået nogen besked. Men det skyldtes naturligvis, at vor tilstedeværelse i samfundet næppe var kendt af andre end os selv.

Da politibetjenten vendte tilbage, medbragte han et våben – en Stengun – som han havde fået udleveret, men da han aldeles ikke kendte et sådant våben, var han ikke særlig begejstret for dette. Da jeg var fuldt fortrolig med dette våben, som vi for øvrigt var udrustet med i min modstandsgruppe, gav jeg ham straks en instruktion i våbnets brug.

Han havde samtidigt fået besked om at møde snarest muligt ved grænseovergangsstedet Oksevejen i Padborg, og der var blevet sagt til ham, at han snarest ville få assistance af en modstandsgruppe.

Jeg kunne imidlertid mærke på ham, at han ikke var særlig glad for situationen, og jeg tilbød straks at tage med ham, hvilket han var meget glad for.

Vi ankom til kontrolstedet, hvor toldvæsnet, efter grænsegendarmeriets internering og politiets afvæbning den 19. september 1944, havde opretholdt en symbolsk grænsekontrol. Grænsebommen på selve grænselinjen var tysk, og den var lukket. Ude på vejen foran det danske toldsted gik en tysk soldat, og på den modsatte side af vejen lå en mindre træbygning, som det tyske militær benyttede som vagtlokale, og der befandt sig en 5-6 mand.

Den modstandsgruppe, der var tilsagt, viste sig stadig ikke. Efter en halv times forløb kom en mand cyklende, det var ham, der var leder af den omtalte gruppe, og han meddelte, at gruppen senere ville ankomme, men foreløbig kunne de ikke finde deres våben.

Da det hele imidlertid så lidt forvirret ud, greb jeg aktivt ind, og pr telefon alarmerede jeg min egen gruppe, som i løbet af et kvarter var på stedet iført fuld udrustning, og så begyndte jeg at føle mig som situationens herre. Jeg gik ud på vejen til den tyske vagt, og meddelte ham, at hele den tyske hær i Slesvig-Holsten og Danmark havde kapituleret over for den engelske general Montgomery, hvilket han var ganske uvidende om. Den tyske vagt forlod straks vejen og gik ind i vagtlokalet.

Jeg opstillede nu 3 mand af min gruppe ude på vejen, og kort tid efter så vi, at det tyske vagthold forlod deres vagtlokale og begav sig tilbage til de tyske militærbarakker, der lå lidt nord for Padborg jernbanestation.

Fig. 47. Oksevejens pas- og toldkontrol 5. maj 1945. Bov Lokalarkiv. B5162.

Samtidigt meddelte jeg den tyske tolder, at den danske modstandsbevægelse havde overtaget vagten ved grænsen, og at al passage indtil videre var stoppet, og bad ham om ikke at åbne grænsebommen. Han var også ganske uvidende om Tysklands kapitulation.

Kort tid efter kom en tysk oberst i bil sydfra til grænsen og forlangte at få grænsebommen åbnet. Jeg så den tyske tolder tale med ham, og obersten virkede meget ophidset, og jeg gik derfor hen til grænsebommen og meddelte obersten kort og bestemt, at grænsen til Danmark nu var lukket for tysk

Fig. 48. Frihedskæmpere ankommer til Kruså den 5. maj 1945. Frihedsmuseets fotoarkiv. 35A3001017.

militær. Han gloede meget vredt på mig, og han kom med en bemærkning om, at han ikke kendte noget til kapitulationen, men han vendte dog om og kørte tilbage.

Ved ca. 10-tiden om formiddagen kom der en gruppe modstandsfolk ned til kontrolstedet for at assistere med bevogtningen, og først hen mod middag kom den gruppe, der oprindeligt skulle have mødt om morgenen. De havde endelig fundet deres våben, men i hvilken tilstand! Våbnene – engelske Stenguns – havde været gravet ned i jorden, og de var bogstavelig talt rustet sammen, så der skulle en større rensningsproces til med stålborste og sandpapir, før de kunne anvendes.

Ja, denne gruppe havde ikke været meget bevendt til en hurtig indsats mod de tyske styrker.

I løbet af formiddagen blev der efterhånden livlig aktivitet ved kontrolstedet. Den ene ordonnans efter den anden fra modstandsbevægelsen kom farende, enten på motorcykel eller i bil, og alle uden nummerplader. Det var de opklodsede motorkøretøjer, der blev taget i brug.

Ved middagstid forlod jeg kontrolstedet, idet det nu var besat med så mange mand, at jeg fandt min tilstedeværelse overflødig.

Jeg begav mig ud til Frøslevlejren for at se, hvad der foregik der, idet der

Fig. 49. Frihedskæmpere ved grænsen i Kruså i maj 1945. Frihedsmuseets fotoarkiv. 35A3001026.

var rygter fremme om, at den tyske bevogtning ikke ville løslade fangerne, men det var alligevel sket ved middagstid.

Da jeg kom ud til lejren, stod hovedporten åben og fangerne var begyndt at forlade lejren. Jeg opsøgte den barak, jeg sidst havde siddet i, barak 10, hvor der endnu opholdt sig en hel del mennesker, men jeg kendte ingen af dem. Ejendommeligt var det at se den samme stue, hvor jeg havde boet engang. Dengang havde vi 2-etages senge, nu var disse blevet til 4-etages, i alt 48 mandskabsstuer.

I løbet af eftermiddagen blev grænsegendarmeriets personale sat med ind i grænsebevogtningen. Officielt var det modstandsbevægelsen, der havde overtaget grænsebevogtningen, og der blev udsendt patruljer på 4-5 mand langs med grænsen, og som regel var der en grænsegendarm med i hver gruppe. Da grænsegendarmeriets personale var blevet rippet for alle våben ved anholdelsen den 19. september 1944, blev vi nu forsynet med våben af modstandsbevægelsen, og det var så at sige alle mulige våbentyper man så, såsom Stengun, et kortløbet canadisk repetergevær, forskellige pistoltyper og ind imellem et tysk militærgevær. Der var bl.a. i løbet af eftermiddagen ankommet en del modstandsgrupper fra Als, og de var forsynet med det samme gevær, afkortet model 84, som grænsegendarmerne havde,

Fig. 50. Grænsen ved Kruså maj 1945 med tre modstandsfolk, nemlig Hans Nørgaard Hansen, politibetjent A.K. Petersen og Niels Legaard. Øvrige personer er ukendte. Bov Lokalkiv. B7205.

før de blev afvæbnet af tyskerne. Det var de våben, der forsvandt fra korpsets depot i 1943 ved et fingeret indbrud.

Modstandsbevægelsens deltagelse i grænsebevogtningen varede kun nogle få dage, så blev bevogtningen overtaget af Den danske Brigade fra Sverige, der nu var vendt tilbage, og det var et veludrustet og veltrænet korps, der sammen med resterne af grænsegendarmeriet nu varetog grænsebevogtningen.

Den 5. maj 1945 udsendte toldforvalter Bahnsen, Tønder, korpsets første korpsbefaling efter besættelsen, og den havde følgende ordlyd:

»Korpsbefaling Nr. 1/1945.

Endelig er den dag kommet, hvor grænsegendarmerikorpset atter besætter Danmarks sydgrænse. I næsten otte måneder har vor grænse ligget åben. Mange af korpsets medlemmer har i disse måneder været underkastet tysk vilkårlighed i de berygtede koncentrationslejre, og mange vil i lang tid lide under eftervirkningerne af opholdet der. 35 af korpsets medlemmer er døde i disse lejre, og to er afgået ved døden på grund af sygdomme, de har pådraget sig under de umenneskelige forhold under interneringen i Tyskland.

Inden korpset genoptager sin gerning, vil vi i ærbødighed tænke på de 37,

Fig. 51. Grænsen ved Sæd maj 1945, hvor en tysker på motorcykel nægtes adgang til Danmark. Frihedsmuseets fotoarkiv. 24H3002005.

der ikke er iblandt os mere, og som ikke fik lov til at opleve den glæde, der i disse dage fylder vort sind efter de fem mørkeste år i Danmarks historie.

Æret være deres minde.

Grænsebevogtningen vil i den første tid være af militær karakter, og efter aftale med Danmarks Frihedsråd overdrages bevogtningen til den danske modstandsbevægelses militærgrupper og Grænsegendarmeriet.

Departementet for Told- og Forbrugsafgifter har meddelt mig funktion som Toldinspektør ved landtoldgrænsen og overdraget mig indtil videre at varetage ledelsen af Grænsegendarmeriet.

Som følge af grænsebevogtningens militære karakter ligger ledelsen hos Frihedsrådets militære overkommando, og man imødeser med stor forventning et snævert og frugtbringende samarbejde med Grænsegendarmeriet, hvis tjenestemænds lokalkendskab vil være af overordentlig stor betydning for grænsens effektive bevogtning. Jeg har på korpsets vegne lovet godt og loyalt samarbejde. Bahnsen.«

Fig. 52. Vejspærring med passerende militære køretøjer ved toldkontrollen i Kruså i tiden efter befrielsen 1945. Selve toldkontrollen var i bygningen ved flagstangen, mens bygningen med den tofarvede gavl rummede tjenesteboliger. Told- og Skattemuseet. TOP20130408118.

Tiden efter 5. maj 1945

Den 16. maj 1945 udsendtes der meddelelse fra korpset om, at bevogtningen af grænsen er overtaget af »Sydjysk Kommando« og grænsegendarmeriet er midlertidigt henlagt herunder. Sydjysk Kommando havde hovedkvarter på Kurhotellet i Kollund, og chef var oberst Helge Bennike. Leder af de østlige afsnit af grænsen var kaptajn Jensen, Kollund, og af de vestlige afsnit kaptajn Klokshøj, Tønder.

En engelsk styrke på ca. 20 mand ankom et par dage efter den 5. maj til grænsen ved Oksevejen, og tog ophold i det tyske toldsted, hvor de blev i et halvt år. Få dage efter den 5. maj blev samtlige grænseovergange spærret med undtagelse af overgangsstedet Kruså, idet der blev udlagt pigtrådspærringer over alle veje ved grænsen. Efter brigadens bevogtning af grænsen, blev arbejdet overtaget af militære afdelinger for et halvt år ad gangen, hvorefter de blev afløst af en ny militær afdeling.

Til at begynde med var de militære afdelinger indkvarteret i skoler og gymnastiksale, men efter kort tids forløb byggede militæret baraklejre langs

Fig. 53. Tyske soldater på vej hjem efter kapitulationen 5. maj 1945. Op til kapitulationen var der omkring 280.000 tyske soldater stationeret i Danmark, hvoraf mange krydsede den dansk tyske grænse til fods. Frihedsmuseets fotoarkiv. 24H3001025.

med grænsen – 8 i alt – og langs med grænsen blev der opstillet vagtbarakker for vagtledere.

Selv om en del af soldaterne gik til deres opgaver med stor interesse, var der dog også en del, der ingen interesse havde deri, men var mere optaget af at handle cigaretter med de engelske soldater på den anden side af grænsen.

Men stort set må man sige at samarbejdet mellem gendarmerne og de militære afdelinger var udmærket og gnidningsløst.

I vinteren 1945/46 var det 1. bataljon – en københavnerbataljon – der havde grænsevagten ved Padborg, og man må vel nok sige, at det var fantasifulde gutter, denne bataljon bestod af.

Nattevagter var altid dobbeltposter. En nat da en dobbeltpost passerede gennem mosen syd for Padborg, fornemmede soldaterne, at det puslede inde under buskene, og de begyndte at affyre salver med deres maskinpistoler, hvilket havde til følge, at de i løbet af kort tid ikke havde mere ammunition. Over en felttelefon blev der rekvireret assistance og mere ammunition fra vagtbarakken, og en intens skydning ud i buskadset blev genoptaget. Men pludselig ringede telefonen i vagtbarakken, og der var ordre fra grænsekommandanten i Kollund om aldeles omgående at indstille skydningen.

Fig. 54. Tyske Soldater på vej hjem visiteres af engelske soldater inden udpassagen ved Kruså. Frihedsmuseets fotoarkiv. 24H3001127.

Den næste dags formiddag mødte bataljonschefen – en kaptajn Stage – op i vagtbarakken, efter ordre fra Grænsekommandoen for at undersøge sagen.

Jeg var til stede den pågældende formiddag, idet grænsegendarmeriet opretholdt en vagt ved kontrolstedet, selv om det var spærret.

Ved militæret var det således, at hvert vagthold havde en menig vagtkommandør og en befalingsmand som vagtinspektør, og denne var den pågældende dag en prins Oluf, der gjorde tjeneste ved 1. bataljon. Kaptajn Stage var rigtig ond i sulet over det passerede, og han gik ret hårdt til prins Oluf og forlangte en fyldestgørende rapport i vagtjournalen. Prins Oluf svarede javel, hr kaptajn, klappede hælene sammen og gjorde honnør, og derpå gik kaptajn Stage.

Prins Oluf sad længe i barakken med vagtjournalen foran sig, uden at der skete noget, og jeg kunne nok se, at det hele var »en svær fødsel«. Efter lang tids forløb kaldte prins Oluf på den menige vagtkommandør, der havde nr. 28, og sagde, »28, det er Dem, der er vagtkommandør, og De skal skrive rapporten om episoden sidste nat«, og derpå gik prins Oluf.

Den menige vagtkommandør funderede meget nedtrykt over denne ud-

Fig. 55. Toldkontrollen ved Kruså set fra nord med en bus fra Røde Kors på vej sydpå. Fotograferet af toldforvalter Søren Berthelsen, Varde, kort efter befrielsen 1945. Told- og Skattemuseet. TOP20130408117.

vikling af sagen, idet han sagde til mig, at han aldeles ikke så sig i stand til at skrive en sådan rapport i vagtjournalen. Jeg foreslog ham, at jeg gerne ville skrive rapporten for ham, men, at han selv skulle underskrive den i journalen, hvilket han med glæde tog imod.

Jeg skrev derefter alle tiders »wild west«-roman på 10-12 sider i vagtjournalen og brugte udtryk som: Mystiske lyde, listende skridt, knækkede grene, raslen i buskadset o.m.a. Vagtjournalen blev indsendt til Grænsekommandoen, og vi hørte aldrig mere om denne sag.

Ja, det var jo unægtelig en forskel for de unge soldater, fra at færdes om natten i de oplyste gader i København og så til at færdes i bælgravende mørke i Søndermosen ved grænsen. Man forstår godt, at fantasien løb over for dem.

Der blev naturligvis taget mange grænseoverløbere i den første tid efter den 5. maj. I 1945 var tallet ca. 2.500. Det var hovedsagelig tysklandsfrivillige og tysklandsarbejdere, der på denne måde forsøgte at komme tilbage til Danmark.

Fig. 56. Grænsen ved Frøslevmark vinteren 1945-1946. Fra venstre ses grænsegendarm P.C. Olesen og H. Søvnal. På skiltet står: »Spærret Område – ingen adgang uden Tilladelse – Militærregeringen«. Skiltet blev straks efter befrielsen opsat af de allierede styrker. Til højre ses grænsesten nummer 77 med indhugget »D« på den danske side og »DR« på den tyske. Told- og Skattemuseet. TOP20130313111.

Der var således en yngre gendarm, der på en gang anholdt 11 mand, og da en kollega spurgte ham, hvorledes han bar sig ad med at anholde en sådan flok, så sagde han frimodigt: »Jo, jeg omringede dem!«

Kort tid efter 5. maj oprettede politiet deres egen bevogtningslinie bag grænsen. Det foregik med dobbeltpatruljer på cykel, og de var forsynet med radioudstyr.

Denne dobbelte grænsebevogtning gav naturligvis anledning til en del avisskriveri om, hvilken bevogtningslinie der var den mest effektive. Pudsigt nok var der en nat en stor ildebrand på en gård i det område, hvor en af politiets dobbeltpatruljer havde tjeneste, men de pågældende havde ejendommeligt nok intet bemærket.

Ny tjenestemandslav 1946

I 1946 kom der en ny tjenestemandslav til afløsning af loven af 1931, og denne nye lov gav vind i sejlene for grænsegendarmeriets personale. Hidtil havde grænsegendarmgraden, som omfattede det meste af personalet, været aflønnet efter den laveste lønningsklasse. Nu blev overgendarm en oprykkingsstilling. Samtidig blev et stort antal overgendarme oprykket til grænsevagtmester. Det var en helt ny stillingsbetegnelse, der blev indført i afsnittene. Overvagtmaster og næstkommanderende blev inspektionsvagtmaster.

Indtil nu havde der været meget dårlige advancementsforhold i korpset, og også lønoprykninger fik udvidet antallet fra 16 til 21, og dette gav yderligere oprykning til 5 overvagtmaster og 5 inspektionsvagtmaster.

Frøslev afsnittet, der hidtil havde været et af de største afsnit, blev delt således, at den østlige del blev et selvstændigt afsnit.

En medvirkende årsag til denne goodwill var i høj grad den hårde medfart, korpset havde fået af tyskerne under besættelsen med internering og deportation til de tyske kz-lejre.

Sofachefen

Den 1. maj 1946 fik grænsegendarmeriet en ny militær chef, og det blev en oberst fra artilleriet, S.E. Ankjær. Allerede ved sin tiltrædelse i korpset skal han have udtalt, at han var en skuffet officer, og hermed hentydede han til, at han ikke var blevet forfremmet inden for hæren, der efter Danmarks befrielse i 1945 blev reorganiseret, og adskillige officerer blev forfremmet til generaler. Med hensyn til grænsegendarmeriet udtalte han ved sin tiltræden, at han ikke var for reformer, og at hele tjenestegangen skulle foregå som hidtil. Det var naturligvis ikke, hvad korpsets personale havde forventet af en ny chef.

Det blev således ret hurtigt almindeligt kendt blandt personalet, at den ny chef mødte på kontoret i Gråsten en gang om formiddagen for at gennemse den daglige post, hvorefter han trak sig tilbage til sin lejlighed og først viste sig igen en gang hen på eftermiddagen for at undertegne de skrivelser, der krævede hans signatur. For en ordens skyld skal jeg bemærke, at kontorpersonalet i Gråsten naturligvis nød denne situation, og at de i tide og utide fortalte, at oberst Ankjær vel nok var »en fin chef« – en udtalelse, man ikke tidligere havde hørt fra den side om de tidligere chefer.

Fig. 57. Den første maj 1946 fik gendarmeriet atter en ny chef med en fortid i hæren. Stephan Ankjær (1888-1972) kom fra en chefstilling i feltartilleriet. Ankjær var chef i 12 år, før han som 70-årig blev pensioneret i august 1958. Jacob Jensens begejstring for Ankjær kan ligge på et lille sted, idet Jacob Jensen mente, at hans chef ikke arbejdede tilstrækkeligt målrettet på at forbedre arbejdsvilkårene for gendarmene og modernisere grænsegendarmeriets organisation. Gråsten Lokalhistoriske Arkiv.

Jeg mindes således et møde i personaleforeningen, hvor en af stabsvagt-mestrene fra kontoret i Gråsten var til stede. Han udtalte meget brovtende, at vi, og hermed mente han de tre stabsvagt-mestre på korpsskontoret, er chefens adjutanter, og under chefens fravær leder vi korpset under ansvar over for chefen. Denne udvikling var naturligvis ikke, hvad det tjenestegørende personale havde ventet sig, og det varede da heller ikke ret længe efter oberst Ankjærs tiltrædelse, før han blandt korpsets personale indbyrdes fik tilnavnet: Sofa-chefen.

I efteråret 1948 påbegyndtes afviklingen af den ekstraordinære bevogt-ningsstyrke ved grænsen, først de militære styrker og senere politibevogt-ningen bag grænsen. Nu blev det en trist og ensformig tilværelse for græn-segendarmene, idet militæret fjernede alt deres materiel ved grænsen, såsom vagthytter, felttelefoner og automobiler til afhentning af anholdte grænseoverløbere m.m. Alt dette materiel havde også stået til rådighed for

Fig. 58. Jacob Jensen ca. 1950. Efter besættelsen blev det målet at omdanne Grænsegendarmeriet til en civiletat. Dette kunne tydeligt aflæses på uniformeringen. Den høje felthue blev i 1948 erstattet af en fladpuldlet lyseblå kasket med sort læderskygge og stormrem. Fortil på kasketten ses nationalkokarden, og i nysølv det lille rigsvåben og to distinktionsblade, der fortæller at bæreren enten var grænsevagtimester af 2. grad eller grænseovergendarm af 1. eller 2. grad. Våbenfrakken, som Jacob Jensen bærer, er en reversjakke af den type, som blev indført i 1946. Ukendt fotograf. Gitte Knudsens arkiv.

grænsegendarmerne, der nu stod fuldstændig uden tekniske hjælpemidler af nogen art.

Dette uheldige tomrum, der var opstået ved militærets ophævelse af deres grænsebevogtning, gav mig anledning til at skrive følgende artikel i vor forenings medlemsblad »Grænseværnet« den 1. december 1948:

Den højtpriste danske grænsebevogtning

»Fra udgangen af oktober måned har militæret som bekendt inddraget deres direkte grænsebevogtning, og ligeledes er politiet begyndt at afvikle sin bevogtningstjeneste bag ved grænsen. Grænsegendarmeriet er herefter på vej mod at blive ene om grænsebevogtningen, som nu engang er korpsets opgave, hvorimod denne tjeneste ligger udenfor såvel militærets som politi-

ets egentlige rammer, og alene er blevet etableret på grund af den ekstraordinære situation ved Tysklands kapitulation og dermed Danmarks befrielse. Disse skridt henimod normale tilstande ved grænsen og med udsigt til snart at være ene om opgaven kan kun hilses med almindelig tilfredshed af korpsets personale, men – og der er et stort »men« ved sagen, for medaljen har også en bagside.

Såvel militæret som politiet har under deres grænsebevogtningstjeneste gjort brug af moderne tekniske hjælpemidler såsom: Motorkøretøjer til transport af anholdte og hurtig udrykning ved eftersøgning af grænseoverløbere, et vidtforgrenet felttelefonanlæg langs grænsen, og ligeledes politiets udstyr med moderne transportable radiotelefoner til brug under cykelpatrulje, hvormed de i givet fald kunne alarmere deres vagtstation og i løbet af få minutter få assistance. Selve afviklingen af såvel militærets som politiets grænsebevogtningstjeneste blev udført med stor grundighed, idet alt teknisk apparatur blev medtaget. De store armbevægelers tid var forbi. Nu kan grænsegendarmerne selv fortsætte grænsebevogtningen med sin for længst antikverede tjenestegang med at vade på »de flade konvolutter« frem og tilbage langs med grænsen.

Gennem store helsiders artikler i dagspressen, radioreportage o.lign. er den danske grænsebevogtning i årene efter befrielsen blevet fremhævet som Europas bedste iflg. udtalelser af høje udenlandske eksperter på såvel det told- og politimæssige område som det militære, efter at de har besigtiget bevogtningen. Hvorledes grænsebevogtningen fremtidigt vil komme til at forme sig, når grænsegendarmeriet bliver ene om opgaven, kan bedst illustreres gennem et par eksempler, og vi vil se på, hvorledes grænsegendarmeriets tjeneste formede sig under og efter militærets deltagelse i grænsebevogtningen, og vi vælger et grænsegendarmeriafsnit, der er temmelig afsides beliggende i en ret øde egn vest for Padborg.

Midt i afsnittets område i kanten af den store udstrakte Frøslev Mose ligger en mindre granplantage, der benævnes Brødløs Plantage. Havde en gendarm en anholdelse her, f.eks. ved nattetid, blev den eller de anholdte blot ført hen til militærets vagtbarak, og gendarmen kunne her i et oplyst og rummeligt lokale foretage visitation af de anholdte og udfærdige anholdelsesrapport og gennem militærets felttelefon tilkalde en bil fra Plantagelejren i Frøslev til at transportere de anholdte til politistationen i Padborg, hvortil der er syv-otte kilometer.

Nu stiller sagen sig noget anderledes. Ganske vist står militærets vagtbarak endnu ved Brødløs Plantage, men nu er den aflåst med en stor hæn-

gelås, og telefonen er fjernet. Da der ingen særlige lokaler findes i afsnittet, hvor visitation og udfærdigelse af anholdelsesrapport kan finde sted, sker dette enten hos afsnitslederen eller afsnittets næstkommanderende.

Vi tænker os nu, at en gendarm under sin tjeneste en nat i egnen omkring Brødløs Plantage har en anholdelse. Han har ca. tre kilometer til såvel afsnitslederens som næstkommanderendes bopæl. Men da afsnittets næstkommanderende er boende på vejen mod Padborg, hvortil den eller de anholdte skal transporteres, vælger gendarmen at gå dertil for at få udfærdiget anholdelsesrapport. Vejen derhen er ad øde skovveje med tæt granskov på begge sider.

Vel ankommen til næstkommanderendes bolig viser det sig, at denne ikke er hjemme, men er udrejst på fridag, hvilket gendarmen ikke kan vide, da det er strengt fortroligt, når såvel afsnitslederen som afsnittets næstkommanderende har fridøgn. Gendarmen må så med sine anholdte vandre helt ud i den anden ende af afsnittet til afsnitslederens bolig, en strækning på fire-fem kilometer, hvoraf halvdelen af vejen går gennem tæt granskov. Efter at have fået udfærdiget anholdelsesrapport hos afsnitslederen, kan gendarmen så begive sig på vej til politistationen i Padborg, en strækning på ca. otte kilometer til fods, da politiet i Padborg ikke afhenter gendarmernes anholdte, og korpsets motorkøretøjer benyttes ikke til sådan transport. Efter endt aflevering til politiet kan gendarmen begive sig hjem, atter otte kilometer. I alt har han under denne transport gået ca. 25 kilometer til fods, og såfremt han havde mere end en anholdt, må han prise sig lykkelig, om han efter en sådan natlig vandring får dem alle med til vejs ende. Ja, sådan foregår den lovpriste danske grænsebevogtning i dag.

Grænsegendarmeriets personale har i længere tid arbejdet med planer om en modernisering af korpsets tjeneste således, at der bl.a. også oprettes en vagtstation i hvert afsnit, hvor personalet under eventuelle anholdelser i et oplyst lokale under betryggende forhold kan udfærdige anholdelsesrapport m.m. I de afsnit, hvor der findes et grænsetoldsted, bliver dette naturligvis benyttet, men det er kun de færreste afsnit dette gælder.

I toldkontrolstedet ved Oksevejen er lokalerne blevet udlejet til bolig for ugifte toldassister, og som følge deraf har 12. afsnits personale ingen forsvarlige lokaler til anholdelsesbrug. På Oksevejen har personalet en ganske lille vagtbarak, der vel kan benyttes under den daglige tjeneste, men absolut ikke til anholdelsesbrug. Har gendarmen der en anholdelse på to mand, må den ene stå udenfor, mens han visiterer den anden, og gendarmen må stå med ryggen til de anholdte, mens han udfærdiger anholdelsesrapporten.

Belysningen er naturligvis kun gendarmens lommelygte, og således er forholdene sikkert i de fleste afsnit, hvor der ikke findes et toldstedslokale. Ja, det var en lille illustration af Danmarks højtpriste grænsebevogtning i atomernes tidsalder – 1948.«

Sign.Observer.

Min artikel i »Grænseværnet« blev gengivet og livligt kommenteret i de sønderjyske dagblade, men størst opmærksomhed vakte den, da dagbladet »København« i en stort opsat omtale den 17. januar 1949, skrev om de rejste problemer i gendarmeriet beskrevet i »Grænseværnet«:

»Som for 30 år siden vandrer gendarmene i deres maleriske lyseblå uniformer langt fra telefoner, radio og andre moderne opfindelser. Langs hele grænsen findes ikke et motorkøretøj til at transportere anholdte i, og kun få steder har man egnede lokaler til visitation af fangne grænseoverløbere og til at skrive rapport i. Et karakteristisk eksempel på en anholdelse af en grænseoverløber, anno 1949, omtales i gendarmernes fagblad »Grænseværnet«.« Herefter følger min artikel i »Grænseværnet« i dens fulde ordlyd.

Efter hvad bladet havde erfaret, så man i Finansministeriet med forståelse på kravene om bedre tjenesteforhold. I tolddepartementet havde man fået oplyst, at planerne om en modernisering foreløbig var under overvejelse, idet der endnu ikke forelå noget egentligt forslag fra korpsledelsen. Det blev fremhævet, at den påtænkte modernisering i første række ville blive gennemført indenfor den bestående bevilling på finansloven, hvor grænsegendarmeriet sidste år kostede 3½ million kr. omfattende et personale på 414 mand. På baggrund af disse oplysninger henvendte bladet sig til korpschefen, oberst Ankjær, om spørgsmålet.

»Det er rigtigt,« udtalte oberst Ankjær, »at der er udkastet visse tanker om en omlægning af tjenesten i forbindelse med forskellig mekanik, som jeg sidder og undersøger, hvilke indvirkninger det har og hvilke økonomiske følger, det kan få.«

»Hvordan er mulighederne for modernisering?« spurgte bladet.

»Muligheder og muligheder«, svarede obersten. »Det er jo ingen kunst at stille f.eks. et projekt op, hvor hver mand har sin flyvemaskine og alt sådan noget. Men jeg mener, at man må se alt i relation til, hvad det er værd at give ud på. Det er jo ikke nogen matematisk opgave at bevogte en grænse, når det ikke er et militært problem, så kan der laves hundrede forskellige løsninger med flere eller færre eller slet ingen motorvogne og al den slags.«

»Mener De ikke, at det kan nytte at modernisere?«

»Ja, hvad forstår man i det hele taget ved en modernisering? Nogle kalder

det modernisering, vi andre kan kalde det bekvemmelighed. Når nogle ser en motorcykle, synes de straks, at det er noget vældig moderne noget, om det så passer ind i det kram, man har, er noget helt andet.«

»De synes måske, at det er meget godt, som det er?«

»Ja, det er altid sin egen sag at indføre forandringer i faste institutioner som vort korps, navnlig når det medfører udvidelser.«

Således korpschefen. Det foreliggende interview giver et både klart og typisk billede af korpschefen. Han er meget tilfreds med sin gode stilling som chef, men hvad korpsets personale og deres tjenesteforhold angår, så rager det ham en døjt. Ja, betegnelsen »sofa-chef« har nu ikke været helt ved siden af!

Som en skæbnens ironi faldt det i oberst Ankjærs lod mod slutningen af sin tjeneste i korpset, at han i udvalget vedrørende korpsets modernisering, blev medbestemmende om den fremtidige grænsebevogtnings udseende – om ikke med flyvemaskiner – så dog med radio, automobiler og patrulje-både m.m., en modernisering, han ikke fandt påkrævet i 1948-49.

I årene efter 1945 begyndte korpset at antage nye folk, så korpset efterhånden nåede op på fuld styrke, ca. 400 mand. Under besættelsen og korpsets internering var styrken blevet reduceret betydeligt, idet ca. 70 mand var overgået til toldvæsenet, og 41 mand var døde i de tyske kz-lejre og hertil kom, at en del stadig var sygemeldte som følge af den berygtede tyskländstur. I årene 1946-48 blev der således ansat ca. 200 nye grænsegendarmer. Da jeg som formand for Grænsegendarmeriforeningens Oplysningsudvalg havde god føling med disse unge mennesker, indså jeg ret hurtigt, at der var hårdt brug for en skriftlig instruktion for nyansat personale.

Jeg talte med personaleforeningens formand om sagen, og han var meget interesseret. Derfor bad han mig udarbejde en sådan, hvilket jeg gjorde i løbet af kort tid, og sendte den til formanden. Han forelagde instruktionen for oberst Ankjær, men han havde ingen interesse for sagen. Resultatet blev, at nyansatte i de første otte dage af deres tjeneste kom til at følges med en lidt ældre kollega. Det der var formålet med instruktionen, at den nyansatte skulle have et godt indblik i tjenesteforholdene ved grænsen samt kendskab til love og administrative bestemmelser vedrørende grænsebevogtningstjenesten, blev der dog ikke noget af. Den ældre kollega benyttede som regel indvigileringstiden til at underholde den nyansatte med røverhistorier. Det var typisk for oberst Ankjær – ingen reformer og ingen forandring i øvrigt.

Til trods for at oberst Ankjær ikke var reformernes mand, som han selv havde udtalt ved sin tiltrædelse, fik vi ham dog at mærke på et par områ-

der, idet medlemmerne af Grænsegendarmeriets Idrætsforening allerede fra oberst Paludan-Müllers tid havde haft tjenestefrihed til at komme til foreningens ugentlige træning. Dvs. at foreningens medlemmer fik en tjenestetur på fire timer fri hver tredje uge, når tjenesten faldt sammen med foreningens træningsdag. Denne tjenestefrihed blev inddraget med den motivering, at træningen måtte foregå i den pågældendes fritid. Det samme skete for medlemmerne af Grænsegendarmeriets Hundeførerforening, der havde den samme begunstiggelse. Begge foreningers medlemmer stod meget uforstående over for denne afgørelse fra korpsets side, idet man anså disse foreningers aktiviteter for værende til stor gavn for korpsets tjeneste.

Fra grænsegendarmeri til toldgrænsekorps

Den 1. april 1952 fik grænsegendarmeriet navneforandring til »Toldgrænsekorps« og samtidigt blev stillingsbetegnelserne grænsegendarm ændret til grænsebetjent og vagtmester til grænsevagtmester. Stillingsbetegnelsen overvagtmester forblev uændret.

I den anledning blev der naturligvis fra pressens side rettet forespørgsel til korpschefen, hvad den nye ændring af navnet ville betyde i den daglige tjenestegang, og hertil svarede oberst Ankjær, at det hele blot var en etiketforandring. Som følge af korpsets navneforandring blev Gendarmeriforeningens navn ændret til »Grænsekorpsforeningen«. Natten mellem den 7. og 8. november 1953 fik korpset nye uniformer, idet den lyseblå uniform, som korpset havde båret siden dets oprettelse ved den holstenske grænse den 1. januar 1838, nu blev afløst af en mere civilpræget mørkeblå uniform.

Den 28. april 1951 døde personaleforeningens formand grænseovergendarm C.H. Christensen, Skovby på Als, og til hans efterfølger valgtes en ganske ung grænsegendarm W.B. Schiørring, Sønderborg. Den nye formand, der var meget aktiv, gik med fuld honnør ind for opgaverne. Der oprandt nu en ny tid for personaleforeningen. Den afdøde formand, der var medlem af Folketinget på Christiansborg og amtsrådsmedlem i Sønderborg samt formand for Socialdemokratiet i Augustenborg Kreds, havde ikke beskæftiget sig ret meget med foreningsarbejdet, men overladt dette til foreningens næstformand, stabsvagtmester Lauritsen, Gråsten. Sidstnævnte havde samme indstilling til eventuelle problemer som oberst Ankjær, at der ikke skulle ske de store reformer.

Den nye formand havde i løbet af kort tid flere sammenstød med oberst

Ankjær, og det resulterede bl.a. i, at oberst Ankjær frabad sig at deltage i personaleforeningens årlige fest på stiftelsesdagen den 20. marts, hvor det hidtil havde været en tradition, at korpsets chef deltog i aftenfesten.

Schierning gik med fynd og klem ind for, at korpset skulle omorganiseres til et civilt korps. Han havde således i løbet af kort tid gennemlæst alle udgaverne af »Grænseværnet« helt fra starten i 1921 for grundigt at kunne sætte sig ind i, hvad der rørte sig blandt korpsets personale, og herunder havde han særlig hæftet sig ved adskillige af mine artikler i bladet gennem årene. Derved kom han og jeg i kontakt med hinanden.

Den største hindring, der hidtil havde været for at få ændret korpsets organisationsform, var militærets ledelse, der hele tiden havde betragtet grænsegendarmeriet som en afdeling af hæren. Og den ville de ikke give slip på. Nu var denne hindring ikke mere til stede, efter at Hjemmeværnet var blevet oprettet i 1949, og i 1953 meddelte hærledelsen, at toldgrænsekorpset nu var frigjort for sin tilknytning til hæren.

Der var efterhånden opstået en stærkt positiv stemning blandt korpsets

Fig. 59. Grænsegendarm N.P. Petersen er ved toldkontrollen i Kruså i færd med at notere nummerpladen på en udenlandsk motorcykel. Sedlen med nummeret blev af trafikanten afleveret i toldsalen, hvor det bl.a. blev kontrolleret, at alle udenlandske køretøjer var forsikrede ved kørsel i Danmark. Fotografi ca. 1952. Told og Skattemuseet. TOP20130405125.

Fig. 60. Grænsegendarmeriets administrationsbygning i 1949. Told- og Skattemuseet. TOP201393319034.

personale for en civil omorganisering af korpset. Naturligvis var en del af de ældre, der sad i ledende stillinger, ikke særligt interesserede, men langt den overvejende del af korpsets personale var lede og kede af den militære organisationsform. Personaleforeningen afholdt således distriktsmøder om sagen, for at formanden derigennem kunne lodde stemningen blandt personalet, og overalt på disse møder var der en udpræget og overvældende stemning for en omorganisering. På Schiernings initiativ bragte dagbladet »Sønderjyden« således en række artikler om de mange uheldige forhold i toldgrænsekorpset, og i disse avisartikler kunne jeg genkende adskillige af de punkter, jeg havde berørt i mine artikler i »Grænseværnet.«

Resultatet af hele det røre, der var opstået blandt korpsets personale, mandede ud i at der på et møde i Finansministeriet den 1. marts 1957, blev nedsat et udvalg, der fik til opgave at gennemføre en rationalisering og modernisering af toldgrænsekorpsets arbejde m.m.

Det nedsatte udvalg fik følgende sammensætning: Generaldirektør Knud Korst, formand (tolddepartementet). Personalechef J.V. Henriksen (tolddepartementet). Toldgrænsedirektør S.E. Ankjær (Toldgrænsekorpset). Toldgrænseinspektør A. Malling-Jacobsen (Foreningen af embedsmænd ved Toldgrænsekorpset). Grænseoverbetjent W.B. Schierning (Grænsekorpsforeningen). Kontorchef Borg Hansen (Justitsministeriet). Rigspolitichef E. Heide Jørgensen (Rigspolitiet). Overtoldinspektør J. Bregnbak (Overtold-

Fig. 61. Lang kø ved Oksevejens pas- og toldkontrol under »smørstormen« i marts 1958. Bov Lokalarkiv. B5179.

inspektoratet for Jylland). Ekspeditionssekretær K. Jespersen (tolddepartementet) fungerede som udvalgets sekretær.

Korpsets overgang til civil organisation

Den 1. januar 1959 blev en betydningsfuld dag i korpsets historie, idet det overgik fra at være et militært organiseret korps til et civilt organiseret korps. Den nye chef for korpset toldgrænsedirektør Børge Skrydstrup var tiltrådt som chef den 1. august 1958, og han havde således seks måneder til at forberede overgangen. Det tør siges, at denne var meget grundig. Alt, hvad der »lugtede« af militær, blev radikalt fjernet. De tre distriktsofficerer forblev dog stadig i korpset, men der var dog forinden blevet meddelt i en ny organisationsplan for korpset, at disse stillinger var ganske overflødige og ikke mere ville blive besat ved de pågældende officerers afgang på grund af alder.

Korpsets hidtidige inddeling i distrikter og afsnit blev nu ændret til en række vagtstationer, der imidlertid kort efter atter blev ændret til persona-leområder, i alt syv. Der blev oprettet en radiostation i Gråsten, hvorfra hele

Fig. 62. Oksevejens Pas- og toldkontrol under »smørstormen« marts 1958. Ove Petersens fødevarebutik lå fristende lige nord for grænsen. Bov Lokalkiv. B5937.

grænsetjenesten blev ledet, og samtidigt blev en del af patruljetjenesten langs med grænsen foretaget med automobiler, først fire vogne, senere seks, der kørte i døgndrift med tre til fire mand i hver vogn.

Til afpatruljering af kysten langs med Flensborg Fjord blev der indsat to patruljebåde, nemlig båden »Peter«, der patruljerede i den indre del af Flensborg Fjord, og båden »Mågen« der patruljerede i den ydre del af fjorden samt rundt om øen Als. Samtidigt blev der opstillet nye vagthytter langs med grænsen med telefon og gasvarme i mange af dem. Det var et længe imødeset ønske fra personalets side, der nu blev opfyldt. Nu var den patruljerende grænsebetjent i stand til i løbet af kort tid at kunne tilkalde assistance i en påkrævet situation, idet han fra en telefon i nærmeste vagthytte kunne ringe til radiostationen i Gråsten, hvorfra der over radioen kunne dirigeres en patruljebil eller en hundepatrulje til det pågældende sted.

Grænsebevogtningstjenesten havde nu fået en effektivitet som aldrig før, og det nye system gav da også gode resultater. Denne nyordning vakte naturligvis stor begejstring hos det såkaldte tjenestegørende personale, hvorimod den ældre del af korpsets personale var mindre tilfredse dermed, og navnlig da inspektionen blev afskaffet. De patruljerende grænsebetjente kunne nu bevæge sig frit i grænseområdet uden at være henvist til faste veje og stier.

Fig. 63. Korpset sidste chef blev kontorchef, cand.polit. Børge Skrydstrup (1916-1978). Med ham fik korpset sin første chef med civil baggrund. Jens Bruhns arkiv.

For distriktsofficerer var nyordningen i særdeleshed en knusende fornødrelse. Nu var de pludselig blevet frataget deres store magt og myndighed, idet disse stillinger blev betegnet som overflødige. Og selv om distriktsofficererne, rent proforma, fik tildelt visse beføjelser, idet en af dem fik tilsynet med automobilpatruljerne, og en anden fik tildelt tilsynet med den østlige del af grænsen, så var deres hidtil dominerende rolle udspillet. Mens det hidtil havde været således, at distriktsofficererne var et mellemled mellem afsnittene og korpset, hvorigennem alle tjenstlige sager skulle passere både frem og tilbage, så foregik dette nu direkte fra personaleområderne til korpset og tilbage igen. At den nye civile chef til en vis grad ignorerede disse militæriske officerer, er et område, jeg ikke skal komme nærmere ind på, men jeg kan dog ikke undlade en ting, jeg selv oplevede.

Den første sommer havde den ny chef seks ugers ferie, som han tilbragte i Italien, og da jeg i dette tidsrum havde et tjenstligt ærinde, som jeg skulle drøfte med korpset, så ventede jeg at træffe distriktsofficeren fra Tønder, der hidtil havde fungeret som næstkommanderende i korpset. Men jeg blev ikke så lidt overrasket, da det viste sig, at det var korpsets kvindelige regnskabsfører, der fungerede som chef for korpset.

Den 1. juli 1959 blev jeg udnævnt til inspektionsvagtmester og leder af vagtstation Frøslev-Ellund. På den tid omfattede vagtstationens område det tidligere Pluskjær-afsnit samt det meste af Frøslev-afsnittet med undta-

gelse af grænseovergangsstedet Oksevejen, der dengang var en selvstændig vagtstation.

Da den overvagtimester, der havde haft ledelsen af Pluskjær-afsnit, stadig boede i området, fandt jeg det passende at tage kontakt med ham. Derfor besøgte jeg ham dagen efter min tiltrædelse. Han sad i stuen og læste avis, da jeg kom ind. Til indledning af vor samtale spurgte jeg ham, hvorledes han havde tænkt sig, at tjenesten skulle tilrettelægges i fremtiden. På hans ansigtsudtryk kunne jeg straks se, at jeg her havde berørt et ømfindeligt punkt. Han kiggede temmelig bøst på mig, idet han svarede: »Hvis det er tjenstligt, De vil tale med mig, så har jeg intet at tale med Dem om.« Dermed var den audiens forbi.

Jeg var naturligvis glad for udfaldet af vor samtale, for nu havde jeg frie hænder til at løse opgaverne, som jeg fandt rigtigt. Der var nok at tage vare på, idet de gamle tjenestegange og rutiner fra den militæriske tid, der endnu blev anvendt i området, skulle fuldstændig ændres. Jeg så ganske klart, at overvagtimesteren, tilligemed mange andre, var slået fuldstændig ud ved overgangen til det nye civile system. Det var som om, de ikke evnede at stå på egne ben, hvor de gennem hele deres tjeneste havde været vant til at alt, hvad der foregik i afsnittene, skulle forelægges den pågældende distriktschef, der traf den endelige afgørelse.

Personalestyrken i mit område var på ca. 20 mand, som jeg inddelte i tre grupper, et hold på otte mand til patruljetjeneste langs med selve grænselinjen, et hold bestående af ca. seks hundeførere til patruljering i baglandet og et hold på fem mand af ældre grænseoverbetjente til tjeneste ved selve vagtstationen.

Jeg oplevede et typisk eksempel på de ældre ledes indstilling til den nye organisationsform, som tydeligt viste, at de ikke havde forstået ret meget af det hele. Det var overvagtimesteren, der var leder af Oksevejens vagtstation, som jeg en dag viste de nye tjenesteplaner, som jeg havde udarbejdet. Han kiggede nærmest helt forundret på mig, idet han sagde: »Har du spurgt korpset om lov?«

Hertil svarede jeg: »Når korpset har udnævnt mig til leder, under ansvar overfor korpset, så skal jeg aldeles ikke spørge korpset om de dispositioner, som jeg finder rigtigst.«

Kort tid efter min tiltrædelse som leder af vagtstation Frøslev-Ellund fik jeg besøg af toldgrænsedirektøren, der havde bragt i erfarings, at jeg for nogle år tilbage havde arbejdet med en instruktion for nyansat personale. Han meddelte mig, at korpset fra 1. januar 1960 ville begynde at antage nye folk,

Fig. 64. Toldvagtimester Einar Kristian Letharius Andersen (f. 1917) foretager et grundigt toldeftersyn af en personbil ved grænsen i Kruså 27. maj 1960. Told- og Skattemuseet. TOP20130408134.

og i den anledning ville han gerne have udarbejdet en instruktionsbog til brug for de nyansatte. Derfor spurgte han mig, om jeg kunne udarbejde en sådan, hvilket jeg med glæde indvilligede i.

I løbet af få dage havde jeg instruktionen færdig, og samtidigt udarbejdede jeg en undervisningsplan, der strakte sig over en måned, hvorefter de nyansatte skulle være i stand til at udføre grænsetjenesten alene, og begge disse blev afleveret til toldgrænsedirektøren. Han meddelte mig, at materialet først skulle godkendes af tolddepartementets eksamenskommission, inden det kunne tages i brug. Kort tid efter modtog jeg en takkeskrivelse fra korpset vedlagt en check på 200 kr. for mit arbejde, der for øvrigt blev rosende omtalt, og samtidigt fik jeg overdraget uddannelsen af de nyansatte aspiranter.

Den 1. oktober 1959 kunne jeg fejre mit 40-års jubilæum i korpsets tjeneste. Tidligt om formiddagen fik jeg besøg af toldgrænsedirektør Skrydstrup, der kom for at ønske mig til lykke, og han medbragte foruden den obligatoriske jubilæumsgave fra korpset, en check på 400 kr., en flaske portvin og kransekage, så vi havde det hyggeligt sammen en times tid, og jeg kom uvæ-

gerligt til at mindes mit 25-års jubilæum den 1. oktober 1944, hvor jeg måtte tilbringe dagen bag pigtråd i Frøslev-lejren.

Den 2. januar 1960 ankom de første aspiranter. De mødte på kontoret i Gråsten til iklædning af uniform. Jeg var altid til stede ved modtagelsen af disse. Derefter blev de sendt til Padborg, hvor jeg havde dem den første måned, hvorefter de blev sendt ud til deres respektive tjenestesteder.

Uddannelsen havde jeg tilrettelagt således, at den første uge mødte de hos mig på min bopæl hver formiddag til gennemgang af den skriftlige instruktion, og om eftermiddagen foretog vi patrulje på cykel langs med grænsen i vagtstationens område. Jeg orienterede dem om alt af interesse for grænsebevogtningstjenesten. En eftermiddag var vi på skydebanen i Frøslev Plantage til instruktion af den udleverede tjenestepistol og skydeøvelse. De næste to uger foretoges patruljetjeneste ved grænsen om dagen. I to dage fik aspiranterne en tur i en af korpsets patruljebiler, den ene dag fra Padborg til Mommark og den anden dag fra Padborg til Siltoft. Under disse ture beså de samtlige grænseovergangssteder og blev instrueret om trafikken over grænsen det pågældende sted. Den 4. uge blev de sat til nattjeneste, og jeg fulgte dem hele tiden, såvel dag som nat.

En af de sidste dage i måneden mødte aspiranterne til afhøring hos toldgrænsedirektøren på hans kontor i Gråsten, hvor jeg ledede eksaminationen, mens direktøren foretog sin bedømmelse, og samtidig afleverede jeg et af mig udfyldt bedømmelsesskema for hver mand til toldgrænsedirektøren. På grundlag af afhøringen og mit bedømmelsesskema foretog han sin indstilling til den pågældendes ansættelse i korpset.

Mens alle de nyansatte gennemgående var kvikke unge mennesker, som man med god samvittighed kunne anbefale til ansættelse, så måtte jeg dog en gang kassere en nyansat, som ikke viste spor interesse for tjenesten, og min indstilling blev fulgt af korpset.

De sidste par år i min tjeneste blev en travl tilværelse for mit vedkommende, idet jeg foruden at følge aspiranterne otte timer hver dag skulle passe min øvrige tjeneste med hele området, såsom: Tilsyn med tjenestegangen, udfærdigelse af de månedlige turlister og natpengeberegninger, samt være personalet behjælpelig med udfærdigelse af rapporter m.m. Mens de ældre ledere normalt brugte de sidste par år i deres tjenestetid som en overgang til pensionisttilværelsen, så blev de for mit vedkommende det stik modsatte, idet jeg ret ofte havde en daglig tjenestetid på 10-12 timer.

Jeg havde en glædelig oplevelse under min uddannelse af aspiranterne, der understregede betydningen af dette arbejde. En eftermiddag foretog to

aspiranter en tur med en af fjordbådene fra Kollund til Flensborg, og herunder bemærkede de, at en dame fik udleveret to hele kartoner cigaretter i kiosken på båden. Da de efter min instruktion vidste, at der kun måtte udleveres to pakker á 20 stk. cigaretter pr. person, var de meget opmærksomme og holdt den pågældende dame under observation.

Da båden lagde til i Flensborg, gik damen fra borde og de to aspiranter ligeledes, og i nogen afstand fulgte de efter damen, der gik hen til rutebilholdepladsen, hvor hun steg ind i en rutebil til Kruså. Aspiranterne gjorde det samme. Da rutebilen ankom til Kruså, steg de først ud af denne og skyndte sig ind i toldlokalet, hvor de underrettede kontrollen om sagen. Damen blev visiteret, og cigaretterne blev fundet, hvorefter toldvæsenets efterretningsafdeling blev sat på sagen. Der blev foretaget husundersøgelse på damens bopæl i Åbenrå, og det blev til en meget stor toldrapport, som endte med 20.000 kroner i told og bøde. Da toldvæsenets bødeandel til rapportangivere højst andrager 650 kroner pr. kvartal, fik de to aspiranter hver dette beløb udbetalt.

Blandt de nye aspiranter var en ung mand, der var søn af en vagtmester i toldgrænsekorpsen, og han havde allerede som dreng fanget tre grænseoverløbere. En dag han var på vej hjem fra skolen, traf han i Frøslev Plantage tyske grænseoverløbere, der tiltalte ham på tysk og stillede ham forskellige spørgsmål, som han besvarede. Han var straks klar over, at de var grænseoverløbere, og han fik en god idé til at få dem anholdt. Han inviterede dem med hjem til kaffe hos sine forældre, som boede i en tjenestebolig, der lå i plantagen tæt ved. De tog med glæde imod tilbuddet. Drengens mor var med på spøgen og serverede et godt kaffebord, som tyskerne nød med velbehag, men midt i det hele dukkede drengens far frem i fuld uniform, og så var idyllen ødelagt. Grænseoverløberne blev anholdt og afleveret til politiet, og drengen fik, via sin far, anholdelsesdusøren på 20 kr. pr. anholdt, altså 60 kr. i alt.

Jeg opnåede i alt at få 33 aspiranter til instruktion i 1960 frem til januar 1962. Den 20. februar 1962 afsluttede jeg min lange tjenestetid ved grænsen, og dagen blev markeret ved en frokost i mit hjem. Der deltog toldgrænsedirektøren, formanden for personaleforeningen, min nyudnævnte efterfølger samt en overvagtimester fra korpskontoret og en repræsentant fra toldgrænsekorpsets idrætsforening, og det var lutter gode og velmente ord, der blev mig til del denne dag.

Blandt personalet var der almindelig tilfredshed med toldgrænsekorpsets tjenesteforhold efter overgangen til civilt korps. At der allerede på dette

tidspunkt var planer fremme i tolddepartementet om, at korpset senere skulle indlemmes i det egentlige toldvæsen, var der ingen af toldgrænse-korpsets personale, der havde nogen anelse om. Den 1. april 1969 skete indlemmelsen i det egentlige toldvæsen, og man kan vist roligt sige, at denne forandring ikke vakte synderlig glæde blandt toldgrænsekorpsets personale.

Efterskrift

Den 1. april 1969 ophørte toldgrænsekorpset med at eksistere som et selvstændigt bevogtningskorps ved grænsen, idet det blev indlemmet i toldvæsenet. Det gik dermed over i historien til sine forgængere i grænsebevogtningens tjeneste. En i sig selv, 130 år, men ikke altid lige glørværdig historie var hermed afsluttet.

Gennem alle disse år har korpset i al stilfærdighed udført sin gerning ved de forskellige grænser, lidet kendt af den store offentlighed, og derfor også lidet påagtet. Kun når særlige forhold eller større begivenheder indtraf ved grænsen, nåede disse gennem dagspressen ud til offentligheden.

Korpset var således i det store og hele et lukket land, hvilket vel nok i væsentlig grad skyldtes korpsets militære organisationsform, der ikke tillod videregivelse af oplysninger om, hvad der foregik ved grænsen. Korpsets chef fra 1863 til 1900, oberst Marcher, skal engang have udtalt: »Grænsen skal bevogtes, enten der sker lidt eller meget, og hvad der i øvrigt sker, kommer ingen andre end korpset ved.«

Med grænsegendarmeriets ophævelse er et tidsafsnit i grænsebevogtningens historie afsluttet. Ad historisk vej er det muligt at fremkalde erindringer om tidligere tiders grænser og grænsebevogtning, men det bliver et billede set udefra, hvorimod et billede set indefra kun kan tegnes af den, der selv har været en brik i hele puslespillet. Kun den, der har skoen på, ved hvor den trykker.

Formålet med mine erindringer har været at fremstille tingene, som de blev set og opfattet af det tjenestegørende personale.

Tiderne skifter, og udviklingen går sin gang på godt og ondt. Måske er menneskene blevet bedre til at give finansministeren hvad finansministerens er. Nogle synes at tro det.

Forhåbentlig bliver der ikke igen brug for et selvstændigt bevogtningskorps ved grænsen. Thi et korps af denne art skabes ikke fra i dag og til i morgen.

Angående de mange uheldige forhold, der har gjort sig gældende indenfor grænsegendarmeriet gennem årene, da erkender jeg, at det ikke er populært at sige sandheden om den slags ting alt for kraftigt, men jeg har simpelthen ikke kunnet lade være.

Ejeren af manuskriptets bemærkninger

Min morfars manuskript stod i mange år i min bogreol. Da jeg blev pensioneret som lærer, havde jeg tid til at renskrive manuskriptet, som forelå håndskrevet og maskinskrevet. Da indskrivningen var gjort, skulle det redigeres og ud i verden. Journalisterne Christian Baadsgaard og Jørgen Baungaard hjalp mig med dette.

Gitte Knudsen

Billedredaktionens bemærkninger

Erindringerne er illustreret med fotografier, som findes i Gitte Knudsens eje, suppleret med fotografier fra Jens Bruhns arkiv samt Told- og Skattemuseet, Frihedsmuseets fotoarkiv. Specielt har Bov Lokalarkiv og Gråsten Lokalhistoriske Arkiv været meget behjælpelige med at fremskaffe fotografier fra deres righoldige samlinger af billeder fra den dansk-tyske grænse. En særlig tak til Ejgild Lund, Bov Lokalarkiv. Fotografierne er udvalgt af Gunnar Jakobsen og Jens Bruhn ligesom billedteksterne er skrevet i et samarbejde mellem os.

Gunnar Jakobsen og Jens Bruhn

En tolders odysse

AF FINN LAUTRUP

Indledning

Jeg er flere gange af Told- og Skattehistorisk Selskab blevet opfordret til at skrive mine erindringer. I 2018 fik jeg taget hul på det, men ikke uden betæneligheder. Da jeg ikke kunne støtte mig til dagbogsnotater, ville der være nogle »hukommelseshuller«, der ikke umiddelbart kunne udfyldes. Dertil kommer, at straffelovens § 152 om tavshedspligt sætter grænser for, hvad der kan skrives. Det betyder også, at nogle af de oplevede hændelser må beskrives i mere generelle vendinger eller baseres på offentlig omtale i eksempelvis pressen.

Efter nogle måneder i 2018 gik skriveriet i stå, og jeg måtte sande, at jeg ikke kom videre. I slutningen af 2020 fik jeg igen en opfordring til at skrive erindringerne, og nu skulle det være. Nogle af mine beskrivelser er mere detaljerede end andre, men det er et bevidst valg, hvilket fører tilbage til hovedoverskriften.

Ordet odysse er græsk og dækker over en langvarig og begivenhedsrig rejse eller fortælling. Min fortælling omhandler ikke kun mit arbejdsliv, men også min familie, der har været med på rejsen. Det gælder også min tid i fodboldens tjeneste.

Opvækst – de unge år

Jeg er født i 1950. Mine forældre boede til leje i en lille ejendom i udkanten af Esbjerg, men flyttede kort tid efter min fødsel til en 3-værelses lejlighed i Skolegade tæt på byens centrum. Lejligheden lå på 2. sal.

Min far var uddannet som kommis hos en købmand, men arbejdede på slagteriet som ekspedient. Mine bedsteforældre på min fars side drev en slagterforretning i Svendsgade i Esbjerg, hvor min far også hjalp til. Vi nød godt af de hjemmelavede delikatesser, som vi fik med hjem fra slagterforret-

ningen. Min bedstefar var født i 1883 på Samsø og var uddannet slagtersvend (senere slagtermester). Hans uddannelse og mulighederne dengang for at få arbejde kom også til at betyde, at han, og senere familien, måtte flytte mange gange til steder, hvor der var arbejde at få. Han indgik ægteskab i 1911, og som det fremgår af vielsesattesten med en »pige« efterfulgt af hendes navn og fødselsår (1890). Selv var han på attesten tituleret som ungkarl og slagtersvend. Af min bedstefars arbejdsgiver fik de nygifte et efter datidens forhold meget fint vægur med en erindringsplade. Uret har sin plads i vores stue. Det er sjovt at tænke på, at uret er mindst 110 år gammelt og har været langt omkring. Min far blev født i Herning i 1916. Udover Herning nåede han at bo i Vejle, Struer, Ry, Horsens og Give, inden familien i 1933 slog rod i Esbjerg. Min far var ud af en søskendeflok på tre. I nutiden vil vi kalde de mange flytninger for omstillingsparathed, men dengang var det bitter nødvendighed for at kunne forsørge familien.

Min mor var hjemmegående, helt i tråd med datiden. Hun blev født i 1924 i Varde. Moderen var mest hjemmegående, og faderen var murer. Min mor var ud af en søskendeflok på ni. En af hendes søstre udvandrede senere til Amerika (USA). Min mor havde i perioden 1945-1949 arbejdet i køkkenet i Oksbøllejren, der ligger ca. 13 km vest for Varde. Lejren fungerede i denne periode som interneringslejr for tyske krigsflygtninge, der i begyndelsen af 1945 var strømmet til Danmark som følge af den russiske hærs fremmarch i Østeuropa. Efter befrielsen i maj 1945 rummede lejren også folk, der havde været en del af den tyske besættelsesmagt. Blandt de mere prominente kan nævnes Werner Bests ægtefælle og fem børn. Best var i perioden november 1942 til maj 1945 tysk rigsbefuldmægtiget i Danmark. Lejren var oprindeligt dansk militærlejr oprettet i 1929, men blev overtaget af tyskerne i 1940. På sit højeste rummede lejren 35.000 internerede. De sidste flygtninge forlod lejren i februar 1949, hvorefter lejren blev militærnægterlejr indtil 1959. Forsvaret overtog herefter lejren, der i 2019 skiftede navn til »Oksbøl Kaserne«.

Efterkrigsårene var præget af knaphed på mange ting og usikkerhed om fremtiden. Mange dagligvarer var rationerede, og først i 1953 blev de sidste rationeringer ophævet. Min far var modstandsmand i Esbjerg under besættelsen. Han kom ind i modstandskampen omkring årsskiftet 1943-1944. Han har fortalt, at der blandt modstandsfolkene opstod en form for rodløshed og tomhed efter befrielsen. Det kan også være årsagen til, at han først stiftede familie som 33-årig. Helt karakteristisk for tidligere modstandsfolk ville han heller ikke fortælle ret meget om sine oplevelser under besættelsen. Først i en meget sen alder åbnede han en smule op. Blandt hans efterladte ting var

der en udførlig dagbog for perioden 4. maj til 17. maj 1945. Særligt begivenhederne i befrielsesdagene 4. og 5. maj var meget dramatiske. Som de fleste andre modstandsfolk afleverede min far ikke sine våben efter befrielsen. For nogle år siden fik jeg dem afleveret til politiet under frit lejde.

Desværre fik jeg aldrig for alvor talt med mine forældre om besættelsestiden og den umiddelbare efterkrigstid. Kun periferisk. Det er først i forbindelse med mine egne erindringer, at det står klart for mig, at mine forældre har oplevet ting, der kom til at præge dem i mange år. Elendighed, sygdom og død var hverdagen i Oksbøllejren, og modstandskampen var også kampen for selv at overleve. Det kan i dag ærgre mig voldsomt, at jeg ikke fik spurgt nærmere ind til min fars tid i modstandsbevægelsen, mens han levede. Samtidig med mine egne erindringer har jeg kastet mig ud i at få afdækket hans indsats som modstandsmand, og det er faktisk lykkedes med god hjælp fra Esbjerg Byhistoriske Arkiv, Den Historiske Samling fra Besættelsestiden (Sydvestjyske Museer Esbjerg) og Niels Gyrsting fra Frihedsmuseets Venner.

I april 1957 fik jeg en lillesøster, og pladsen i lejligheden blev trang. Der

Fig. 1. Fem modstandsfolk er ved at »sikre byen« på hjørnet af Borgergade og Torvegade efter kapitulatonens ikrafttræden kl. 8 om morgenen den 5. maj 1945. Min far, Henning J. Pedersen, ses i baggrunden i den lyse frakke. Han var, efter endt aftjening af værnepligt ved 13. bataljon, 3. kompagni ved garnisonen i Haderslev, blevet hjemsendt 16. september 1939, så han var fortrolig med våbenbrug. Fotograf ukendt. Finn Lautrup's samling.

Fig. 2. Min far, Henning J. Pedersen, ses yderst til højre på fotoet, der er taget på Bane­gårdspladsen i Esbjerg. Han og de andre modstandsfolk blev afbylederen i Esbjerg, kaptajn Folmer Pedersen, sendt til grænsen ved Tønder den 7. maj 1945 for at hjælpe eng­lænderne og Den Danske Brigade med at afvæbne tyskerne, når de på vej hjemover skulle passere grænsen. Brigaden var i 1943-1945 opstillet af militært personel og modstandsfolk, der var flygtet til Sverige under besættelsen. Styrken ankom fra Sverige til Helsingør 5. maj 1945. Billedet er taget 18. maj 1945 efter modstandsfolkenes hjemkomst til Esbjerg fra Tønder. Uniformerne er noget blandede, men det var, hvad man kunne fremskaffe på daværende tidspunkt. Min far har fortalt, at englænderne især de første dage var fuld­stændig nådesløse over for tyskerne. Tyskerne blev frataget alt af værdi, inden de fik lov til at passere grænsen. Udover våben var det penge, smykker, ure og sågar vielsesringe. Det eneste, de fik lov til at beholde, var madvarer. Finn Lautrups samling.

var en forholdsvis stor entré i lejligheden, og ved at sætte et forhæng op kunne der lige akkurat blive plads til en seng og et lille bord. Det var så mit »værelse«. På ingen måde ideelt, men sådan var vilkårene. Senere blev et mindre loftsværelse i ejendommen ledigt, og det var virkelig en landvinding for mig. Min lillesøster kunne så flytte ind bag forhængen i entréen.

Skolestarten kom. Klokken ringede ind for første gang den 15. august 1957, og jeg kom til at gå på Stormgades Skole hele min skoletid. Esbjergs skolevæsen var i 1950'erne langt fremme med at indføre moderne pædago­gik, bedre hygiejne, mere sundhed og bedre kost. Man kunne gratis tilmelde sig morgenbespisning og madpakke til frokost.

Jeg kan endnu huske den afskyelige varme mælk til morgenmaden. Nogle skolemadder var ikke i høj kurs. Hvidkåls-gulerodssalat med bløde rosiner og fladtrykte leverpostejmadder gennemfarvet af rødbedesaft var »hademadder«. Man kunne heller ikke smide dem i skraldespanden, for læreren overværede spisningen og holdt øje med, at der ikke blev smidt kostbar mad ud. Egentlig rimeligt nok, når maden var på kommunens regning og et forsøg på sund kost til skoleeleverne. Salaten med rosiner og rødbeden på postejen må høre til den sunde kategori. Senere i skoletiden var det træffekugler hos en nærliggende bager i Nørregade, der tog over.

Fritiden gik for det meste med at spille fodbold. Det var helt naturligt. Min far havde i sine yngre år spillet mere end 100 divisions- og mesterrækkekampe i Esbjerg forenede Boldklubber (herefter EfB). Det var blandt spillerne i klubben, at modstandsgruppen opstod. Jeg brugte også megen tid på havnen, hvor der altid var aktivitet. Vi kunne fiske fra molerne, og her var det mest ålekvabber, københavnertorsk (ulk) og skrubber, der blev fanget.

Til fødselsdage og jul fik vi gaver. Ellers var der på andre tidspunkter ikke råd til ret meget af den slags. Det helt særlige var, at vi hvert år ved juletid fik en pakke fra min mors søster i USA. Legetøjet, som jeg og min søster fik, kunne man ikke få i Danmark på det tidspunkt. Et år fik jeg et slips med Davy Crockett-motiv (amerikansk soldat og folkehelt 1786-1836 samt tegneseriefigur). Slipsen kunne jeg stolt vise frem til mine klassekammerater.

I 1962 viste truslen om krig atter sit grimme ansigt. Det var Cubakrisen mellem USA og Sovjetunionen. Kort fortalt var det i september-oktober 1962 lykkedes for Sovjetunionen i forståelse med Cuba at få opstillet missilinstallationer i landet. Missilerne kunne armeres med atomspræghoveder og var en alvorlig trussel mod USA. Amerikanske spionfly opdagede installationerne, og der blev etableret en flådeblokade mod sovjetiske skibe, der nærmede sig Cuba. Jeg har taget krisen med, fordi de voksnes bekymringer over udviklingen var mærkbar. Besættelsen var ikke glemt, og der var store koncentrationer af fjendtlige tropper i Østersølandene bag »jerntæppet«, der kunne være i Danmark i løbet af få timer. På det tidspunkt var jeg 12 år og forstod alvoren. Det gjorde mine kammerater også. Vi talte om det og fulgte med i radioen. Heldigvis gik der diplomati i situationen, og i slutningen af oktober bøjede Sovjetunionen sig og lovede at fjerne missilerne fra Cuba.

Konfirmationer er i dag for det meste storslåede arrangementer med fede biler, dyrt tøj, kostbare gaver og store festmiddage. Sådan var min konfirmation ikke. Jeg blev konfirmeret i Zions Kirke den 27. september 1964. Festen blev holdt hjemme i soveværelset, der blev ryddet for møbler, og

jeg tror nok, at en kogekone hjalp til. Jeg kan huske, at min mors søster og hendes mand fra USA var med, fordi de på det tidspunkt var på besøg i Danmark.

Manden var så min onkel, og jeg kan også huske, at han ville give mig sit armbåndsur. Af én eller anden grund var jeg ikke vild med det (måske en smule genert), men det endte med, at jeg fik uret. Dertil nogle dollarmønter med portræt af John F. Kennedy (præsident i USA 1961-1963). Mønterne har jeg endnu. Jeg erindrer ikke, hvad jeg fik af mine forældre, og desværre er telegrammerne gået tabt under vores mange flytninger. Jeg har heller ikke fotos. Det eneste minde, jeg ud over mønterne har fra konfirmationen, er et kort fra præsten med et citat fra Davids Salme 84, vers 12.

Fra midten af 1960'erne og de efterfølgende år var der en begyndende velstand i Danmark. Det kom også mine forældre til gode på den måde, at der blev råd til at købe en ældre Volkswagen. Det var stort. Nu kunne vi komme til steder, der ellers kun med besvær kunne nås med offentlige transportmidler. Det gav også bedre mulighed for oftere at besøge familien i det nære område. Mine forældre var meget stolte.

Som 17-årig i 1967 og med en realeksamen i udsigt var tiden kommet til at finde ud af, hvad der skulle ske efter folkeskolen. Selv havde jeg en idé herom. Mine forældre også, skulle det vise sig. Jeg erindrer ikke, at jeg talte med mine forældre om, hvad der skulle ske efter skoletiden.

Den sidste tid i skolen var jeg redaktør af skolebladet Grunk. Et underligt navn. Ingen kunne huske, hvorfor bladet hed sådan. Det var bare gået i arv gennem årene. Jeg nød at skrive i bladet og gerne med den »spidse pen« om forholdene på skolen. Der kunne dog ikke skrives hvad som helst, for en udpeget lærer skulle læse manuskriptet og godkende det. Måske forståeligt nok.

Uden mine forældres vidende havde jeg henvendt mig til avisen Aktuelt's Esbjerg-redaktion, hvor jeg var avisbud, for at høre om mulighederne for at blive journalist. Jeg havde også medbragt et par numre af Grunk. Jeg kunne komme igen dagen efter, og til min store overraskelse var de villige til at tage mig på prøve nogle måneder som praktikant for at afprøve mine skriveevner. Jeg skulle starte 1. august. Her bagefter kan man undre sig over, at de på avisen ikke spurgte til mine forældres accept, men det gjorde de ikke. Det kan muligvis hænge sammen med, at de i forvejen kendte mig som avisbud.

Da jeg fortalte mine forældre om prøveperioden på avisen, faldt det bestemt ikke i god jord. Min far mente, at journalistfaget ikke var et ordentligt levebrød. Uden min viden havde han nemlig talt med Niels H. Vesterbæk,

der var ansat ved Esbjerg Toldkammer, om mulighederne for, at jeg kunne blive toldelev. Min far kendte Vesterbæk godt, da de begge var engageret i fodboldklubben EfB, og hvor jeg også spillede ungdomsfodbold på et pænt højt niveau.

Vesterbæk mente nok, at der var gode muligheder, og mere eller mindre under pres indsendte jeg en ansøgning til toldkammeret. Og minsandten. En dag i begyndelsen af juli modtog jeg brev med besked om, at jeg var ansat som toldelev med virkning fra den 1. august 1967. Mine drømme om at blive journalist lå i ruiner, og en kamp mod mine forældre om toldelevpladsen var ligesom dømt til at mislykkes. Sådan var tilstandene dengang. I nutiden havde mine muligheder for at få min vilje nok været bedre. Det skal dog retfærdigvis siges, at jeg aldrig har fortrudt min ansættelse i toldvæsenet. Vesterbæk skulle jeg senere komme til at arbejde tæt sammen med på en helt anden »boldgade«.

Min rejse kunne nu begynde

En rejse, der undervejs førte mig fra vest til øst, til midt og mod nord og syd. Rejsen førte mig til Belgien, England, Frankrig, Island, Italien, Mexico, Norge, Polen, Schweiz, Sovjetunionen, Spanien, Sverige, Tjekkoslaviet, Tyskland, USA og Østrig. I Norge og Mexico blev der inviteret til sammenkomst med den danske ambassadør, og Hendes Majestæt Dronningen mødte jeg også på min vej.

Toldelev i Esbjerg – den første tid

Jeg og Gunnar I. Karsbæk var de to nye elever, der skulle starte 1. august 1967 ved Esbjerg Toldkammer. Vi mødte op på chefens forkontor kl. 09.00. Her sad en overtoldassistent og en kontorassistent. Inden vi fik foretræde for chefen, toldforvalter Otto Jørgensen, blev vi af overtoldassistenten nøje instrueret om, hvordan vi skulle gebærde os. Vi skulle endelig huske at tiltale chefen De og Dem.

Toldforvalteren var en mand af få ord, og det virkede nærmest som om, han ikke var klar over, at vi kom. Vi sagde heller ikke så meget, så velkomsten var hurtigt overstået. Herefter var der rundvisning og hilsen på. En forvirrende dag med mange nye indtryk blev det til. Det helt særlige var, at vi

samme dag mod kvittering fik udleveret en lønningspose med kontanter. Vi var nemlig forudlønnede.

Senere på dagen opsøgte overtoldassistenten fra forkontoret os. Nu, da vi havde fået løn, kunne vi jo nok få råd til at købe Tjenestemændenes lommekalender (sådan hed den vist nok), som han solgte. Det var jo ikke let at sige nej tak, så vi købte et eksemplar. Senere fandt vi ud af, at han selvfølgelig fik provision af salget.

Efter nogle uger havde vi fundet os til rette på toldkammeret, og på helt traditionel vis begyndte oplæringen i toldkammerets mangeartede arbejdsopgaver. Det er så en periode, jeg har valgt ikke at skrive så udførligt om.

Det skal dog fremhæves, at den første periode på toldkammeret kom til at bære præg af, at momsen (merværdiafgiften) var blevet indført med virkning fra 3. juli 1967, og det betød en markant ændring af toldvæsenets opgaver. Virksomhederne skulle registreres, vejledes, kontrolleres, og momsen skulle opkræves. Det betød en helt ny måde at arbejde på. Hvor omsen fra 1962 (engrosomsætningsafgiften), told og forbrugsafgifter før var nogle af hovedopgaverne, blev momsen nu en meget stor opgave for etaten. Det var også en omfattende læringsproces, som især toldassistenterne skulle igennem med bl.a. kurser i regnskabslære på toldkammeret eller på handelsskolerne. Omkring 370.000 virksomheder skulle registreres, og for første gang i toldvæsenets historie blev edb taget i anvendelse til større administrative opgaver.

Man kan med lidt god vilje sige, at momsens indførelse i 1967 var det tidspunkt, hvor stadige forandringer i toldvæsenet tog sin begyndelse. En udvikling, der er fortsat helt op til nutiden, og som nok ikke stopper her. Det eneste, der reelt er tilbage af det oprindelige toldvæsen, er den nu etablerede Toldstyrelse med hovedkontor i Tranbjerg ved Aarhus, et kontor i Køge

*Fig. 3. Esbjerg Toldkammer 1963.
Told- og Skattemuseet.*

og med ekspeditions- og kontrolenheder forskellige steder i landet. Toldopgaverne løses nu af omkring 900 medarbejdere.

I 1969 blev der gennemført en strukturreform, hvor en række mindre toldkamre blev nedlagt, og der blev dannet 24 distriktstoldkamre i provinsen samt to grænsetoldkamre (Padborg og Rødbyhavn). Københavnsområdet fik sin egen struktur med 11 distriktstoldkamre. For Esbjerg-områdets vedkommende betød det, at de mindre toldkamre i Ribe og Varde blev nedlagt. Opgaver og personale blev samlet i Esbjerg, der nu havde betegnelsen Esbjerg Distriktstoldkammer.

På skatteområdet blev der i 1967 foretaget en omfordeling af opgaveløsningen mellem det statslige skattevæsen og kommunerne. Ved lov blev der oprettet Amtsskatteinspektorer. Strukturreformerne i toldvæsenet og på skatteområdet i slutningen af 1960'erne skulle senere blive kimen til en fusion i 1990.

Toldvæsenets grunduddannelse

I marts 1968 stod vi over for en elevprøve på Toldskolen i København. Der var både en skriftlig og en mundtlig del. Til formålet var der udarbejdet et kompendium, som toldkontrollør Andersen på kassererkontoret gennemgik med os. Toldkontrolløren levede sit eget liv på kassererkontoret. Han varetog hovedsagelig en række opgaver med tilknytning til skibsfarten, som skibsmåling, skibsregistrering, forhyring og mønstring af skibsmandskab samt tilsyn med skibspapirer for blot at nævne nogle af de specielle opgaver. Da Esbjerg dengang havde en meget stor flåde af fiskefartøjer, var der et renderi af folk, der skulle have ordnet deres papirer. Det meste af tjenestetiden brugte Andersen på disse opgaver. Opgaverne blev senere flyttet til andre myndigheder.

Forberedelsen til elevprøven var ikke meget bevendt. Undervisningen endte som regel med, at Andersen forfaldt til at fortælle om forskellige skibe, som han havde en meget stor viden om. Vi hørte gerne om skibene fremfor terperi i kompendiet. Men skidt, vi bestod prøverne uden problemer, og vores elevkarriere i toldvæsenet kunne fortsætte.

Efter 20 måneders ansættelse stod 1967-holdet over for den egentlige grunduddannelse. Fra marts 1969 og til juni 1970 foregik den videre uddannelse med udgangspunkt i København på Toldskolen, der lå på Københavns Toldbod ved Toldbodgade. I tiden indtil jul var der teoriundervisning på

skolen fra 9-12, og om eftermiddagen fra 13-16 var der praktisk læring ved forskellige tjenestesteder i København med to uger hvert sted.

Især den praktiske læring var speciel. Der var mildt sagt stor forskel på, hvordan man greb arbejdet an i København og i provinsen. Sågar i København var der betydelige forskelle fra det ene tjenestested til det andet. Eksempelvis fra Københavns Lufthavn til Frihavnen og til toldkontrollen på Kalvebod Brygge. For slet ikke at tale om spiritusvejerboden, hvor man kunne blive beruset alene af spritdampene. De små steder levede helt deres eget liv på godt og ondt. Jeg vil ikke sige, at tiden bare skulle gå om eftermiddagen, men ofte var der ikke tid eller vilje til at sætte os elever ind i tingene. Lektier kunne vi så altid få tiden til at gå med.

København var en stor udfordring for et ungt menneske, der var født og opvokset i Esbjerg. Jeg tror også, at mine forældre var en smule bekymrede over, hvordan det skulle gå med storbyens fristelser. Mange af mine holdkammerater boede på et kollegium på Gammel Køge Landevej. Jeg havde en onkel og tante i Virum, og de sørgede for, at jeg kunne leje et værelse hos en ældre dame (i øvrigt mor til skuespillerinden Malene Schwartz) på Virum Torv. Det var ikke luksus, men det meste af tiden blev jo brugt i København, og i weekenden gik det hjemover til Esbjerg.

Onkel og tante havde en slagterforretning i det mere mondæne kvarter i Virum, og jeg havde det privilegium, at jeg kunne spise hos dem om aftenen. Det var hyggeligt og en smule hjemligt. Maden kunne der aldrig klages over. Jeg havde taget mine fodboldstøvler med i bagagen og meldte mig ind i Toldvæsenets Idrætsforening (TIF). Det var en god adspredelse at spille kampe, som for det meste blev spillet på Amager Fælled. Jeg mener at kunne huske, at vi spillede i den bedste firmarække, og det var da altid sjovt at vinde over politiet.

Efter indførelse af momsen i 1967 var faget bogføring blevet obligatorisk på elevuddannelsen. Undervisningen blev varetaget af to statsautoriserede revisorer. Inden juleferien skulle vi til skriftlig eksamen, og med et godt resultat kunne jeg med god samvittighed tage på juleferie.

Det blev nytår 1970, og det videre forløb blev nu kaldt Teori II. Undervisning fra 8-15 hver dag. Masser af lektier, der skulle klares, også i weekenden. Det var hårdt. Eksamensperioden var meget intens. I løbet af 16 dage var der 17 eksamener, og der var således ingen tid til at læse nogle fag op. Hvis man ikke havde præsteret i undervisningen i det daglige, var det bare for sent.

I juni 1970 kom forløsningen og for mit vedkommende med et pænt eksamensresultat. Nu kunne vi kalde os toldmedhjælpere. Den næste forhin-

Fig. 4. Toldskolen i 1970. Foto: Finn Laurrup.

dring var, hvor vi skulle forrette tjeneste. Vi vidste, at man som regel blev hængende i København, og der kunne gå lang tid, før man fik mulighed for at blive forflyttet til provinsen. Vort hold var så heldige, at netop på det tidspunkt, hvor vi afsluttede vort skoleophold, blev der gennemført nogle forflyttelsesetaper. Der skulle flyttes personale fra København til provinsen, og vi fik mulighed for at søge. Både jeg og Karsbæk søgte tilbage til Esbjerg, og helt usædvanligt fik vi begge ønsket opfyldt.

Inden aftjeningen af værnepligten skulle jeg i nogle få måneder forrette tjeneste ved Distriktstoldkammer 3, som lå lige ved Toldskolen. Jeg blev placeret i »splitningen« i ekspeditionsafdelingen, hvor opgaven var at adskille tolldokumenter. Det var udpræget kontorassistentarbejde, og da jeg nu

var toldmedhjælper, var det ikke et passende arbejde. Jeg klagede derfor til toldassistentforeningen (De københavnske Toldassistenters Forening), som sendte formanden Jørgen Mönniche for at se nærmere på sagen. Mönniche havde en pæn højde og et kraftigt cykelstyroverskæg, og det gjorde indtryk. Jeg ved ikke, hvem han talte med i ledelsen om min placering, men der gik ikke mange timer, før jeg var flyttet fra »splitningen« til en toldbehandlingssektion. Toldopgaven var stadig en væsentlig arbejdsopgave i 1970, og det var spændende at få afprøvet alt det, man havde lært i teorien på Toldskolen. Mönniches og mine veje skulle på forunderlig vis krydses senere i karrieren.

Aftjening af værnepligt

På sessionen i foråret 1970 var jeg blevet udtaget til forsyningstropperne, men da indkaldelsen kom senere på året, var det med befaling om at møde den 16. september på Jægersborg Kaserne, hvor Forsvarets Lægekorps holdt til.

Militærtjenesten var en blanding af grundlæggende militær træning og uddannelse til sygepasser. Noget af det værste var, når vi skulle hente »sårede« soldater ind på en bære i kuperet terræn og gennem vand. Det trak tænder ud, men det var faktisk værst for den figurant, der lå på båret. Vi skulle for alt i verden undgå, at den »sårede« faldt ud af båret.

Som sygepasser skulle man kunne nogle basale ting som eksempelvis førstehjælp, lægge forbindinger og vaccinere. Det sidste på den hårde måde. Vi skulle nemlig vaccinere hinanden med saltvand. Det gav nogle blå og ømme arme, indtil vi havde lært at gøre det på den rigtige måde. Meget af det vi lærte, kunne vi tage med over i det civile liv.

Under aftjening af værnepligt fik man $\frac{1}{4}$ løn fra toldvæsenet og lagt sammen med den beskedne »sold« fra forsvaret, var der ingen økonomisk nød. Dertil kom selvfølgelig gratis kost, logi og offentlig transport. DSB-togkortet gav ikke adgang til lyntog og eksprestog, der ved rejse over Storebælt kørte om bord på færgen. Det betød for os værnepligtige togskitte i Korsør og Nyborg. Det gav kapløb om at få de bedste pladser på færgen, især om natten, så man kunne få en time på øjet. Efter færgen var kommet i havn, gjaldt det pladserne i togkupeerne. En bremse for kapløbet var MP (militærpolitiet), der ofte stod på perronen fredag og søndag, for det var ikke tilladt at løbe. Hvis man blev stoppet af MP, betød det inddragelse af orlov, og det ville være en katastrofe. Det udartede sig derfor til mærkelige gangarter.

November 1970 var en meget kold måned, og det betød isdannelse på Storebælt til stor gene for færgerne. En oplevelse af de meget sjældne, som jeg fik med.

Efter rekruttiden, der varede ca. tre måneder, fik jeg ordre til at møde til infirmeritjeneste i Oksbøllejren, der geografisk ikke lå langt fra Esbjerg, og hvor jeg nu var flyttet ind på et kollegium. Der var også blevet råd til en brugt bil. På infirmeriet havde man vagt et døgn ad gangen og derefter to dage fri. Mere bekvemt kunne det næsten ikke være. Lejren var samme sted, hvor min mor i 1945-1949 havde arbejdet i køkkenet. Fra samme hold på Jægersborg kom yderligere to sygepassere til Oksbøl, og vi fik et fint sammenhold, der også varede ved i nogle år efter hjemsendelsen. Den ene af dem boede i Esbjerg og den anden i Varde.

Fig. 5. Rekrut ved Forsvarets Lægekorps, Jægersborg Kaserne, fra 16. september 1970 til medio december 1970. Foto i Finn Lautrup's samling.

Oksbøllejren var mest en træningslejr med et tilhørende meget stort øvelsesterræn. Der blev holdt mange øvelser, også med deltagelse af udenlandske styrker. Infirmeriet var bemanded med en overlæge, en reservelæge, en tandlæge, en sygeplejerske og 3-4 sygepassere. Overlægen havde ved siden af også egen praksis i Oksbøl, og reservelægen var typisk en nyuddannet læge, der samtidigt med aftjeningen af værnepligten også passede vagter på sygehuset i Varde eller Esbjerg. Lægerne havde officersrang.

Infirmeriet var på hverdage fuldt bemanded fra kl. 07.00-15.00. Lægerne havde skiftende vagter. Fra kl. 15.00 var der kun en sygepasser på vagt. Nogle gange to, når der var spidsbelastning. Vagthavende sygepasser måtte så tage sig af, hvad der kom, men kunne altid tilkalde lægen i bagvagt. Eventuelt en ambulance om nødvendigt. Egentligt var det et stort ansvar at have, og man skulle hele tiden vurdere, om der var tale om én, der simulerede sygdom. Tilskadekomst var til at få øje på.

Under de store øvelser i terrænet var der meget at lave. Både med tilskadekomne og sygdom, der krævede indlæggelse. Nogle forsøgte at simulere sig til et mere behageligt ophold på infirmeriet end kvarter i det fri, men det lærte vi hurtigt at gennemskue. Det pudsige var, at selv om det var officerer eller befalingsmænd, der var indlagt på infirmeriet, gjaldt deres rang ikke. Vi bestemte, og hvis nogen klagede over os, var overlægen altid på vores side. Meget alvorlige hændelser skete der også i min tid i Oksbøl. Under en øvelse blev flere soldater dræbt, og det satte selvfølgelig sine spor i lejren.

På et tidspunkt fik overlægen den fikse idé, at jeg skulle indstilles til befalingsmandsuddannelse, men efter nogen tids diskussion fik jeg overbevist overlægen om, at det var bedst, at jeg hurtigst muligt genoptog tjenesten i toldvæsenet, og sådan blev det. Det kom mig sikkert til gode, at overlægen var mere civil end militærmand.

Præcis kl. 12.00 den 15. september 1971 havde vi tre sygepassere fra samme hold status som hjemsendte, og det blev selvfølgelig fejret på behørig vis i Esbjerg. Det varede vist nok et par dage. Militærtjenesten er altid sjovest bagefter, men tjenesten som sygepasser gav en god ballast til mit videre virke i toldvæsenet. Kollegieværelset var nu skiftet ud med et andet og lidt større værelse i Esbjergs nordvestlige bydel.

I tjeneste igen

Efter hjemsendelse fra militærtjeneste mødte jeg til tjeneste i Esbjerg, hvor toldkammeret nu var blevet til Esbjerg Distriktstoldkammer. Livet havde gået sin gang på tjenestestedet, som nu var lokaliseret flere steder i byen. Det var ikke ideelt, og det kunne ikke undgås, at der blev skabt subkulturer.

I den første tid gjorde jeg tjeneste i vejerboden (fortoldning). Da Esbjerg på daværende tidspunkt havde en stor trafikhavn med bl.a. bådene til og fra England, var der ofte tjeneste på havnen uden for normal ekspeditionstid. Også i weekenden. Opgaven her var især kontrol af højt beskattede varer, der kom med rutebådene fra England.

I 1972 kom den første egentlige udnævnelse. Jeg blev den 1. august udnævnt til toldassistent i lønramme 9, og det var et højdepunkt efter fem års ansættelse.

Vi var nogle unge på tjenestestedet, der ikke var helt så disciplinerede. Det kom til udtryk på flere måder. Et eksempel: Nogle af os havde fået den vane hver fredag at spise frokost på den nærliggende bodega, Rio Bravo, hvor deres gryderet (jægergryde) var ganske fortrinlig. Ofte gik det sådan, at tilhørende våde varer tog magten med den konsekvens, at vi ikke nåede tilbage til arbejdet inden fyraften. Særligt morsomt var det, når vi fik ældre kolleger med. De var ikke helt så hårdføre, som vi var. Til bodegaen hørte også et diskotek, der lå på etagen ovenover, og når det blev til en heldagsforestilling, sluttede fredagen og natten på diskoteket. Set i bakspejlet var vores opførsel lige til kanten, hvis ikke over, men vi fik aldrig nogen påtale.

Efter vejerboden gik turen til virksomhedskontrollen, som blev mit foretrukne arbejdsområde. Momsen var nu godt implementeret, og fra en registrerings- og vejledningsfase var det nu virksomhedskontrollen, der var hovedopgaven. I begyndelsen blev regnskaberne ofte hentet ind til gennemgang på toldkammeret, men efterhånden blev det mest til kontrolbesøg i virksomhederne. Det var mere effektivt, og man fik et indtryk af, hvad der foregik derude. Ved besøg i de største virksomheder var vi som regel flere om opgaven. Ofte kunne man fornemme, om der var rent mel i posen. Ansporende til udgående kontrol var også, at man fik kørselsgodtgørelse (kilometerpenge), og det var et fint tilskud til bilhold. I langt de fleste tilfælde blev vi godt modtaget i virksomhederne, der som udgangspunkt også var interesserede i at få vished for, at deres momsregnskab var korrekt. Der var selvfølgelig også tilfælde med bevidst snyd, men selv i disse tilfælde endte

det sjældent med konfrontation. Jeg skal senere komme ind på nogle forskellige typer sager.

Familie stiftes

Som tidligere nævnt havde jeg efter militærtjenesten fortsat kontakt til mine soldaterkammerater, og en dag i november 1972 fik jeg tilbudt at komme med på en teatertur til Århus. Det var en tur arrangeret af min soldaterkammerat Holger i samarbejde med Handelsskolen i Esbjerg, og man havde inviteret nogle sygeplejeelever med. Det var så på denne tur, at jeg mødte Jytte, der var sygeplejeelev i Esbjerg. Vi har holdt sammen lige siden.

Jeg boede nu i en klublejlighed ikke langt fra byens midte. Efter at have flyttet flere gange var lejligheden tiltænkt en længerevarende periode. I begyndelsen af 1973 blev det planen, at Jytte skulle flytte ind hos mig i klublejligheden. Dog skulle der først indhentes tilladelse hertil af sygeplejeskolens forstanderinde. Sygeplejeeleverne havde nemlig pligt til at bo på skolens kollegium.

Det var ikke helt let at overbevise forstanderinden om, at det ikke ville gå ud over Jyttes uddannelse, at hun flyttede ind hos mig, men til sidst gav forstanderinden sig. Dertil skal siges, at der uden tvivl herskede mere rolige tilstande i klublejligheden, end der til tider gjorde på sygeplejeskolens kollegium.

Inden Jytte startede på sygeplejerskeuddannelsen havde hun været au pair i både London og Oslo. Hun havde i en ung alder allerede en omstillingsparathed, der senere skulle komme familien til gode. I forsommeren 1973 droppede Jytte sygeplejerskeuddannelsen. Det var alligevel ikke noget for hende. Efter sommerferien tog hun i stedet for hul på en handelsuddannelse, som hun fuldførte i 1974. I årene derefter tog hun en række enkeltfagsprøver i sprog (engelsk, tysk og fransk) og enkeltfagsprøver til læreruddannelsen. Mere kom til senere.

Vi blev viet i juni 1974 i Jegerup Kirke i Sønderjylland tæt på Vojens, hvor Jytte er født og opvokset. Sammen med et vennepar gik bryllupsrejsen til Bornholm, nærmere bestemt til toldetatsforeningens (nu Dansk Told & Skatteforbund) feriebolig på havnen i Gudhjem. Bornholm skulle senere på den gode måde komme til at fylde meget i vores liv.

Der var ikke tid til ret mange hvedebrødsdage efter brylluppet. Allerede 1. august skulle jeg på afsluttende toldassistentkursus (teori III) i København

i 4½ måned. Det var ikke så heldigt, for Jytte var gravid. Det blev nogle lange måneder, hvor vi kun så hinanden i weekenden med nogle enkelte besøg af Jytte i København. Jeg boede på et pensionat i Valby, hvor der også boede mange politibetjente udstationeret fra Jylland. En del fra Padborg.

Klublejligheden kunne ikke rumme en lille familie, så vi måtte også på jagt efter en større lejlighed. Gennem min fars omgangskreds lykkedes det os at få en 2½-værelses lejlighed tæt på, hvor vi boede. Vi kunne overtage lejligheden per 1. februar 1975, men heldigvis kunne vi få adgang til lejligheden før, så vi kunne nå at få den istandsat.

Fig. 6. Ferieboligen i Gudhjem 1974, den gule større bygning. Bygningen fungerede indtil 1944 som selvstændigt toldkammer, hvorefter tjenestestedet fungerede som toldkontrol indtil 1967. I 1970 overtog Den danske Toldetatsforening bygningen og indrettede fire ferie-lejligheder, der kunne lejes af foreningens medlemmer. Foto: Finn Lautrup.

Toldassistentkurset sluttede medio december med en veloverstået eksamen, og efter nytår kunne vi begynde flytteforberedelserne. Midt i det hele nedkom Jytte med en pige 29. januar. Der var egentlig ingen varsler om en snarlig fødsel, det skete så at sige »over night«. Vi fik flyttet, og så var vi blevet en lille familie. Vi ventede vort andet barn i november 1976, men kort inden Jytte nedkom, kom vi til at opleve en meget dramatisk hændelse, der kunne være gået grueligt galt.

En dag i slutningen af oktober blev vi ved midnatstid vækket af larm nede i ejendommens baghave. Jeg gik ud på altanen, og nede i baghaven var nogle naboer samlet. Brandmænd og politi var der også. En pyroman havde tændt ild i kælderen, og ilden var ved at brede sig. Vi fik besked på, at vi ikke måtte åbne soveværelsesdøren ud til entréen, før røgdykkere var nået frem til vores hoveddør. Da røgdykkerne nåede op på vores etage og bankede hårdt på, tog jeg vores lille datter i favnen, og Jytte åbnede soveværelsesdøren til entréen. En tæt og kvalmende røg mødte os og med hjælp fra røgdykkerne kom vi helskindet ned.

En chokerende oplevelse. Vi fik ophold hos nogle bekendte i ejendommen ved siden af, og ud på morgenen kunne vi vende tilbage til vores lejlighed, men røglugten var overalt og et større rengøringsarbejde forestod. Barnevogn og andet i kælderrummet var gået op i flammerne, men det dækkede forsikringen. Ugen efter var pyromanen på spil igen. Det gik ud over en ejendom på den anden side af gaden. Her gik det værre. Hele tagetagen udbrændte, og det var meget tæt på at koste menneskeliv. Heldigvis blev pyromanen anholdt kort tid efter. Hændelsen kom også til at betyde, at Jytte lige siden har været meget følsom over for røg. Vort andet barn, en dreng, kom til verden 3. november 1976, lidt før tiden.

Formand for Esbjerg Toldassistentforening

Som 25-årig blev jeg i januar 1975 valgt som formand for Esbjerg Toldassistentforening. Interessen for foreningsarbejdet blev for alvor vakt i forbindelse med færdiggørelsen af toldassistentuddannelsen med teori III-kurset på Toldskolen. Jeg syntes bl.a., at hele uddannelsen trængte til fornyelse, og lokaliteterne var ikke hensigtsmæssige. Lærerne var overvejende folk fra direktoratet og kun sjældent nogen udefra. Det gjorde det hele indadvendt.

Den danske Toldetats Forening havde en struktur bestående af fem kredse. Lederne var organiseret i 1. kreds, toldassistenterne i 2., 3. og 4. kreds

(fælleskredsene efter geografi) og de tjenestemandsansatte kontorassistenter i 5. kreds. Som nyvalgt foreningsformand fik jeg i marts mulighed for på generalforsamlingen i 4. kreds, der dækkede Jylland, at komme med et indlæg om forholdene på uddannelsen. Indlægget blev godt modtaget. Etatsforeningens formand, Paul Deleuran, der overværede generalforsamlingen, gav tilsagn om, at forholdene på Toldskolen ville blive taget op allerede på næste hovedbestyrelsesmøde. Der blev senere nedsat et udvalg, der skulle komme med et oplæg til fornyelse af uddannelsen, og dette udvalg blev jeg medlem af. På samme generalforsamling blev jeg desuden valgt til kredsbestyrelsen.

Tilsyneladende vandt kritikken af uddannelsen og Toldskolen genklang i direktoratet. Toldvæsenets ledelse indså, at det var nødvendigt at profesjonalisere skolen. Dette arbejde blev påbegyndt i 1976-77, og i slutningen af 1970'erne var der nået et niveau, der også blev interessant for andre lignende uddannelsesinstitutioner. Her kan nævnes Forsvarets Center for Lederskab, Forsvarsakademiet, Handelshøjskolen og de øvrige etatsskoler. Toldskolens position blev endvidere styrket ved at blive en sektion i tolddirektørens sekretariat.

Midten af 1970'erne var præget af frustration over kredsformanden, hovedbestyrelsen og etatsforeningen, der efter mange medlemmers mening var for vege over for direktoratet i en række spørgsmål. Et alvorligt stridspunkt var bl.a. arbejdsfordelingen mellem personalegrupperingerne (toldassistentlinjen, toldbetjentlinjen og kontorassistentlinjen). Efter gennemførelsen af en ny toldlov i slutningen af 1970 og med Danmarks indtræden i EF den 1. januar 1973 var der sket væsentlige effektiviseringer af toldopgaverne. Fra centralt hold lagde man op til, at nogle medarbejdere fra toldbetjentlinjen og kontorassistentlinjen skulle flyttes til opgaver, der normalt blev varetaget af toldassistentlinjen. Der var desuden på centralt hold drøftelser i gang om toldvæsenets struktur, arbejdsopgaver og personalesammensætning.

Der var bl.a. lagt op til, at omkring 300 medarbejdere skulle flyttes fra toldopgaverne og andre opgaver til virksomhedskontrollen. Her var det kravene til disse medarbejders efteruddannelse, der voldte problemer. Toldassistenterne frygtede, at efteruddannelseskravene ville blive for lempelige og dermed devaluere den uddannelse, de selv havde. De medarbejdere, der var på tale til at blive flyttet, var som nævnt toldbetjente og kontorassistenter.

Toldbetjentgruppen var organiseret i Dansk Toldtjenestemandes Forbund, og kontorassistenter, der ikke var tjenestemandsansatte, var organi-

seret i Handels- og Kontorfunktionærernes Forbund (HK). Der var gnidninger personaleorganisationerne imellem og indbyrdes i etatsforeningen, hvor fælleskredsene ofte var i opposition til formanden, ledergruppen og kontorassistentgruppen. Andre stridspunkter var manglende regulering af kørselsgodtgørelse for benyttelse af egen bil i tjenesten. Der var også problemer med kompensationsordningen, hvor der blev udbetalt et fast månedligt tillæg for et bestemt antal overarbejdstimer. Et mere ømtåleligt spørgsmål havde også rejst sig. Det var omfanget af tjenestefrihed til varetagelse af tillidsmandsvirksomhed. Direktoratet havde indledt en disciplinær undersøgelse mod formanden for 2. kreds, Mogens Pirchert, København, der af hans tjenestested var blevet indberettet til direktoratet for« kun i begrænset omfang« at have deltaget i toldkammerets almindelige arbejde.

Sagen medførte voldsomme reaktioner fra etatsforeningen, der udgav et særnummer af medlemsbladet Dansk Tolddidende, og der blev ydermere indkaldt til et ekstraordinært delegeretmøde (foreningens øverste forsamling) i juli 1975 på Hotel Sheraton i København med stor mediedækning til følge. Tillidsmandsvirksomheden var etatsforeningens livsnerve. Foreningen fik gennemtrumfet en uvildig undersøgelse af sagen med en dommer fra Østre Landsret som forhørsleder. Sagen endte uden disciplinære konsekvenser for Pirchert, der senere ansøgte om forflyttelse til Esbjerg. Her blev han naturligvis medlem af toldassistentforeningen.

En betænkning om toldvæsenets arbejde og organisation var under udarbejdelse. Det var forventet, at betænkningen ville foreligge i første halvdel af 1976. Imidlertid havde direktoratet taget forskud på glæderne ved med virkning fra 1. januar 1976 at overflytte 170 medarbejdere af toldbetjentlinjen til virksomhedskontrollen (momskontrollen). Det gjorde kun ondt værre, at det var toldassistentpersonalet, der skulle oplære toldbetjentene. Fælleskredsene var pikerede over, at etatsforeningen ikke i tilstrækkeligt omfang havde protesteret over for direktoratet. Det var situationen på generalforsamlingen i 4. kreds i marts 1976. Debatten var skarp, og det resulterede i, at den siddende kredsformand, Helge Mortensen fra Skive, blev væltet. Ny formand for kredsene blev Ove Fournaise fra Herning. Nogle måneder senere måtte Paul Deleuran gå af som formand for etatsforeningen. Ny formand for etatsforeningen blev Hans Larsen, der kom fra en post som sekretær i foreningen.

Slutningen af 1970'erne var en brydningstid med usikkerhed om, hvad fremtiden ville byde. Utilfredsheden blandt medarbejderne voksede. Ved overenskomstforhandlingerne i 1979 havde tjenestemændene rejst krav om

at få udlignet deres lønefterslæb og samtidig sikret reallønnen, men til stor frustration lykkedes det ikke at komme igennem med kravene.

Tjenestemændene i staten følte sig generelt dårligt behandlet, og den 15. marts 1979 blev arbejdet nedlagt ved samtlige tjenestesteder kl. 12.00 og en time frem (så vidt jeg husker). Protestdagen blev fulgt op med en demonstration foran Christiansborg den 22. marts. Blandt toldvæsenets medarbejdere var det kun etatsforeningens medlemmer, der deltog i aktionen. Medlemmerne af Dansk Toldtjenestemandes Forbund (toldbetjentene) deltog ikke i aktionen, og det skabte bitterhed blandt etatsforeningens medlemmer. Det skabte også vrede, at etatsforeningens ledergruppe (1. kreds) heller ikke deltog i aktionerne.

Arbejdsnedlæggelse var for tjenestemænd ulovlig, og det blev fulgt op med tjenstligt forhør af alle, der deltog i aktionen 15. marts. Det var som regel en distriktstoldchef fra et andet toldkammer, der var forhørsleder. I Esbjerg var distriktstoldchef Martin P. Frimand fra Padborg forhørslederen.

Etatsforeningen stillede en bisidder til rådighed. Det var et kæmpe arbejde, men det var sat i system på den måde, at der fra personaleside var udarbejdet et »talepapir«, som den afhørte bare kunne læse op. Til sidst udviklede det sig på den måde, at talepapiret bare blev afleveret til forhørslederen, og så sparede man tid. Forhørene blev afviklet med en vis humor på begge sider af bordet. Det endte med en skriftlig advarsel til deltagerne i arbejdsnedlæggelsen. Advarslen blev senere trukket tilbage. Stort ståhej for ingenting!

Tillidsmandsarbejdet ved toldkammeret var også udfordret. I november 1975 var distriktstoldchef Otto Jørgensen blevet afløst af Jacob Thomsen, der kom fra en stilling som kontorchef i direktoratet. Efterhånden udviklede hans måde at lede toldkammeret på sig i en helt uacceptabel retning. Mere konkret vil jeg ikke blive. Det var ikke muligt for tillidsrepræsentanterne at dialogens vej at få chefens holdning til personaleledelse ændret, og til sidst så tillidsrepræsentanterne i slutningen af 1979 ingen anden mulighed end at klage over ham til direktoratet.

Reaktionen fra direktoratet kom prompte på den måde, at der skulle afholdes tjenstligt forhør af tillidsrepræsentanterne og nogle af sektionslederne. Forhørslederen var underdirektør Kaj Elkrog fra direktoratet. Etatsforeningen stillede en bisidder til rådighed. Jeg kan huske, at jeg dagen før forhøret brugte det meste af natten til at forberede mig og nedskrive, hvad jeg ville sige.

Forhøret blev en barsk oplevelse. Det startede med, at Elkrog ikke ville

tolerere, at jeg støttede mig til mit manuskript. Jeg kunne udlevere det, hvis jeg ville, men det nægtede jeg. Efter forhørene var vi tillidsrepræsentanter enige om, at man skulle tro, at vi var de anklagede. Vi var også overbeviste om, at vi ikke ville slippe godt fra det.

Det hele endte på en meget underlig måde. Der blev senere indkaldt til et samarbejdsudvalgsmøde, hvor tolddirektør V.E. Parving ville komme til stede. Stemningen var dystert, da Parving ankom til mødet. Vi havde forventet en længere redegørelse, men Parving sagde kun ganske få ord. Citeret efter hukommelsen var budskabet, at man ikke kunne have en chef, der opførte sig på den måde, og vi måtte finde ud af at arbejde sammen. Mere blev der ikke sagt, og Parving forlod mødet. Under 10 minutter tog det. Vi sad og kiggede lidt på hinanden. Var det virkelig det hele. Det var det så, og mødet var slut.

Konklusionen måtte være, at vi havde fået »medhold« i vores anbringender, men at man ikke ville lade det få konsekvenser for chefen. Samarbejdet mellem chefen og medarbejderne blev bedre, men aldrig helt godt. Skaden var sket, og jeg indså, at det ville blive en ørkenvandring at fortsætte som formand for toldassistentforeningen. I begyndelsen af 1980 stoppede jeg som formand for lokalforeningen og trådte samtidigt ud af bestyrelsen i 4. kreds. Jeg kunne se tilbage på fem år som foreningsformand og kredsbestyrelsesmedlem i en periode, som var en af de mest konfliktfyldte i etatsforeningens historie.

På hjemmefronten var vores lejlighed efterhånden blevet for lille, og i begyndelsen af 1978 købte vi et rækkehus, der var under opførelse i Esbjergs nordlige bydel tæt på grønne områder. I midten af august kunne vi flytte ind, og rækkehuset blev et fristed for os. I oktober 1979 kom vores yngste dreng til verden. Et årstal, der fik særlig betydning.

Virksomhedskontrollen – store og små fisk

Som tidligere nævnt var virksomhedskontrollen mit foretrukne arbejdsområde. I årenes løb var der mange forskellige sager med efterbetalinger, reportsager med administrative bøder og sager indbragt for domstolene. Jeg vil omtale nogle sagstyper, der var tæt forbundet med fiskerne og leverandører til fiskeriet. Desuden to konkrete sager, der viser mangfoldigheden i virksomhedskontrollen.

Fisk og omfakturering

I 1970'erne var det gyldne tider for konsumfiskeriet i Esbjerg, og kreativiteten var stor. Det førte til en lang række sager, hvor også nogle af byens mere prominente borgere var involveret.

Flere af fabrikkerne, der opkøbte fisk både på auktionen og direkte hos fiskerne, arbejdede i flerholdsskift. Dagholdet arbejdede med »hvide fisk« og nattholdet med »sorte fisk«. De sorte fisk blev typisk solgt i mobile vogne på torve i byerne eller i badebyerne langs vestkysten. I øvrigt en metode, der arbejdede sig op gennem Jylland til andre fiskerihavne.

Efterforskningen var vanskelig, idet der sjældent var spor efter køb og salg. Observationer var stor set den eneste brugbare metode. Ofte blev det unddragne afgiftstilsvar opgjort efter skøn, som langt hen ad vejen blev accepteret af virksomhederne. Nogle af sagerne endte dog i retten.

Efterbetalingerne og bødesagerne var som sådan ikke det allervigtigste. Det præventive sigte var mindst lige så vigtigt. Det gjaldt om at få stoppet den ulovlige praksis. Efterhånden som konsumfiskeriet i Esbjerg stagnerede eller flyttede til havne nordpå, løste problemet sig selv. I det mindste i Esbjerg.

En anden type sager var omfakturering. På et tidspunkt fandt vi ud af, at kutterne nærmest var synkefærdige med alt det udstyr m.m., der var blevet leveret om bord og fratrasket i momsregnskabet.

En del af leverancerne til kutterne dækkede over alt muligt til fiskernes private forbrug. Alt fra madvarer, beklædning og fjernsyn, til møbler og håndværkerarbejde. Det var kun fantasien, der satte grænser. I modsætning til de sorte fisk var disse sager lettere at efterforske. Som regel var der underliggende bilag hos leverandørerne, der afslørede omfaktureringen. Leverandørerne var jo nødt til at holde styr på deres indkøb, salg og lager. Som med de sorte fisk var det præventive sigte også her vigtigt. Dybest set kan omfaktureringsmetoden anvendes i alle brancher. De nævnte sager havde også stor bevågenhed i pressen og på fiskerihavnen i Esbjerg. Man fornemmede også, at det var samtaleemne i byen. I fiskeriforeningen var der også flovhed over det dårlige ry, fiskeriet og dets leverandører fik.

Bilhandleren fra Esbjergs østlige opland

På et tidspunkt gik det op for os, at mange af rubrikannoncerne i ugeaviserne dækkede over uregistreret virksomhed med salg af alt muligt. En gruppe kontorassistenter fik til opgave over et par måneder at gennemgå ugeaviserne og sakse mistænkelige annoncer. Da saksekampagnen sluttede, havde vi adskillige ark med mistænkelige »virksomheder« listet op efter telefonnumre.

Jeg og en kollega faldt over en række annoncer, hvor en mand i det østlige opland annoncerede med salg af brugte biler i den billige ende. Manden var ikke momsregistreret.

Vi besluttede os for at se nærmere på sagen og observerede mandens ejendom med jævne mellemrum. Ejendommen lå lidt ubekvem for at kunne observere uden at vække opsigt. Vi kunne bag et plankeværk se konturerne af nogle biler, og sammenholdt med øvrige observationer var vi overbeviste om, at der på ejendommen foregik noget, der ikke tålte dagens lys.

En dag, da vi observerede, kom manden hjem, og vi besluttede os for at slå til. Vi henvendte os til ham og legitimerede os. Vi kom med indenfor og hvilket syn. Et forfaldent hus, en lille undseelig kone, en flok unger i beskidt tøj, et usselt køkken og skrammel overalt. Manden indrømmede, at han og hans sønner i fritiden istandsatte gamle biler og solgte dem med meget lille fortjeneste. Arbejdet foregik i en lille garage ved ejendommen, og bag et plankeværk stod der nogle få biler. Biler var for meget sagt, det var nærmest vrag.

Bilag og den slags fandtes selvfølgelig ikke. Direkte beviser havde vi heller ikke, kun indicier, så vi aftalte med manden, at vi ville foretage nogle yderligere undersøgelser og vende tilbage. Vi indhentede bankoplysninger og sociale oplysninger. Ud fra disse oplysninger og det syn, der mødte os, da vi slog til, blev jeg og min kollega enige om i dette tilfælde at udvise en tilpas smidighed. Næste gang, vi besøgte manden, foreslog vi, at da han havde indrømmet salg af biler, kunne vi lave et kompromis om antal og fortjeneste. Det indvilgede han i. Jeg kan ikke erindre størrelsen af efterbetalingen, men den var ikke voldsom stor.

Jeg har taget denne sag med for at illustrere, at der indimellem var behov for at se tingene i en større helhed.

Efterbetalingen var ikke større end, at manden kunne se sig ud af det, og der var ingen grund til at efterlade familien i en endnu mere håbløs situation

end det, vi havde været vidner til. Ikke helt efter bogen, men sådan er der så meget.

Annonceringen ophørte, og manden lod sig ikke momsregistrere, men det var jo ikke ensbetydende med, at hans aktiviteter var ophørt. For god ordens skyld tog vi nogen tid efter forbi ejendommen igen. Der var ikke tegn på nogen aktivitet, og der var heller ikke biler at se bag plankeværket.

Slopoliesagen i Esbjerg

Denne sag er offentlig tilgængelig, da den har været behandlet ved domstolene. Slopolie består af en blanding af olie og vand fra rensning af navnlig skibstanke. Produktet har stadig en høj brændværdi. I begyndelsen af 1980'erne var der opstået en livlig handel med importeret slopolie til varmegærker. I modsætning til almindelig fyringsolie, var slopolien fritaget for afgift og derfor en god forretning for både købere og sælgere.

Et firma i Esbjerg havde bygget en forretning op på dette grundlag ved at lave langtidskontrakter med varmegærker om levering af slopolie. Olien blev købt på spotmarkedet i Rotterdam (Holland) og importeret til Danmark til videre distribution. Myndighederne fik øje på denne »trafik«, og der var jo også opstået en ulige konkurrencesituation i forhold til firmaer, der leverede almindelig afgiftsbelagt fyringsolie til varmegærkerne.

Efter § 1 i dagældende lov om olieafgift skulle der svares afgift af gas- og dieselolie, fuelolie og fyringstjære. Hverken loven eller dens forarbejder indeholdt nogen definitioner af, hvad man nærmere skulle forstå ved disse oliearter. Nævnet vedrørende merværdiafgift m.v. (Momsnævnet) havde efter loven den endelige administrative afgørelse af spørgsmål om afgiftspligt efter lovens § 1. Nævnet traf den 4. juni 1986 bestemmelse om, at der med virkning fra den 7. juni 1986 skulle betales afgift af slopolie, der efter nævnets opfattelse var omfattet af opregningerne i lovens § 1. Der blev samtidig indført den lempelse, at slopolie, der var indgået bindende køb om inden afgiftens ikrafttræden, kunne importeres afgiftsfrit. En betingelse var, at købsaftalen skulle indsendes til godkendelse hos toldvæsenet, før afgiftsfritagelsen kunne bevilges.

Afgiftspligten kom som et chok for de firmaer, der havde lavet langtidskontrakter med varmegærkerne. Der opstod direkte tab på leverancerne. Følgende er et direkte citat fra anklageskriftet, der af politimesteren i Esbjerg

blev indgivet til Retten i Esbjerg den 7. april 1989 med tiltale af fire personer med tilknytning til firmaet:

»... ved den 18. juni 1986 som henholdsvis direktør og daglig leder i selskabet A under fremlæggelse af en tilbagedateret ordrebekræftelse og et tilbagedateret brev fra firmaet B, Rotterdam, urigtigt over for Toldvæsenet i Esbjerg at have angivet, at A inden den 7. juni 1986 havde købt 15.000 tons slopolie i Holland og således opfyldte betingelserne for olieafgiftsfritagelse, hvorved de tiltalte opnåede Toldvæsenets tilladelse til at indføre olie olieafgiftsfrit, hvorefter de tiltalte den 23. august 1986, den 27. september 1986 og den 19. november 1986 angav til fortoldning i alt 7.914.474 kg slopolie uden at erlægge olieafgift, hvorved statskassen blev unddraget 14.764.749,00 kr. i olieafgift, ligesom de forsøgte at indføre de resterende 7.085.526 kg slopolie svarende til mindst 12.328.815,00 kr. i olieafgift, hvilket imidlertid mislykkedes, da Toldvæsenet forinden havde opdaget, at tilladelsen var givet på urigtigt grundlag.«

Dette var sagens substans, men hvordan var det kommet dertil? Jeg erinder ikke den administrative godkendelsesprocedure for afgiftsfritagelsen, men min antagelse er, at toldkammerets bevillingsadministration efter ansøgning fra firmaet havde udstedt en bevilling (tilladelse) til at importere 15.000 tons slopolie afgiftsfrit efter Momsnævnets retningslinjer.

På et tidspunkt havnede sagen på mit bord, formentlig som en slags efterfølgende kontrol, da de første ladninger var ankommet i august-september 1986. Jeg gjorde på daværende tidspunkt tjeneste i kontrolafdelingen. Det helt afgørende for afgiftsfritagelsen var de dokumenter, som firmaet havde indsendt til toldkammeret som dokumentation for, at der var indgået bindende købsaftale, inden slopolien blev afgiftspligtig 7. juni 1986.

Som dokumentation havde firmaet indsendt en telefax dateret 29. maj 1986 og et brev (ordrebekræftelse) dateret 30. maj 1986 fra leverandøren i Holland. Tilsyneladende så alt på papiret ud til at være i orden. Ved nærmere gennemsyn af teksten faldt jeg over en marginal forskel på de tal og bogstaver, der var indskrevet som datoer i dokumenterne i forhold til det øvrige tekstindhold. Datoerne var af helt afgørende betydning for afgiftsfritagelsen. Mistanke om dokumentfalsk var nærliggende.

Med ledelsens accept blev de hollandske myndigheder anmodet om at undersøge sagen nærmere hos den hollandske leverandør. Svaret fra Holland bekræftede mistanken om dokumentfalsk. Nævnte telefax var oprindelig dateret 11. juni 1986 og brevet 12. juni 1986.

Med begrundelse om regnskabsmæssige årsager havde firmaet formået

at få den hollandske leverandør til at tilbagedatere dokumenterne. Da datoerne ikke havde nogen betydning for hollænderne, havde man bare ændret datoerne efter Esbjerg-firmaets ønske og genfremsendt dokumenterne med ændrede datoer.

Der var nu bevis for, at handlen mellem parterne ikke var indgået før afgiftens ikrafttræden 7. juni 1986, og sagen blev overgivet til politiet. Firmaets kontor blev ransaget, og den videre efterforskning blev foretaget i fællesskab mellem politiet og toldkammeret, hvor jeg deltog. På dette tidspunkt havde firmaet nået at importere ca. 8 tons slopolie afgiftsfrit.

Sagen blev behandlet ved Retten i Esbjerg i januar 1990, og der var indkaldt vidner fra Holland.

Anklagemyndigheden nedlagde påstand om, at de tiltalte blev dømt til in solidum at betale 14.653.723,20 kr. (korrigeret beløb i forhold til det oprindelige anlageskrift) i afgifter til toldvæsenet. Derudover frihedsstraf. Forsvarerne gjorde primært gældende, at Momsnævnet ikke havde beføjelse til at indføre afgift på slopolie. Det krævede lovgivning, og derfor var der ikke begået noget strafbart af de tiltalte. Endvidere, at der var indgået en mundtlig aftale om køb af slopolien inden afgiftens ikrafttrædelse 7. juni 1986. Tilbagedateringen var ubestridt.

Motivet til svindlen var åbenlyst. Af politiets og rettens afhøringer fremgik, at firmaet allerede i marts havde været i kontakt med hollænderne om levering af slopolie, og drøftelserne var fortsat helt op til tidspunktet i juni, hvor slopolie blev pålagt afgift. Da et varmeværk henvendte sig til firmaet 6. juni 1986 (dagen før afgiften trådte i kraft) er antagelsen, at firmaet blev klar over, at indgåede kontrakter med varmeværker ville medføre tab. Den pålagte afgift ville alt andet lige betyde, at købsprisen ville blive højere end salgsprisen, i bedste fald den samme. Det fremgår ikke af sagen, om firmaet i kontrakterne med varmeværkerne havde taget forbehold for eventuelle afgiftsændringer.

Firmaet gjorde gældende, at der forud for afgiftens indførelse var indgået bindende mundtlig aftale om køb af 15.000 tons slopolie. I princippet er en mundtlig aftale ligeså bindende som en skriftlig aftale, hvis den kan bevises. Retten fandt ikke, at der var bevis for, at der mellem firmaet og den hollandske leverandør var indgået en bindende mundtlig aftale. Det har sandsynligheden imod sig, at en handel til mange millioner kroner var baseret på en mundtlig aftale.

Retten afsagde kendelse den 24. januar. Virksomhedens direktør blev idømt hæfte i tre måneder, og den daglige leder fire måneders fængsel.

Begge blev dømt til in solidum at betale det unddragne afgiftsbeløb. De to øvrige tiltalte, der havde tilknytning til firmaet, blev for medvirken idømt bøder på henholdsvis 25.000 kr. og 2.500 kr. Dommen blev senere anket af tre af de dømte. Vedkommende, der blev idømt en bøde på 2.500 kr., ankede ikke. Som en konsekvens af sagen anmeldte firmaet (et anpartsselskab) betalingsstandsning den 1. oktober 1987 og indgav senere konkursbegæring mod sig selv den 24. marts 1988.

Udbetalingskontrollen

En tid gjorde jeg tjeneste i udbetalingskontrollen, hvor vi kontrollerede og vurderede virksomhedernes anmodning om at få negativ moms udbetalt. Her havde vi gavn af lokalkendskabet til virksomhederne i distriktet og ikke mindst »tvivlens nådegave«, som det siges, at tolderne har.

Alene den kendsgerning, at vi kontrollerede bredt og meget, havde en præventiv virkning. Når vi kom på kontrolbesøg, blev vi ofte mødt med, at man var klar over, at vi ville komme og kontrollere. Det rygtedes jo, og på den måde var det en slags præventiv foranstaltning i sig selv. Modsat kunne et for lavt afgiftstilsvær også være indikation på snyd, men så havde staten i det mindste ikke udbetalt penge.

Den interne kontrol med udbetalingerne var skruet sammen på den måde, at der altid skulle to til at signere udbetalingen: Kontrollens notat i eftersynsskemaet og sektionslederens underskrift. I forbindelse med omstruktureringerne i nyere tid er lokalkendskabet til virksomhederne desværre gået tabt, og det har efter min opfattelse på en lang række områder været til stor skade for statskassen.

Toldfoged

Som overtoldassistent var man som udgangspunkt i lønramme 17. Man kunne komme i lønramme 19, hvis man havde varetaget nogle specialopgaver. For at opnå lønrammen arbejdede jeg i en periode som toldfoged. Det var en opgave, der blev løst ved at indkalde skyldnerne til at møde til udlægsforretning på toldkammeret, ved at indkalde til at møde i retslokalet ved dommerkontorerne i Ribe eller Varde og ved udgående fogedforretning.

Når vi havde tilsagt skyldnerne til at møde ved retten i Ribe eller Varde,

lagde det et ekstra pres på dem. Et retslokale er noget andet end et kontor på toldkammeret. Dette var ikke en direkte bevidst strategi, men mest en praktisk foranstaltning for at nedbringe antallet af udgående fogedforretninger, der tog mere tid. Om det gav flere penge i statskassen, tror jeg egentlig ikke, men jeg har taget det med for også på dette arbejdsfelt at illustrere de måder, vi arbejdede på.

Arbejdet som foged var dog ikke uden risiko. De skyldnere, vi mødte, var som regel pressede og påvirket af deres økonomiske situation, og det kunne komme til udtryk på forskellig vis. Ved udgående fogedforretninger havde vi som regel et vidne med. Typisk en elev, kontorassistent eller pedel. Det var dog ikke altid, det kunne lade sig gøre. Et sådant tilfælde var det, da jeg alene bankede på hos en gårdejer. Skylden var ikke så stor men alligevel nok til, at det var en byrde for gårdejeren. Stemningen var anspændt i stuen, hvor også mandens kone var til stede. Mit blik fangede et jagtgevær inden for mandens rækkevidde, og da manden blev foreholdt skylden og konsekvenserne heraf, truede han med at begå selvmord. Gårdejeren kunne ikke se sig ud af gælden, hvor statskassen sikkert ikke var den eneste, der havde penge til gode. Ofte var restancerne i landbruget »sæsonbetonet« forstået på den måde, at de største indtægter som regel kom efter høst, efter slagtning af grisehold og kreaturer. Afregninger fra mejeriet kom løbende. I perioder med få indtægter opstod der ofte momsrestancer og skyld til leverandører. Momsrestancerne blev således en form for kassekredit for landbruget, dog ikke uden renter og gebyrer. Normalt kunne man eksempelvis gøre udlæg i kommende mejerifregninger eller afregninger fra slagteriet, men i dette tilfælde ville det ødelægge gårdejerens muligheder for at klare sig igennem krisen. Efter en halv times pædagogisk samtale faldt han til ro. Han fortalte, at han var medlem af en landboforening. Her så jeg en mulighed for ham for at få hjælp til at få lavet en plan for økonomien og få gælden afviklet over nogle år. Det mente han nok, at han kunne.

Stemningen var vendt til det konstruktive, men jeg havde jo også en forretning, der skulle gennemføres. Jeg fravalgte at gøre udlæg i afregningerne fra mejeri og slagteri, men foretog i stedet for udlæg i den faste ejendom, hvilket stort set var værdiløst, for ejendommen var sikkert behæftet i forvejen. På den måde blev der vundet lidt tid, så gårdejeren fik en chance for at få rettet op på økonomien. Som med bilhandleren ikke helt efter bogen, men at gå på kontrol i virksomheder eller foretage udlægsforretninger krævede, at man kunne handle rationelt i situationen.

I april 1987 fik toldkammeret en ny afdelingsleder, der fik ansvaret for

kontrolafdelingen (virksomhedskontrollen). Det var Jørgen Mönniche, der kom fra en stilling i direktoratet. Det var selvsamme Mönniche, der i 1970 havde sørget for, at jeg som toldmedhjælper blev flyttet fra splitningen til fortoldningen ved Distriktstoldkammer 3 i København. Mönniche var »ærke« københavner, og der blev i starten set på ham med en vis skepsis. Han var jo kommet til Vestjylland, men han fandt fodfæste og fik sat sit præg på afdelingen.

Den store smuglerisag i Esbjerg 1988

Familien holdt i juli-august 1988 sommerferie i Nørre Lyngvig på den jyske vestkyst lidt nord for Hvide Sande. En dag (den 5. august) var vi på indkøbstur i et butikscenter i Hvide Sande. Blikket kunne ikke undgå at fange dagbladet Vestkystens forside. »Esbjergs toldchef færdig efter smuglerier på Englandsbådene«, stod der med store typer. Det skulle senere vise sig, at sagen fik stor betydning for mit videre virke i toldvæsenet.

Forløberen til det hele var, at toldvæsen og politi i længere tid havde observeret Englandsbåden, Dana Anglia, fordi man havde mistanke om, at besætningsmedlemmer smuglede i større omfang. Man slog til den 2. august, hvor to pursere (regnskabsførere på et skib) blev anholdt og fængslet. Smuglerierne var bl.a. foregået ved, at spiritus og tobaksvarer blev smuglet i land i containere med vasketøj. Da Direktoratet for Toldvæsenet samtidigt havde modtaget anmeldelse om, at toldere var involveret i smuglerierne og andre ulovligheder, rullede lavinen de følgende dage.

Da jeg ikke selv har været en del af de hændelser, der gik forud, kan jeg heller ikke udtale mig om det skete i slutningen af juli og i begyndelsen af august 1988. For at læseren kan forstå baggrunden for det videre forløb, har jeg valgt i et kort sammendrag at bringe, hvad dagbladet Vestkysten dengang skrev, og hvad nogle af de involverede personer er citeret for at have udtalt til pressen. Her sammendrag:

Én af de første dage i august var distriktstoldchef Jacob Thomsen blevet kaldt til samtale i direktoratet i København på baggrund af de tidligere nævnte smuglerier og anmeldelse af toldere. Jacob Thomsen udtalte til avisen den 4. august 1988 (bragt den 5. august), at han havde fået valget mellem at blive suspenderet eller selv sige op. Han valgte det sidste for at spare sit helbred for de pinlige undersøgelser, Rigspolitiets Rejsehold var gået i gang med. Endvidere udtaler han til avisen, at Direktoratet for Toldvæsenet me-

ner, at han har været for slap og veg i sin ledelse som chef i Esbjerg samt set gennem fingre med smugleri. I samme udgave af avisen udtaler personalechef Ib Jørgensen (direktoratet), at når Jacob Thomsen blev kaldt til møde i København, hang det i øvrigt ikke sammen med sagen fra Dana Anglia. Den er ikke årsagen til, at Jacob Thomsen fik valget mellem at blive suspenderet eller selv sige op. Årsagen er kritisable ledelsesforhold, som ligger længere tilbage. Her skal tilføjes, at det er meget sandsynligt, at Ib Jørgensen med sin udtalelse hentyder til »tillidsmandssagen«, som jeg i afsnittet Formand for Esbjerg Toldassistentforening har omtalt. Som det også fremgår af udtalelserne, er der nuancer i opfattelsen af årsag og virkning. Under overskriften »Toldvæsen vil have ryddet op«, fremgår det endvidere af avisen 5. august, at kontrolchef Børge Rasmussen fra Padborg Distriktstoldkammer er konstitueret som distriktstoldchef i Esbjerg. Endvidere, at påstande om, at toldere kan gøres blinde med et par flasker og cigaretter skal undersøges til bunds. Avisen beretter samme dag om, at der er foretaget husundersøgelse hos en tolder, men at undersøgelsen ikke gav resultat.

Avisen skriver 8. august 1988, at politiet og direktoratet har modtaget en anmeldelse fra en anonym afsender. Anmelderen beskylder toldkontrollen for lemfældig kontrol, bestikkelse, svindel med spiritus og tobaksvarer, fuldskab under kontrolarbejdet samt passiv og aktiv medvirken ved smugleri. Tolddirektør C.A. Nielsen udtaler til avisen, at man ikke vil suspendere medarbejdere på basis af et anonymt brev, men oplysningerne i brevet er så detaljerede og konkrete, at de må stamme fra en person med et godt kendskab til toldvæsenet. Holder beskyldningerne, sker der drastiske ting i Esbjerg aldeles omgående, afslutter tolldirektøren. Det skal i den forbindelse supplerende bemærkes, at ledelsen i toldkontrollen blev sat til andet arbejde, mens sagen blev efterforsket. Posterne blev bemandet med folk fra andre toldkamre. Avisen skriver 9. august, at smuglersagen ligner en hetz mod tolderne i Esbjerg. En tidligere chiefpurser i rederiet DFDS udtaler, at han husker tolderne som utroligt emsige og pligtopfyldende. Han kan overhovedet ikke genkende beskyldningerne om, at de skulle have lukket øjnene for smugleri, endsige selv have smuglet.

Sammenfatningen af avisomtalerne er kun en mindre del af, hvad der blev skrevet, men det giver et indtryk af, hvor alvorlig og belastende sagen var for toldkammeret.

Efter ferien mødte jeg til tjeneste igen den 8. august 1988. Man kunne med det samme mærke, at stemningen var trykket. Alle var i princippet under mistanke, men helt nøgternt var det lederne og toldbetjentene i trafik-

Fig. 7. Samling af nogle avisoverskrifter fra dagbladet Vestkysten i august 1988.

Toldvæsen vil have ryddet op

Påstande om at toldere kan gøres blinde med et par flasker og cigaretter undersøges til bunds

Øl-depoter ransaget i smuglersag

Depotbestyrer i Esbjerg til flere timers afhøring hos Rigspolitiets Rejsehold

Bare vi slipper

Toldvæsenet håber, smuglersagen ender som i Rødby, hvor ingen toldere havde noget i klemme

Tolddirektør:

- Smuglersag synd for Jacob Thomsen

- Jeg har aldrig kaldt Jacob Thomsen »veg« eller »slap«, ledelsen i Esbjerg var bare kritisabel

Toldvæsenets topchef om Jacob Thomsen og smuglersagen:

Han må gå, så vi kan nå til bunds

- Jacob Thomsen kunne ikke drømme om at begå ulovligheder, siger tolldirektør C. A. Nielsen

DETS nogle fokuserer også mest toldere i 191. afdeling her.
Brådne kar hos tolderne

Fig. 8. Samling af nogle avisoverskrifter fra dagbladet Vestkysten i august 1988.

kontrollen, der var i søgelyset. Efter aktionen 2. august mod Dania Anglia og fremkomst af oplysninger om toldernes medvirken til smuglerierne, blev Rigspolitiets Rejsehold sat på sagen. Toldkammerets ledelse bad mig om at bistå rejseholdet med efterforskningen af sagen, og det betød, at jeg flyttede min arbejdsplads til politigården i Esbjerg, hvor jeg indgik i efterforskningen sammen med to kriminalbetjente fra rejseholdet. Det var en helt anden verden, jeg mødte ind i, hvor tid og sted ikke var en faktor. Der blev arbejdet på alle tider af døgnet, hvis der var behov for det. Dette fik også betydning for familien, hvor det blev svært at planlægge noget på forhånd. Jeg kunne ikke være sikker på at være hjemme til normal fyraften.

Et eksempel. Vi sad en fredag over middag på politigården og var så småt klar til at gå på weekend, da en af betjentene fandt ud af, at en purser, som vi havde på listen over besætningsmedlemmer, der skulle afhøres, ville ankomme med Oslobåden til Frederikshavn sidst på eftermiddagen. Straks blev der rekvireret afhøringslokale hos politiet i Frederikshavn, der også fik besked på at kontakte (om nødvendigt anholde) purseren, når båden var ankommet. Afsted til Frederikshavn med 3-4 timer på landevejen, en time til afhøring, og retur til Esbjerg ved midnatstid. Sådan var vilkårene. Betjentene var vant til det, og jeg vænnede mig til det.

Sagen var på mange måder kompleks, fordi den omfattede en større personkreds omkring Englandsbådene i Esbjerg, endvidere ruterne København-Oslo og Frederikshavn-Oslo. De involverede besætningsmedlemmer roterede mellem de forskellige ruter, og det besværliggjorde vort arbejde, når vi skulle foretage afhøringer. En del af afhøringerne fandt derfor også sted i København. Og som nævnt også i Frederikshavn. Udover besætningsmedlemmer på bådene var også personer på land involveret, men det var fortrinsvis i Esbjerg. Afhøringerne kunne i sig selv være besværlige. Særligt i de tilfælde, hvor den afhørte ønskede en advokat til stede. Ønsket måtte respekteres, og så blev det i mange tilfælde advokaten, der bestemte tid og sted. Dengang havde man ikke computere til rådighed i større omfang, så afhøringsrapporten skulle udarbejdes på en ganske almindelig rejseskrivemaskine. Det tog tid, men sådan var vilkårene.

Måden, smuglerierne blev udført på, var i bund og grund banal, når vi først havde fundet ud af, hvordan det hele var organiseret. Ved bådenes ankomst til dansk havn blev der stikprøvevis foretaget toldkontrol af besætningsmedlemmer og andre, der gik i land. Nogle blev da også taget for forsøg på smugleri. Selvfølgelig fandt den trafik også sted.

Besætningsmedlemmerne løb dog en risiko. Udover betaling af afgift og

bøde til toldvæsenet betød det også en fyreseddel fra rederiet. Generelt var rederierne interesserede i at have et godt forhold til toldvæsenet, og afsked ved smugleri var som regel en del af personalepolitikken. Det gjaldt også rederiet DFDS, der besejlede ruterne til England og Norge. Kunsten var at smugle eller erhverve sig højtbeskattede varer uden større risiko for at blive opdaget. Kunne det lade sig gøre? Ja, det kunne det.

Det var trafikkontrollens opgave at føre kontrol med indladning af de højtbeskattede varer om bord, men det blev yderst sjældent kontrolleret, om der var overensstemmelse mellem leverancerne og indladningsdokumenterne. Typisk var det spiritus, vin, øl, tobaksvarer og andre afgiftspligtige varer, der blev afgiftsfrie ved levering til skibet med henblik på salg og forbrug om bord. Det gjaldt også andre varetyper, som kun var belagt med moms. Eksempelvis madvarer. Der skulle også føres kontrol med skibets lager, tilgang af varer, salg af varer og rationer til besætningen.

Efterforskningen afslørede helt »traditionelle« smuglerimetoder, hvor spiritus eksempelvis blev smuglet i land i containere med snavset vasketøj, som tidligere nævnt. Der havde imidlertid udviklet sig en næsten risikofri metode, hvor smugleriet ikke foregik fra skibet men fra land. Det kræver en forklaring. Med skibets purser som medvirkende kunne besætningsmedlemmer og personer på land hos purseren bestille varer og afregne til purseren. Skibets regnskab, både penge og beholdning, skulle jo stemme, og derfor skulle der afregnes til purseren, der var regnskabsansvarlig over for rederiet.

Fidusen var, at leverandører af de forskellige varer fik besked på, hvor meget der skulle udleveres til bestemte personer (herunder besætningsmedlemmer) på land. Den mængde, der var udleveret, skulle fragå de partier, der blev leveret til skibet. En måde at afsløre dette på var trafikkontrollens indladningskontrol, men da dette kun skete sjældent, var risikoen for at blive afsløret meget lille. Hvis der ved en kontrol blev afdækket uoverensstemmelser, kunne det altid forklares med fejlpakning af leverandøren.

Alt stemte over hele linjen. Både skibets regnskab og lager. Leverandørerne havde fået betaling fra skibet for den samlede leverance. Kun statskassen blev snydt. Under afhøringerne af purserne, hvor de blev hårdt presset af betjentene, fik vi en fornemmelse af, hvordan det foregik. Det endelige gennembrud kom, da vi ransagede øldepoterne i byen. Ransagningerne fandt sted 11. august, få dage efter, jeg var tilgået efterforskningen.

Mit indtryk var, at betjentene fra rejseholdet var lige en tand mere kontante end det øvrige politi. Jeg vil udtrykke det på den måde, at her hjalp

ingen kære mor. Aldrig over strengen, men lige til strengen. En depotbestyrer blev anholdt og taget med til afhøring på politigården. Alt, hvad der fandtes af regnskabsmateriale, blev beslaglagt. Depotbestyreren nægtede alt. Mens vi gennemgik det beslaglagte regnskabsmateriale, blev den anholdte taget under forvaring på politigården. Vi havde fra anholdelsestidspunktet 24 timer til at finde ud af, om depotbestyreren skulle fremstilles for en dommer med krav om fængsling. En hurtig gennemgang af regnskabsmaterialet gav ikke umiddelbart belæg for en fremstilling, og depotbestyreren blev løsladt.

Ved en nærmere gennemgang af bilagsmaterialet faldt vi over, at der på nogle fakturaer til skibet øverst i det ene hjørne var påført et tal med cirkel om. Vi vidste, at det var purseren om bord på skibet, der førte regnskab med leverancerne, og de indcirklede tal kunne kun være en besked til purseren. Med hjælp fra en kollega fra direktoratet fik vi lavet et it-program, hvor vi kunne indtaste fakturanummer og cirkeltallene. Det gav os overblik over antal fakturaer og summen af tal med cirkel om. Det gik op for os, hvad betydningen var. Ganske enkelt antal kartoner øl, der af skibets purser var bestilt til udlevering direkte fra depotet til aftagere på land men afregnet over skibets regnskab.

Det var ikke kun øl i flasker, der var udleveret. Samme praksis var anvendt med fadøl til større sammenkomster på land. Der var efter andre afhøringer også klare indicier på, at der til disse sammenkomster var leveret andre drikkevarer (spiritus og vin) og mad direkte fra forskellige leverandører, men betalt over skibet. Den tidligere anholdte depotbestyrer blev forelagt vort bevismateriale og indrømmede, at tallene var udtryk for antal kartoner øl, der ikke var leveret til skibet, men efter ordre fra purseren udleveret fra depotet til bestemte personer, nogle gange endda bragt ud til større sammenkomster. Som tidligere nævnt stemte alle regnskaber, men en del personer i byen og venner til purserne havde nydt godt af afgiftsfrit øl og andre goder i flere år.

Det var selvfølgelig fristende at forsøge at finde frem til aftagerne af varerne, men i realiteten en umulig opgave. Hvis vi endelig fandt frem til nogen, ville de formentlig bare påstå, at de ikke var klar over, at der var tale om medvirken til smugleri. De forskellige leverandører ville utvivlsomt heller ikke være særlig villige til at komme med oplysninger. Da bevisbyrden ubetinget lå hos myndighederne, blev det også et spørgsmål om ressourceanvendelse. Det blev derfor besluttet at lukke denne del af sagskomplekset ned.

Efterhånden ebbede efterforskningen ud, og der lå nu en bunke sager

om traditionelt smugleri fra skibet, hvor pursere, andre besætningsmedlemmer og folk på havnen var involveret. Endvidere øl-sagerne. Det blev til skrivebordsarbejde med rapporter i massevis. Et mindre antal sager endte i retten. De fleste blev afgjort administrativt af toldkammeret med bødestraf. Den værste straf for purserne var utvivlsomt, at de blev afskediget af rederiet. Man kunne godt få det indtryk, at de var blevet fedtet ind i en ond spiral, som de ikke formåede at komme ud af.

Set i et større perspektiv var smuglerisagerne ikke det værste. Det var uden tvivl beskyldningerne mod toldbetjentene for medvirken til smugleri, modtagelse af bestikkelse og tjenstlige forsømmelser. Efterforskningen kunne ikke bekræfte beskyldningerne, men sideløbende med efterforskningen var der af direktoratet foretaget undersøgelser for at afdække eventuelle tjenstlige forseelser. For nogens vedkommende kom der et efterspil, som gav »ridser i lakken«. Enkelte tog deres afsked, uden at det nødvendigvis havde sammenhæng med smuglerisagen. En enkelt medarbejder ved toldkammeret blev dog dømt ved retten i Esbjerg og senere afskediget, men af andre årsager. Vi havde under efterforskningen ved en tilfældighed fundet ud af, at vedkommende havde begået bedrageri mod statskassen og desuden udført sort arbejde.

Smuglerier vil altid forekomme, men som regel kun i større sager skabe opmærksomhed. Det helt afgørende i Esbjerg-sagen var beskyldningerne rettet mod toldtjenestemændene. Disse beskyldninger kunne hverken direktoratet eller distriktstoldkammeret sidde overhørig. Det helt rigtige værktøj var at inddrage rejseholdet. Man skal heller ikke undervurdere det præventive aspekt i efterforskningen.

Det er relevant at stille spørgsmålet, om kollegerne ikke så skævt til én, når man arbejdede sammen med politiet mod sine egne kolleger. Jeg har ikke direkte eksempler på det, men havde alligevel en fornemmelse af, at nogle kolleger blev forbeholdne over for mig. Summen af det hele blev, at jeg følte, at tiden til et opbrud nærmede sig uden, at jeg på det tidspunkt kunne konkretisere det.

På samme tid som smuglerisagerne kørte, var der i direktoratet taget initiativer til at komme den stigende økonomiske kriminalitet til livs, herunder også konkursrytteri. Direktoratets kontrolafdeling havde samlet en gruppe af specialister på området til at bistå med analyser og mulige initiativer. Gruppen bestod af kontrolafdelingens chef, Finn A. Frank, kontorchef i afdelingen, Kurt Vittrup, Jørgen V. Jepsen (bl.a. kriminolog og lektor på Århus Universitet), Vagn Greve (bl.a. professor i strafferet med særligt henblik på

økonomisk kriminalitet) og Sysette Vinding Kruse (bl.a. advokat og Dr.Jur.). Det var folk med den ypperste ekspertise indenfor området, som direktoratet havde formålet at samle. Sammen med en kollega fra Århus, Erling Korsgaard, blev jeg bedt om at indtræde i denne gruppe.

Det var virkelig nytænkning, men også nødvendigt. Især var der behov for at uddanne nogle medarbejdere, der havde disse opgaver som speciale. Som et led i dette blev min kollega og jeg bedt om at tage et kursusfag i specialstrafferet og økonomisk kriminalitet under jurastudiet på Århus Universitet. Jørgen V. Jepsen underviste netop i dette fag på universitetet. Formålet med vores deltagelse var at vurdere, om kursusfaget skulle være en obligatorisk del for de medarbejdere, der fremover kom til at arbejde med den type sager. Sideløbende med oprrydningsarbejdet i smuglerisagen kom der så en opgave mere, der betød lektioner på universitetet i Århus en dag om ugen fra september til december med eksamen i januar 1989. Desuden opgaveskrivning.

Vi var eksterne studerende sammen med de øvrige jurastuderende, som var noget yngre end os. Det gik fint i spænd. De øvrige studerende var meget nysgerrige efter at høre om virkeligheden, og vi følte, at vi kunne give noget til dem. Efter lektionerne fortsatte vi ofte drøftelserne med Jepsen på hans kontor. På den måde kunne vi uformelt sparre med ham om forskellige temaer.

Eksamen kom i begyndelsen af januar 1989. Min kollega og jeg skrev opgave sammen og brugte en del tid på det. Desværre kan jeg ikke præcist huske, hvad vi skrev om, men vi fik topkarakter. Censor var i øvrigt William Rentzmann, der på daværende tidspunkt var vicedirektør for Kriminalforsorgen, senere direktør for institutionen.

Økonomisk kriminalitet blev et fag på Toldskolen, og vi fik som eksaminerede mulighed for at undervise på skolen.

Da de to betjente fra rejseholdet hørte, hvad der var gang i om økonomisk kriminalitet i toldvæsenet, fik jeg en invitation til at holde foredrag om det på et seminar, som rejseholdet holdt på Fyn. Betjentene arbejdede i rejseholdets sektion B, der havde bedrageri og økonomisk kriminalitet som opgaver. Sektionen bestod af 20-25 betjente. Seminaret var en helt særlig oplevelse, og planerne om en styrket indsats mod økonomisk kriminalitet interesserede betjentene meget. Sektionens leder, der også deltog, var i øvrigt kriminalkommissær Hans Jørgen Bonnichsen, der senere blev chefkriminalinspektør i Politiets Efterretningstjeneste og et kendt ansigt i medierne.

Her springer jeg så over i en helt anden boldgade. Året er 1977.

I elitesportens verden 1977-1990

Jeg vender nu tilbage til tidligere omtalte Niels H. Vesterbæk, der nu var avanceret til vicedirektør ved toldkammeret, og han var desuden blevet formand for fodboldklubben EfB, Esbjerg forenede Boldklubber. Efter militærtjenesten var jeg blevet ungdomstræner i EfB og havde min gang i klubben. En dag kom Vesterbæk og spurgte, om jeg ikke kunne tænke mig at blive kasserer i klubben. Da tiden var forpasset til at være aktiv på grønsværen på et højere niveau, blev der så mulighed for at gøre en indsats for klubben i bestyrelseslokalet.

Som det yngste bestyrelsesmedlem nogensinde blev jeg valgt ind i januar 1977. Klubben var stiftet i 1924 og havde stolte traditioner. Storhedstiden var perioden 1961-1968 med fire mesterskaber, en pokaltitel og en sølvmedalje. Herefter fulgte en gevaldig nedtur, og i 1973 spillede klubben i 3. division. Det vendte så igen, og i sæsonen 1975 var klubben tilbage i 1. division. Opturen fortsatte med en pokaltitel i 1976, en tredjeplads i 1977, en andenplads 1978, og i 1979 kulminerede det i oktober med klubbens femte danske mesterskab. Det var stort, men det blev endnu større, da Jytte senere på måneden nedkom med vores yngste søn. Oktober 1979 blev således en uforglemmelig måned. Jytte skulle selvfølgelig ikke gå glip af mesterskabsfesten, men amningen af vores nyfødte skulle passes, og derfor gik turen hjem og tilbage til festen igen med taxa.

Dansk fodbold er overordnet set organiseret under »Dansk Boldspil-Union« (herefter DBU). Unionen er stiftet i 1889 og rummer både breddefodbolden, divisionsklubberne og landsholdene. I 1969 blev Divisionsforeningen (forkortet navn for Foreningen af Divisionsklubber i Danmark) grundlagt som interesseorganisation for 1. divisionsklubberne. Senere kom både 2. og 3. division med. I slutningen af 1970'erne var der pres på DBU for at indføre professionel fodbold. Stærke kræfter arbejdede på at starte en professionel »piratliga«, hvis DBU ikke ville indføre professionelle tilstande. Der var modstand i DBU, men det lykkedes i 1977 at få gennemført en form for semiprofessionalisme i divisionerne i DBU-regi. Ordningen var en kombination af spillernes civile arbejde og en kontrakt med klubben. Det har siden udviklet sig til, at der i dag er fulde professionelle tilstande i landets to bedste rækker, og der købes og sælges spillere til store summer. I 1981 blev Divisionsforeningen en del af DBU og etablerede sig med egen bestyrelse og sekretariat i København. Senere fik Divisionsforeningen også poster i DBU's bestyrelse og forretningsudvalg.

Fig. 9. Efb's bestyrelse 1979 (mesterskabsåret). På foto ses: Øverst fra venstre forfatteren (kasserer), Kenn Andersen, Carlo Jensen, nederst fra venstre vicetoldinspektør Niels H. Vesterbæk (formand) og Eigil Iversen. Finn Lautrup's samling.

Med de gode resultater i bagagen og udsigten til professionel fodbold i Danmark så fremtiden i 1979 lys ud for Efb, men sådan gik det ikke. Det hele ændrede karakter mere i retning af arbejdsgiverrollen og arbejdstagerrollen. Før de professionelle tilstande bestod udgifterne primært af amatør-goder til spillerne, løn til trænerstab og klubdrift. Indtægterne bestod af entréindtægter fra kampene, og med et tilskuergennemsnit på 12.000 til hjemmekampene i Esbjerg skæppede det godt i klubkassen. Dertil kom indtægter fra sponsoraftaler. Fremover skulle der i langt højere grad balanceres mellem indtægterne og udgifterne til spillerkontrakter. Spillerne stillede større og større økonomiske krav, og loyaliteten over for klubberne blev generelt mindre. Det betød også, at flere af klubbens spillere søgte til andre klubber, der kunne byde mere, end vi kunne.

Mesterholdet fra 1979 blev stille og roligt opløst, og det lykkedes ikke at finde kvalificerede afløsere. De største sponsorer begyndte også at stille krav om indflydelse på klubbens drift. Det var klubben ikke parat til, og det blev en vanskelig balance at håndtere. Både i forhold til sponsorerne og i forhold

til klubbens medlemmer, der gennem den årlige generalforsamling havde den bestemmende indflydelse i klubben. Senere blev der i de fleste klubber lavet selskabskonstruktioner, hvor økonomiske interesser kunne få indflydelse, og hvor moderklubben fik sæde.

Årene efter mesterskabet blev vanskelige, med halvdårlige sportslige resultater og en haltende økonomi. Det blev slidsomt. I slutningen af 1984 og i begyndelsen af 1985 havde jeg nogle måneders ekstraordinær tjenestefrihed fra toldvæsenet, for at omdanne klubbens professionelle afdeling til et aktieselskab. Det lykkedes at skaffe 1,3 mio. kr. i aktiekapital, men det stod også klart, at selskabsdannelsen i sidste ende skulle føre til mere professionelle tilstande i klubben, både administrativt og sportsligt. En direktørstilling var en nødvendighed, men fremtiden for klubben var usikker, og jeg ville ikke sætte familiens økonomi på spil, da ansættelsen ved toldvæsenet var en livsstilling. De sportslige resultater gik den forkerte vej, og da katastrofen i 1986 indtraf med nedrykning til 2. division, var aktiekapitalen tabt. Den professionelle del af klubben blev videreført som en non-amatøraftdeling af moderklubben.

I forhold til DBU havde de professionelle klubber også forpligtelser i form af et licenssystem. Hvis klubbens økonomi og andre forhold ikke var tilfredsstillende, blev licensen ikke fornyet med den konsekvens, at man ikke fremadrettet kunne tegne kontrakt med spillere. Eksisterende kontrakter kunne ikke forlænges ved udløb. Helt derud kom klubben dog ikke, trods de økonomiske problemer.

Jeg repræsenterede Efb i Divisionsforeningen og blev valgt ind i dens bestyrelse i 1981. I perioden 1984-1988 varetog jeg endvidere opgaven som kasserer i Divisionsforeningen. I 1986 kom der yderligere en tillidspost med valget til DBU's bestyrelse på et af Divisionsforeningens mandater. I perioden 1988 til 1990 var jeg endvidere bestyrelsesmedlem i DBU's Initiativfond, der blev stiftet i 1987 med det formål at skaffe midler og udlodde til initiativer i divisionsklubberne. I fondens bestyrelse sad bl.a. Frantz Howitz, der var administrerende direktør i Dansk Tipstjeneste. Howitz blev i 1996 direktør for Told- og Skattestyrelsen og måtte udtræde af fondens bestyrelse. Da fonden nedlagde sig selv i 2015, var det siden dens oprettelse i 1987 lykkedes at skaffe 800 mio. kr. til gavn for divisionsklubberne. Initiativerne er siden videreført i DBU A/S, et selskab, der er stiftet til formålet.

I begyndelsen af 1988 indså jeg, at opgaverne i klubben, de øvrige bestyrelsesposter, ansættelsen i toldvæsenet og familiens trivsel ikke længere hang sammen. Jytte var også i 1987 påbegyndt uddannelsen som socialpæ-

dag. En treårig uddannelse. Børnene var efterhånden 13, 11 og 8 år gamle, og det var primært Jytte, der tog sig af børnene. Sådan skulle det ikke blive ved med at være.

Dagbladet Vestkysten skrev 23. januar 1988 i en overskrift: »Efb's pengechef siden 1977 går«. Jeg er bl.a. citeret for at have udtalt: »Når jeg også skal passe min familie og mit arbejde, må jeg i gang med at kigge på, hvad jeg kan overkomme, og det er simpelt hen for voldsomt lige nu. Jeg er heller ikke tilhænger af, at man bliver hængende i al evighed. Friske øjne kan ofte se tingene på en anden og bedre måde.«

På generalforsamlingen 21. februar forlod jeg kassererposten, men fortsatte i bestyrelsen to år mere. I april samme år blev den tidligere førsteholdsspiller i klubben, Jens Jørn Bertelsen, ansat som forretningsfører. Det var en spiller, jeg i 1982 havde været med til at sælge til en belgisk klub, men som i 1987 var vendt hjem til Esbjerg efter en flot karriere i flere udenlandske klubber og på landsholdet. Han var også på EM-holdet 1984 i Frankrig og på VM-holdet 1986 i Mexico. Ved siden af forretningsførerposten nåede han at spille yderligere 45 kampe for klubben, inden han stoppede sin aktive karriere.

Samme år gik en gruppe erhvervsfolk i Esbjerg sammen med klubben om at oprette en støtteklub med navnet »Kick Off«. Det blev kimen til det nuværende Efb Elite A/S. Klubben kom ikke tilbage på rette spor og måtte i hele 13 år fra 1986 til 1999 spille i den næstbedste række. I februar 2021 overtog amerikanske investorer aktiemajoriteten i Efb. Dansk elitefodbold er i dag styret af både danske og udenlandske investorer med det primære formål at kapitalisere investeringerne. Dette sker bedst ved at købe talentfulde unge spillere, udvikle dem og sælge dem igen til større udenlandske klubber. Klubbernes oprindelige DNA bliver på den måde stille og roligt udvandet. En udvikling, der er kommet for at blive. Det gælder også for andre større idrætsgrene i Danmark.

Medierne skal også have et par ord med på vejen. I 1960'erne var klubben byens absolutte sportslige flagskib, og journalisterne fra de lokale medier var på den gode måde tæt på klubben. Eksempelvis var det ikke ualmindeligt, at en sportsjournalist var med i spillerbussen, hvilket vil være helt utænkeligt i dag. Det man kom til at høre undervejs, kunne man ikke drømme om at skrive i avisen dagen efter. I 1970'erne kom der en ny type journalister på redaktionerne, og nu blev journalistikken mere kritisk og sensationspræget. Efter indførelsen af professionel fodbold i 1979 blev spillermarkedet interessant at skrive om, også rygter om kommende transfers. På næsten alle tider af døgnet kunne man blive ringet op, og på et tidspunkt blev det så belæ-

stende, at vi hjemme fik yderligere et telefonnummer, der kun var opgivet til pressen. Når telefonen ringede, kunne vi bare lade være med at tage den, hvis vi ville have fred. Det var helt typisk, at man blev ringet op lørdag først på aftenen, hvor man rundt om på redaktionerne ledte efter stof, der kunne bringes i søndagsavisen.

Det var ikke kun de skrevne medier, man var i kontakt med. Efter kampene var det typisk radio og TV, der var på banen med direkte indslag. Der var indimellem også spændende oplevelser med medierne. Jeg har flere gange deltaget live i Sportslørdag, der typisk viste engelske tipskampe om eftermiddagen. Selv om medierne til tider kan være en plage, mener jeg grundlæggende, at både sporten og medierne er afhængige af hinanden. Nogle mener, at dårlig omtale er bedre end ingen omtale, men den køber jeg ikke.

Det bliver for omfattende at skrive udførligt om de mange højdepunkter og oplevelser, jeg har haft med fodbolden, men jeg vil sammenfatte nogle af dem. Nogle kort, andre lidt mere udførligt.

Bestyrelsesposterne i EfB, Divisionsforeningen, DBU, DBU's Initiativfond og mesterskabet i 1979 var nogle af de største højdepunkter. Internationale kampe med klubholdet, landsholdets kampe, salg af spillere til udenlandske klubber, seminarer, konferencer og lederuddannelse har ført mig til mange lande som Belgien, England, Frankrig, Island, Italien, Mexico, Norge, Polen, Schweiz, Sovjetunionen (Moskva), Spanien, Sverige, Tjekkoslaviet, Tyskland, USA og Østrig. Specielt kampene bag »jerntæppet« i Østeuropa (Polen, Sovjetunionen og Tjekkoslaviet) var besværlige at arrangere, med et hav af formaliteter, der skulle ordnes. Rejserne til disse lande var også en øjenåbner på forskellen mellem øst og vest.

En særlig oplevelse var det at blive inviteret til frokost hos Danmarks ambassadør i Norge, Hans Tabor, på ambassaden i Oslo den 13. maj 1986, i forbindelse med en landskamp mellem Norge og Danmark som forberedelsen til landsholdets deltagelse i VM i Mexico. Hans Tabor havde tidligere bl.a. været Danmarks FN-ambassadør og var tiltrådt som ambassadør i Norge i begyndelsen af 1986.

Absolutte højdepunkter var VM i Mexico i 1986 og EM i Tyskland 1988. Også fordi Jytte var med på begge rejser. Af sikkerhedsmæssige grunde valgte vi at flyve hver for sig til Mexico. Jeg fløj via Paris, og Jytte sammen med DBU-delegationen, spillernes koner og kærester via Amsterdam. Jeg tog afsted dagen før med en overnatning i Paris. Det var lidt underligt at tage hjemmefra på den måde. Vi ses i Mexico! Landsholdets deltagelse i

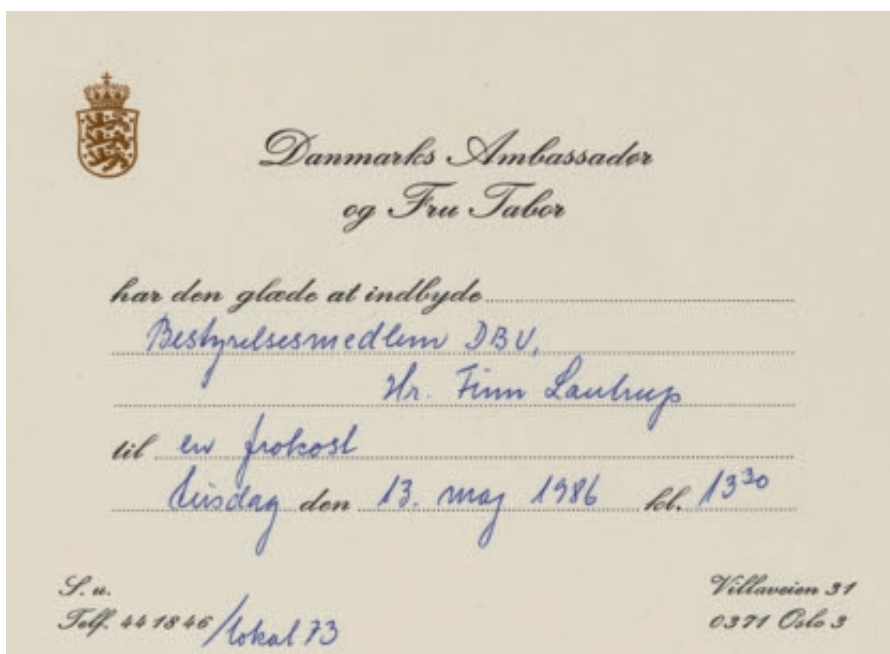

Fig. 10. Invitation til frokost 13. maj 1986 hos Danmarks ambassadør i Norge, Hans Tabor.

Mexico var en kæmpe logistikopgave. DBU-delegationen og spillertruppen m.fl. boede adskilt. De to første gruppekampe blev spillet i Mexico City og den sidste gruppekamp i Queretaro ca. 200 km nordvest fra Mexico City. Al forplejning m.m. til spillerne og staben skulle flyves ind fra Danmark. En dansk kok var også med. Når vi var med til pressekonferencerne kunne vi nyde godt af den danske mad. Frikadeller og rugbrød var et hit. Mexico var en fantastisk oplevelse, både sportsligt og kulturelt. Specielt var det også, at DBU-delegationen blev inviteret til middag med den danske ambassadør i Mexico, Torben H.H.V.L. Frost. EM i Tyskland 1988 blev en sportslig skuffelse. Holdet tabte alle tre indledende gruppekampe og måtte forlade turneringen. Man fornemmede tydeligt, at en æra for nogle af spillerne var ved at slutte. Magien fra træneren Sepp Piontek var også aftagende.

DBU-toplederkursus 1987 i London med besøg i klubberne Arsenal FC og Tottenham Hotspur FC. Det var en stor oplevelse at besøge to topprofessionelle klubber og få et indblik i, hvordan de greb det hele an. Specielt det sociale arbejde, klubberne gjorde i deres områder for de fattige og syge, gjorde indtryk. Eksempelvis havde spillerne pligt til ved juletid at besøge hospitaler med indlagte børn og give dem autografer og gaver.

Fig. 11. Billet til VM-kampen Danmark mod Tyskland på Estadio La Corregidora i Queretaro, Mexico, 13. juni 1986.

DBU's 100 års jubilæum 18. maj 1989 med bl.a. reception på Restaurant Nimb i Tivoli og om aftenen banket på Nimb afsluttende med festfyrværkeri. Dagen efter besøg på Kronborg. Frokost på Hotel Marina i Vedbæk og om aftenen til gallaforestilling på Det Kongelige Teater. Afsluttende med natmad på Hotel d'Angleterre. En oplevelse for livet, og heldigvis var ægtefæller inviteret med.

Jeg har tidligere nævnt kampene bag »jerntæppet« som noget helt specielt og besværligt. Hvis jeg skulle pege på en enkelt rejse og kamp, kan det kun blive kampen mod Spartak Moskva i mesterholdenes turnering 22. oktober 1980 på det olympiske stadion i Moskva. På vej fra lufthavnen til centrum kom vi forbi nogle tyske tanks. Det var på præcis dette sted 38 km fra byens centrum, den tyske offensiv mod byen var stoppet 12. november 1941. Kreml var også et imponerende syn. I sommeren 1980 var der afholdt olympiade i Sovjetunionen, og Moskva bar stadig præg af det. Et kæmpe stadion, og en oplevelse for spillere og ledere at være på det stadion, hvor den olympiske flamme blev tændt i juli og slukket igen i august.

Vi blev venligt modtaget af vores værter men var ikke et sekund i tvivl om,

Fig. 12. Finn Lautrup og Jytte van Gaeve i Queretaro, Mexico, 12. juni 1986.

Fig. 13. Billet til EM-kampen Italien mod Danmark på Müngersdorfer Stadion i Köln, Tyskland, 17. juni 1988.

at vi blev overvåget. Vi havde også en guide (KGB?), der talte næsten perfekt dansk. Aftenen før kampen er der altid banket for klubbernes ledere med tilhørende skåltaler, og da vi var i Sovjetunionen, var vodka ikke til at slippe for. Der udveksledes altid erindringsgaver, og vi fik hver en »stats-samovar« (et apparat til kogning af tevand), et skrummel, som blev noget bøvl at få med hjem i bagagen. Min har overlevet og står stadig i vores stue.

Kampen dagen efter blev radiotransmitteret med liveindslag i DR, hvor jeg sammen med sportsjournalisten Erik Olsen var medkommentator. Vi kunne gennem høretelefonerne følge med i de øvrige indslag i radioen derhjemme. Kommentatorboksene var placeret helt oppe under taget på stadion, og det er altså meget højt oppe. Desværre tabte vi kampen 3-0.

Under banketten på Hotel Britannia i forbindelse med returkampen 5. november i Esbjerg fik jeg diskret stukket et visitkort i hånden af en tjener med besked om, at to herrer på et bestemt værelsesnummer gerne ville tale med mig. Jeg kunne på visitkortet læse, at det var folk fra den sovjetiske ambassade i København, der ville tale med mig. Med nogen skepsis opsøgte jeg værelsesnummeret, men gav også en af mine bestyrelseskolleger visitkortet med besked om at opsøge mig, hvis jeg blev for længe væk. Ambassadefolkene var diplomater, og de var meget interesserede i at høre, om vi havde

Fig. 14. Finn Lautrup og Jytte van Gaever ved DBU-delegationens »hovedkvarter« i Velbert, beliggende i delstaten Nordrhein-Westfalen nær byen Wuppertal, under EM i Tyskland 1988.

været tilfredse med opholdet i Moskva. Det havde vi naturligvis været! De havde sikkert i forvejen også undersøgt alt, hvad der kunne findes om min person. Efter nogle høflige fraser, tog jeg på helt diplomatisk vis også høfligt imod en flaske vodka, som jeg endelig skulle nyde med min ægtefælle. En spøjs oplevelse. Vi vandt returkampen 2-0, hvilket ikke var nok til at gå videre i turneringen.

Tankerne om at forlade fodboldverdenen blev i 1989 for alvor modnet, og en mental nedstigning fra højderne herfra tog sin begyndelse. I foråret 1990 havde jeg forladt alle bestyrelsesposter. Jeg slap dog ikke fodbolden helt. På DBU's repræsentantskabsmøde i 1990 blev jeg valgt til DBU's appelinstans. En post jeg stadig har. Klubben følger jeg selvfølgelig stadig i medgang og modgang.

1989 – nye udfordringer på vej

Smuglerisagen ebbede ud i begyndelsen af 1989. Der var dog stadig møder og tiltag vedrørende økonomisk kriminalitet. En ledig afdelingslederstilling ved toldkammeret blev besat med Eigil Olesen, der kom fra Kolding Distriktstoldkammer. Vores veje skulle senere krydses et andet sted.

I midten af 1980'erne var der i toldvæsenet taget initiativ til et større organisationsudviklingsarbejde. Der skulle udarbejdes nogle strategirapporter på områderne: Udlægning af sager, information og kontrol, personaleudvikling, uddannelse, edb-strategi og organisationsudvikling. I alt seks rapporter var færdiggjort i december 1988. Rapporterne skulle munde ud i en samlet strategiplan med henblik på en afsluttende drøftelse på en chefkonference i maj 1989.

Særligt i 1980'erne var der også flere tilløb til et tættere samarbejde mellem toldvæsenet og statsskattevæsenet, ikke kun fagligt, men også organisatorisk. Trods gode intentioner blev modsætningerne til en magtkamp, og ingen minister havde fundet anledning til at gribe styrende ind, før regeringens afbureaukratiseringsplan forelå i november 1988.

Inden den førnævnte strategiplan kom til drøftelse på chefkonferencen, traf den Poul Schlüter-ledede KVR-regering i februar 1989 beslutning om, at toldvæsenet og det statslige skattevæsen skulle sammenlægges. Nu var dagsordenen en helt anden. Der blev etableret en gennemførelsesenhed, Skatte- og Afgiftsstyrelsen, der skulle gennemføre sammenlægningen. Overgangsstyrelsen ophørte 1. januar 1990 ved oprettelsen af Told- og Skat-

testyrelsen, der blev den fremtidige enhedsledelse for toldvæsenet og stats-skattevæsenet. Direktør for den nyoprettede styrelse blev Carsten Jarlov. Han kom fra en stilling som direktør i Arbejdsmarkedsstyrelsen. Med oprettelsen af Told- og Skattestyrelsen blev samtidig Direktoratet for Toldvæsenet og Statsskattedirektoratet nedlagt.

På decentralt niveau betød det, at distriktstoldkamrene og amtsskatteinspektoraterne blev sammenlagt i 31 told- og skatteregioner. Efter en overgangsperiode skulle nyordningen træde i kraft 1. maj 1990. I Esbjerg var der et amtsskatteinspektorat, og det blev således ledergruppen ved distriktstoldkammeret og amtsskatteinspektoratet, der skulle forberede sammenlægningen efter instrukser fra Skatte- og Afgiftsstyrelsen. Det førte til mange fællesmøder, hvor alt fra opgaver og personale til lokalisering skulle håndteres. Jeg blev tilknyttet dette arbejde. En spændende tid, hvor to meget forskellige kulturer skulle finde vej til en ny virkelighed. Jeg vil ikke sige, at parterne gik ind i arbejdet med åbne arme. Meget stod på spil, og der var i starten en form for tilbageholdenhed fra begge sider. Der var jo også kampen om lederstillingerne i den kommende Told- og Skatteregion Esbjerg.

I begyndelsen af 1980'erne var toldkammeret stadig lokaliseret på forskellige adresser i byen, men i 1984 kunne man flytte ind i et nybyggeri på Adgangsvejen i Esbjerg, ikke langt fra det gamle toldkammer på Toldbodvej (opført 1897). Bygningsstilen havde ændret sig, og efter tegning af kongelig bygningsinspektør, arkitekt Jacob Blegvad, var der 1977 i Odense opført en toetagers toldkammerbygning med udvendige svalegange og en pagodeliggende tagkonstruktion. Senere blev der i 1979 opført tilsvarende bygninger i Herning og Høje Taastrup. Den nye toldkammerbygning var i samme stil som de førnævnte tre andre steder, og det var på alle måder en stor gevinst at få personalet samlet på én adresse. Det var så også her, at den nye told- og skatteregion fik sin start 1. maj 1990. Chef for den nye enhed blev distrikts-toldchef Børge Rasmussen. Regionschef blev hans nye stillingsbetegnelse.

I slutningen af 1989 havde jeg søgt en stilling som toldfuldmægtig i udviklingsstilling, en slags lederaspirantstilling. Hensigten med disse stillinger var, at man over en årrække gennem forskellige uddannelsesforløb skulle udvikle sig til at kunne bestride en stilling som eksempelvis afdelingsleder. Præmissen var, at en eventuel lederstilling som udgangspunkt ikke kunne opnås på samme tjenestested, og det betød også, at vi kunne blive nødt til at flytte fra Esbjerg, hvis jeg på et tidspunkt fik en lederstilling. Der kunne dog være den mulighed, at man kunne pendle, hvis stillingen lå indenfor en overkommelig afstand.

Fig. 15. Den nye distriktstoldkammerbygning i Esbjerg indviet den 6. september 1984. Foto: Bent Hausted Laursen, september 2021.

Jytte og jeg drøftede perspektiverne, og vi var enige om, at vi var parate til et opbrud fra Esbjerg. Vi sagde dog ikke noget til børnene. Der var ingen grund til at give dem bekymringer, hvis det alligevel ikke blev til noget. Indtil videre var der også nogle år, hvor jeg skulle indgå i nogle uddannelsesforløb og samtidigt være tjenestegørende i Esbjerg.

Det var kutyme, at ansøgerne blev kaldt til samtale i direktoratet, og det var tolddirektør C.A. Nielsen, jeg kom til samtale hos. Han vidste godt, at jeg havde været udlånt til politiet i smuglerisagen, og det kunne ikke undgås, at vi kom til at tale om det. Han var tydeligvis indigneret over, at sagen overhovedet kunne opstå, og det var et stort imagetab for toldvæsenet. Det skinnede også igennem, at vi nu måtte lukke sagen ned og lægge den bag os. Det kunne vi ikke blive uenige om.

Udnævnelsen kom, og jeg kunne tiltræde den nye stilling 1. januar 1990. Her fik jeg ansvaret for en sektion med 6-7 medarbejdere til virksomhedskontrolopgaver. Samtidigt blev jeg tilknyttet chefgruppen (team 1). Kort tid efter min udnævnelse kom også det første element i min lederuddannelse. Det var toldvæsenets instruktøruddannelse. Et kursus på en uges varighed.

Det var også en periode, hvor medarbejdere fra amtsskatteinspektoratet og distriktstoldkammeret skulle finde sig til rette på samme adresse, og det tog selvfølgelig tid.

1990 – et skelsættende og turbulent år

I forbindelse med de nye regionsdannelser blev der opslået nogle vakante funktionschefstillinger (afdelingslederstillinger). Jytte var nu uddannet socialpædagog og havde ingen uddannelsesmæssige bindinger. Vi var enige om, at jeg skulle søge nogle af stillingerne, selv om jeg kun havde været i udviklingsstillingen i kort tid. Jeg søgte fire af stillingerne. En stilling i Jylland, to på Sjælland og en stilling på Bornholm. Vi var bevidste om, at stillingen på Bornholm ville være en stor omvæltning i vort og børnenes liv, men vi var ikke fremmede for tanken. I 1987, hvor vi sammen med børnene havde været på sommerferie på øen, talte vi om, at vi godt kunne tænke os at bo derovre nogle år. Vi havde jo også været der på vores bryllupsrejse i 1974.

Efter fusionen var trådt i kraft 1. maj, var den nye ledelse kommet på plads, men der kom yderligere en udskiftning. Funktionschef Jørgen Mönnicke blev med kort varsel i juli forflyttet til region Herning som fungerende regionschef og blev senere udnævnt til stillingen. Det betød også, at jeg i en periode var fungerede funktionschef, inden den vakante stilling blev besat.

Besættelsen af de vakante stillinger, jeg havde søgt, trak ud. I august fik Jytte desværre konstateret en livstruende sygdom, og det hele blev vendt på hovedet. Nu drejede det sig kun om Jytte og intet andet. Vi var rådvilde. Jeg kunne i værste fald ikke tiltræde en stilling et sted langt borte og overlade det hele til Jytte og børnene. Hun fik foretaget et indgreb og blev erklæret helbredt med besked om nogle efterfølgende kontroller. Vi var lykkelige, men tvivlen nagede alligevel.

I september blev Jytte ansat i Esbjerg Kommunes Fritidscenter i Nørregade. Et center, der bestod af et fritidshjem, en fritidsklub, en forældrecafé samt aktiviteter rettet mod lokalområdets brugere. I november blev de opslåede funktionschefstillinger besat, og jeg var med virkning fra den 15. november 1990 ved kongelig resolution udnævnt til funktionschef ved Told- og Skatteregion Bornholm.

Fra en central kilde fik jeg senere kendskab til, hvorfor stillingsbesættelserne havde trukket ud. Der havde været en kabale, der skulle gå op, og fordelingen af ansøgere fra toldsiden og skattesiden spillede også ind. Jeg

skulle have været et andet sted hen end Bornholm, men jeg fik at vide, at det kunne ligge i kortene, at jeg efter nogle år på Bornholm fik mulighed for at komme tilbage til Jylland.

Vi var på den ene side glade men også bekymrede for, hvordan det hele skulle gå efter Jyttes sygdom. Vores drenge sagde ikke så meget til det, men vores datter på 15 havde fået en kæreste. De havde mødt hinanden på en spejderlejr. Han boede i Århus hos sine forældre. Vi tænkte ikke så meget over, at det kunne give problemer, hvis vi flyttede fra Esbjerg.

Da vi ikke forventede at få vort rækkehus solgt lige med det samme, blev vi enige om, at jeg skulle tiltræde stillingen og se, hvordan det hele udviklede sig. Jytte ville også gerne bevare sin ansættelse i Fritidscenteret i en længere periode, men planen var, at vi skulle flytte til Bornholm.

Kort tid efter min udnævnelse fik jeg lejlighed til at møde chefteamet fra Bornholm på et seminar på Snaptun Færgetro nord for Juelsminde. Der var samlet flere teams, og jeg fulgtes med chefgruppen fra Esbjerg. Lidt underligt var det, men det var fint at mødes med mine kommende chefkolleger og samtidig få aftalt, hvornår jeg skulle møde på Bornholm. Regionschefen på Bornholm var Jørgen Døssing. Han var ikke ukendt for mig. Døssing var tidligere mangeårig redaktør for Dansk Toldtidende (etatsforeningens medlemsblad), og vi havde mødt hinanden ved adskillige lejligheder i forbindelse med mit tillidsmandsarbejde i Esbjerg og i bestyrelsen for etatsforeningens 4. kreds. Senere skulle vi blive naboer på Brombærløkken i Rønne Syd. Døssing var tiltrådt som chef på Bornholm i 1980.

Den sidste tid på toldkammeret i Esbjerg blev meget hektisk. Jeg havde kun meget kort tid til at afvikle og overdrage mine opgaver. Desværre nåede jeg ikke at tage ordentlig afsked med mine nærmeste kolleger, men det fik jeg heldigvis gjort ved en privat sammenkomst i begyndelsen af januar i det nye år.

Tiden på Bornholm 1990-1995

Flyet fra København satte landingshjulene i Rønne Lufthavn den 6. december 1990. Jeg blev hentet i lufthavnen og senere modtaget af regionschef Jørgen Døssing og personalet. En meget venlig og imødekommende modtagelse. Der var selvfølgelig en del praktiske ting med hverdagen derovre, men jeg havde besluttet, at Bornholm ikke skulle være mit andet hjem, så længe folkeregisteradressen var Esbjerg. Derfor kom jeg til at bo på hotel helt indtil

familien kunne samles igen. Indtil jul boede jeg på Hotel Hoffmann i Rønne, få minutters gang fra regionen. Dagen efter min ankomst ringede Jytte. Vores ældste søn var blevet akut indlagt og skulle opereres for en perforeret blindtarm. Det var ikke lige det, der var brug for. Døssing mente, at jeg skulle tage hjem, men da operationen gik godt, syntes Jytte, at jeg skulle vente indtil det blev weekend.

Efter nytår flyttede jeg ind på Hotel Fredensborg beliggende på Strandvejen i Rønne Syd med en meget flot udsigt til Østersøen og med gåafstand til arbejdet. Hotellet var velanskrevet og maden tilsvarende. Jeg kom på god fod med hotellets direktør og personalet. Jeg fik altid lidt ekstra godt, og især madpakken fra hotellet medførte stor misundelse i regionens frokoststue. Selv om jeg adskillige gange bad kokken om lidt mere almindelige stykker smørrebrød i madpakken, lykkedes det aldrig. Det var under hans værdighed. Udgifterne til hjemrejse, ophold og forplejning blev dækket efter reglerne om dobbelt husførelse og belastede derfor ikke familiens økonomi. Jeg følte mig godt tilpas på hotellet, og det kompenserede lidt for afsavnet ved ikke at være sammen med familien i hverdagen.

Til tider kunne det selvfølgelig være lidt ensomt at leve på den måde, men jeg havde den aftale med Døssing, at jeg rejste hjem fredag aften og vendte først tilbage på arbejde tirsdag morgen. Det betød til gengæld lange arbejdsdage, når jeg var der, men det gjorde ikke så meget. Især ikke den første tid, hvor der var meget at sætte sig ind i.

Fig. 16. Hotel Fredensborg. »Mit andet hjem« til oktober 1991. Hotellet kan føres tilbage til begyndelsen af 1900-tallet, hvor hotellet var badehotel. I det hele taget var Bornholm »i gamle dage« kendt for sine mange badehoteller, hvor velhaverne »ovrefra« kom og holdt badeferie på øen. Foto: Rønne Byarkivs digitale samlinger.

Flyforbindelserne fra Rønne til København og videre til Esbjerg passede perfekt. Jeg kunne tage flyet fra Rønne fredag aften ved 20.30-tiden, og via København kunne jeg være hjemme ved 23-tiden. Der var ikke meget tid at give af, hvis der var forsinkelser, men det skete aldrig, at jeg strandede i København. Den anden vej var ligeså perfekt med afgang fra Esbjerg mandag aften ved 20-tiden, og omkring 22.45 kunne jeg indlogere mig på Fredensborg. Jeg tjekkede ud på hotellet fredag morgen og ind igen mandag aften. Jeg havde ikke et fast værelse, og nogle enkelte gange fik jeg tildelt en af hotellets suiter, hvor der var flere rum og udsøgt møblement.

På Told- og Skatteregion Bornholm var der omkring 70 ansatte organiseret i fire afdelinger (Administration, Lov og Information, Kontrol samt Toldkontrol). Den øverste ledelse bestod af regionschefen og de fire afdelingsledere. Regionen var lokaliseret på to adresser i Rønne: Det gamle toldkammer fra 1897 på havnen, hvor der i 1981-1982 var bygget til, og endvidere det tidligere amtsskatteinspektorat i lejede lokaler i en nyere bygning på Snellemark tæt ved torvet i Rønne. Før fusionen 1. maj 1990 var der ansat 25 medarbejdere i amtsskatteinspektoratet.

Jeg havde ansvaret for administrationsafdelingen, hvor der var 25 medarbejdere. Blandt opgaverne var restanceinddrivelse, bobehandling, akkordordninger, arbejdsgiverkontrol, intern revision og en række typiske driftsopgaver. Nu var det lederrollen, jeg skulle koncentrere mig om og ikke så meget den daglige drift. Selvfølgelig skulle der følges op på afdelingens »produktion« og efter behov også gives faglig sparring.

Først i det nye år (1991) var regionen inviteret til at deltage i et møde om krisen i det bornholmske fiskeri. Mødet fandt sted i fiskeriforeningens lokaler på havnen i Rønne med bl.a. også deltagelse af bankerne på øen. Jeg og toldfuldmægtig Bjørn M. Bjørnsen, der havde ansvaret for bl.a. restanceinddrivelse, deltog. Jeg fik her indsigt i den alvorlige økonomiske krise, de bornholmske fiskere befandt sig i. Efter Berlinmurens fald i november 1989 og dermed åbningen af østblokken, var der også åbnet for, at fiskere fra Østersølandene kunne lande deres fangst på Bornholm til gode priser. De danske fiskere måtte udover konkurrencen fra øst også leve med stramme EU-fiskekvoter. Især havnen i Nexø blev foretrukket af østfiskerne. Det var også i Nexø, at øens fiskeindustri lå. Det var ikke et særsyn, når havnen var fyldt op med gamle, rustne fartøjer, der nærmest var vrag. Smuglerier fra bådene var heller ikke ualmindeligt. Det gav arbejde til regionens toldkontrolafdeling.

Nissen flytter med, siger man. Kort tid efter min ankomst til Bornholm

ville avisen Bornholmeren gerne have et interview med mig. Artiklen blev bragt 14. februar 1991 med overskriften: »Kendt fodboldmand flytter til øen.« Det meste af artiklen handlede om mit engagement i fodboldens verden og meget lidt om mit arbejde. Avisen ville gerne bl.a. vide, hvilke muligheder jeg så for udviklingen af fodboldsporten på Bornholm. I min tid i DBU's bestyrelse var der også en repræsentant fra lokalunionen Bornholm, og derfor kendte jeg lidt til, hvad der rørte sig på øen. Nu var det nok ikke en god idé kort tid efter ankomsten til øen at begynde at kloge sig alt for meget på, hvad der var bedst at gøre, men jeg gav udtryk for, at det var nødvendigt af forene kræfterne sportsligt og økonomisk omkring ét hold på øen, hvis man vedvarende skulle have en klub i divisionsrækkerne. En professionel træner »ovrefra« var også en nødvendighed. Til spørgsmålet om, i hvilken klub vores sønner skulle spille, måtte jeg give et henholdende svar. Familien var endnu ikke flyttet til øen.

I januar 1991 satte vi vort rækkehus i Esbjerg til salg, og dermed kom vi i en venteposition, hvor der ikke kunne planlægges ret meget. I forbindelse med vinterferien i februar kom Jytte på besøg nogle dage, så hun kunne få et indtryk af det hele, og vi kunne sonde boligmulighederne. Vi lejede en bil og kørte rundt på øen, men alt var lukket ned. Til gengæld havde vi det hyggeligt på Fredensborg. Søndag aften skulle Jytte flyve hjem, men vinteren viste tænder, og hjemrejsen måtte udsættes til dagen efter.

Efterhånden faldt familien ind i en rytme, hvor vi i weekenderne havde fuld fokus på familielivet, og forårets mange helligdage gjorde også sit til, at afsavnet ikke blev så stort. Hussalget gik trægt. Det var midt under den første Irak-krig, og købelysten var ikke stor. Det var således heller ikke muligt for alvor at spekulere i bolig på Bornholm. Jeg brugte dog fritiden derovre til at sonde markedet.

I begyndelsen af skolernes sommerferie kom Jytte sammen med yngste søn på besøg. Vi lejede en bil, så de kunne køre rundt på øen, der er noget helt andet om sommeren end øens totale nedlukning om vinteren. Samtidigt var vores to andre børn på spejderlandslejr ved Silkeborgsøerne. Man kan altid blive til grin. Drengen ville jo gerne fiske, så Jytte tog ham med på havnen i Rønne og spurgte nogle fiskere om, hvor man kunne købe sandorm. Fiskerne fik et billigt grin, for sandorm findes ikke på Bornholm.

Efter sommerferien intensiverede vi hussalget, og i september lysnede det endelig. Vi fik solgt huset til fraflytning 10. oktober. Vi fik nu travlt med alt det praktiske med at flytte, og vi manglede også et sted at bo på Bornholm. Eneste mulighed var at bo på hotel i en kort periode. Jeg spurgte hoteldirek-

tøren om mulighederne, og hun var meget imødekommende. Hotellet ejede en bungalow lige ved siden af hotellet, og den kunne vi leje på månedsbasis. Jeg havde boet der enkelte gange, når der ikke lige var ledige værelser på hotellet, så det var en fin midlertidig løsning.

Inden vi flyttede, var Jytte gået i gang med at kontakte skolerne i Rønne for at spørge til ledige stillinger, og med virkning allerede fra 1. november 1991 kunne hun starte som støttepædagog og assistent i en børnehaveklasse på Åvangsskolen i Rønne.

I efterårsferien sagde vi med vemod farvel til Esbjerg, men også opsat på en ny start for familien et andet sted. Efter nogle dage hos Jyttes forældre i Vojens begyndte vi den lange rejse til Bornholm. Først færge over Storebælt, videre til Dragør og med færge til Limhamn-Malmø i Sverige. Videre til Ystad og med færge til Rønne. Hele turen tog 10-12 timer, og den tur kom vi til at tage mange gange, både den ene og den anden vej. Der var ikke mange minutter at give væk af mellem færgerne, og det var en stressfaktor. Især var det kritisk, hvis vi ikke nåede den sidste aftenfærge fra Ystad til Rønne, men det skete dog aldrig. Nogle gange oplevede vi med afgang fra Rønne til Ystad en vindstyrke på over 20, og det mest ubehagelige var at komme i land i Ystad efter en sådan gyngetur. Man »sejlede« stadigvæk og skulle koncentrere sig om at nå til Limhamn på ca. 45 minutter.

Vort bohav blev opmagasineret, og vi havde kun det allermest nødvendige i bungalowen. Vi nød godt af hotellets faciliteter, bl.a. med spabad og bordtennis. Hvis vi lige stod og manglede sovs eller pommes frites kunne vi altid hente det i hotellets køkken.

Regionschef Døssing boede i en villa på Brombærløkken i Rønne Syd. Han og hans kone var bekendte med en nabo, der var enke efter en kendt bornholmsk keramiker. Hun skulle nu flytte sammen med direktøren for slagteriet og ville leje huset ud. Et dejligt hus beliggende i gåafstand til regionen, og i februar kunne vi flytte ind på et lejemål. Det var helt ideelt, for vi havde ingen planer om at binde os med et huskøb. Ud fra det, jeg tidligere havde fået oplyst, kunne det ikke udelukkes, at vi skulle flytte til Jylland igen efter nogle år på Bornholm. Vi blev således også nære naboer til Døssings. Det blev også til hyggeligt samvær uden for tjenestetiden. Det gjorde det også med husets ejer og hendes samlever.

Drengene startede på Søndermarksskolen i Rønne Syd. Vores datter var i august, inden vi flyttede, startet på Esbjerg Statsskole, og hun fortsatte nu på gymnasiet i Rønne, der lå i midtbyen. Drengene fandt sig hurtigt til rette. Lidt overraskende ville de ikke spille fodbold. I stedet for kastede de

sig over bordtennis og blev temmelig gode til det. Den yngste blev endda Bornholmsmester i 1993. De var adskillige gange til turneringer i Sverige, og lystfiskeriet var en selvfølge. Både små og store fisk blev det til. Den største fangst var en havørred på ca. 6 kg. Den fik vi røget på Arnager Røgeri, og da vi fik den igen, var den skrumpet til det halve, men smagen fejlede ikke noget.

Vores datter kunne ikke trives på Bornholm. Årsagen var uden tvivl, at hendes kæreste boede i Århus, og besøg den ene og anden vej var både tidkrævende og bekostelig. Gymnasiet kunne heller ikke passes optimalt. Der skulle findes en løsning, og da kærestens forældre var indforstået med, at vores datter boede hos dem i Århus, flyttede hun hjemmefra i juni 1992. Vi betalte så et månedligt beløb for at dække ekstraomkostningerne ved ordningen. Efter sommerferien startede hun sin uddannelse forfra på handels-gymnasiet i Risskov. Man kan sige, at flytningen til Århus var en pris, vi som familie kom til at betale ved at flytte til Bornholm. Vores datter og hendes kæreste var begge 16 år gamle på det tidspunkt. Forholdet holdt ved, og de blev senere en familie.

Vi har sidenhen spurgt drengene, hvad de tænkte om at flytte til Bornholm. Det korte svar var, at de jo ikke havde noget valg. Indtrykket var dog, at drengene trivedes på Bornholm. De fik begge et løft i skolen, gode venner og nogle naturoplevelser, de ellers ikke ville have fået. Den tid, vi havde på Bornholm, styrkede vort sammenhold som familie, for som tilflytter gik der som regel meget lang tid, inden man blev accepteret og fik en omgangskreds.

Jeg har tidligere kort omtalt den krise, det bornholmske fiskeri befandt sig i. Det var ikke kun fiskeriet, der var nødlidende, men i realiteten hele det bornholmske samfund. Det førte til, at Folketinget i 1992 vedtog nogle ordninger, der skulle bremse op for krisen og skabe vækst igen, den såkaldte »Bornholmerordning«. Kort fortalt bestod ordningen bl.a. af en gunstig investeringslov (skattefradrag) kun gældende for Bornholm og skattefradrag for boligforbedringer. Sidstnævnte var faktisk en forløber for det senere »håndværkerfradrag«.

En konsekvens af krisen var også voldsomt stigende momsrestancer. Især fiskeriets og hotelbranchens restancer vejede tungt. Når banker og leverandører først havde fået deres tilgodehavende, var der som regel intet til statskassen. Fra vores side var der på grund af den generelle krise en vis tilbageholdenhed med at indgive konkursbegæringer. Der blev lavet mange akkordordninger, som imidlertid ofte blev misligholdt af skyldner. Den ulige fordeling til kreditorerne kunne ikke blive ved. Ad dialogens vej forsøgte vi

at gøre forståeligt over for bankerne det urimelige i, at det altid var statskassen, der var sidst i køen. Det lykkedes ikke for alvor, for sandheden var den, at nogle af bankerne selv var nødlidende ved ikke i tilstrækkelig grad at have foretaget de nødvendige hensættelser og afskrivninger på tilgodehavender. Det skulle senere få alvorlige konsekvenser. Der var også dialog med Horesta's lokalafdeling på Bornholm (brancheorganisation for hotel-, restaurant- og turisterhvervet) om erhvervenes tilsvarende økonomiske krise. Da både fiskeriet og hoteller m.fl. var hovederhvervene på Bornholm, var der tale om en meget alvorlig situation for hele øsamfundet.

Og så indtraf sidste akt i slopoliesagen fra min tid i Esbjerg. Byrettens dom fra januar 1990 var anket til landsretten. Vestre Landsret i Viborg behandlede sagen den 2. og 3. september 1991. Fra Statsadvokaturen i Sønderborg mødte Jan Stick (senere vicepolitimester i Sønderborg og politimester i Tønder). Fra region Esbjerg mødte Vesterbæk, der havde ansvaret for sagsbehandlingen af regionens rapportsager og undertegnede som kontrolførende i sagen. Jeg måtte således tage turen fra Bornholm til Viborg. Sagen var berammet til at vare to dage, da den i princippet startede forfra med samme vidneafhøringer som ved byretten. Det gjaldt også vidnerne fra Holland. Forsvarerne gjorde igen primært gældende, at Momsnævnet ikke havde beføjelse til at indføre afgift på slopolie. Der fremkom således intet afgørende nyt under landsrettens behandling af sagen. Tilbagedateringen af de afgørende dokumenter var fortsat ubestridt.

En lille pudsig oplevelse var, da Vesterbæk og jeg overnattede på et hotel i Viborg. Efter førstedagen i landsretten sad vi og spiste i hotellets restaurant. En af de tiltaltes forsvarere var den kendte Århus-advokat Bent Nielsen. Han kom forbi vort bord og bemærkede: »Nå, der sidder de nærige toldere og spiser dagens ret«. Der var ikke andet at gøre end at tage det med et smil, for det var dagens ret vi spiste. Trods »kampen« i retssalen var der plads til humor.

Efter anklagemyndighedens og forsvarernes procedure dagen efter blev der afsagt dom. Byrettens dom blev stadfæstet med de ændringer, at den idømte hæftestraf til direktøren og fængselsstraffen til den daglige leder blev gjort betingede under hensyntagen til det lange tidsrum, der var forløbet, siden forholdet var begået i 1986. Betalingen af afgiften in solidum blev stadfæstet. Derudover tillægsbøder på 30.000 kr. til direktøren og 50.000 kr. til den daglige leder. For den tredje tiltalte vedkommende blev den idømte bøde på 25.000 kr. i byretten stadfæstet af landsretten.

Det skulle ikke ende her. Da jeg i 2018 første gang påbegyndte mit skri-

veri, havde jeg besluttet mig for at skrive om sagen. Jeg kontaktede Vestre Landsret for at få dommen i sagen. Mod betaling af 175 kr. fik jeg dommen tilsendt. Stor var overraskelsen, da det af materialet fremgik, at sagen var nået til Højesteret. Det var jeg ikke klar over.

Firmaets direktør og den daglige leder havde anket landsrettens dom til Højesteret med påstand om frifindelse. Tiltaltes forsvarer havde for Højesteret gjort gældende, at Momsnævnets beslutning om at ophæve afgiftsfritagelsen for importeret slopolie var i strid med EF-traktatens artikel 95. Problemstillingen blev forelagt Justitsministeriet.

Ministeriet fremkom med en redegørelse den 11. november 1992, hvor det var vurderingen, at en forelæggelse af spørgsmålet for EF-domstolen ville få det resultat, at Momsnævnets indførelse af afgift på slopolie 7. juni 1986 var i strid med EF-traktaten.

På grundlag af Justitsministeriets vurdering om den mulige ugyldighed af afgiftens indførelse nedlagde både anklagemyndigheden og forsvarerne påstand om frifindelse af de to tiltalte. Højesteret fulgte påstandene og frifandt i kendelse den 30. november 1993 de tiltalte. Frifindelsen gjaldt også de to tiltalte, der ikke havde anket videre i retssystemet.

Kendelsen må nødvendigvis rejse spørgsmålet om, hvorvidt boet efter firmaet havde krav på erstatning fra staten, der (tilsyneladende) uden lovhjemmel havde pålagt afgift fra 7. juni 1986. Det samme gør sig gældende for andre virksomheder, der kom til at betale afgift. Desværre har jeg ikke fundet oplysninger herom. Når jeg skriver »tilsyneladende«, hænger det sammen med, at kendelsen fra Højesteret er baseret på en vurdering foretaget af Justitsministeriet.

Hvordan gik det så med afgiften på slopolie? Jeg har været lovgivningen igennem, og først med virkning fra 1. januar 1993 kommer begrebet »slopolie« ind i loven om mineralolieafgift. Af lovens § 1, stk. 5, fremgår: »For spildolie iblandet vand, som indsamles fra skibe, og som anvendes eller er bestemt til at anvendes til fremstilling af varme, udgør afgiften dog følgende procentdel af den i stk. 1, nr. 7, nævnte afgiftssats, ...« (resten af teksten udeladt). Om lovændringen var en konsekvens af Justitsministeriets redegørelse af 11. november 1992 om mulig ugyldighed skal være usagt, men det må antages. Med lovændringen var der ikke længere tvivl.

Jeg har efterfølgende haft kontakt til Jan Stick, der førte sagen for statsadvokaten i landsretten. Han vidste heller ikke, at sagen var endt i Højesteret. Han har gennemgået kendelsen fra Højesteret og er også overrasket over udfaldet.

I sensommeren 1991 gik der rygter om, at Bornholmerbanken var i store vanskeligheder. Ved udgangen af 1990 havde banken tabt 118 mio. kr. på udlånsaktiviteter, og større indlånere var begyndt at hæve deres indestående. Fra forskellig side blev der gjort bestræbelser på at redde banken, men der var også modstridende interesser og personlige magtkampe. Sparekassen Bikuben havde tidligere vist interesse for at etablere sig på Bornholm, og Finanstilsynet var efter gennemgang af Bornholmerbankens regnskaber nået frem til den konklusion, at nødvendige hensættelser og afskrivninger umuliggjorde, at banken kunne fortsætte.

Bomben sprang 10. februar 1992. Finanstilsynet mødte op i banken kl. 09.00. Aktiver og passiver blev gjort op, hvorefter banken blev erklæret konkurs. Tilsynet blev ledsaget af repræsentanter fra Sparekassen Bikuben, og i løbet af få timer havde Bikuben overtaget banken, som ud på formiddagen åbnede igen. Dermed var kundernes indestående sikret, men aktiekapitalen var tabt.

Lukningen af Bornholmerbanken skabte stor bitterhed på øen, og det føg med gensidige beskyldninger blandt de personer, der havde været med i forsøget på at redde banken. Bornholmerbanken ejede 40 pct. af Hasle Bank, der senere også blev lukket af Finanstilsynet. Kritikken haglede ned over Bornholmerbankens direktion og bestyrelse. Der gik adskillige år, inden det hele faldt til ro igen, men bitterheden var stor. De mange aktionærer havde tabt deres penge og nogle endda meget store beløb. Eksempelvis tabte en bornholmsk folketingsmand 400.000 kr. på bankens krak. En erstatningssag mod bankens direktør og revision blev senere opgivet.

Kort tid efter, at Bikuben havde overtaget Bornholmerbanken, holdt jeg og Bjørn M. Bjørnsen (nu vicetoldinspektør) et møde med direktøren. Langt de fleste fiskere havde været kunder i Bornholmerbanken og Hasle Bank. Kunderne havde efter bankernes lukning fået deres engagement overført til Bikuben. Med mødet ville vi opnå en forståelse for, at statskassen også skulle have sin andel og ikke kun Bikuben. Alternativet var at indgive konkursbegæring for at standse statskassens tab. Vores synspunkter vandt gehør, og der kom en bedre forståelse for, at statskassen også skulle tilgodeses. Helt godt blev det aldrig, for den økonomiske krise på Bornholm havde sat sig.

Mit 25 års jubilæum i etaten blev markeret ved en reception 15. oktober 1992. En lidt skæv dato, men det skyldes, at jeg i 1984-85 havde været tre måneder uden for nummer for at få tid til bestyrelsesopgaven i fodboldklubben.

Som nævnt var regionen lokaliseret to steder i Rønne, og det var i læng-

den ikke hensigtsmæssigt. Det førte til, at der igen skulle bygges til ved lokaliteten på havnen. Byggeriet blev påbegyndt i maj 1993, og den officielle indvielse fandt sted i marts 1994.

I begyndelsen af maj 1993 blev vores yngste søn konfirmeret i Sct. Knuds Kirke i Knudsker, opført i tiden 1150-1200 og en af Danmarks mindste kirker. Da familiefesten først skulle holdes senere på måneden i Vojens, var vi kun drengene og os to forældre til at festliggøre dagen. Det var en meget varm forårsdag med hygge i haven og spisning på Fredensborg om aftenen. Det blev således en anderledes konfirmationsdag, men dejlig fri for stress.

Døssing gik på pension i maj 1993, men inden der var tiltrådt en ny regionschef, havde daværende skatteminister Ole Stavad (S), meldt sin ankomst til øen sammen med Folketingets skatteudvalg for at drøfte Bornholmerordningen og eventuelle flere tiltag for yderligere at stimulere øens erhvervsliv. Jeg havde opgaven med at tilrettelægge besøget sammen med Stavads sekretariat. Besøget fandt sted den 24. og 25. august. Der var møder med øens erhvervsliv, fagbevægelsen, amtsborgmesteren, øens fem borgmestre, besøg på told- og skatteregionen og hos skatteforvaltningen i Rønne Kommune. I ministerbesøget deltog også told- og skattedirektør Carsten Jarlov. Inden besøget fandt sted, var Eigil Olesen tiltrådt som ny regionschef efter Døssing. Det var jo en gammel kending fra min tid i Esbjerg. Om aftenen på besøgets første dag var både Eigil Olesen og jeg inviteret med til spisning med ministeren og skatteudvalgets medlemmer på Hotel Fredensborg. Told- og Skattedirektør Carsten Jarlov deltog også. Trods politisk uenighed i dagligdagen var det rart at se, at man over en god middag kunne lægge uenighederne til side og have det hyggeligt. Humøret fejlede bestemt ikke noget.

På et tidspunkt kom Jarlov og jeg på tomandshånd. Jarlov gav udtryk for, at han var vidende om, at der fra højere sted i styrelsen tidligere var tilkendegivet, at der senere kunne vise sig en mulighed for, at jeg kunne komme til Jylland igen. Han formulerede det på den måde, at intet var tabt. En bedre bekræftelse kunne man ikke få. Nu var det ikke sådan, at Jytte og jeg havde et brændende ønske om at forlade Bornholm hurtigst muligt, men det var rart at vide, at der i givet fald var lidt goodwill i styrelsen.

Efter den hektiske tid i Esbjerg og de første år på Bornholm kunne familien nu hellige sig et helt almindeligt familieliv. Det var faktisk befriende. Ferierne holdt vi i Jylland, med besøg hos vores forældre og vores datter i Århus. Vores forældre havde også været på besøg på Bornholm. Det var godt for dem at se de omgivelser, vi boede i. Ingen af dem havde nogensinde

været på Bornholm, og øens betagende natur gør altid indtryk. Drengene havde også besøg af venner fra Esbjerg-tiden. Vores datter og hendes kæreste kom også jævnligt på besøg. Efter nogle år på Åvangsskolen i Rønne søgte Jytte nye udfordringer. Per 1. august 1994 tiltrådte hun en stilling i Allinge-Gudhjem Kommune i forvaltningen. Hun fik opgaver i støttepædagogkorpset men fik også administrative opgaver, som eksempelvis at udarbejde en håndbog for kommunens støttepædagoger. Jytte fik også den fjerde i hatten, at hun på drengenes skole blev indvalgt i skolebestyrelsen. Det var lidt usædvanligt, at man som »förder« blev så hurtigt valgt til en sådan post. En »förder« kan oversættes til en fremmed ikke-bornholmer.

Arbejdet kørte mest på rutinen, uden det skal misforstås. Region Bornholm havde både erfarne og kompetente medarbejdere. Selvfølgelig var der fra tid til anden udfordringer, men ikke noget, der gav søvnløse nætter. Imidlertid var vi en del af et system, der siden 1967 med momsens indførelse havde været i stadig bevægelse med organisationstilpasninger, og en ny tilpasning var i det tidlige efterår 1994 under opsejling. Denne gang var det ledelsesstrukturen, der var i spil. I den gældende struktur var der tre ledelsesniveauer: Regionschefer, funktionschefer (afdelingsledere) og vicetoldinspektører (sektionsledere). Det ville man skære ned til to niveauer, således at den fremtidige ledelse ville bestå af en direktion med en regionschef og en souschef som 1. niveau og funktionschefer som 2. niveau. Det betød, at nogle sektionsledere ville glide ud af ledelsessystemet, og nogle ville fortsætte, men som funktionschefer.

Lige efter nytår 1995 blev processen sat i gang, og det fik stor betydning for mig og familien. Souschefstillingerne kunne man ikke søge. Indplaceringen skete efter dialog mellem styrelse og regionscheferne. Jeg blev kontaktet af styrelsens personalekontor og spurgt, om jeg havde nogle ønsker til en indplacering som souschef et sted i Jylland. Det havde jeg, og den 27. januar 1995 blev jeg meddelt forflyttelse til region Herning med virkning fra den 15. februar. Indtil videre forblev man som souschef i samme lønramme, lønramme 36, men det blev senere ændret til lønramme 37.

Efter lidt over fire års tjeneste på Bornholm sluttede den epoke. Ikke uventet, men alligevel overraskende. Nu stod vi igen som familie foran et opbrud med alt, hvad det indebærer. Jeg vil ikke sige, at vi var jublende lykkelige over at skulle tilbage til Jylland, men vi var enige om, at det på sigt ville være det bedste for familien. Det var ikke sikkert, at muligheden kom igen. Desuden var der også tale om en forfremmelse. Vores datter i Århus var selvfølgelig glad for, at det nu blev meget nemmere at ses. Selv om drengene var

faldet godt til på øen, stod de også snart over for valg af uddannelsesretning, og her var mulighederne bedre i Jylland.

De sidste få dage på regionen var underlige. Man var næsten tilovers. Den sidste arbejdsdag tog jeg pænt afsked med medarbejderne ved en reception. Gode minder fra tiden på regionen tog jeg med på den videre rejse. Vi har siden jævnligt været på ferieophold på øen og mødes også med nogle af vores respektive kolleger fra tiden derovre.

Tiden i Herning 1995-1997

Så gik rejsen den anden vej til det midtjyske. Flyforbindelserne fra Rønne til Karup og modsat passede igen perfekt med ca. 3 timers rejsetid via København. Som i min første tid på Bornholm blev min bolig et hotelværelse. Denne gang på Hotel Scandic ved banegården i Herning og i øvrigt lige over for det gamle Herning Toldkammer.

Regionschefen, Jørgen Mönniche, kendte jeg jo fra tiden i Esbjerg. Han var en udviklingsorienteret og progressiv chef, og det bar regionen præg af. Region Herning var ofte foregangsregion, når noget nyt skulle afprøves. I modsætning til Bornholm var Herning et vækstområde, hvor tekstilindustrien spillede en væsentlig rolle, dog for nedadgående, da produktionen i stigende omfang flyttede til udlandet, hvor arbejdskraften var billigere.

Min rolle blev nu en anden. Souschefbegrebet var nyt og indebar, at man ikke længere var så tæt på arbejdsopgaverne. Ændringen af ledelsesstrukturen med en direktionsdannelse i begyndelsen af 1995 havde også sat sine spor på region Herning som på mange andre tjenestesteder. Der var utilfredshed hos de sektionsledere, der var gledet ud af ledelsessystemet og ligeledes blandt nogle funktionschefer, der følte, at deres stilling var blevet devalueret. Funktionschefernes lønramme kom til at spænde over lønrammerne 36-34, hvor de oprindelige funktionschefer var indplaceret i lønramme 36. Forskellen i lønrammerne blev hen over tid udjævnet. Det kunne ikke undgås, at nogle ledere ved regionen var skuffede og utilfredse, og jeg fornemmede, at der blandt nogle af dem var en vis skuffelse over, at det ikke var blandt dem, at souschefen blev fundet. Det skal dertil siges, at det i sidste ende var Told- og Skattestytrelsen, der bestemte, hvem der skulle indplaceres som souschefer. Mönniche og jeg skulle også finde ud af, hvordan vi fordelte direktionsopgaverne imellem os. Det fandt vi ud af uden problemer.

Regionsbygningen var opført i 1979 og en af de bygninger, der havde vun-

det indpas i nyere tid. Altså samme stil som nybygningen i Esbjerg fra 1984. Der var ikke stor forskel på opgaverne i Herning i forhold til Bornholm, men alt var både mere og større i Herning, heriblandt tilsynet med kommunernes selskabsligning. Her var det helt specielt, at skattedirektøren i Herning Kommune, Jørgen Schmidt, samtidigt var landsformand for skattecheferne. Det betød, at region Herning blev målestok for, hvordan skattechefforeningen anskuede den måde, hvorpå told- og skatteregionerne over for kommunerne løste tilsynsopgaverne. En opgave, der tidligere lå i amtsskatteinspektorerne.

Skattechefforeningen var en markant »politisk spiller«, der søgte indflydelse gennem KL (Kommunernes Landsforening). Allerede på det tidspunkt, i midten af 1990'erne, var der en frygt for, at skatteligningen helt ville forsvinde fra kommunerne, hvilket da også skete nogle år senere.

I forbindelse med påskeferien i midten af april var vi på besøg hos Jyttes forældre i Vojens. Jeg havde forinden brugt tid på at udsøge nogle boliger i Herning-området, som Jytte og jeg ville se nærmere på. I modsætning til Bornholm, havde vi nu en tro på, at vi skulle bo i Herning i en længere periode. Det var måske også på tide, at familien faldt lidt til ro. Vi boede på Scandic og regnede med, at vi skulle bruge nogle dage. Første stop var et hus på Hjejlevej i Sunds beliggende 5-6 km nord for Herning i retning mod Skive. Det blev en rekordhandel, altså i tid. Under en time tog det at blive enig med sælger, og vi fik travlt med at få bank og papirer på plads. Dagen efter kunne parterne skrive under med overtagelse af huset den 26. juli 1995. Turen gik tilbage til Jyttes forældre, og vi var glade for, at der nu var klarhed over vores fremtidige boligsituation.

I juni dimitterede vores datter som matematisk student. Det samme gjorde hendes kæreste. Jeg havde ikke mulighed for at være til stede og sætte »huen« på, men jeg deltog i dimissionsfestlighederne den 23. juni i Århus. På mange måder en særlig dag. Det var lykkedes for vores datter at finde et ståsted i Århus efter den korte tid på Bornholm, og det kunne vi glæde os over. Efter festlighederne fortsatte jeg mod Bornholm fra Tirstrup Lufthavn. Vi var ikke ret mange med SAS-flyet, og flyvevejret var fantastisk med udsigt op til Skagen og ned over Fyn-Sjælland. Videre fra København til Bornholm. Det var Sankt Hans aften, og bålene lyste flot op under indflyvningen til Bornholm. Så er det man tænker, hvorfor dog flytte fra denne smukke ø.

Heldigvis blev pendlerperioden denne gang ikke så lang. Små seks måneder. Jeg fik overdraget huset i Sunds den 26. juli og tog derfra til Karup

og videre mod Bornholm, hvor der skulle pakkes ned. Drengene blev sendt i forvejen med fly fra Rønne til Tirstrup, hvor deres storesøster og hendes kæreste hentede dem. De boede så nogle dage hos dem i en meget lille lejlighed på Marselis Boulevard i Århus. Flyttefirmaet hentede vort bohav og over et lille glas tilbageleverede vi Brombærløkken nr. 1 til ejeren med tak for lån. Om aftenen tog vi op på Hotel Romantic i Sandvig og spiste en god middag, inden vi i Rønne kørte om bord på natbåden til København. Vi stod på dækket og så lysene på Bornholm forsvinde i mørket. Der skulle gå fem år, inden vi genså øen.

I august var der samling af familien igen og nu bedre mulighed for at se vores datter og hendes kæreste noget mere. Ældste søn havde på Bornholm taget de to første år på HTX-studiet og gik i gang med det sidste år i Herning. Yngste søn startede på Sunds Skole i 9. klasse. Det var et heldigt tidspunkt, for senere i skoleåret skulle klassen nemlig til Grønland. Jytte fik i starten nogle korte vikariater men blev senere fastansat som børnehaveklasseleder på Lundgårdskolen i Herning. Nu kunne vi endelig se frem til en mere rolig og stabil hverdag. Sådan kom det ikke til at gå.

Noget af det, man kunne savne på Bornholm, var kollegamøder, hvor man kunne udveksle erfaringer på sit arbejdsområde med andre regioner, men her var den geografiske beliggenhed en hæmsko. I modsætning til Bornholm var der i Herning et netværk mellem chefkollegerne i 4-5 regioner indenfor en overskuelig geografi. Det havde vi stor nytte af.

Som led i et nordisk samarbejde havde styrelsen til fem told- og skateregioner formidlet en tilsvarende svensk enhed som venskabsregion. For Hernings vedkommende var det Gävle, der ligger i region Gävleborg nord for Stockholm. Der var gensidige besøg, hvor der blev udvekslet erfaringer, og hvor man også fik indsigt i hinandens kulturer. På en genvisit i Gävle fik vi en helt særlig oplevelse i en stor naturdyrepark: En nattevandring i den øde skov, hvor vi mødte forskellige dyr, både mindre og større. Øjne var der også i mørket. Det hele endte selvfølgelig, fristes man til at sige, i en opvarmet hytte, hvor der var noget til både halsen og ganen. Vi var også på besøg hos nogle mindre lokalenheder i deres distrikt, og selv om det er et andet land, hentes der altid inspiration.

I anden halvdel af 1990'erne var der indført årlige kontraktforhandlinger mellem styrelse og regionerne. Der blev eksempelvis sat en række mål på områder som kontrolindsats, restanceinddrivelse, kvalitetsstandarder, sagsbehandlingstider, sygefravær, medarbejdertilfredshed og antal årsværk. Forhandling var for meget sagt. Der skulle vægtige argumenter til, hvis sty-

relsens udspil skulle ændres. Kontraktopfyldelsen blev også afgørende for udbetaling af resultatløn til cheferne.

Der var tradition for, at skatteafdelingen i Herning Kommune hvert år i begyndelsen af januar inviterede skattecheferne i de omkringliggende kommuner og regionen til »torskegilde« på rådhuset. Således også i 1996. Gildet skulle tages bogstaveligt, for menuen var altid kogt torsk med det hele. En sjov idé. Jeg var efterhånden godt integreret i regionens virke, og 1996 blev også et år uden de store udsving. Det kan ikke undgås, at det bliver en smule »business as usual«. Strukturændringerne i maj 1990 var nu fuldt implementeret i regionerne, og den ændrede ledelsesstruktur i begyndelsen af 1995 var efterhånden faldet på plads efter hensigten.

Mönniche havde været chef i Herning siden juli 1990, men i det tidlige efterår 1997 blev det skiftedag for ham. Styrelsen bad ham om at varetage stillingen som regionschef i Odense, og det takkede han ja til. Måske var det også på tide for ham at få nye udfordringer. Det var selvfølgelig lidt ærgerligt for mig, for vi havde fundet en fin fordeling af arbejdsopgaverne. Vi har opretholdt kontakten efter tiden i Herning og mødes hvert år. Det kan ikke undgås, at vi kommer til at snakke om »gamle dage« i Esbjerg og Herning.

Ny regionschef i Herning blev Hugo Anker, der kom fra en tilsvarende stilling i Randers. Ved hans indsættelse var styrelsens direktion repræsenteret, og efter en spisning på en restaurant i byen, fik jeg en uformel snak med direktionsmedlemmet om min tid på Bornholm og nu i Herning. Kort tid efter blev jeg ringet op. Man ville gerne have, at jeg flyttede til region Sønderborg, indtil videre som souschef. Jeg fik betænkningstid.

Det var lidt af en mundfuld så kort tid efter, at familien var flyttet til det midtjyske, men det var et »tilbud«, man næsten ikke kunne takke nej til. Jytte havde sin faste stilling som børnehaveklasseleder på Lundgårdskolen, og det var næsten urimeligt, at hun nu igen skulle starte forfra et andet sted. Ligeså med drengene, der var faldet godt til i de nye omgivelser. Omvendt var Jytte jo sønderjyde. Resultatet blev, at jeg tiltrådte stillingen som souschef i Sønderborg i begyndelsen af november 1997. For mit vedkommende var skabelonen kendt. Igen på hotel og hjemover i weekenden. Denne gang med tog. En rejse på næsten fire timer i modsætning til de tre timer med fly fra Esbjerg til Bornholm og senere fra Bornholm til Karup.

Huset i Sunds blev sat til salg i januar 1998, og vi skulle også have en afklaring af, om drengene ville flytte med til Sønderborg. Her var der ingen nåde. Tilbagemeldingen var kontant afregning. »I flytter, vi bliver i Herning«. Ældste søn var fyldt 21 og boede sammen med en kammerat i en lejebolig i Her-

ning. Yngste søn var fyldt 18, og der skulle findes et kollegieværelse til ham. Der var lidt tid at løbe på endnu. Jytte skulle igen, igen gøre sig overvejelser om jobskifte. Huset i Sunds fik vi solgt relativ hurtigt, og i juli kunne vi i Sønderborg flytte ind i en herskabslejlighed, der lå i Perlegade (byens gågade) med anretterværelse i forbindelse med spisestuen. Der var sågar et loftskammer til stuepigen. En stuepige fik vi dog ikke. Ejendommen var opført i 1902 under »tyskertiden« efter tabet af Sønderjylland til Preussen i 1864.

Allerede inden vi flyttede til Sønderborg i juli, var Jytte som sædvanlig i gang med at sondere mulighederne for job. Det lykkedes igen, og hun kunne 1. august tiltræde en stilling som børnehaveklasseleder på Augustenborg Skole på øen Als. Flyttemændene kom, og huset blev overdraget til de nye ejere. Samtidigt blev yngste søn installeret på et kollegieværelse. Vi kørte mod Sønderborg i øsende regn og tordenvejr. Vi sagde ikke så meget til hinanden under turen. Det var ikke drengene, der var flyttet hjemmefra, men det var os, der var flyttet fra dem.

Tiden i Sønderborg 1997-2006

Told- og Skatteregion Sønderborg var lokaliseret to steder i byen. Hovedbygningen i det gamle kamgarvsspinderi (grundlagt 1921) på Hilmar Finsens Gade og i det tidligere amtsskatteinspektorat i Perlegade (gågaden). Derudover var der til regionen knyttet toldopgaver i Padborg. Disse opgaver blev kort tid efter min tiltrædelse organisatorisk flyttet til styrelsen og region Vejle men selvfølgelig fortsat lokaliseret i Padborg, der var grænsetoldsted.

Regionschefen var Martin P. Frimand. Han var født i Frøslev, næsten på grænsen til Tyskland, og han havde en lang karriere i toldvæsenet, både på centrale og decentrale poster. Han var i 1990 kommet til Sønderborg fra en stilling som distriktstoldchef i Aalborg. Man kan sige, at han derved var kommet hjem igen.

Efter afgivelsen af de nævnte opgaver i Padborg var der omkring 125 medarbejdere ved region Sønderborg. Som det var tilfældet i Herning, blev der også fundet en fornuftig arbejdsdeling i direktionen. Efterhånden blev mere og mere overladt til mig. Jeg tænker, at Frimand mentalt mere eller mindre var på vej til pensioneringen.

I april 1999 gik Frimand på pension, og med virkning fra den 19. april blev jeg fungerende regionschef. Det faldt næsten sammen med, at vi per 1. maj havde købt et hus i Broager beliggende mellem Sønderborg og Gråsten. Et

hus med to etager og med udsigt over Flensborg Fjord. Man behøver ikke at bruge en kikkert for at se over til Holnis i Tyskland.

Ved kongelig resolution kom senere udnævnelsen til regionschef fra den 1. juli 1999. Inden udnævnelsen var jeg til samtale hos told- og skattedirektør Frantz Howitz. Det blev et gensyn med fortiden, hvor vi begge i 1988-1990 sad i bestyrelsen for DBU's Initiativfond. Ting har det med at gå i ring.

Udnævnelsen var jo kongelig, og den 2. august 1999 var jeg i audiens hos dronningen. Ved ankomsten til Christiansborg Slot noterer en adjutant den fremmødtes navn og ærinde. Man modtages herefter af kabinetssekretæren, inden man føres til audiensgemakket, hvor samtalen med dronningen finder sted. Ved audiens bærer man sit pæneste tøj og hvide handsker.

Et fantastisk sommervejr var det, og det var måske smittet af på dronningen, for hun var i vældig godt humør. Hvad er det lige man skal sige til Hendes Majestæt? Jeg havde læst mig til, at man først og fremmest skulle sige tak for udnævnelsen. Vi talte om hendes årlige sommerresidens på Gråsten Slot og den store betydning, hendes residens havde i Sønderjylland. Jeg tror, at det faldt i god jord. Det hele varede 3-4 minutter. Man skal huske at bukke for dronningen, inden man går ud af døren. Jytte var med i København. Vi var taget derover dagen før og fik således to dejlige sommerdage i hovedstaden.

Regionens lokalisering to steder i Sønderborg var ikke hensigtsmæssig, og mulighederne for at udvide på Hilmar Finsens Gade var begrænsede. Arkitekt Johs. Møller fra Ringsted blev sat på opgaven, og med stor kreativitet lykkedes det at få udarbejdet et projekt, der kunne samle regionen. Bygningen blev udvidet med 100 kvadratmeter, og de eksisterende kvadratmeter blev kreativt udnyttet med inddragelse af en garage og kælderareal.

Arbejdet blev påbegyndt medio 2000, og medarbejderne måtte i dagligdagen tåle støj og støv. I oktober blev der indmuret en grundsten til vore efterkommere. Det var en cylinder med aviser, mønter og andre ting som vidner om, hvordan det var at leve i Danmark år 2000.

Idéen opstod, da håndværkerne rev en mur ned og fandt en beholder med aviser fra 1946. Ved årets udgang var byggeriet næsten færdigt. Flytningen af medarbejderne i Perlegade blev gennemført i begyndelsen af 2001, og den officielle indvielse fandt sted den 30. marts 2001 med deltagelse af bl.a. skatteminister Frode Sørensen (S) og den nyudnævnte told- og skattedirektør, Ole Kjær. ToldSkat orkesteret var med til at gøre indvielsen til en festdag, hvor 125 medarbejdere nu var samlet på én adresse. Hele ombygningen beløb sig til 9 mio. kr.

Fig. 17. Forfatteren ved Christiansborg Slot efter audiens hos Hendes Majestæt Dronningen den 2. august 1999. Foto: Bjarne Lüthcke/Ritzau Scanpix.

Dagbladet Vestkysten, Sønderborg, skrev i forbindelse med indvielsen bl.a. følgende: »Med ombygningen er der sket en konsolidering af Told•Skats tilstedeværelse i det sønderjyske. Det er glædeligt rent lokalt, men er også i tråd med regeringens overordnede politik, at ikke alle statsinstitutioner skal

Fig. 18. Forfatteren holder 30. marts 2001 tale ved indvielsen af til- og ombygningen af region Sønderborg. I baggrunden ses Told•Skat orkesteret, mens det endnu eksisterede. Foto: Told- og Skatteregion Sønderborg.

placeres i København.« Disse ord skulle senere blive til en sandhed med modifikationer

Sønderborg var dengang en »etatsby« med politimester, postmester, garnisonskommandant og en told- og skattechef. Vi fik dannet et netværk, hvor vi med jævne mellemrum mødtes for at udveksle erfaringer. Senere blev jeg på opfordring medlem af Sønderborg Rotary Klub og fik derved uformel kontakt til erhvervslivet i byen. I nyere tid er de førnævnte etater beklageligvis forsvundet fra byen.

Hvert år i dagene omkring den anden weekend i juli går byen amok. Den store ringriderfest løber af stablen fra fredag til mandag. Det absolutte højdepunkt finder sted om mandagen med den store herrefrokost. I min tid med 1.100 deltagere i et kæmpetelt og nu med 1.400 deltagere. Det med herrefrokost skal tages meget bogstaveligt. Der er kun adgang for mænd. Blandt serveringspersonalet må der dog være kvinder. Hovedtalen holdes altid af en landskendt kendis og derudover afholdes en række andre taler med lokalt islæt. Talerne har det til fælles, at de skal være lidt vovede. Der var i min tid tradition for etaternes tale, som altid lå pænt nede i talerrækken, og på

det tidspunkt har alkohol gjort sit til, at det er svært at holde forsamlingen nogenlunde i ro.

Et år blev det min tur til at tale på etaternes vegne. Det er ikke nogen let opgave at holde en vovet tale foran 1.100 mandfolk, men jeg slap nogenlunde fra det efter bifaldet at dømme. Et af højdepunkterne er også, når militærorkestrene, der har deltaget i festlighederne i byen, kommer marcherende ind i teltet. Især når skotterne med deres sækkepiber spiller »Amazing Grace« (gospelsang skrevet i 1773, handler om tilgivelse og forsoning), giver det »gåsehud«. Der er tradition for, at dirigenterne i deres flotte uniformer står på bordene og indtager »et par skarpe fra publikum«.

Styrelsen havde nedsat et regionschefudvalg, hvor udvalgte regionschefer og ledende chefer fra styrelsen drøftede forskellige problemstillinger. Dette udvalg kom jeg med i 2001. Formålet var at få input fra regionerne og styrke dialogen mellem styrelse og regioner. Efter en periode i udvalget, blev regionscheferne udskiftet. Derudover var der jævnligt chefkonferencer, hvor alle regionschefer deltog.

I november 2001 skiftede regeringsmagten, hvor Venstre og Det Konservative Folkeparti dannede regering. Den nye regering nedsatte 1. oktober 2002 en strukturkommission, der fik til opgave at tilvejebringe en teknisk

Fig. 19. Skatteminister Frode Sørensen (S) på talerstolen ved indvielsen. Foto: Told- og Skatteregion Sønderborg.

og faglig analyse, der kunne udgøre et beslutningsgrundlag for ændringer i rammerne for løsningen af den offentlige sektors opgaver. Inden kommissionen havde færdiggjort sit arbejde, blev der gennemført en ikke ubetydelig organisationsændring i Told•Skat. Med virkning fra den 1. juli 2002 blev der etableret 8 geografiske told- og skatteområder med i alt 26 underliggende regioner.

Region Sønderborg blev nu en del af Told•Skat Sydjylland sammen med regionerne Haderslev, Vejle og toldekspeditionen i Padborg. Områdets hovedsæde var placeret i Vejle med en områdedirektør i spidsen. Direktør blev regionschefen i Vejle, Hans Larsen. Han var fratrådt som formand for etatsforeningen i 1985 for at tiltræde en stilling som kontrolchef i Odense og senere i 1988 som distriktstoldchef i Kolding. I forbindelse med regionsdannelserne i 1990 var Hans Larsen blevet udnævnt til chef for Told- og Skatteregion Vejle.

Organisationsændringen betød også, at regionscheferne mistede deres direkte reference til told- og skattedirektøren, hvilket for mit vedkommende skulle få betydning tre år senere.

Opgaverne blev nu løst på kryds og tværs mellem regionerne med det resultat, at der blev brugt meget tid på landevejene for både medarbejdere og

Fig. 20. Told•Skat orkesteret for »fuld udblæsning« ved indvielsen. Told- og Skatteregion Sønderborg.

Fig. 21. Fra indvielsen af til- og ombygningen af Told- og Skatteregion Sønderborg. Det hængende mødelokale ses i baggrunden. Et eksempel på den kreativitet, der blev udvist af arkitekt Johs. Møller. Tidligere var der kun en repos og højt til loftet. Tomrummet blev på den måde udnyttet fuldt ud. Foto: Told- og Skatteregion Sønderborg.

ledere. En konsekvens var endvidere, at region Sønderborg igen fik ansvaret for nogle af toldopgaverne i Padborg. Regionerne mistede deres identitet, og regionschefernes rolle blev diffus. Områdets øverste ledelse bestod udover direktøren af to fagchefer og de tre regionschefer. Mange kunne allerede på et tidligt tidspunkt se, at den nye struktur ikke var langtidsholdbar, og det gik senere helt galt med de uklare kommandolinjer.

Som regionschef måtte man løbende videreuddanne sig. I august-september 2000 deltog jeg i et kursus med betegnelsen: LinKS (Leadership in the Knowledge Society). Det foregik på kursusstedet Insead Fontainebleau i Frankrig. Byen ligger ca. 55 km sydøst fra Paris. Kursusstedet var på et højt internationalt niveau og ikke mindst blandingen af studerende fra hele verden var spændende at opleve. Imponerende var også maden, der var delt op i miljøer med mad fra et utal af lande. Der var også et miljø med dansk mad, men det var også spændende at gå på opdagelse i andre landes madkulturer.

I 2001-2002 deltog jeg i et længerevarende kursusforløb, KIOL – Kursus

I Offentlig Ledelse, arrangeret af Danmarks Forvaltningshøjskole. Forløbet strakte sig over 8 seminarer med deltagelse af chefer fra både den kommunale og statslige sektor. Det var meget givtigt at høre om andre sektors ledelseserfaringer. Et af seminarerne foregik i Dublin i Irland i perioden 10.-15. september 2001. På anden kursusdag, den 11. september, havde vi om eftermiddagen besøg af den danske ambassadør i Irland, Knud Erik Tygesen. Da ambassadøren midt på eftermiddagen var færdig med sit indlæg, skulle han videre til andre opgaver, og hans chauffør ventede på ham uden for hotellet, hvor kurset blev afholdt. Ambassadøren kom bogstaveligt talt hastende tilbage. Chaufføren havde orienteret ham om terrorangrebet på World Trade Center i New York, USA. Vi skyndte os op værelserne og så det hele på TV. En uhyggelig stemning bredte sig, især da vi hørte, at luftrummet over De Britiske Øer var lukket, og der var højeste alarmberedskab. Ingen kunne vide, om der ville komme tilsvarende angreb i andre lande. Dagen efter skulle vi deltage i en international konference, men mange af deltagerne kunne på grund af flyverrestriktioner ikke nå frem, så konferencen blev en tam affære. Om aftenen havde vi en fælles drøftelse med kursusledelsen, og der var enighed om, at det ikke gav mening at gennemføre den resterende del af kurset. Heldigvis havde jeg en åben flybillet til København, og med hjælp fra min sekretær i Sønderborg, fik jeg plads på et SAS-fly til København torsdag formiddag. Det var selvfølgelig med bekymringer, at jeg tog til lufthavnen, men sikkerhedsforanstaltningerne var enorme, heldigvis.

I januar 2004 kom strukturkommissionen med sine anbefalinger, hvor hovedkonklusionen var, at der burde gennemføres en samlet reform af den offentlige sektor. Reformen skulle omfatte såvel inddelingsændringer som opgaveflytninger mellem stat, amter og kommuner. Anbefalingerne fik vidtgående konsekvenser for Told•Skat og kommunerne i 2005. Med virkning fra 1. november blev de kommunale skatte- og inkassomyndigheder lagt ind under Skatteministeriet. Det betød bl.a., at det kommunale ligningsarbejde (personer, virksomheder og selskaber) blev flyttet til staten. Det betød også, at den regionale Told•Skat-struktur skulle ændres med den konsekvens, at nye tjenestesteder opstod og bestående steder nedlagt. Jeg skal her vende tilbage til, hvad dagbladet Vestkysten skrev ved indvielsen af til- og ombygningen i marts 2001. Modifikationen blev, at region Sønderborg helt uventet skulle nedlægges, og et nyt tjenested oprettes i Tønder. Tjenestedet forblev ganske vist i Sønderjylland men bare rykket omkring en times kørsel og ca. 70 km vestpå. Den nu tidligere skatteminister, Frode Sørensen (S), der var valgt til Folketinget i Sønderborgkredsen, forsøgte ihærdigt at redde Søn-

derborg, men forgæves. Den borgerlige regerings ideologi var urokkelig. For medarbejderne i Sønderborg betød det, at deres fremtidige arbejdsplads lå i Tønder eller Haderslev. Man sagde farvel til bygningsforbedringer til 9 mio. kr. i Sønderborg og ofrede millioner på at indrette en nedlagt kaserne i Tønder. Et stort antal medarbejdere blev sendt på landevejen. Borgmesteren i Tønder imødeså et stort antal tilflyttere til kommunen. Antallet kunne tælles på en hånd. Politisk ideologi kan ikke altid sidestilles med sund fornuft.

Efter min opfattelse var ændringen i 2005 starten på en deroute for told- og skattevæsenet, med fortsatte strukturændringer og massive udfordringer med at få det hele til at hænge sammen på kryds og tværs. Skandalesagerne i nyere tid taler sit tydelige sprog.

For mit vedkommende ville det få den betydning, at jeg skulle til at pendle, eller vi skulle flytte igen. Det kunne ikke komme på tale at flytte igen. Jytte havde troligt flyttet med alle gange og skiftet job et utal af gange. Efter jobs på Als i Augustenborg og Tandslet, senere i Nybøl på »Jyllandssiden«, var hun i juni 2005 blevet færdiguddannet som meritlærer på Haderslev Seminarium. Her kom de linjefag til læreruddannelsen og socialpædagoguddannelsen, hun havde taget i Esbjerg, til gavn. Hun var per 1. august blevet fastansat som lærer på Gråsten Skole, og jeg kunne simpelthen ikke byde hende, at hun igen skulle være jobsøgende. Udsigten til at skulle pendle til Tønder, Haderslev eller endnu længere væk de næste 5-6 år var nærmest en umulighed.

I korte træk bestod den nye organisation af bl.a. 30 skattecentre knyttet sammen i fem såkaldte »samarbejder«, heriblandt samarbejde Sydjylland-Fyn, hvor der i den sydlige del af området skulle placeres et skattecenter i Haderslev og Tønder. Hvert samarbejdsområde blev ledet af en planlægningschef og hvert skattecenter af en direktør. Planlægningscheferne refererede til told- og skattedirektøren.

De øverste ledelsesgrupperinger fra statslig og kommunal side skulle indplaceres i den nye organisation. Alene i kraft af, at der var flere kommuner end ToldSkat enheder, var de kommunale ledelseskandidater i klart overtal.

Samarbejdsområde Sydjylland-Fyn fik en planlægningschef fra kommunal side. I den sydligste del af området skulle der besættes en direktørstilling i Tønder og Haderslev. Skattecenter Tønder fik også en chef fra kommunal side.

Min indplacering blev drøftet flere gange med told- og skattedirektør Ole Kjær efter besættelsen af direktørstillingen i Tønder. Selv foreslog jeg, at

jeg kunne varetage nogle internationale toldopgaver, der var placeret i Padborg, og som sorterede under styrelsen. Afstanden fra Broager til Padborg var 25 km, og det var til at overkomme. Det var direktøren umiddelbart ikke afvisende over for, men det endte med, at jeg blev tilbudt en underdirektørstilling i Tønder.

I slutningen af 2004 var jeg kommet med i en arbejdsgruppe nedsat af styrelsen. Gruppen havde til opgave at undersøge mulighederne for indkøb af en mobilscanner, der kunne bruges af toldkontrollen til eksempelvis at scanne containere og lastbiler. Scanneren var en konstruktion på et lastvognstog, der på egne hjul kunne flyttes rundt i landet alt efter kontrolopgavernes karakter. I september-oktober 2005 var arbejdsgruppen klar med sin indstilling, og det blev en af mine sidste opgaver i Told•Skat. Som efterskrift kan nævnes, at scanneren kostede ca. 25 mio. kr. og blev fremstillet i Kina. Scanneren ankom til Danmark i april 2006 og fik navnet »Hugin«. Navnet kommer fra guden Odin, der i sit følge havde ravnene Hugin og Munin. Som bekendt har ravne et skarpt syn, og scanneren Hugin ser alt, hvad der gemmer sig. Eksempelvis smuglergoods, narkotika, radioaktivt materiale, våben, sprængstof og mennesker. Det tager kun ganske få minutter at vise indholdet af en container på skærmene i scannerens operatørrum.

Som tidligere nævnt mistede jeg den direkte reference til told- og skattedirektøren i 2002 ved områdedannelserne. Allerede dengang kunne jeg have rejst kravet om rådighedsløn, men dels var tidspunktet ikke optimalt, og dels eksisterede region Sønderborg stadigvæk, dog på andre vilkår. Den nye struktur var en yderligere udvanding af referencelinjerne. En anden faktor var også, at jeg på ingen måde kunne se mig selv i den nye organisation og slet ikke som underdirektør i Tønder.

Jeg meddelte derfor told- og skattedirektøren, at jeg gjorde krav på fratrædelse med rådighedsløn i tre år, da man efter min opfattelse ikke havde anvist mig en passende stilling i forhold til regionschefstillingen i Sønderborg. Mit krav om rådighedsløn blev i første omgang afvist, men efter fornyet overvejelse i styrelsen (efter 1. november 2005 Hovedcentret) var man enig i, at jeg havde krav på rådighedsløn. Det blev senere aftalt, at jeg skulle arbejde hjemmefra, indtil formaliteterne var på plads. En søndag sidst i oktober rømmede jeg mit kontor og udsendte på mail en afskedshilsen til mine medarbejdere på regionen. En trist måde at slutte af på, men det kunne ikke være anderledes. Det blev selvfølgelig aldrig til noget arbejde hjemmefra, og det var vel heller ikke meningen.

Hele processen med at få formaliteterne på plads trak ud, og det gjorde

jeg også mit til ved partshøringerne. Hendes Majestæt Dronningen tiltrådte ved resolution 10. januar 2006 min afskedigelse, og med udgangen af april 2006 var jeg afskediget med rådighedsløn i tre år. Indtil afskedigelsestidspunktet var jeg fritstillet.

Efter nogle måneder fik jeg af tjenestestedet i Tønder (etableret på den nedlagte kaserne i Tønder) henvendelse om, at jeg gerne måtte holde en form for afskedsreception for de tidligere medarbejdere i Sønderborg. Det sagde jeg pænt nej tak til. I stedet for inviterede jeg mine tidligere funktionschefer, tillidsrepræsentanterne og mit sekretariat til en afskedsmiddag den 26. april 2006. På den måde fik jeg sagt pænt farvel til de nærmeste medarbejdere.

Den bedste afsked man kan få, er den anerkendelse af sin indsats, man får fra sine medarbejdere. Jeg vil her citere noget af den afskedshilsen, jeg fik af Dansk Told & Skatteforbunds lokalafdeling:

»I de år, med dig ved roret, i Sønderborg oplevede vi ros og anerkendelse for opfyldelse af kontrakter, medarbejdertilfredsundersøgelser lå flot og motivationen/korpsånden var til stede. Der har ikke været tvivl om, at du kæmpede for dine medarbejdere i Sønderborg. Heller ikke efter dannelsen af området. Det lå dig meget på sinde, at give udtryk for din ærlige mening og at du tænkte på den menige medarbejder. Vi vidste, hvor vi havde dig.«

Disse ord var den allerbedste gave, man kunne få i afskedens stund.

Det nærliggende spørgsmål er selvfølgelig, om jeg ikke senere fortrød at stoppe i en relativ tidlig alder. Svaret er: På ingen måde. Når man taler med nogle af de kolleger, der fulgte med over i den nye organisation, bliver jeg bestyrket i det rigtige i min beslutning. Bølgen af mindre og større strukturændringer fortsatte med uformindsket styrke. Efter næsten 40 år i tjenesten var der heller ingen grund til i yderligere nogle år at være en del af noget, jeg ikke længere kunne se mig selv i. Nogle gange skal man være ærlig over for sig selv og tage konsekvensen af det. Det var lidt det samme, da jeg forlod sportens verden. Der var heller ikke mere at komme efter.

Mindehøjtidelighederne i Sønderjylland – omkomne grænsegendarmer

Til embedet i Sønderborg hørte også forpligtelsen til, at der blev lagt krans på mindedagene. Det er på datoerne 9. april i Padborg, 26. maj i Gråsten og 5. oktober i Frøslevlejren. På de nævnte datoer mindes de grænsegendarmer, der mistede livet under besættelsen. Det samlede tabstal var 45 grænsegen-

Fig. 22. Den tidligere regionsbygning i Sønderborg set fra Hilmar Finsens Gade. Fotograf Finn Lautrup, august 2021.

darmer, heriblandt korpsets chef, og en toldassistent (modstandsmand) fra Gråsten Toldkammer. Kransene lægges på vegne af Skatteministeriet. Grænsegendarmernes skæbne under besættelsen er tidligere omtalt i Told- og Skattehistorisk Selskabs publikationer, senest i årbogen Zise 2020 og 2021, samt flere gange i medlemsbladet Dansk Told & Skat.

Inden jeg fratrådte i 2006 udarbejdede jeg et memorandum til Skatteministeriet for at sikre, at der fortsat var fokus på mindehøjtidelighederne. Opgaven med mindehøjtidelighederne tog jeg med mig. Kransnedlæggelserne koordineres nu med Toldstyrelsen på vegne af Skatteministeriet og med Dansk Told & Skatteforbund. Andre interesseorganisationer medvirker også. Bevarelsen af mindet om grænsegendarmernes tragiske skæbne under besættelsen ligger mig fortsat meget på sinde.

Tiden efter og afslutning

Udover koordineringen af mindehøjtidelighederne er jeg også sekretær i »4. maj komitéen i Sønderborg«. Endvidere medlem af »Kontaktudvalget

for de militære traditioner i Sønderborgområdet«. Der er i Sønderjylland en mangfoldighed af mindehøjtideligheder som følge af Anden Slesvigske Krig i 1864 og de to verdenskrige, hvor især følgerne af 1. verdenskrig ramte hårdt i Sønderjylland. Jeg er fortsat medlem af Sønderborg Rotary Klub, hvor jeg var præsident i 2013-2014. DBU's appelinstant står fortsat på mit CV, og siden 2017 har jeg været medlem af »Komitéen til en samlet bevarelse af Told- og Skattemuseet«, hvor det nu er lykkedes at få samlingerne delvis placeret hos Museum Oldemorstoft i Bov i det grænsenære område. Den officielle indvielse fandt sted 28. september 2021.

Hvordan gik det så børnene, der var med på rejsen? Vores datter blev uddannet ved Århus Amt og er nu ansat som uddannelseskoordinator ved Aarhus Universitet. Hun stiftede familie med sin ungdomskæreste, og de bor nu på Djursland i nærheden af Grenå. Ældste søn blev uddannet som laborant, sidenhen faglært murer og nu med egen murerforretning. Han bor i Herning med sin familie. Yngste søn blev først uddannet som markedsføringsøkonom, sidenhen faglært tømrer og nu bygningskonstruktør. Han bor ligeledes i Herning med sin familie. Begge sønner aftjente deres værnepligt

Fig. 23. Den tidligere regionsbygning i Sønderborg med indgangspartiet. Fotograf Finn Laurrup, august 2021.

i Livgarden. Vi er også blevet beriget med seks børnebørn, heriblandt tvillinger.

I forbindelse med skriveriet har det slået mig, at min far også har flyttet rundt mange gange med sine forældre på grund af jobmulighederne. Måske er det skæbnens ironi, at det også skulle komme til at gå sådan for mig og min familie. Der er dog den forskel, at jeg ingen af gangene har været tvunget til at flytte. Udfordringerne var den drivende kraft.

Tidligere har jeg nævnt Jyttes omstillingsparathed allerede i en ung alder. Jytte har på intet tidspunkt været i tvivl om, at vi sammen skulle begive os ud på rejsen, og hun har troligt fulgt med. Hun fortsatte som lærer på Gråsten Skole og sluttede som overlærer i august 2016, hvor »lærerlockouten« i 2013 og regeringens indgreb i konflikten var med til at gøre lærergerningen mindre attraktiv.

Regionsbygningen blev rømmet i løbet af 2006 og overtaget af EUC Syd (Erhvervsuddannelsescenter Syd).

Der sidder sikkert én eller anden læser, der tænker, om der i min tid ikke har været nogle gode »røverhistorier«. Jo da, men dem beholder jeg for mig selv.

Og til slut. Som jeg altid sagde til mine medarbejdere i Sønderborg: »Husk, at arbejdet ikke er hele livet, kun en del af det.« Dette står her i 2021 stadig til troende!

LITTERATUR

Bonnichsen, Hans Jørgen: Hånden, en PET- og politikrønike. Politikens Forlag, 2006.
Bøggild, Hansaage: Bornholms Brand 150 år (jubilæumsskrift). Bornholms Tidende, 2005.

Elkrog, Kaj J., Benny A. Frederiksen, Ib Jørgensen, Finn L. Kistrup, C.A. Nielsen:
Modernisering af en stor, offentlig virksomhed – ledelse af Toldvæsenet 1965-1989.
Handelshøjskolens Forlag, 2003.

Gersmann, Paul, Alf Therkildsen, O. Tobiesen Meyer: Fra importregulering til moms
1945-1986. Dansk Toldhistorie Bind V. Toldhistorisk Selskab, 1987.

Gertsen, Frants: »Åh, det var så lidt« – Erindringer fra besættelsestiden og modstandskampen i Esbjerg. Esbjerg Byhistoriske Arkiv, 1995.

Jensen, Mona, Henrik Lundtofte: Modstand – Træk af modstandskampen i Esbjerg, Ribe og Bramming. Historisk Samling fra Besættelsestiden/Liljebjerget, 2015.

Lau, Mogens: Toldbygninger på Bornholm. Told- og Skattemuseum, 2016.
Myrthu, Jess: Fra idé til millioner, DBU's Initiativfond af 1987, 2016.
Rasmussen, Poul Nyrup: Rødder – Erindringer 1943-62. Lindhardt og Ringhof, 2003.

ANDRE KILDER

Wikipedia om Cubakrisen 1962.

Esbjerg Byhistoriske Arkiv, Den Historiske Samling fra Besættelsestiden (Sydvestjyske Museer Esbjerg) og Niels Gyrsting fra Frihedsmuseets Venner, vedrørende min fars tid som modstandsmand i Esbjerg i 1944-1945.

Uddrag af Dansk Toldtidende fra årene 1972-1984, sider omhandlende kredsgeneralfor-samlinger.

Avisudklip: Dagbladet Vestkysten 5.8.1988- 9.8.1988 (smuglerisagen), Dagbladet Vestky-sten 23.1.1988 (EfB's pengechef siden 1977 går) og Dagbladet Bornholmeren 14.2.1991 (Kendt fodboldmand flytter til øen). Tak til Hovedbiblioteket i Esbjerg for at være behjælpelig med at fremskaffe de artikler, der blev bragt i Vestkysten.

Vestre Landsret, dom i slopoliesagen.

Folketingets Administration med oplysninger om skatteminister Ole Stavads og skatte-udvalgets besøg på Bornholm august 1993. Endvidere Bornholms Tidendes dækning af besøget.

Beretning: »Toldetatens storhed og fald« af fhv. distriktstoldchef Knud Wieth-Knudsen, november 2003.

Kraks Blå Bog 2019-2020. Gads Forlag.

Den danske ambassade i Mexico, Mexico City.

Den danske ambassade i Irland, Dublin.

Anmeldelser

Anette Hoff: *Den Danske Vinhistorie. Nydelsesmidlernes Danmarkshistorie 4*. Wormianum, Den Gamle By, 2018. 415 s., 325 kr.

En fryd for øjet og god at få forstand af. Så kortfattet kunne en anmeldelse af *Den danske Vinhistorie* lyde, fjerde bind af *Nydelsesmidlernes Danmarkshistorie* skrevet af seniorforsker Annette Hoff ved Den Gamle By i Aarhus. Eller sagt med titlen på P.S. Krøyers ikoniske Skagensmaleri, der pryder forsiden: Hip, hip, hurra.

Når en anmeldelse af en bog om dette emne finder vej til spalterne i Told- og skattehistorisk årbog, er det fordi forfatteren gør flittigt brug af Øresundstoldbøgerne og (s. 164) direkte angiver Øresundstolden som »en enestående og driftssikker følgesvend ved beskrivelsen af den ældre del af den danske vinhistorie.«

Den danske Vinhistorie er trykt i et handy kvadratformat på ca. 23 × 23 cm. Bogen er gennemillustreret, og det skal tages for fuldt pålydende. Af bogens 416 sider er kun de 32 sider, der rummer titelblad, indholdsfortegnelse, engelsk resumé, noter, litteraturliste og registre uden billeder, mens alle øvrige sider har mindst én og ofte flere illustrationer, som generelt er velvalgte og med gode, oplysende billedtekster. Det i sig selv har været en krævende arbejdsopgave.

Bogen rummer i sine 19 kapitler fortællingen om ca. 2000 års (mulige) dansk vinhistorie, fra oldtidens gravfund af romersk drikkeservice til nutidens vinsmagninger og onlinesalg. Og undervejs øser forfatteren af sin tilsyneladende udtømmelige viden om udviklingen. Fra den i 14-1500-tallet foretrukne Rhinskvind til andre vintyper, fra vinfade til flasker, fra drikkeskåle til graverede glas, fra vinens brug i fornemme kredse til dens udbredelse som folkedrik, bl.a. hjulpet på vej af Tjæreborgpræstens rejsevirkomhed. Der er blevet plads til kapitler om vin i kokekunsten, om Rosenborgvinen

og til en drøftelse af forskellige syn på vin og sundhed gennem tiderne, det hele krydret af opskrifter, som f.eks. Lutendranck at berede (s. 45), Biskops-punch, som er en opskrift på vers, (s. 214) og Krafthøns at syde (s. 148) og mange andre spændende og morsomme oplysninger.

I en sådan sprudlende fortælling, vil der uundgåeligt indsnige sig enkelte småfejl. I navneregistret henvises til Jens Mogensen Rosenvinge (-1563), rådmand i Odense. Odenserådmanden levede imidlertid først fra 1572 til 1625. Det anførte dødsår tilhører hans farfars bror af samme navn, som var Øresundstolder og rådmand i Helsingør. Året 1562 angives som det første år, Bastertvin fortoldes (s. 57). Sammen med andre hedvine viser toldbøgerne den imidlertid fortoldet allerede 1557, og var de foregående års toldbøger bevaret, ville årstallet sikkert have kunne rykkes længere tilbage. Forfatteren har første gang fundet vinsorten Petersemin nævnt i Danmark i en toldrulle i 1651 (s. 187). Havde Hoff her som andre steder anvendt den hollandsk baserede database over Øresundstolden (Soundtoll Registers Online), ville hun have fundet den nævnt allerede i toldbogen i 1605. Side-tallet i den tilknyttede note 184 skal i øvrigt rettes til 58. Endelig kan nævnes, at i listen med gamle vinmål på s. 415 angives en Foder á 6 amer til at være 808,5 liter, mens en Pibe á 3 amer angives til 449,25 liter. Der er noget galt med matematikken. Angivelsen »1 Stk.« i samme liste er ikke som anført nødvendigvis og måske aldrig 12 amer. Øresundstoldbogen for 1497 angiver således 4 forskellige stykmål fra 2½ til 5½ amer, og fortæller, at tolderen sender 6 stykker »små og store« med sin skude til København. Jf. billedteksten s. 185: »10 Stykker 5 Oxehovds Vinfade«. Det er dog alt sammen kun skønhedspletter.

Mere graverende er fejlene ved opgørelsen af vinforbruget ved det danske hof under kongerne Christian III, Frederik II og Christian IV. Nok blev der drukket igennem, men ikke så voldsomt, som forfatteren giver udtryk for, når hun (s. 49, 59 og 98) opregner de titusinder af liter vin, som i årene 1556 (30.549 liter), 1563 (70.099 liter) og 1595-96 (192.526 liter) tilflød de tre kongers vinkældre gennem deres ret til opkrævning af hver 30. vinfad i told.

Tredivtedelstolden kunne enten opkræves i vin eller i penge. Valget var kongens. De ældste toldbøger til og med 1538 viser, at der opkrævedes en blanding af vin og penge, fra 1539 derimod kun penge. De ovenfor nævnte årstal opkrævedes tolden derfor kontant. Der rullede altså ikke en eneste tønde toldvin ned i kongernes kældre, derimod en stadig strøm af dalere ned i deres pengekister.

Hoff bygger sine tal på Nina Bangs banebrydende, men fejlbehæftede

tabeller fra begyndelsen af 1900-tallet. Dette fremgår f.eks., når hun (s. 49) citerer Bangs oplysning om vintolden i 1497: »Af vin fortoldedes 731½ Ohm og 45 Stkr. Rhinskvín«. Hoff udregner tredivtedelen til 6.346 liter. Toldbogen derimod angiver toldsummen til at være 25½ amer Rhinskvín (ca. 3.818 liter) og 67 Rhinske gylde.

Ej heller påstanden om, at »tolderen ikke har holdt sig tilbage fra at tvangsopkøbe partier af særdeles god vin« (s. 49), holder. Der findes kun et enkelt eksempel på, at tolderne overtager en hel skibslast vin (1557), og tvangskøb nævnes ikke i den forbindelse.

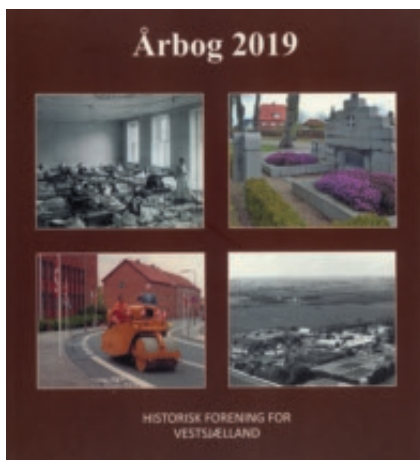
Til uddybning af disse kortfattede bemærkninger om vintolden i Sundet vil jeg tillade mig at henvise til min artikel »På min herres nådes vegne« i *Zise 2020 – Told- og skattehistorisk årbog*, s. 42-48.

Hoff slutter sin bog med et glimrende historisk vinregister. Men én vin glimrer ved sit fravær, måske fordi man trods navnet brændevin ikke regner den for en vintype i vore dage, som toldbøgerne gør det. Så tidligt som i maj 1557 fortoldes der f.eks. 3 piber brændevin sammen med 24 piber Pøytow, begge dele indført i toldbogens vinafsnit. Det kunne have været spændende med et par uddybende bemærkninger om brændevinen. Det drejer sig tydeligvis om et udenlandsk produkt. Måske fransk og derfor måske Armagnac. Cognac var vel endnu først på trapperne. I forordningen om »De fire Species« af 1726, omtalt s. 234, skelnes mellem vin og brændevin. Forordningen gav København eneret på import af tobak, salt, vin og brændevin, og omtaler den sidste som fransk eller rhinsk. Forfatteren kommenterer desværre ikke arten.

Som transittold skæppede vintolden godt i kongens kasse. Men det var ikke eneste indtægt af vinen. Således opkrævedes der allerede fra 1566 en importafgift (sise) på 1 daler af hver ame vin, brændevin og vinedike. Synet på vin og sundhed gennem tiden omtales (s. 330-337); men spørgsmålet om sundhedsfremmende forbrugsafgifter på alkoholiske drikke berøres ikke. Set fra en told- og skattemæssig vinkel kunne man godt have ønsket sig et kapital om vinens rolle i det finans- og sundhedspolitiske spil gennem historien.

Men disse kritiske bemærkninger skal ikke forklejne bogens kvaliteter. Den er forskning og formidling i et velkomponeret samspil, velegnet til lystlæsning i husets bedste stol med et godt glas vin ved hånden. Man er godt oplyst og underholdt med *Den danske Vinhistorie*.

Mogens Jensen

Helge Torm: Da Skælskør fik en ny toldkammerbygning, tegnet af J.D. Herholdt. I: *Årbog for Historisk Forening for Vestsjælland*. Bd. 106, 2019, s. 23-43.

Helge Torm (historiker, redaktør af Landsforeningen for Bygnings- og Landskabskulturs tidsskrift *By og Land*) skriver, måske lidt tøvende, i indledningen til sin artikel om toldkammerbygningen i Skælskør, at »der er vist ikke nogen, der tidligere har beskrevet den eller baggrunden

for den nærmere ud fra en historisk vinkel. Det skal denne artikel råde bod på.« Havde Helge Torm kendt artiklen »Skælskør Toldsted« af toldforvalter V.E.L. Kauffmann (8.3.1894-6.2.1961, toldforvalter i Skælskør 1.1.1941-6.2.1961) i *Dansk Toldtidende* i 1943 (41. årg., s 312-316), så havde vi dog fået lidt mere af historien om Skælskør Toldkammers forhistorie, bygningshistorie og indretning. Henvisningen til denne artikel ville Helge Torm kunne have fundet i *Dansk Toldhistorisk Bibliografi* fra 1982, som også findes på www.zise.dk og i Slægtsforskernes Bibliotek: <https://bibliotek.dis-danmark.dk>.

Helge Torm har i artiklen fokus på toldkammerbygningen, som blev opført 1886-1887 med kongelig bygningsinspektør J.D. Herholdt (1818-1902) som arkitekt, men hvor Torm dog påpeger, at »vi har kendskab til to toldbygninger, fra før den nuværende bygning blev til«. Den ældste af de to forgængere, oplyser Torm, lå på en ret gammel, lille havneplads lige vest for broen, hvor Dampmøllen i 1850'erne fik lov til at brede sig. Om det harmonerer med, hvad Kauffmann oplyser, skal jeg ikke kunne sige, men ifølge ham fik Skælskør sin første egentlige toldbod i 1744, da man overtog Skælskørs gamle rådhus, hvor dette »temmelig lange, enetages Hus havde syv Fag og gode Kældre. Beliggenheden var god. Skælskørs gamle Losse- og Ladeplads ved Fjordens Munding var forlængst nedlagt, men Skraas overfor Toldboden, for enden af Poppelstræde, laa netop Byens vigtigste Havn paa den Tid. Indtil o. Aaret 1800 fandt her betydelige Ind- og Udskibninger Sted.«

Helge Torm introducerer herefter den første toldbod på den nuværende havneplads, hvilket er forgængeren til J.D. Herholdts toldkammerbygning. Årsagen var, at »i årene efter 1803 opstod der nemlig en ny og større havneplads på østsiden af havneløbet, og her byggede staten så en ny toldkam-

merbygning. Det var en énetages, gulkalket bygning med halvvalmet, teglhængt tag, som – modsat dens afløser – vendte gavlen mod vandet. Ud over at være toldkontor tjente bygningen også som sprøjtehus, idet der ca. midt i den var indrettet et rum til en brandsprøjte, og i den ende af bygningen, der havde gavl mod Strandgade, var der druknestue til opbevaring af forulykkede søfolk og andre druknede.«

Her er de to forfattere enige, idet Kauffmann dog supplerende skriver, at »I Aarene 1803-04 anlagdes den nuværende Havneplads ved Inderhavnen, og dermed var ogsaa Poppelstræde-Havnens Rolle udspillet. I 1804 opførtes en ny Toldbod paa Havnepladsen omtrent paa samme Sted, hvor den nuværende Toldkammerbygning er rejst. Den gamle Toldbod paa Gl. Torv Nr. 1 fandt endnu Anvendelse i mange Aar. Med sine lyse og rummelige Værelser, hvor der var højt til Bjælkeloftet, afgav den i en lang Aarrække en udmærket Embedsbolig for de skiftende Toldstedschefer. Toldboden af 1804 vakte neppe Glæde hos Toldpersonalet. Den nyopførte Ejendom var hverken pyntelig eller godt indrettet. Ejendommen var lang, men meget lav, og Toldvæsenet fik kun Raadighed over en beskeden Del af Bygningen, nemlig foruden et Pakhusrum et lille Hovedkontor paa 37½ Kvadratalen og et endnu mindre Assistentkontor, som tillige var Opholdsrum og Soveværelse for Rorsbetjenten ... Under disse indskrænkede Forhold maatte det ret store Personale i mere end 80 Aar røgte sin Gerning under stadig slettere Kaar.«

Personalet bestod ifølge Torm gennem 1800-tallet af toldforvalteren og en toldassistent, hvad der også er tilfældet i 1884, hvor personalet senest blev suppleret med en rorsbetjent. Dog skal vi også lige se på, hvad der var af kontorphonale, idet denne personalekategori ikke er med i »Haandbog for Toldetaten«, men må findes i »Anciennitetsliste for Kontorphonalet ved Provinstoldstederne«, hvoraf det af årgangen fra 1884 fremgår, at der også var en toldkontorist og en volontør, som over tid varierede mellem 2 og 3, idet der indimellem også var en toldfuldmægtig, men hvor én af de andre så eventuelt kunne mangle. Jeg vil dog også mene, at der var mindst én pakhusarbejder ved toldstedet, for hvem skulle ellers forestå modtagelse og udlevering samt udpakning af toldgods? Så der var brug for plads til et personale, som var lidt større, end det fremgår af artiklen.

Toldforvalter E.G. Thalbitzer (3.2.1827-23.7.1893, toldforvalter i Skælskør 12.8.1881-23.7.1893) rettede 26. november 1884 på baggrund af de ringe fysiske rammer henvendelse til Overtoldinspektoratet for Østifterne med ønsket om en ny toldkammerbygning, hvor tilbagemeldingen den 8. december

1884 fra Overtoldinspektoratet ved overtoldinspektør L.C. Neuhaus var, som i mange andre tilfælde, når der skulle bygges nyt, at det skulle være et lokalt ønske, i dette tilfælde fra Skjelskør Handelsforening og ikke alene et initiativ fra det lokale toldkammer, uanset hvor rimeligt ønsket end måtte være, udover det ønskelige i, at man lokalt ville stille en byggegrund til rådighed for byggeriet, men toldkamret skulle selvfølgelig bakke op omkring en sådan henvendelse. Ja, og så ville man da også gerne have en skitse over havnen og udpeget den bedste placering af den nye toldkammerbygning, udover hvilke lokaler og rum bygningen skulle indeholde samt størrelsen heraf. Efter en del skrivelser blev Overtoldinspektoratet af Generaldirektoratet for Skattevæsenet den 6. marts 1885 bemyndiget til at »conferere med Bygningsinspecteuren ang. Forslag til en Toldkammerbygning i Skjelskør, for at den fornødne Sum kan blive optaget i Finantslovforslaget for 1886/87«.

Herholdt udfærdigede herefter en tegning og udarbejdede et budget for byggeriet, som androg 27.000 kr., hvilket overtoldinspektør Neuhaus fandt lige højt nok, men dette problem løste Herholdt ved en kontakt til generaldirektøren og fik dennes accept af både tegninger og overslag, hvad han så meddelte overtoldinspektøren ved brev af 7. juli 1885. Så gik byggesagen tilsyneladende i stå, og opførelsen af en ny toldkammerbygning blev ikke optaget på finansloven for 1886/87, hvilket der jo burde have været tid nok til. Skjelskør Handelsforening rykker for sagen i Finansministeriet, og toldkammeret anmoder den 1. april 1886 den kongelige bygningsinspektør om en vurdering af bygningens tilstand. Af Herholdts synsrapport, som han allerede udfærdigede den 6. april 1886, fremgik, at bygningen forefandtes »meget slet og brøstfærdig« og i høj grad ødelæggende for personalets sundhed, hvorfor Herholdt kun kunne tilråde, at den gamle bygning afløses af »en ny og tidssvarende Bygning saa snart ske kan«.

Herholdt havde endvidere opstillet to alternativer, nemlig »Opførelsen af en ny Toldkammerbygning i Skjelskør eller en Hovedreparation af den dersteds værende gamle Toldkammerbygning«, som ville være en betydelig udgift og kontorerne blev ikke større derved. Synsrapport og indstilling fra toldkamret fulgte herefter den slagne vej, hvor et nybyggeri så blev godkendt af Finansministeriet, selv om man fortsat var utilfreds med prisen for byggeriet, men den 19. maj 1886 gav Finansministeriet grønt lys for opførelsen af en ny toldkammerbygning på forventet efterbevilling for 1886/87, hvorfor »Ministeriet dog, under Hensyn til bemeldte Overslag er temmelig høit, udtaler at Samme maa anse det rettest, at Arbejdet foretages efter Licitation. Overtolden bedes fremskynde sagen mest muligt«.

Herefter følger vi byggeriets udvikling og får også historien om tårnet og uret. Det lå Herholdt meget på sinde, at bygningen præsenterede sig som en offentlig bygning, hvorfor han insisterede på, at bygningen skulle have et tårn, hvad den også fik, men Generaldirektoratet for Skattevæsenet havde dog allerede den 11. maj 1886 tilskrevet bygningsinspektør Herholdt således: »Da det muligt vil findes nødvendigt ekstraordinært i indeværende Finantsaar at opføre den Toldkammerbygning i Skjelskør, hvortil Hr. Etatsraaden under 25. Juni f.A. har indsendt Overslag og Plan, og det i saa Tilfælde vil være nødvendigt at lade Alt, hvad der maa erkjendes for Overflødigt i bemeldte Plan bortfalde, har Generaldirektoratet ikke villet undlade at udbede sig en behagelig Udtalelse af Dem om den Reduktion i Overslaget, som vil kunne fremskaffes, navnlig ved at lade Soverum for Nattevagten og dermed Opbygningen over Entreen og den stærke Undermuring for samme bortfalde, da Nattevagten lige saa godt kan anbringes i Assistenternes Værelse.« Dette tog Herholdt hurtigt til efterretning og tilkendegav i en skrivelse af 13. maj 1886, at dette ville indebære en besparelse på ca. 1.500 kr., men som han tilføjede, »Præget af en offentlig Bygning vil lide derunder«.

Toldforvalteren nærede et ønske om at få anbragt et ur et sted »paa Taarnfacaden«, hvad han forelagde for sine foresatte i København den 26. august 1886 og som efterfølgende blev understøttet i en henvendelse fra Skjelskør Handelsforening i en skrivelse af 7. oktober 1886, hvorefter Overtoldinspektoratet den 11. oktober 1886 bad Herholdt om en udtalelse, hvor svaret selvfølgelig var positivt, men først 29. marts 1887 bevilgede Generaldirektoratet for Skattevæsenet 400 kr. til »en Forhøielse af Højden paa Bygningens Midterparti samt Opsætning m.v. af Uhret«, hvor overtoldinspektør Neuhaus ved fremsendelse af generaldirektoratets skrivelse betonedede, at han selv gerne ville være til stede ved overleveringen, hvilket jo nok havde baggrund i en ureglementeret overlevering af selve toldkammerbygningen.

Den 7. marts 1887 meddeler Herholdt Skælskør Toldkammer, at bygningen nu er afleveret og kan tages i brug, hvor toldforvalteren havde overset, at en sådan overdragelse lå uden for hans kompetence, hvilket han også umiddelbart efter forudgående korrespondance med Overtoldinspektoratet erfarede fra overtoldinspektør Neuhaus, som skrev »om og naar Bygningen af Etatsraad Hansens Assistent, Arkitekt Hansen, er blevet overleveret til Hr. Toldforvalteren og er modtaget af Dem samt i – bekræftende Fald under hvilken Form saadant er skeet og hvorledes Hr. Toldforvalteren har kunnet anse Dem bemyndiget til at overtage Bygningen uden dertil at være autoriseret af Deres Foresatte.«

Kongelig bygningsinspektør J.D. Herholdt nåede at være arkitekt på yderligere to toldbygninger, således Næstved Toldkammer i 1891, som blev anvendt frem til 1937 og nedrevet i 1970'erne for at give plads til »fremskridtet« (meget kort beskrevet af Bent Rohde Jensen i artiklen »Tre toldkamre i Næstved« i Zise. 11. årg. 1/1988, s. 4ff.) samt Helsingør Toldkammer, der blev taget i brug i 1891 (fraflyttet i 1977 og fredet i 1979), og som stadig står for enden af Helsingør Havn uden at være blevet skæmmet af nybygninger, som det f.eks. er tilfældet med Hack Kampmanns fine toldkammerbygning på Aarhus Havn. Lars Bjørn Madsen har behandlet »Helsingør Toldkammer« dybtgående i en omfattende monografi udgivet af Told- og Skattehistorisk Selskab i 1991. Helsingør Toldkammer er i dag i øvrigt ikke bare et spisested, som Torm skriver, men et kulturhus, hvor man også kan spise.

Torm beskriver ganske summarisk de ændringer af bygningen, som fandt sted i 1942 under toldforvalter V.E.L. Kauffmann, som jo tiltrådte som toldforvalter i Skælskør 1. januar 1941, så der er formentlig ikke nogen tvivl om, at denne har spillet en meget stor rolle i forbindelse med iværksættelsen af en renovering og ombygning af toldkamret, hvorfor jeg lader ham berette herom:

»Ved Aarsskiftet i 1941 stod man da ogsaa overfor en omfattende Hovedistandsættelse af Bygningen. Da der samtidig var Boligmangel i Byen, var det nærliggende at søge Istandsættelsen kædet sammen med Indretningen af en Tjenestebolig for Toldforvalteren i Toldkammerbygningen. Sagen fandt stor forstaaelse i Administrationen, og da Staten paa dette Tidspunkt tilmed var interesseret i at sætte Beskæftigelsesarbejder i Gang, lykkedes det efter nogen Tids Arbejde med Sagen at tilvejebringe den nødvendige Bevilgning, saaledes at Arbejdet efter Tegning af kgl. Bygningsinspektør, Professor K. Gottlob [1887-1976] kunde paabegyndes i April Maaned 1942.

Bygningens ydre Arkitektur er i det væsentlige bevaret, hvilket er muliggjort ved Inddragelsen af overflødig Pakhusplads og Opførelse af lave Udbygninger i Forbindelse med den hidtidige Gaardmur. Kontorer og Pakhus ligger nu i Nordfløjen, medens Tjenesteboligen er indrettet i Bygningens Sydfløj. Gennem den smukke Vestibule, der er malet i de oprindelige Farver, kommer man ind i Hovedkontoret, der er rummeligt og har en praktisk Form. Et stort Vindue mod Vest giver et udmærket Vue over Havnen. Bag Hovedkontoret ligger Toldforvalterens Kontor, der ligeledes har Vindue mod Havnen. Endvidere fører to Døre ind til et mindre Arkivværelse og det rummelige, flisebeklædte Toiletrum, og gennem Kontorets 5. Dør er der direkte Adgang til Toldpakhuset, hvis Tilkørselsport er i Nordgavlen. Pakhusrummet er tidssvarende indrettet med stort Ovenlys ved Udpakningsbordene og nedsænket Vægt.

Gennem Døren til højre i Vestibulen kommer man ind i Tjenesteboligen, der bestaar af 4 Værelser og Kammer samt Badeværelse og W.C. Herreværelset og Dagligstuen har Vindue mod Vest, og desuden har Dagligstuen, der strækker sig gennem Husets Bredde, et stort Vindue mod Syd. I Sydsiden er endvidere Spisestue og Sovekammer, medens Kammer, Badeværelse og Vaskehus samt Cykleskur ligger i den nye Østfløj. Fra Spisestuen fører en Havedør ud til Gaardspladsen, der nu er omdannet til et ganske vist lille, men pynteligt Haveanlæg. Endelig er Taarnværelset istandsat og indrettet til Toldbetjentkontor. Alle Opholdsrum er forsynet med moderne Kakkellovne.

For Toldvæsenets Personale har Ombygningen betydet en følelig Forbedring. Tjenesteboligen fremtræder som en Lejlighed, enhver med Glæde vil flytte ind i, og der er skabt gode og sunde Arbejdsforhold ved Toldstedet. En Del nye og tidssvarende Møbler er blevet anskaffet, og Størstedelen af de gamle Inventargenstande er blevet istandsat og malet i lyse, smukke Farver. Alle Kontorer er desuden blevet forsynet med moderne og praktisk Lofts- og Bordbelysning.«

Af en note til Torms artikel fremgår, at toldforvalteren kunne flytte ind i sin nyindrettede tjenestebolig den 16. september 1942.

Bygningen blev anvendt af toldvæsenet frem til 1969, men først foråret 1973 solgt til ejeren af pølseboden foran toldboden, hvis efterkommere fortsat ejer bygningen, og stadig med pølsebod og grill samt café i bygningen, som ejerne heldigvis fortsat passer godt på.

Skælskør Toldkammer har, uagtet mine kommentarer, med Helge Torms artikel fået en god beskrivelse, såvel af forhistorien som selve byggeriet og de arkitektoniske elementer. Jeg havde dog gerne set bygningstegningen til forgængerens gengivet, om den fortsat eksisterer, samt også gerne et bedre billedmateriale, idet nogle af fotografierne bl.a. er hentet fra websites.

Gunnar Jakobsen

Museerne i Helsingør. Årbog 2019. Helsingør Museumsforening.

Museerne i Helsingørs årbog 2019 indeholder bl.a. en artikel under overskriften »Skibssklarerer Krag Frederik Marstrand« skrevet af Henrik Hey. Artiklen kan have interesse for Zises læsere, da den pågældende var skibssklarer og skibsprovianteringshandler i Helsingør under Øresundstolden. Firmaet fungerede på begge sider af det skelsættende år 1857, hvor Øresundstolden blev afløst.

Udgangspunktet for artiklen er Marstrands skibsprovianteringshandel, som lukkede i 1982, hvorefter Museerne i Helsingør modtog forretningens arkiv fra 1830 frem til år 1900. Arkivet blev fundet i gamle kulsække, hvis indhold forfatteren blev bedt om at ordne og registrere. Det er den opgave artiklen handler om.

Først skulle det naturligvis undersøges, hvem firmaets grundlægger var, ligesom hans position i Helsingør skulle fastlægges. Herefter kom selve opgaven med ordningen af arkivet. Den indgående korrespondance tilbage til 1833 er bevaret, mens den udgående kun delvis ses i enkelte kopibøger.

Et problem var læsningen, hvor forfatteren kalder den gotiske håndskrift for »kragetæer«, der er »vanskelig at tyde«, men det er jo arbejdsbetingelserne.

Artiklen bringer illustrationer af enkelte indgående breve, men perspektiverer desværre ikke til et tilsvarende arkiv fra skibssklarerer N.P. Kirck, der er bevaret og tilgængeliggjort i Erhvervsarkivet og med en artikel i Erhvervs-historisk Årbog 1960, eller til en ældre artikel i årbogen for Frederiksborg Amt 1924. Henvisninger er der i øvrigt heller ikke til Told- og Skattehistorisk Selskabs antologi *Tolden i Sundet* fra 2010.

Førstnævnte årbog oplyser, at der omkring 1850 var 35 skibsprovianterings handlende i Helsingør, hvoraf 11 tillige var konsuler.

Henrik Hey afslutter med at oplyse, at »6 års arbejde med arkivet« skal resultere i, at materialet lægges ind i edb-programmet File-maker uden dog nærmere at oplyse, hvad dette program rummer af muligheder. Netop dette punkt var vel nok det, som Øresundstoldhistorikere så frem til under læs-

ningen. Kunne der forventes noget nyt med fund og registrering af arkivet? Det synes at fremgå, at en betydelig del af arbejdet er foregået på frivillig basis og uden den dybere faglige baggrund. Det burde opfordre til et bredere samarbejde, så den store indsats med registrering og klargøring af materialet bliver optimal. Henrik Hey har leveret en betydelig indsats i så henseende. Tilbage står, at arkivet får lov til at »tale« og måske tilføre historien om tolden i Øresund yderligere en dimension.

Henrik Fode

Per Bomholt og Jens Hansen: Emil A. Rømeling. Chef for Grænsegendarmeriet. I: *Koldingbogen*. 50. årg. 2020, s. 180-197.

Af *Koldingbogens* præsentation af artiklen fremgår, at »Emil A. Rømeling var tilknyttet grænsegendarmeriet i 21 år. De første to år som næstkommanderende og derefter 1900-1919 som øverste chef. Fundet af nye skriftlige kilder, giver os en bedre forståelse af, hvilke værdier han lagde vægt på i sin tjeneste ved grænsegendarmeriet.«

Dette lyder jo meget interessant, i hvert fald for den, der kender noget til Grænsegendarmeriets chef, oberstløjtnant Emil Adolph von Rømeling (1851-1952), men også lidt problematisk, idet *Koldingbogen* er helt uden kilder og litteraturhenvisninger, hvilket jo kan undre en, når det er Kolding Stadsarkiv, der står som udgiver, hvad jeg synes er meget ærgerligt og lader den mere interesserede læser i stikken. Det er selvfølgelig i orden med erindringsartikler, som frihedskæmperen Herlev Hougaard Jepsens fine erindringer »Under jorden« fra besættelsestiden, mens f.eks. artiklen »Havn og søfolk – Kolding Havn under krigen« af Gustav Schmidt Hansen nok havde fortjent at være forsynet med kilder og måske endda med noter. Tilsvarende Søren Werther Kjær Rasmussens artikel om »Harteværket« med undertitlen »Da grænserne for energiproduktion blev flyttet«, som er nogle af de i alt 11 artikler i årbogen, som har temaet »Grænser«, af redaktørerne fortolket meget bredt.

Når det drejer sig om artiklen om »Emil A. Rømeling«, så er det et savn, specielt når det af præsentationen fremgår, at der skulle være fundet nye

skriftlige kilder, som »giver os en bedre forståelse af, hvilke værdier han lagde vægt på i sin tjeneste ved grænsegendarmeriet«, specielt da det af artiklen ikke fremgår, hvilke nye skriftlige kilder der er dukket op samt hvilke hidtidige kilder man forholder sig til. Spørgsmålet er også, hvor meget af den eksisterende litteratur forfatterne har benyttet?

Umiddelbart finder man på bibliotek.dk henvisninger til en artikel i *Illustreret Tidende* »Danmarks Grænsevogter« fra 1919, en 70 års fødselsdagsomtale i *Dansk Adels Blad* 1921 samt en 90 års fødselsdagsomtale i *Berlingske Aftenavis* 1941. Slår man op i *Dansk Toldhistorisk Bibliografi*, så er der udover de to førstnævnte også henvisninger til 5 artikler i *Grænseværnet* 1924-1952, hvor en af dem gengiver et interview med Rømeling i *Berlingske Tidende* fra 1930. Derudover giver Jens Jensen i *Det danske Gendarmerikorps* fra 1938/1981 også en karakteristik af Rømeling og hans virke. Tilsvarende har Zise bragt erindringsartikler, der kommer ind på Rømelings virke som chef for Grænsegendarmeriet. For så vidt angår korpsets uniformering og bevæbning samt anden udrustning, som artiklen også beskriver, er dette meget detaljeret beskrevet i Ingeborg Cock-Clausens og Aage E. Hansens *Uniformer i Toldvæsen og Grænsegendarmeri* fra 1994.

Artiklen om Rømeling er umiddelbart på 18 sider, men teksten fylder i realiteten kun maksimalt 6 spalter; dvs. i alt en artikel med tre sider tekst, hertil kommer 12 fotografier og postkort, hvor Rømeling optræder på de syv af dem, mens de resterende hovedsagelig er fotografier eller postkort fra grænsen. Det er helt i overensstemmelse med Koldingbogens koncept med forholdsvis korte artikler, to spalter per side med store gode illustrationer, der fylder fra en spalte, men ofte dækker en hel side, halvanden side eller et helt opslag.

Ser vi bort fra præsentationen af artiklen, så får vi i artiklen en udmærket men kort beskrivelse af oberstløjtnant E.A. von Rømelings baggrund og karriere, lige fra han som 14-årig i 1865 kom ind på Hærens Officersskole, frem til han i 1898 træder uden for nummer og bliver næstkommanderende for Grænsegendarmeriet med Ribe som tjenestested og 2. officersdistrikt og underliggende fire underofficersdistrikter som ansvarsområde.

År 1900 afløste Rømeling oberst N.J.C. von Marcher (1824-1900) som chef for korpset, hvad denne havde været siden dets oprettelse i 1865 og forud herfor chef for det holstenske Toldgendarmeri 1863-1864. Som chef for korpset fik Rømeling Kolding som tjenestested og havde udover at være chef for hele korpset det direkte ansvar for 1. officersdistrikt og dermed tilsynet med de underliggende tre underofficersdistrikter, som dækkede strækningen fra Hejlsminde til Holt vest for Vamdrup.

Rømeling formåede at sikre korpsets fortsatte eksistens på trods af besparelser, som resulterede i en mindre reduktion af mandskabet, der ved hans tiltræden som chef var på 120 mand. Rømeling var en højt respekteret chef, som kendte sit mandskab. Rømeling tog som 67-årig sin afsked i 1919 forinden flytningen af korpset til den nuværende grænse mellem Tyskland og Danmark, da han mente, at der skulle yngre kræfter til at løse denne opgave.

Herudover indeholder artiklen en kort redegørelse for Grænsegendarmeriets historie, dets uniformering og bevæbning samt ikke mindst strenge arbejdsvilkår, men hvad fundet af nye skriftlige kilder angår og hvad der kan udledes heraf fortæller sig i det uvisse.

Gunnar Jakobsen

Poul Erik Thomsen: *Ingen så det komme*. Forlaget Grænse-land, 2021. 180 s., 200 kr.

Journalisten Poul Erik Thomsen præsenterer i bogen *Ingen så det komme* læserne for Grænsegendarmeriets historie i tiden fra genforeningen 1920 og frem til korpsets nedlæggelse i 1969 med hovedvægten på besættelsesårene.

Forfatteren får sat kød og blod på korpsets gendarmers og deres familiers hverdag; en fortælling, som ikke er set så tydeligt i den hidtidige udgivne litteratur om Grænsegendarmeriet.

Skismaet mellem korpsets nationale og konservative militære ledelses vidtløftige heroiske ønske om, at grænsegendarmene skulle være de første, der skulle gøre livet hedt for de tyske aggressorer, redegøres der fint for.

Planen var at sende midaldrende mænd i lyseblå uniformer ud i første linje og dér bekæmpe fjenden. Det skulle gendarmene gøre med deres utidssvarende 89-geværer og 20 Madsen rekylgeværer (dansk maskingevær patenteret M 1903) langs den 68 km lange landegrænse, frem til hæren kunne tage over. På det tidspunkt skulle gendarmene så drage nordpå og indgå i forsvaret som en del af feltgendarmet. Aftalen mellem korpsets ledende militærfolk og Generalkommandoen fik sidenhen katastrofale følger.

Det er ikke underligt, at en af vagtmestrene siden udtrykte sit syn på denne plan således: »Det var ret pip, fostret i oberst Paludan-Müllers militærtossede hjerne.«

Planen blev heldigvis ikke virkeliggjort, da finansminister Vilhelm Buhl

den 8. april 1940 bekendtgjorde, at gendarmerne ikke måtte åbne ild ved et angreb. Alligevel måtte tre gendarmere lade livet tidligt den 9. april, da civile tyskere skød og dræbte dem under viadukten i Padborg, da tyskerne troede, at gendarmerne ville sprænge broen i luften for at sinke den tyske fremrykning.

Trods disse tre mord, blev det hurtigt hverdag ved grænsen, og gendarmerne genoptog deres vagttjeneste langs grænsen, selv om det frustrerede dem en del, at tyske transporter både ind- og udførte illegale varer.

Mens gendarmerne passede deres arbejde under uvante former, fremstod chefen, oberst Paludan-Müller, mere og mere patriotisk; en fremfærd som tyskerne så på med uvilje. Den 26. maj 1944 ønskede besættelsesmagten derfor at anholde obersten, men i forbindelse med denne aktion indledte obersten en ildkamp mod tyskerne, som endte med, at Paludan-Müller blev dræbt.

I løbet af foråret 1944 udviklede besættelsesmagten en bekymring for politiets og grænsegendarmernes loyalitet i tilfælde af en eventuel allieret invasion. For at gardere sig mod denne usikkerhed arresteredes i dagene omkring den 19. september 1944 de fleste gendarmere og mange politifolk.

Gendarmerne og dermed deres familier blev efter anholdelserne hvirvlet ind i en frygtelig tid. 141 gendarmere blev nemlig efter et kortere ophold i Frøslevlejeren sendt til tyske kz-lejre, mens andre blev frigivet, hvilket virkede ret vilkårligt.

Poul Erik Thomsen fører læseren med ind i det komplicerede univers, som denne begivenhed udløste.

Læseren følger nogle af de gendarmere, som blev sendt sydpå, og følger her deres forfærdelige skæbner. Samtidigt inddrages de tilbageblivende familiers afmagt og angst for deres pårørende i fortællingen.

En betydelig skikkelse dukker op i form af beretningen om, hvordan korpset midlertidige chef, toldforvalter H.F.S. Bahnsen, utrætteligt arbejdede for at kunne hjælpe de ulykkelige familier, så hverdagene i det mindste kunne forløbe tåleligt. Samtidigt knoklede Bahnsen og andre for hurtigst muligt at få gendarmerne hjem fra kz-lejrene.

I korte fortællende klip bliver der berettet om det helvede, som de midaldrende gendarmere udsattes for, i form af hårdt fysisk arbejde i regn, sne og kulde, elendig påklædning, kranke opholdsforhold og hygiejniske vilkår, for ikke at glemme den elendige og uhumske føde.

Resultatet af denne bestialske behandling blev derfor, at 38 gendarmere mistede livet i Tyskland og næsten lige så mange af de hjemvendte havde

taget varig skade både fysisk og psykisk. Et kæmpestort socialt og mentalt opretningsarbejde ventede forude.

Korpset skulle reorganiseres efter befrielsen, og ved den lejlighed blev korpsets militære opgaver bragt til ophør. I 1953 aflagde gendarmerne deres lyseblå uniformer, der blev erstattet af mørkeblå uniformer, som mindede om andre civiletaters beklædning, og korpset blev omdøbt til Toldgrænsekorpset. I 1963 blev dette korps indlemmet i Toldvæsenet.

Man kan, som forfatteren gør det, tænke over, hvilken betydning Paludan-Müllers patriotiske adfærd fik for, hvorledes tyskerne senere behandlede gendarmerne efter arrestationerne. Ligeledes kan man nærmest forfærdes over den oplysning, at mange af gendarmerne ikke kendte til chefens planer om, at de skulle være de første, som skulle møde fjenden ved et angreb. Bogen tager på journalistisk vis fat på en række spændende problemstillinger, som ikke før er blevet endevendt på en så ligefrem måde, som i bogen her.

Derfor er det lidt ærgerligt, at kildehenvisningerne er ret overfladiske og upræcise, og derfor ikke til megen hjælp, hvis læseren vil gå på opdagelse efter mere uddybende baggrundsstof.

Bogen fremstår i et godt layout med mange illustrative fotografier og oplysende lyseblå faktasider.

Jens Bruhn

Peter Harder og Jep Loft: *Ledelse på afveje. Når magt og indsigt skilles ad*. Gads Forlag, 2020. 213 s., 249,95 kr.

I 2018 udkom bogen *Overmod og afmagt – Historien om det nye SKAT*, skrevet af professor emeritus Jørgen Grønnegård Christensen og professor Peter Bjerre Mortensen. I bogen gennemgås, hvordan det i 2005 ved etablering af SKAT lykkedes for regeringen, med et »flertals arrogante magtbevidsthed«, et afmægtigt Folketing, overmodige ledende embedsmænd samt konsulenter, hvis faglige lødighed ifølge forfatterne alvorligt kan betvivles, at udløse den vel nok største forvaltningsmæssige skandale i nyere tid.

Man troede, at man kunne få »det hele for det halve«, hvilket bl.a. førte til, at SKAT tog afsked med mange tusinde medarbejdere. Det medførte, at SKAT stort set fra starten blev kastet ud i massive problemer. Resultat af

denne proces kender alle i dag. Det er her overflødigt at opliste begrædelighederne. De er sørgeligt velkendte.

I bogen berøres sporadisk de udfordringer, som nye ledelsesmæssige tiltag også tilførte driften af SKAT. Her tænkes f.eks. på mål- og resultatstyring, virksomhedsplaner, effektmålinger i relation til skattegabet osv. Alt sammen tiltag, som mere var af interesse for den øverste ledelse end for den fagligt engagerede medarbejder. Og alt sammen aspekter, som forbindes med New Public Management.

I 2015 udkom bogen *Ledelseskriser i konkurrencestaten*, skrevet af professor Lars Bo Kaspersen og cand. scient. pol. Jan Nørgaard. Heri anføres på side 17, at »... man i dag kan se tydelige tegn på, at offentlig ledelse hænger fast i forældede ledelsesforståelser, der ikke passer til den offentlige sektor, som den ser ud i dag.«

Spørgsmålet er imidlertid, om denne ledelseskriser alene findes i den offentlige sektor, eller om dårligdommene nu også kan påvises i den private sektor? Og her er det, at Jep Loft og Peter Harder i deres bog *Ledelse på afveje – Når magt og indsigt skilles ad*, har værdifuldt nyt at byde på. Deres påstand er således, at problemerne desværre også findes i den private sektor. I begge sektorer finder de, at »Kernen i problemet er, at ledelsen mangler jordforbindelse, det vil sige en dyb indsigt i den virkelighed, som dens beslutninger påvirker.«

Forfatterens påstand underbygges på bedste vis af, at den beror på forfatterens akademiske baggrund samt erfaringer, som for Jep Lofts vedkommende beror på ansættelser i A.P. Møller – Mærsk, IBM og KMD, mens Per Harder er professor emeritus i engelsk sprog fra Københavns Universitet.

I bogens indledning fremhæves, at der er tre forhold, som synes at være fælles for de fem organisationer:

Det første forhold, og kernen i problemet, er som nævnt adskillelsen mellem magt og indsigt. Det andet forhold er, at der under de gældende ledelsesforhold ikke synes at være nogen måde, hvorpå de åbenlyse problemer kan imødegås, hvilket meget vel kan skyldes, at ledelsen ikke anser sin manglende indsigt for at være et problem. Og for det tredje tilsløres problemerne bevidst eller ubevidst af misinformation fra det eksploderende antal informationsmedarbejdere, spindoktorer og taleskrivere.

I bogens første hovedafsnit, »Erfaringer fra arbejdslivet«, gennemgår forfatterne deres oplevelser med ovennævnte arbejdssteder samt inden for ovennævnte organisationer, SKAT og Sundhedsvæsenet.

Om universiteterne hedder det eksempelvis afslutningsvis i afsnittet

herom, at: »I stedet for at være et gennemsigtigt og ansvarligt redskab er ledelsen blevet en ressource-belastende, selvstændig organisme, hvis dispositioner er uigennemsigtige, og som reelt ikke står til ansvar over for nogen.«

I afsnittet om SKAT omtales de sørgeligt velkendte problemer om etableringen af en ny organisation i 2005 og de radikale organisationsændringer i 2012, hvor de fleste chefstillinger blev besat med folk uden erfaring med told- og skatteforvaltning. Det udløste den sørgeligt velkendte lavine af skandaler, herunder eksempelvis det senere skrottede opkrævningssystem EFI. Særligt om udbyttesagen hedder det: »Forløbet kan ikke forklares med de stedfundne personalebesparelser ... kan næppe forklares med andet end fravær af kvalificeret ledelse.«

Hvad der i øvrigt er op og ned i hele skandalen omkring SKAT kommer forhåbentlig for en dag, når den i 2017 nedsatte »Undersøgelseskommision om SKAT« afleverer sin rapport. Bare det, som hidtil er kommet frem om administrationen på udbytteskatteområdet giver bange anelser om indholdet af kommissionens rapport.

I afsnittet om Sundhedsvæsenet gennemgås, hvad der betegnes som »... den nye topstyrede management-kultur i sundhedsvæsenet.« Og som det fremhæves: »Centralt står også her adskillelsen af magt og faglig indsigt, og den fagligt ukontrollerede ledelsesmagt, der har vundet indpas i de nye ledende lag.« Som borger nikker man genkendende til miseren i relation til f.eks. problemerne med den nye Sundhedsplatform.

Når man når til afsnittet om A.P. Møller-Mærsk, vil man som læser, og tidligere offentligt ansat, indledningsvis undre sig over, at problemerne også skulle vise sig i et af dansk erhvervslivs største ikoner. Ikke mindst fordi man som udgangspunkt vel må forvente, at ejerne vil tilsikre den mest effektive drift! Men måske hænger udfordringerne sammen med det ledesskifte, som blev udløst af, at hr. Møller gik på pension. Det anføres således, at den gamle »lyseblå« korpssånd er under hastig forandring, hvilket bl.a. beror på, at der nu ansættes akademikere og ikke elever til den nedlagte interne shippinguddannelse. Endvidere er der nu som ledelsesinstrumenter indført bonusordninger og Key Performance Indicators (KPI'er).

I afsnittet om IBM i Danmark anføres, at det »... blev et skoleeksempel på, at når et administrativt bureaukrati har nået et vist omfang, som man kunne betegne som »kritisk masse«, kan intet (bortset fra pengemangel) bremse det.« Endvidere omtales bl.a. hvad der sker, når chefer indflyves fra udlandet for at »rydde op« i organisationen. Det er forfatterens opfattelse, at de pågældende chefer traf adskillige forkerte beslutninger, som bl.a. med-

førte, at SKAT opsagde kontrakten om Det nye Motorregister (DMR) og den nye skattekonto EKKO.

I bogens andet hovedafsnit, »Fælles dårligdomme«, peger forfatterne på »... en række centrale problemer, der går på tværs af de fem områder, vi har beskrevet – og som udgør en risiko overalt, hvor den nye ledelsesfilosofi er på spil.«

Ledelsens »ukontrollable afkobling« fra sagkundskaben er ifølge forfatterne ikke det eneste problem. Udviklingen er også i høj grad præget af medialiseringen (de elektroniske medier, som kører i døgn drift), hvilket igen fører til politisk overophedning. Disse to forhold udløser ifølge forfatterne en »mørklægning« i den politiske proces. Dertil kommer udfordringerne med »konkurrencestaten« (økonomisk optimering) og den deraf følgende omlægning af den offentlige sektors interne styringsmekanismer, dvs. styringsmekanismer baseret på »new public management« med udvidet kontrol, evalueringer og belønninger. Og endelig er der fokus på Finansministeriets stærkt øgede magtstilling i årene frem til 2019, hvor den socialdemokratiske regering svækkede Finansministeriets magtposition.

Forfatterne peger på, at det nye ledelsesrum medfører en usund »magt-distance«, hvor de underordnede ikke opfatter sig som nogen, der har ret til at søge indflydelse. Dette forhold kan have spillet en afgørende rolle i udviklingen af f.eks. SKATs udbyttesag.

En fare ved magtdistance kan være, at lederen overvurderer sin egen kompetence ud fra en tro på egen omnipotens. Fænomenet findes måske eksempelvis i 2012, hvor den nye ledelse i Skatteministeriet udrensedes det meste af ledelseslaget i SKAT og indsatte chefer med ringe skattefaglig viden.

Når magt og indsigt skilles ad, består der ifølge forfatterne en risiko for, at den sunde dømmekraft forsvinder. Lederne taber proportionssansen, når deres fokus ikke er på den sunde daglige og faglige indsigt, men på mere luftige ledelsesmæssige tiltag. Forfatterne anfører her som eksempel det besynderlige i, at ganske få personer kunne udbetale 13 milliarder kroner til svindlere i udbyttesagen, uden at nogen kontrolinstans skred ind.

Forfatterne berører også den usunde »performancekultur« baseret på måling af såkaldte »performanceindikatorer« (KPI'er). Som de anfører: »Når performancekulturen er dominerende, er det tegn på, at der er noget galt.« Eksempelvis fik direktøren for SKAT tildelt en bonus for sin indsats i forbindelse med det skrottede EFI-system. Direktøren blev senere afskediget.

De eksterne konsulenter får også et par ord med på vejen af forfatterne.

Som det anføres: »Konsulenterne fornemmer nok ret hurtigt, hvis ledelsen ønsker en bestemt konklusion. Konsulentrådgivning bliver derved et middel til, at ledelsen kan gennemføre sine egne (fagligt ukvalificerede) planer, uden selv at skulle stå til regnskab for det.«

Endelig beskriver forfatterne den »misinformation«, der kan udgå fra toppen af organisationen, når ledelsesrummet adskilles fra virkeligheden. Eksempelvis anfører forfatterne, at Skatteministeriets departementschef på Folkemødet på Bornholm i 2017 fik stillet ganske harmløse spørgsmål, hvor interviewerens kom fra et kommunikationsfirma, som ministeriet selv havde valgt. Forfatternes kommentar hertil er: »Det er måske ikke lige det, man kalder dybdeborende journalistik.«

I bogens tredje hovedafsnit stilles spørgsmålet »Er der håb om en bedre fremtid?« Og heldigvis svarer forfatterne straks med et »ja«. Det første, der bør sikres er, at topledelsen ved nok om virksomhedens daglige drift. »Og dernæst må det sikres, at der løbende, rutinemæssigt og ugensureret tilflyder topledelsen oplysninger om driften, og de problemer, som medarbejderne støder på i deres hverdag.«

Forfatterne peger i øvrigt på, at Mette Frederiksen har gennemført en markant styrkelse af Statsministeriet med henblik på at fremme den politiske gennemslagskraft over for embedsværket, så politikerne ikke drukner i driftsopgaver.

På bogens sidste sider stiller forfatterne spørgsmålet: »Når man nu har snakket så meget om disse ting, hvorfor er der så ikke gjort mere ved dem?« Og her peger de med rette på, at: »Når magten ligger et andet sted end indsigten, er det ikke i magtens interesse at afskaffe spin, bureaukratisering og ansvarsforflygtigelse. Uanset hvor mange gange man vedtager at gøre op med det, går processen i stå på det sted, hvor det magtbærende lag bliver bedt om at svække sin egen magt.«

Afslutningsvis gør forfatterne op med den mulige kritik, at »de lever i en svunden tid!« Hertil svarer forfatterne: »Vi vil gerne slutte med igen at understrege, at vi har forsøgt at undgå nostalgi. Der har aldrig været en guldalder. Vi bør bygge på det, der findes, og sørge for at gøre det bedre på det afgørende punkt, vi har skildret.«

Bogen, som stærkt kan anbefales, slutter sig til den lange række af bøger og artikler om de omhandlede problemer.

Desværre er der næppe grund til at anlægge forfatternes optimistiske tro på, at fremtiden vil rette op på misforholdet mellem ledelse og faglig indsigt. Sandheden er nok snarere, som også antydtes af forfatterne, at de ledende

lag i den offentlige sektor i dag er besat med personer, der har samme uddannelsesmæssige baggrund og samme ønske om at bevare den en gang erhvervede magt for sig selv og deres ligesindede.

En konsekvens heraf vil være, at det i fremtiden bliver vanskeligt at rekruttere medarbejdere til at lave det daglige og faglige arbejde. Det må således – under de herskende vilkår – tilrådes den ambitiøse studerende mv. at tage en lederuddannelse, idet muligheden for at arbejde sig op igennem »systemet« til en lederstilling i dag er snart sagt ikke eksisterende for personer med en anden uddannelsesmæssig baggrund. Vækker denne påstand tvivl hos læseren, så kig på den uddannelsesmæssige baggrund hos dagens ledere som f.eks. departementschefer i den offentlige sektor.

Særligt på området omkring SKAT har skatteminister Morten Bødskov nu kastet håndklædet i ringen og nedsat et ekspertudvalg, der skal komme med anbefalinger til, hvordan skattevæsenet kan genoprettes og styrkes i de kommende år. Ekspertudvalget skal afrapportere sine anbefalinger i marts 2022.

Det kan stærkt anbefales udvalgets medlemmer at tage afsæt i nærværende bog af Peter Loft og Jep Loft. Det er her meget af »hunden ligger begravet«!

Anders Lützhøft

Peter Loft: *Efter stormen*. Forlaget Indblik, 2021. 310 s., 299,95 kr.

Peter Lofts nye bog *Efter stormen* er ifølge bogens omslag »... en personlig fortælling om skattesagen og om 30 års udvikling inden for centraladministrationen«. Bogen følger dermed op på Peter Lofts to tidligere bøger *Behøver det at være så indviklet* fra 2015 og *Hvem har ansvaret? – Revner og sprækker i det danske embedsmandssystem* fra 2016. Sidstnævnte bog har tidligere departementschef i Erhvervsministeriet Jørgen Rosted som medforfatter.

Alle tre bøger er stærkt læseværdige

og adskiller sig selv sagt på væsentlige punkter fra hinanden. Peter Lofts bog fra 2015 handler, som titlen antyder, mest om skattereglerne og deres udarbejdelse i al deres kompleksitet. Bogen fra 2016 handler primært om det lovforberedende arbejde i ministerierne samt departementschefens rolle heri; en rolle, hvor faglig indsigt i de senere år i betydeligt omfang har måttet vige for et krav om politisk tæft.

Peter Lofts nye bog er som nævnt »... en personlig fortælling«. Derved adskiller den sig overordnet set fra de to forrige bøger, som begge var holdt på et mere upersonligt og teknisk niveau. Således supplerer den nye bog på bedste vis de to forrige.

Den nye bog imødekommer et behov hos offentligheden for at få Peter Lofts egen personlige historie om, hvorfor han så brat måtte forlade Skatteministeriet. Dertil får læserne et ufiltreret bud på, hvorfor det gik – og stadig går – så galt i SKAT/Skatteforvaltningen og for den sags skyld også i andre ministerier og styrelser.

Bogen er, som altid fra Peter Lofts hånd, uhyre velskrevet og bør være pligtlæsning for alle med interesse for de forløbne års udvikling på skattefronten, men så sandeligt også mere generelt for borgere, embedsmænd og politikere, som sidder tilbage med en ubehagelig fornemmelse af, at danske skatte- og anden administration i disse år er inde på et skråplan, hvor retssikkerhed og demokrati er under pres.

Bogen er ifølge indholdsfortegnelsen inddelt i tre dele: »Forandringerne«, »Skattesagen« og »Efterskrift«.

Bogen indledes i første del, »Forandringerne«, med en interessant og humoristisk beskrivelse af arbejdet i Skatteministeriet, således som det blev oplevet af den nyansatte sekretær på prøve, Peter Loft. Skatteministrene kom og gik, og havde hver deres tilgang til arbejdet.

Med Anders Fogh Rasmussen fik man en minister, som havde fokus på at tage del i den overordnede økonomiske politik, mens den hidtidige mere tekniske og faglige tilgang til skattespørgsmål måtte vige herfor. Han ønskede, »... at ændre ministeriet fra et lovsnedkeri til en politisk tænkende organisation, der skulle indtage en central rolle i udformningen af regeringens overordnede politik.«

Arbejdet i Skatteministeriet skete i samarbejde med de øvrige ministerier, og i stigende grad med Finansministeriet som storebror. Under finansminister Mogens Lykketoft og hans departementschef Anders Eldrup blev det fastslået, at »al koordinering af regeringens politik gik via Finansministeriet«. Senere, og op til i dag, blev arbejdet mere og mere centreret i Fi-

nansministeriet »... med fagministerierne reduceret til iagttagere og til rollen som dem, der implementerer.«

For læsere med en fortid i Toldvæsenet er der i bogen fra s. 72ff. en interessant og sine steder humoristisk beskrivelse af sammenlægningen af den agtværdige gamle Toldetat med »opkomlingene« fra skattevæsenet. Efter etableringen af Skatte- og Afgiftsstyrelsen gik det som bekendt helt galt. Ja det gik så galt, at skatteminister Anders Fogh Rasmussen måtte gå af efter sagen om »kreativ bogføring.«

Bogen indeholder naturligvis beskrivelser af arbejdet med de forskellige skattereformer, og ikke mindst skattereformen i 1987 (den med »Personskatteloven« og »Virksomhedsskatteloven« mv.) samt skattereformen i 1993 (den med bl.a. den nye skatteart »Arbejdsmarkedsbidraget«). I skattereformen fra 1993 introducerede man fremsynet de nye grønne afgifter. I 2004 og 2009 gennemførtes der, hvad der nu kom til at hedde »Skatteomlægninger«, med visse skattelettelser til følge, herunder »Jobfradraget«.

I 2009 blev skatteminister Kristian Jensen og Peter Loft enige om at fusionere Skattedepartementet og SKATs hovedcenter til én enhed. Denne fusion holdt som bekendt kun i to år, muligvis affødt af Helle Thorningsskattesag (»Skattesagen«), eller hvad den nu rettelig hedder. Den kuldsejlede fusion er ifølge Peter Loft muligvis årsagen til flere af SKATs efterfølgende problemsager.

På s. 127 omtales Strukturreformen og den deraf følgende sammenlægning af de kommunale skattemyndigheder med de statslige myndigheder under navnet SKAT; en fusion, hvor der »... i mange især kommunalt ansattes øjne var tale om en fjendtlig statslig overtagelse, ...«. Som tidligere kommunalt ansat kan jeg bekræfte, at den følelse meget hurtigt indfandt sig. Fusionen havde en vinder og en taber. Men det må bemærkes, at Peter Loft specifikt på ligningsområdet mener, at fusionen var en stor succes (s. 192).

På s. 162ff. findes kapitlet »Udviklingen i SKAT«. I bagklogskabens ulideligt klare lys må man konstatere, at meget gik ravende galt; tænk bare på f.eks. Gældsinddrivelsen og Udbyttesagen. Ifølge Peter Loft (s. 201) ligger en pæn del af ansvaret for ulykkerne hos Finansministeriet, men Skatteministeriet kan heller ikke frikendes for sin andel heri. Møgsagerne, og årsagerne hertil, er nærmere beskrevet på s. 220ff. Hele denne problemstilling er i øvrigt fremragende beskrevet i Jørgen Grønnegård Christensens og Peter Bjerre Mortensens bog *Overmod og afmagt – Historien om det nye SKAT* fra 2018.

S. 204ff. starter bogens anden del benævnt »Udviklingen i centraladmi-

nistrationen.« Denne del er højaktuel set i lyset af Minksagen og vel også i sagen om den muligt ulovlige instruks om barnebrude.

Peter Loft peger med rette på flere af de »udfordringer«, som udviklingen har medført, herunder ikke mindst det tilsyneladende vigende fokus hos ledende embedsmænd og ministre på betydningen af faglig indsigt og retssikkerhed. Det forekommer heller ikke videre velvalgt, at »... topposterne i stort set samtlige fagministerier [er fordelt på] personer, hvis grundlæggende uddannelse i en vis udstrækning stammer fra et af de to centrale ministerier ... (Statsministeriet og Finansministeriet).«

Konsekvenserne heraf påpeges i bogen at være, at kvaliteten af det arbejde, som udføres i ministerierne, ikke er underlagt den fornødne kontrol, ligesom der opstår en risiko for, at politik og faglighed blandes sammen.

Peter Loft runder bogens første del af med den tankevækkende – og i bogen ret veldokumenterede – tese om, at »Det er et problem, når magt og indsigt ikke følges ad.«

Bogens tredje del hedder »Skattesagen«. Selve skattesagen er jo ganske velkendt, omend tidens tand nok har medført, at mange har glemt detaljerne. Dem er der så rig lejlighed til at få genopfrisket i denne del af bogen. Og lad det være sagt med det samme: Der er ikke tale om gold historieskrivning, men om en personlig beskrivelse af begivenhederne. Sagen endte som bekendt med, at Peter Loft den 21. marts 2012 blev hjemsendt af skatteminister Thor Møger, og i nedsættelse af en kommission, hvis undersøgelser varede næsten tre år. Kommissionens konklusion var, som gengivet i bogen på s. 277, at »... Jeg havde i flere tilfælde fulgt sagen for tæt, og jeg havde i et enkelt tilfælde [af uagtsomhed] overtrådt min tavshedspligt ved at orientere ministeren om et konkret aspekt af sagsbehandlingen.« Endvidere, at »... jeg var blevet frifundet for sagens hovedspørgsmål: der ikke var begået magtfordrejning«. Endelig fremgår det af bogen, at »... kommissionen ikke fandt grundlag til at foreslå sanktioner rettet imod mig...«

Efterfølgende blev der foretaget en advokatundersøgelse af, om der af Skatteministeriet, med Peter Lofts godkendelse, var afgivet urigtige oplysninger til Ombudsmanden. Denne sag endte med en konklusion om, at der af uagtsomhed var afgivet urigtige oplysninger til Ombudsmanden. Advokaten mente, at sagen kunne afsluttes med en irettesættelse, en næse, til Peter Loft.

Pressens rolle giver Peter Loft anledning til kritik, ligesom han sine steder ikke lægger skjul på, at han og SKAT København, og herunder den dér involverede navngivne ledende embedsmand, tilsyneladende ikke havde

en sammenfaldende opfattelse af sagen. Det gav selvsagt anledning til visse komplikationer under Kommissionens arbejde.

I bogens afsluttende afsnit giver Peter Loft en beskrivelse af de store menneskelige omkostninger, som sagens forløb og afslutning har haft for ham og hans familie. Som læser sidder man tilbage med en stille undren over, om forløbet er et retssamfund værdigt!

I bogens »Efterskrift« anser Peter Loft sig som tilhørende sidste generation af en race, hvor fagligheden var det primære. I dag er der skabt en »ny generation af ledere, for hvem ledelse er en disciplin, og for hvem politik er altafgørende.« Om denne udvikling er ubetinget positiv, vælger Peter Loft at besvare med et »Nej«. Og man kan jo kun være enig med ham.

Anders Lützhøft

Meddelelser fra bestyrelse og redaktion

ORDINÆR GENERALFORSAMLING I TOLD- OG SKATTEHISTORISK SELSKAB 2021

Told- og Skattehistorisk Selskab afholdt ordinær generalforsamling tirsdag den 18. maj 2021, kl. 16.00-17.00 i Copenhagen Towers, København med følgende dagsorden:

1. Valg af dirigent
2. Beretning om virksomheden 1. januar – 31. december 2020
3. Indkomne forslag
4. Regnskab 1. januar – 31. december 2020
5. Valg af bestyrelsesmedlemmer m.v.
 - a. redaktør
 - b. 5 bestyrelsesmedlemmer
 - c. 2 bestyrelsessuppleanter
 - d. 2 revisorer
 - e. en revisorsuppleant
6. Fastsættelse af kontingent for 2022
7. Eventuelt

Sekretæren, som var overdraget på formandens vegne at afvikle generalforsamlingen, bød de fremmødte velkommen og foreslog fg. underdirektør Niels Anker Jørgensen som dirigent.

AD PUNKT 1 – VALG AF DIRIGENT

Fg. underdirektør Niels Anker Jørgensen blev valgt som dirigent.

GENERALFORSAMLINGEN 2020

Told- og Skattehistorisk Selskab havde i »Zise Nyhedsbrev 2020« indkaldt til ordinær generalforsamling torsdag den 30. april 2020, men bestyrelsen måtte desværre beslutte at udskyde generalforsamlingen uanset, at § 9 i selskabets vedtægter fastsætter, at generalforsamlingen afholdes hvert år i april eller maj.

Baggrunden var, at regeringen som led i indsatsen mod spredning af COVID-19 i Danmark havde indført midlertidigt forbud mod at afholde arrangementer og aktiviteter, hvor flere end 10 personer var forsamlet, hvilket omfattede både offentlige og private arrangementer mv. Dertil kom, at vi den 30. april 2020 ikke ville have haft adgang til Skatteforvaltningens bygning Østbanegade 123, som i.h.t. regeringens bestemmelse, som det så ud, først ville åbne den 11. maj 2020.

Det lykkedes så at gennemføre generalforsamlingen torsdag den 15. oktober 2020 i Copenhagen Towers, idet Skatteforvaltningen i mellemtiden var fraflyttet Østbanegade 123. I generalforsamlingen deltog udover dirigenten, selskabets sekretær og kasserer. Generalforsamlingen med de færreste deltagere nogensinde. I år nåede vi dog op på fire deltagere.

MEDLEMSTAL

Medlemstallet faldt meget i 2019, hvor der i forbindelse med overgangen af Zise fra tidsskrift til årbog blev sikret, at kun medlemmer, der havde betalt kontingent for 2019, modtog årbogen. Da vi skulle til at udsende årbogen var der en række medlemmer, som endnu ikke havde betalt kontingent, og disse medlemmer modtog derfor ikke årbogen men fik tilsendt »Zise – Nyhedsbrev 2019« for at sikre, at det ikke var en fejltagelse, at de ikke havde betalt kontingent, også for at opfange dem, som formentlig fortsat ønskede at være medlem, men som af en eller anden årsag ikke havde betalt kontingent. Dette resulterede i, at vi fik opfanget 49 af dem, der ikke havde betalt, men som fortsat ønskede at være medlem.

Per 1. april 2019 havde selskabet 638 personlige medlemmer samt 8 virksomheder og institutioner med kollektivt medlemskab. Herudover var der 14 biblioteker og museer, der abonnerer på Zise, i alt 660 modtagere af Zise. Vi var per 1. april 2020 nede på 472 medlemmer, dvs. et fald på 188 medlemmer, hvor faldet i 2018/19 kun var på 54. Per 1. april 2021 har vi fortsat 472, så

det er lykkedes at opveje frafald som følge af dødsfald mv, hvilket forhåbentlig markerer et stop for nedgangen i medlemstallet.

KONTINGENTET

Kontingentet blev fra 1. januar 2018 forhøjet til 120 kr. årligt, hvilket fortsat er gældende. Det er fortsat et meget lavt kontingent, omkostningerne ved publiceringen af *Zise* taget i betragtning, specielt når der udkommer en så omfangsrig årbog, som det var tilfældet for 2020, så *Zise 2021* bliver ikke helt på så mange sider.

ZISE - STATUS

I 2019 besluttede bestyrelsen, hvilket generalforsamlingen efterfølgende godkendte, at *Zise* fremover skulle udsendes som årbog suppleret af nyhedsbrev, som ligeledes skal udkomme en gang årligt.

Indholdsmæssigt har *Zise* fortsat den traditionelle linje med en blanding af erindringsstof og faghistoriske artikler, anmeldelser mv. Ved udgivelsen som årbog er der blevet plads til længere artikler, og vi kan, udover den traditionelle blandede linje, også operere med tematiske årbøger. Årbogen er opdelt i fire afdelinger, en afdeling med faghistoriske artikler, en afdeling med erindringsartikler og en afdeling med boganmeldelser samt en afdeling med meddelelser.

Som det fremgår af *Zise 2019* og *2020* er en del af de faghistoriske artikler peer reviewede [fagfællebedømte], hvilket også vil være tilfældet fremover, da det efterhånden er en nødvendighed, da tendensen er, at dette fænomen også er ved at brede sig fra universitetsverdenen til museumsverdenen og færre og færre historikere leverer artikler uden, at man kan opfylde kravet om peer reviewing.

»*Zise 2020*« blev udsendt februar 2021 og »*Zise - Nyhedsbrev 2021*« blev udsendt med email/PostNord foråret 2021.

Zise 2020 er på 356 s og det mest omfattende *Zise* nogensinde med et righoldigt udvalg af artikler lige fra den tidlige Øresundstold frem til 2002 – en ganske betydelig udgivelse og som altid med nye bidrag til told- og skat-tehistorien.

Zise 2021 vil bl.a. bringe en erindringsartikel af Finn Lautrup. Herudover er der yderligere tilsagn om to erindringsartikler. Inspektionsvagtmester i Toldgrænsekorpset Jacob Jensens erindringer »På grænsen 1919-1962«. Henrik Gjøde Nielsen fortsætter publiceringen af Aage Malling-Jacobsens erindringer. Bent Madsen, tidligere ankechef om »Overført og overskydende

indkomst«. Toldinspektør Anton Nielsens afhandling om Toldvæsenets Fakturakontrol og værditold. En artikel om »Esbjerg Toldkammer tegnet af kongelig bygningsinspektør J.V. Petersen« af Hans Kaae, som tidligere har skrevet i *Zise* om Svendborg Toldkammer. Jens Bruhn og Gunnar Jakobsen har en artikel om Vamdrup tolddistrikt i støbeskeen som en opfølgning på »Vamdrup Toldsted og Stationsby«. Mogens Jensen har begået endnu et par artikler om Øresundstolden, som foreligger næsten trykklare, idet de dog afventer et besøg på Rigsarkivet for at få afklaret de sidste åbentstående spørgsmål, men det trækker jo lidt ud på grund af Covid-19-nedlukningen. Artiklerne har følgende titler »Gennembladet og sammentalt – revisionen af øresundstoldregnskaberne 1636-41« og »Jacob Hybertsens sedler – Bodmeribogen 1639«. Torben Svendrup har fortsat sin artikelserie om kirkeskatter med artiklen »Kirkeladerne – Kirkeskattens huse i middelalderen«.

Selv om det ser rimeligt ud med stof til *Zise 2021*, så vil bestyrelsen alligevel igen i år opfordre såvel historikere som toldere og skattefolk til at bidrage til *Zise*, så *Zise* som årbog fortsat kan være spændende læsning. Så toldere og skattefolk – få nu skrevet jeres erindringer og gerne til *Zise*!

WWW.ZISE.DK

Digitaliseringen af Zise. Samtlige årgange af *Zise* som tidsskrift fra 1978-2018 ligger nu som pdf-filer på www.zise.dk, hvor de også er søgbare. De enkelte artikler er registreret med forfatternavn og titlen på artiklen. Men der er på sigt mulighed for, hvis frivillig arbejdskraft findes, at tildele artiklerne emneord eller kronologi, så man kan søge bredt i artiklerne. Udlægningen af *Zise* på www.zise.dk indebærer, at selskabet ikke længere lagerfører *Zise* som tidsskrift i papirform. *Zise* vil fremover blive gjort tilgængelig på www.zise.dk to år efter publiceringen. Indtil videre vil selskabet lagere *Zise* som årbog.

Kildemateriale – Toldvæsenet. Yderligere en række trykte kilder i form af lovbestemmelser, reglementariske bestemmelser er tilgængeliggjort på www.zise.dk tilligemed en række personalehåndbøger, nu frem til 1975.

Personalia-delene fra de biografiske opslagsværker »*Det danske Toldvæsen*« og »*Dansk Politistat*«, sidstnævnte om Grænsegendarmeriet er også tilgængeliggjort.

Med hensyn til kildemateriale i øvrigt og personalehåndbøger, så vil der efterhånden blive mere tilgængeliggjort på www.zise.dk. Forhåbentlig til gavn og glæde for historikere og slægtsforskere m.fl.

TOLDEN I SUNDET

The Sound Toll at Elsinore, der er redigeret af Ole Degn, udkom i 2017, og som selskabet udgav i samarbejde med *Museum Tusculanum*, der distribuerer den såvel i Danmark som internationalt. I 2020 er der solgt 12 eksemplarer, dvs. i alt 112 eksemplarer, hvilket måske ikke lyder af meget, men er efter sigende ret pænt, da alle interesserede, der kan læse dansk, vel har erhvervet den danske udgave.

FREM GANG, KRISE OG STILSTAND – DE DANSKE BYERS HISTORIE 1536-1720

Ole Degns efterladte manuskript *Fremgang, krise og stilstand – De danske byers historie 1536-1720*, som Told- og Skattehistorisk Selskab efter Ole Degns død påtog sig publiceringen af, blev færdigredigeret af Henrik Fode og Inge Degn. Bogen forelå ultimo 2018. Told- og Skattehistorisk Selskab står som udgiver, mens *Museum Tusculanum* har den i kommission. Ole Degn havde på det nærmeste tilvejebragt den fulde finansiering af publikationen, forinden han døde. Det er således principielt en non-profit udgivelse. Der var den 1. januar 2021 solgt 100 eksemplarer af bogen, dvs. 10 eksemplarer i 2020.

TOLDVÆSENETS BYGNINGSHISTORIE

Redaktørerne af »Toldvæsenets bygningshistorie« Henrik Fode og Gunnar Jakobsen har i det forløbne år arbejdet videre med projektet »Toldvæsenets bygningshistorie«.

Det første bind *Toldbygninger på Bornholm*, der er skrevet af Mogens Lau, udkom december 2016, men desværre har salget været forholdsvis beskedent i de næsten 4 år, der er gået siden publiceringen, og salget er nu gået i stå.

Toldbygninger på Fyn, Langeland og Ærø er langt fremme, men desværre har den oprindelige forfatter til Odense Toldkammers bygningshistorie ikke overholdt de indgåede aftaler, hvilket har forsinket projektet væsentligt, idet de fleste forfattere har leveret deres bidrag for adskillige år siden. Først foråret 2019 lykkedes det at finde en anden kvalificeret forfatter til at skrive Odense Toldkammers bygningshistorie. Historikeren Jan Jessen, der er formand for Dansk Historisk Fællesråd, har påtaget sig opgaven at skrive Odense Toldkammers bygningshistorie, men hvor manuskriptet nu er yderligere forsinket på grund af Covid-19, bl.a. på grund af nedlukningen af Rigsarkivet og dermed manglende adgang til arkivalierne, som er en forudsætning for at kunne skrive denne artikel. Forfatteren er nu gået i gang med arbejdet og manuskriptet skal efter planen være i hus september 2021.

Tidligere lektor i historie ved Svendborg Gymnasium, Hans Kaae, har skrevet om toldkamrene i Svendborg, Rudkøbing, Ærskøbing og Marstal samt Bagenkop Toldkontrol og Dageløkke Toldopsynsmandspost. Museumsinspektør Ingrid Vatne, Museum Vestfyn har skrevet om Assens Toldkammer. Museumsleder Harriet Hansen, tidligere Middelfart Museum, har skrevet om Middelfart og Bogense toldkamre. Museumsinspektør Kurt Risikov Sørensen, Østfyns Museer har skrevet om toldkamrene i Kerteminde og Nyborg. Museumsinspektør Eva Frellesvig, Øhavsmuseet har skrevet om Faaborg Toldkammer, mens Jan Jessen som nævnt skriver Odense Toldkammers bygningshistorie.

Selv om de fleste manuskripterne foreligger, så kræver enkelte af dem stadig en sidste finpudsning, mens de fleste er tryklare. Dertil kommer, at nogle af artiklerne stadig mangler flere gode illustrationer, så der vil være en del redaktionelt arbejde, forinden alle artikler er helt tryklare. Selskabet satser på at kunne publicere *Toldbygninger på Fyn, Langeland og Ærø* efteråret 2021/foråret 2022. Skulle nogen derfor ligge inde med gode fotografier eller postkort, hører redaktøren af bindet, Gunnar Jakobsen, gerne herom.

Vi har til publiceringen af *Toldbygninger på Fyn, Langeland og Ærø* fået tilsagn om støtte på 20.000 kr. fra Landsdommer V. Gieses Legat, 10.000 kr. fra N.M. Knudsens Fond og 7.000 kr. fra Dansk Lokalhistorisk Forening samt 17.500 kr. fra Fondet af 1844, dvs. i alt 54.500 kr., men må nødvendigvis finde flere fondsmidler for at få tilstrækkelig balance mellem udgifter og indtægter på en sådan udgivelse. Desværre er der en risiko for, at en eller flere af bevillingerne udløber inden, vi har nået at få bindet publiceret.

Hans Kaae har skrevet om »Esbjerg Toldkammer tegnet af kongelig bygningsinspektør J.V. Petersen« til bindet om Nørrejylland, men da det ikke har været muligt at finde forfattere til det sydjyske område, har bestyrelsen besluttet at publicere de artikler, som man ligger inde med i *Zise*, hvor denne desværre er den sidste, idet artiklerne om Fredericia Toldkammer og Ikast Toldkontrol blev publiceret i *Zise 2020*, mens Varde og Vejle af forfatterne er publiceret andetsteds.

Det må siges, at det har været særdeles arbejdskrævende ikke blot at skaffe forfattere, men også den løbende opfølgning på tilsagn om artikler. Rykkere og telefonopkald har i nogle tilfælde været nødvendige, men tilsagn er alligevel ikke altid blevet honoreret. Det er forklaringen på, at projektet igen og igen forsinkes. Derfor er udsigterne for en fortsættelse med København, Sjælland, Lolland-Falster og Møn samt Sønderjylland og Nørrejylland meget usikker, men i det omfang, det senere lykkes at få etableret de for-

nødne aftaler for et samlet område, vil serien blive fortsat. Således forventer vi, at det vil lykkes at få skrevet de vendsysselske toldbygningers historie.

TOLD- OG SKATTEHISTORISK LEKSIKON

Claus Rafner er i gang med en kritisk gennemgang af det omfattende manuskript til »Dansk Told- og Skattehistorisk Leksikon«, som han afleverede april 2019, og som dækker told, skatter og afgifter mv. fra tidernes morgen og frem til Danmarks optagelse i EF per 1. januar 1973. Leksikonet dækker således principielt alene tiden frem til Danmarks indtræden i EF, hvor begrebsapparatet og lovgivningen ændredes væsentligt, men forfatteren har dog i stort omfang trukket linjer frem til i dag. Leksikonet vil således blive et væsentligt supplement til Dansk Toldhistorie og Dansk Skattehistorie.

Foreløbigt en stor tak til Claus Rafner for hans meget store indsats samt for at vi er nået så langt som vi er nu.

Der vil dog fortsat komme til at gå nogen tid, forinden værket vil kunne foreligge trykt, idet redaktionsfasen på et så omfattende og detaljerigt værk er meget krævende, idet vi så vidt muligt skal have specialister ind over på de forskellige områder, hvis sådanne da findes. Foreløbigt har Gunnar Jakobsen været inde over tolddelen, mens Anders Lützhøft og Peter Loft har set på skatteområdet. Stor tak til dem for denne betydelige indsats samt ikke mindst for kommentarerne til manuskriptet.

Vi og forfatteren vil dog fortsat gerne have flere til at læse manuskriptet, så hvis nogen mener at sidde inde med den fornødne viden på enten told-, moms-, afgifts- eller skatteområdet, så kontakt venligst selskabets sekretær.

Udover kvalitetssikringen af manuskriptet, så skal der også fremskaffes relevante illustrationer, så værket også kan blive en indbydende og smuk publikation.

C.F. HOLMS BOG »BIDRAG TIL SUNDTOLDENS HISTORIE«

C.F. Holms bog »Bidrag til Sundtoldens Historie« er en kilde, som bringer os meget tæt på Øresundstolden og hvordan den fungerede set med embedsmandens øjne. Bogen blev trykt i 1855 men kom aldrig i handelen, men blev genoptrykt af Kildeskriftselskabet i 1975.

C.F. Holm har skrevet en fortsættelse til det trykte, idet der foreligger 2 manuskripter i Håndskriftsamlingen på Det kongelige Bibliotek, som af Jan Kanstrup er transskriberet, både »Fra Holtens Tid«, som omfatter årene 1839-1850, og »Fra Bluhmes Tid«, som dækker årene frem til Øresundstoldens afløsning i 1857. Jan Kanstrup er formentlig fortsat i gang med at kvali-

tetssikre den transskriberede tekst og sideløbende arbejdet med det forklarende og uddybende noteapparat for alle tre bind, men det har ikke været muligt at komme i kontakt med ham forinden generalforsamlingen.

TOLD- OG SKATTEMUSEET

Åbningen af den første etape med told- og skattemuseets samling i Museum Oldemorstof er forsinket bl.a. på grund af Covid-19-nedlukningerne, men den første del af udstillingen forventes åbnet september 2021. Der har således hverken været adgang til magasinerne for det faste personale som de frivillige i en meget lang periode. Museum Oldemorstof er i mellemtiden organisatorisk blevet placeret under Aabenraa Biblioteker og Kulturhuse, hvilket skulle indebære, at der for museet er flere ressourcer og forskellige andre kompetencer at trække på fremover. Endvidere har man under vintrens nedlukning benyttet tiden til at hyre en indretningsspecialist med speciale i kulturformidling til at løbe udstillingens samlede koncept igennem og give råd og vejledning.

BESTYRELSEN

Bestyrelsen har siden sidste generalforsamling afholdt et bestyrelsesmøde.

Beretningen blev enstemmigt godkendt af de fremmødte medlemmer.

AD PUNKT 3 - INDKOMNE FORSLAG

Der var ikke modtaget forslag fra medlemmerne.

AD PUNKT 4 - REGNSKAB 1. JANUAR - 31. DECEMBER 2020

Chefkonsulent Anders Bech Christensen aflagde regnskabet for perioden 1. januar 2020 - 31. december 2020 og kommenterede de enkelte punkter i regnskabet.

Regnskabet blev enstemmigt godkendt af de fremmødte medlemmer.

AD PUNKT 5 - VALG AF BESTYRELSESMEDLEMMER MV.

Sekretæren redegjorde for bestyrelsesvalgene.

På valg var:

a Redaktør

På valg er museumsdirektør Henrik Gjøde Nielsen. Redaktøren blev genvalgt.

b. 5 bestyrelsesmedlemmer

På valg er chefkonsulent Anders Bech Christensen (kasserer), mens Henrik Fode og Gunnar Jakobsen først er på valg i 2022.

Derudover er der 4 ledige bestyrelsesposter, hvoraf de to skulle vælges for to år mens de to andre skulle vælges for et år. Bestyrelsen foreslog at udskyde valget af de manglende 4 bestyrelsesmedlemmer indtil næste ordinære generalforsamling i 2022.

Forslaget blev enstemmigt godkendt af de fremmødte medlemmer og Anders Bech Christensen genvalgt.

c. 2 bestyrelsessuppleanter

Formanden for Dansk Told- og Skatteforbund Jørn Rise og specialkonsulent Alice Dybdahl blev genvalgt som bestyrelsessuppleanter.

d. 2 revisorer

Chefkonsulent Keld Boysen og chefkonsulent Niels B. Legaard blev genvalgt som revisorer.

e. En revisorsuppleant

Fagkonsulent Lars Kryger Nielsen blev genvalgt som revisorsuppleant.

AD PUNKT 6 - FASTSÆTTELSE AF KONTINGENT FOR 2022

Kontingentet for 2022 blev foreslået fastsat uændret, hvilket blev enstemmigt vedtaget.

AD PUNKT 7 - EVENTUELT

Lars K. Eriksen, gav udtryk for, at det var meget trist, at hverken Skatteministeriet, tidligere Skat eller nu Skatteforvaltningen med dets syv styrelser udviser nogen større interesse for opretholdelsen af Told- og Skattemuseet, og hvor det er tidligere toldere og Dansk Told- og Skatteforbund samt Aabenraa Kommune, der bærer det økonomiske ansvar for museets fortsatte eksistens.

BESTYRELSEN

Bestyrelsen for Told- og Skattehistorisk Selskab består af:

Kontrol direktør Preben Buchholtz Hansen, formand, København.

Mag.art. Henrik Fode, næstformand, Aarhus.

Specialkonsulent Gunnar Jakobsen, sekretær, Birkerød.

Chefkonsulent Anders Bech Christensen, kasserer, København.

Direktør, forskningschef, ph.d. Henrik Gjøde Nielsen, redaktør, Frederikshavn.

MEDLEMSKAB

Medlemskab af Told- og Skattehistorisk Selskab tegnes ved henvendelse til Told- og Skattehistorisk Selskab, chefkonsulent Anders Bech Christensen, Skattestyrelsen, Copenhagen Towers 1, Hannemanns Allé 25, 2300 København S eller på www.zise.dk.

Kontingentet andrager om året 120 kr. for enkeltmedlemmer, 1.000 kr. for institutioner og firmaer, og biblioteker kan tegne abonnement på Zise for 120 kr.

PERSONDATAPOLITIK

Efter databeskyttelsesforordningen skal Told- og Skattehistorisk Selskab have en persondatapolitik, der beskytter medlemmer mod uretmæssig brug af oplysninger om dem. Selskabet indhenter og behandler kun almindelige personoplysninger (såsom navn, adresse, e-mail mv.), som er nødvendige for at kunne sende årbogen, anden medlemsinformation og kontingentoplysninger til medlemmerne. Selskabet behandler ikke personfølsomme oplysninger (såsom personnummer mv.) om medlemmerne. Se hele persondatapolitikken på www.zise.dk.

NYHEDSBREV 2022

Der udsendes i første halvdel af 2022 et nyhedsbrev, *Zise – Told- og Skattehistorisk Nyhedsbrev*, i lighed med det i 2021 udsendte. Nyhedsbrevet vil bl.a. indeholde indkaldelse til generalforsamling samt oplysninger om indbetaling af kontingent for 2022.

BIDRAG TIL ZISE – TOLD- OG SKATTEHISTORISK ÅRBOG

Bestyrelse og redaktion opfordrer såvel medlemmer af Told- og Skattehistorisk Selskab som andre told- og skattehistorisk interesserede til at indsende bidrag til *Zise – Told- og skattehistorisk årbog*. Det gælder såvel erindringsartikler som historiske artikler og afhandlinger. Et særkende ved *Zise* er, at årbogens læsere for en dels vedkommende også er bidragydere eller potentielle bidragydere til årbogen. Dette særkende ønsker bestyrelse og redaktion at fastholde. Historiske artikler og afhandlinger underkastes som hovedregel peer review, dvs. fagfællebedømmelse.

MEDVIRKENDE VED ZISE – TOLD- OG SKATTEHISTORISK ÅRBOG 2021

Jens Bruhn, R, født 1948, tidligere overlærer ved Nærum Skole, museumspædagog ved Søllerød og Rudersdal Museer, forfatter.

Henrik Fode, født 1946, mag.art., fhv. overarkivar, Erhvervsarkivet, Aarhus.
Gunnar Jakobsen, født 1949, fhv. specialkonsulent, ansat i toldvæsenet/
Told-Skat/Skat 1968-2014, sekretær for Told- og Skattemhistorisk Selskab, forfatter.

Jens Jakob Jensen, 1897-1978, inspektionsvagtimester.

Mogens Jensen, født 1943, dr.theol., provst emeritus, Grindsted.

Hans Kaae, født 1947, cand.mag., fhv. lektor ved Svendborg Gymnasium.

Finn Lautrup, født 1950, etatsuddannet i toldvæsenet, fhv. regionschef ved Told-Skat Sydjylland.

Anders Lützhøft, født 1951, cand.jur., fhv. vicedirektør ved Københavns Skattevæsen og SKAT, ekstern lektor i skatteret på CBS.

Anton Nielsen, 1879-????, toldinspektør, ansat i toldvæsenet 1895-1948.

Henrik Gjøde Nielsen, født 1960, cand.phil., Ph.d., direktør, forskningschef, Nordjyllands Kystmuseum, Frederikshavn.

Svend Paludan-Müller, født 1943, uddannet jurist, advokat.

Torben Svendrup, født 1953, historiker, Ph.d., underviser ved Folkeuniversitetet, forfatter, foredragsholder og tv-vært.

BØGER OG PUBLIKATIONER FRA TOLD- OG SKATTEHISTORISK SELSKAB

Told- og Skattemhistorisk Selskab har 1978-2018 udgivet tidsskriftet *Zise – Told- og Skattemhistorisk Tidsskrift*.

Fra 2019 udgiver selskabet *Zise – Told- og skattemhistorisk årbog*.

Desuden udgives fra 2020 *Zise – Told- og Skattemhistorisk Nyhedsbrev*.

Af særpublikationer er hidtil udsendt eller forhandles:

Den gamle grænse – set på postkort af Jens Bruhn, 1978. Udsolgt.

Toldboder – set på grafiske blade af Jens Bruhn, 1979. Udsolgt.

Kongeaen eller Den gamle Grænse af P. Eliassen, (1925-26), 1980. Udsolgt.

Det danske Gendarmerikorps – grænsens gendarmere og smuglere af Jens Jensen med en efterskrift af Lars Bjørneboe, (1938), 1981. Udsolgt.

Fra Sise til Moms. Træk af det bornholmske toldvæsens historie af Bodil Tornehave, 1981.

Dansk Toldhistorisk Bibliografi – 1982 af Tove Wihlborg Andersen og Gunnar Jakobsen, 1982. Udsolgt.

Krydstoldvæsenet – Det sejlene toldvæsen 1824-1904 af Robert Svalgaard, udgivet ved Holger Munchaus Petersen, 1983. Udsolgt.

Dansk toldhistorie – Fra middelalder til nutid, bd. I-V af Mikael Venge, Henrik Becker-Christensen, Henrik Fode, Anders Monrad Møller, Paul Gersmann, Alf Therkildsen og O. Tobiesen Meyer, 1987-1990.

Toldvæsenet i Dansk Vestindien 1672-1917 af Poul Erik Olsen, 1988.

Odense toldkammers historie 1632-1988 af Otto Madsen og Anders Monrad Møller, 1989.

En tolders erindringer – 54 år i toldvæsenets tjeneste af Henry G. Petersen, 1989.

En tolders liv af Knud Bro, 1989.

Fra toldkammer til speditionsvirksomhed – af Kolding Toldkammers historie af Lars Bjørn Madsen, 1990.

Det gamle Aalborghus – Told og skatter på Christian II's tid af Mikael Venge, 1991.

Helsingør Toldkammer af Lars Bjørn Madsen, 1991.

Uniformer i toldvæsen og grænsegendarmeri af Ingeborg Cock-Clausen og Aage E. Hansen, 1994.

Toldarkiver før 1969. Vejledning og nøgle til toldarkiverne i landsarkiverne af Ole Degn, 1994.

Fra Etatsforening til Dansk Told & Skatteforbund af Anders Monrad Møller, 1994.

Grænsen i 75 år, 1995. Udsolgt.

Tolder 1942-1993 af Vagn H. Vinje, 1995.

Tolder og kvinde. En undersøgelse af kvinders ansættelse i en mandsdomineret etat af Karen Hjorth, 1998.

Set gennem mine briller af Peter Søndergaard, 2000.

Dansk skattehistorie – Fra middelalder til nutid, bd. I-VI af Mikael Venge, Leon Jespersen, Claus Rafner, Anders Monrad Møller og Hans Chr. Johansen, 2002-2008.

I hundrede ord. Bladvirksomheden 1903-2003 af Ole Østergaard Pedersen, 2003.

Tolden i Sundet. Toldoprævning, politik og skibsfart i Øresund 1429-1857 red. af Ole Degn, 2010.

Vi agter ... fra torskegilder til klageportal af Henrik Fode og Laust Grove Vejstrup, 2011.

De københavnske Toldassistenter's Begravelseskasse, 2012.

Toldbygninger på Bornholm af Mogens Lau, 2016.

The Sound Toll at Elsinore. Politics, shipping and the collection of duties 1429-1857 edited by Ole Degn, 2017.

Fremgang, krise og stilstand – De danske byers historie 1536-1720 af Ole Degn, 2018.

Bøgerne kan købes på www.zise.dk, så længe lager haves.

VEDTÆGTER FOR TOLD- OG SKATTEHISTORISK SELSKAB

Navn

§ 1. Selskabets navn er »Told- og Skattehistorisk Selskab«. Dets hjemsted er København.

Formål

§ 2. Selskabets formål er at skabe interesse for told-, skatte- og afgiftshistorie samt for det danske toldvæsens og det danske skattevæsens historie, f.eks. ved afholdelse af foredrag, udsendelse af forskellige publikationer samt udgivelse af tidsskriftet »Zise – Told- og Skattehistorisk Tidsskrift«.

Selskabet samarbejder i videst muligt omfang med andre selskaber og foreninger, der indenfor de nævnte områder har beslægtede formål.

Medlemmer

§ 3. Som medlem af selskabet kan optages såvel enkeltpersoner som institutioner, foreninger og andre juridiske personer.

Udmeldelse

§ 4. Udmeldelse kan kun ske skriftligt med mindst 4 ugers varsel til udgangen af et regnskabsår.

Regnskabsår

§ 5. Selskabets regnskabsår er 1. januar til 31. december. Regnskabet skal revideres af 2 revisorer, der udpeges på den ordinære generalforsamling.

Kontingent

§ 6. Kontingentet såvel for enkeltpersoner som for institutioner m.fl. fastsættes af den ordinære generalforsamling.

Bestyrelse

§ 7. Selskabets bestyrelse består foruden formand og redaktør af 7 medlemmer, der vælges på den ordinære generalforsamling for 2 år ad gangen, således at formanden og 4 bestyrelsesmedlemmer vælges på et års ordinære generalforsamling, redaktør og 3 bestyrelsesmedlemmer på det følgende års generalforsamling. Genvalg kan finde sted. I bestyrelsen skal være mindst 4 personer med tilknytning til told- og skattevæsenet og så vidt muligt en universitetsuddannet historiker.

§ 8. Bestyrelsen konstituerer sig efter hver generalforsamling med næstformand, sekretær og kasserer. Formanden indkalder til bestyrelsesmøde, når der er sager til behandling, eller når et af bestyrelsesmedlemmerne begærer det med anførsel af dagsorden.

Bestyrelsen er beslutningsdygtig, når flere end halvdelen af dens medlemmer er tilstede eller skriftligt har afgivet deres votum over dagsordenen for mødet.

Beslutning tages ved simpel stemmeflerhed. I tilfælde af stemmelighed er formandens stemme afgørende.

Sekretæren fører en protokol over bestyrelsens forhandlinger.

Generalforsamling

§ 9. Selskabets højeste myndighed er generalforsamlingen. Den indkaldes med mindst 14 dages varsel ved meddelelse til selskabets medlemmer. Den ordinære generalforsamling afholdes hvert år i april eller maj med følgende dagsorden:

1. Valg af dirigent.
2. Beretning.
3. Regnskab.
4. Valg af
 - a. Formand, jf. § 7.
 - b. Redaktør, jf. § 7.
 - c. Bestyrelsesmedlemmer, jf. § 7.
 - d. To bestyrelsessuppleanter.
 - e. To revisorer.
 - f. En revisorsuppleant.
5. Fastsættelse af kontingent.
6. Indkomne forslag.
7. Eventuelt.

Forslag fra medlemmerne, der tilsigter en generalforsamlingsbeslutning, skal være sekretæren i hænde senest 1. marts. Alle beslutninger, med undtagelse af de i §§ 11 og 12 nævnte, tages af generalforsamlingen med simpel stemmeflerhed. På generalforsamlingen kan kun afgives stemmer af medlemmer, som møder personligt. Institutioner m.fl. har kun én stemme.

Over generalforsamlingens forhandlinger føres en protokol.

§ 10. Ekstraordinære generalforsamlinger kan indkaldes, når bestyrelsen finder det fornødent, og skal indkaldes, når to bestyrelsesmedlemmer eller mindst 25 medlemmer fremsætter skriftligt krav herom. Indkaldelsen finder sted med 14 dages varsel til selskabets medlemmer.

Vedtægtsændringer

§ 11. Forslag til ændringer i selskabets vedtægter skal fremgå af dagsordenen for den generalforsamling, hvorpå de agtes behandlet. Til vedtagelse af sådanne forslag kræves, at 2/3 af samtlige medlemmer stemmer for det. Såfremt der på generalforsamlingen er flertal for forslaget, men der er færre end 2/3 af samtlige medlemmer til stede, kan det forelægges en ekstraordinær generalforsamling, hvis beslutning herefter træffes med almindelig stemmeflerhed.

Opløsning

§ 12. Forslag til opløsning af selskabet skal behandles på to til dette formål indkaldte generalforsamlinger, der skal afholdes med mindst 14 dages mellemrum. Til vedtagelse af forslaget kræves, at 2/3 af de fremmødte medlemmer stemmer for det.

I tilfælde af selskabets opløsning skal selskabets aktiver anvendes til støtte for told- og skattehistorisk forskning.

Således vedtaget på det stiftende møde i København den 24. oktober 1977 med ændringer af 30. september 1981, 4. oktober 1990 og 12. november 2003.

